

НАЦИОНАЛНА КОНЦЕПЦИЯ ЗА РЕГИОНАЛНО И ПРОСТРАНСТВЕНО РАЗВИТИЕ

2026 – 2040 г.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005-C01 по ПРР 2021-2027 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ВЪВЕДЕНИЕ 1
1. Обща информация 1
2. Законодателна рамка 2
3. Място на НКРПР в системата от стратегически документи 3
4. Цели и задачи на НКРПР 10
5. Методология 14
II. СИНТЕЗИРАН АНАЛИЗ НА ДЕМОГРАФСКОТО, СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКОТО, ЕКОЛОГИЧНОТО И ТЕРИТОРИАЛНО-УРБАНИСТИЧНОТО СЪСТОЯНИЕ 17
1. Демографско състояние 17
2. Териториални измерения на основни социални аспекти в развитието на България 21
2.1. Пазар на труда 21
2.2. Образование 24
2.3. Здравеопазване 26
2.4. Социални услуги 28
2.5. Култура и културно наследство 30
2.6. Спорт 34
3. Териториални измерения на основни икономически аспекти в развитието на България 36
3.1. Икономика 36
3.2. Туризъм 51
4. Природни условия и ресурси 54
5. Климатични промени и природни бедствия 55
6. Екологични аспекти в развитието на националната територия 59
6.1. Биологично разнообразие и Национална екологична мрежа (НЕМ) 59
6.2. Състояние на атмосферния въздух 61
6.3. Състояние на водите 62
6.4. Почви 64
6.5. Отпадъци 67
6.6. Радиационна обстановка към 2023 г. 69
6.7. Шумово натоварване през 2023 г. 70
7. Транспортна и техническа инфраструктура 71
8. Териториално–урбанистично състояние на България 84
9. Обобщени изводи 97
III. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПОТЕНЦИАЛИ ЗА РАЗВИТИЕ НА НАЦИОНАЛНОТО ПРОСТРАНСТВО 100

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

1. Фактори, влияещи върху националното пространство 100
2. Секторни политики с въздействие върху националното пространство 118
2.1. Селскостопанска политика 118
2.2. Горскостопанска политика 121
2.3. Екологична политика 124
2.4. Транспортна политика 128
2.5. Енергийна политика 132
2.6. Политика в сферата на телекомуникациите и цифровизация 136
2.7. Икономическа политика 140
2.8. Транссекторни предизвикателства за периода 2026 – 2040 г. 144
2.9. Изводи и препоръки от изготвената Последваща оценка за изпълнението на НКПР 2013-2025 г. Актуализация 2019 г.: 146
3. Обобщени изводи – предизвикателствата на регионалното и пространственото развитие 148
IV. ПРОГНОЗИ. АЛТЕРНАТИВНИ СЦЕНАРИИ, СЦЕНАРИИ И ПРОСТРАНСТВЕНИ МОДЕЛИ ЗА РАЗВИТИЕ НА НАЦИОНАЛНАТА ТЕРИТОРИЯ 157
V. ВИЗИЯ,СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ И ПРИОРИТЕТИ ЗА РЕГИОНАЛНО И ПРОСТРАНСТВЕНО РАЗВИТИЕ 196
Визия 196
Стратегически цели на НКРПР 2026 – 2040 г. 199
VI. РАЗВИТИЕ НА НАЦИОНАЛНОТО ПРОСТРАНСТВО 213
1. Полицентрична урбанистична мрежа – основа на балансираното развитие 213
1.1. Пространствена структура с централни, силно урбанизирани територии, периферни и селски, слабо урбанизирани територии, територии за защита на природните и културни ценности 215
1.2. Функционално-йерархична структура на мрежата от населени места 230
1.3. Агломерационни образувания и техните зони на влияние 234
1.4. Главни и второстепенни оси на развитие 244
2. Социална инфраструктура 249
2.1. Пазар на труда 250
2.2. Образование 252
2.3. Здравеопазване 254
2.4. Социални услуги 256
2.5. Култура 258
3. Транспортни и инфраструктурни коридори 259
3.1. Транспортна инфраструктура 259
3.2. Енергетика 267
4. Пространствени измерения на икономическото развитие 273

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

4.1. Селско и горско стопанство 273
4.2. Национални средоточия на производствени и бизнес дейности 278
4.3. Центрове за научни изследвания и иновации, клъстери 282
5. Неформални райони със специфични характеристики, проблеми и потенциали 285
5.1. Крайбрежни територии 287
5.2. Гранични територии 289
5.3. Планински територии 290
5.4. Селски територии 293
5.5. Територии в демографски риск 293
5.6. Територии в икономически риск 295
5.7. Територии в екологичен риск 296
5.8. Определяне на неформални райони за подкрепа със социална насоченост 299
5.9. Определяне на неформални райони за стимулирано икономическо и инфраструктурно развитие 303
6. Зони за трансгранично и междурегионално сътрудничество 309
VII.ПРИЛАГАНЕ НА НКРПР 313
1. Институционална рамка 313
2. Финансови ресурси и източници - ниво на планиране 313
3. Необходими действия и критерии за наблюдение и оценка на изпълнението на концепцията 314
3.1. Действията по отчитане на прилагането на документа обхващат: 314
3.2. Критериите за наблюдение и оценка са следните: 314
4. Отчитане на изпълнението на НКРПР 314
5. Стратегически насоки за разработване и актуализация на ИТСР и ПИРО 315
6. Показатели за наблюдение на напредъка в изпълнението на определените цели 317
7. Обобщени изводи и заключения, насочени към ПРР 2028-2034 г. 327
7.1. Териториалният и интеграционен подход като основа за промяна 327
7.2. Силно мултисекторно партньорство и многостепенно управление 328
7.3. Фокус върху устойчивост, иновации и зелена трансформация 328
7.4. Усъвършенстване на мониторинга, оценката и обратната връзка 328
7.5. Повишаване на административния и експертен капацитет 328
7.6. Подсилване на социалното включване и обществената легитимност 329
7.7. Усъвършенстван инструментариум за интегрирани инвестиции 329
7.8. Препоръки 329

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ

ФИГУРА 1. ГЪСТОТА НА НАСЕЛЕНИЕТО ПО ОБЩИНИ 19
ФИГУРА 2. ПРОСТРАНСТВЕНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО 21
ФИГУРА 3. БЕЗРАБОТИЦА НА НАСЕЛЕНИЕТО ПРЕЗ 2024 Г. 23
ФИГУРА 4. БВП НА ЧОВЕК В ЕС ПРЕЗ 2013 Г. (В ЕВРО) 38
ФИГУРА 5. БВП НА ЧОВЕК В ЕС ПРЕЗ 2023 Г. (В ЕВРО) 38
ФИГУРА 6. ПРИНОС НА РАЙОНИТЕ ОТ НИВО NUTS3 (ОБЛАСТИ) КЪМ НАЦИОНАЛНИЯ БВП 2023 Г. 40
ФИГУРА 7. ПРИНОС НА РАЙОНИТЕ ОТ НИВО NUTS2 (РАЙОНИ) КЪМ НАЦИОНАЛНИЯ БВП 2023 Г. 41
ФИГУРА 8. БВП НА ЧОВЕК ПО ОБЛАСТИ ПРЕЗ 2013 Г. (% СПРЯМО СТОЙНОСТ СТРАНА) 42
ФИГУРА 9. БВП НА ЧОВЕК ПО ОБЛАСТИ ПРЕЗ 2023 Г. (% СПРЯМО СТОЙНОСТ СТРАНА) 43
ФИГУРА 10. РАЗХОДИ ЗА НИРД ПО РАЙОНИ 2020 – 2024 Г. (В ЕВРО) 44
ФИГУРА 11. ДИНАМИКА НА БВП ЗА ПЕРИОДА 2019 – 2023 Г. (МЛН. ЛВ.) – 6 РЕГИОНА 49
ФИГУРА 12. ДИНАМИКА НА БВП ЗА ПЕРИОДА 2019 – 2023 Г. (МЛН. ЛВ.) – 4 РЕГИОНА 50
ФИГУРА 13. ДИНАМИКА НА БВП/ЧОВЕК ЗА ПЕРИОДА 2019 – 2023 Г. (ЛВ.) – 6 РЕГИОНА 50
ФИГУРА 14. ДИНАМИКА НА БВП/ЧОВЕК ЗА ПЕРИОДА 2019 – 2023 Г. (ЛВ.) – 4 РЕГИОНА 51
ФИГУРА 15. ОБЩИНИ С ОБЯВЕНО ПЪЛНО ИЛИ ЧАСТИЧНО БЕДСТВЕНО ПОЛОЖЕНИЕ ПРЕЗ 2023 Г. 58
ФИГУРА 16. ВОДНА ЕРОЗИЯ 66
ФИГУРА 17. ВЕТРОВА ЕРОЗИЯ 67
ФИГУРА 18. СТЕПЕН НА УРБАНИЗАЦИЯ НА ОБЩИНИТЕ 85
ФИГУРА 19. ЦЕНТРОВА СИСТЕМА НА СЕЛИЩНАТА МРЕЖА – РЕВИЗИЯ 2025 Г. 88
ФИГУРА 20. АГЛОМЕРАЦИОННИ АРЕАЛИ 91
ФИГУРА 21. РЕГИОНАЛЕН ИНДЕКС НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ (ЮЗР И СЗР) – ПЕТО ИЗДАНИЕ 2023 Г. 93
ФИГУРА 22. БАЛАНС НА ТЕРИТОРИЯТА ПО НАЧИН НА ТРАЙНО ПОЛЗВАНЕ КЪМ КРАЯ НА 2024 Г. 95
ФИГУРА 23. УРБАНИСТИЧЕН МОДЕЛ. ИЗХОДНО СЪСТОЯНИЕ, 2025 Г. 174
ФИГУРА 24. УРБАНИСТИЧЕН МОДЕЛ „КРАЕН МОНОЦЕНТРИЗЪМ“ 175
ФИГУРА 25. УРБАНИСТИЧЕН МОДЕЛ „СИЛНО РАЗВИТ ПОЛИЦЕНТРИЗЪМ“ 181
ФИГУРА 26. УРБАНИСТИЧЕН МОДЕЛ „УМЕРЕН ПОЛИЦЕНТРИЗЪМ“ 188
ФИГУРА 27. ВИДОВЕ ОБЩИНИ ПО СТЕПЕН НА УРБАНИЗАЦИЯ 215
ФИГУРА 28. НАЦИОНАЛНА ЕКОЛОГИЧНА МРЕЖА. ОТНОСИТЕЛЕН ДЯЛ ОТ НЕМ ПО ОБЩИНИ 222

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 29. Национална екологична мрежа. Значимост и трансгранични връзки 223

Фигура 30. Оценка на културното напластяване в Република България 226

Фигура 31. Агломерационни образувания 243

Фигура 32. Центрове и оси на урбанистично развитие 248

Фигура 33. Университети и колежи. Изследователски центрове. Териториално разположение през учебната 2024/2025 г. 253

Фигура 34. Транспортна инфраструктура с национално и регионално значение – пътна мрежа 261

Фигура 35. Транспортна инфраструктура с национално и регионално значение – железопътна мрежа 261

Фигура 36. Електропреносна система 269

Фигура 37. Газопреносна инфраструктура 271

Фигура 38. Планински и полупланински, гранични и крайбрежни общини 292

Фигура 39. Обезлюдяващи се територии към 31.12.2024 г. 294

Фигура 40. Територии с природни рискове и прекомерен натиск от антропогенна дейност 298

Фигура 41. Слаби общини за подкрепа с предимно социална насоченост 302

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Списък на таблиците

Таблица 1: Пренощували лица през летен сезон 2019, 2023 и 2024 г. 52

Таблица 2: Индекс за регионална конкурентоспособност - Пето издание на ЕК, 2023 г. с данни за 2022 г. 94

Таблица 3: Баланс на територията по начин на трайно ползване към 31.12.2024 г. 95

Таблица 4: Градове-центрове от ниво 3 – ревизия 2025 г. 170

Таблица 5: Центрове от ниво 4 по райони, 2025 г. 171

Таблица 6: Модел „Краен моноцентризъм“ – шест региона 175

Таблица 7: Модел „Краен моноцентризъм“ – четири региона 176

Таблица 8: Модел „Краен полицентризъм“ – шест региона 184

Таблица 9: Модел „Краен полицентризъм“ – четири региона 185

Таблица 10: Модел „Умерен полицентризъм“ – шест региона 191

Таблица 11: Модел „Умерен полицентризъм“ – четири региона 191

Таблица 12: Относителен дял на населението в ядрото спрямо общото на агломерационния ареал 237

Таблица 13: Относителен дял на населението в центъра спрямо ядрото на ареала. Темп на нарастване на населението в агломерационния ареал 238

Таблица 14: Гъстота на населението в структурата на агломерационните ареали 239

Таблица 15: Състав на агломерационното образувание 242

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

А1	Автомагистрала "Тракия"
А2	Автомагистрала "Хемус"
А3	Автомагистрала "Струма"
А4	Автомагистрала "Марица"
А5	Автомагистрала "Черно море"
А6	Автомагистрала "Европа"
АЕЦ	Атомна електрическа централа
АГКК	Агенция по геодезия, картография и кадастър
АИР	Архитектурно- исторически резерват
АМ	Автомагистрала
АНКПР	Национална концепция за пространствено развитие 2013-2025 г. Актуализация 2019 г.
АР	Археологически резерват
БВП	Брутен вътрешен продукт
БДС	Брутна добавена стойност
БДЧР	Басейнова дирекция Черноморски район
БСК	Българската стопанска камара
ВЕИ	Възобновяеми енергийни източници
ВЕЦ	Водноелектрическа централа
ГИС	Географска информационна система
ГКПП	Граничен контролно-пропускателен пункт
ГЦ	Главна стратегическа цел
ДЕС	Договор за Европейския съюз
ДМА	Дълготрайни материални активи

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

ДФЕС	Договор за функционирането на Европейския съюз
Е85	Европейски път Е85
ЕБВР	Европейската банка за възстановяване и развитие
ЕК	Европейска комисия
ЕП	Европейски парламент
ЕС	Европейски съюз
ЕСО	Електроенергиен системен оператор
ЕЦБ	Европейска централна банка
ЖП	Железопътна линия
ЗРР	Закон за регионалното развитие
ЗУТ	Закон за устройство на територията
ИАОС	Изпълнителна агенция по околна среда
ИКОМОС	Комитет на Международния съвет за паметниците на културата и забележителните места
ИКТ	Информационно-комуникационни технологии
ИМТ	Интермодални терминали
ИИ	Изкуствен интелект
ИНПЕК	Интегриран план в областта на енергетиката и климата
ИПИ	Институт за пазарна икономика
ИСС	Икономическият и социален съвет
ИТСР	Интегрирана териториална стратегия за развитие
КЕП	Комисията за енергиен преход
МВУ	Механизъм за възстановяване и устойчивост
МЗХГ	Министерство на земеделието, храните и горите
МОН	Министерство на образованието и науката
МОСВ	Министерство на околната среда и водите

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

МРРБ	Министерство на регионалното развитие и благоустройството
МСЕ	Механизъм за свързване на Европа
МСП	Малки и средни предприятия
МС	Министерски съвет
МТ	Министерство на туризма
НЕМ	Национална екологична мрежа
НИМХ	Национален институт по метеорология и хидрология
НИРД	Научноизследователска и развойна дейност
НКИЗ	Национална компания индустриални зони
НКПР	Националната концепция за пространствено развитие
НКРПР	Национална концепция за регионално и пространствено развитие
НКЦ	Недвижими културни ценности
НП	Национален парк
НПВУ	Националния план за възстановяване и устойчивост
НПО	Неправителствена организация
НСИ	Национален статистически институт
НСМБР	Националната Система за Мониторинг на Биологичното Разнообразие
НТП	Научно-техническия прогрес
ОВМ	Орнитологично важни места
ОИСР	Организация за икономическо сътрудничество и развитие
ООН	Организацията на обединените нации
ОСП	Обща селскостопанска политика
ОУП	Общ Устройствен план
ОУТР	Организациите за управление на туристическите райони
ПГ	Парникови газове

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

ПД	Приоритетни действия
ПИРО	План за интегрирано развитие на община
ПОИ	Пенсионноосигурителен институт
ПРСР	Програмата за развитие на селските райони
РДГ	Регионална дирекция по горите
РЗИ	Регионална здравна инспекция
СЕ	Съвет на Европа
СИР	Североизточен регион от ниво 2
СЗР	Северозападен регион за планиране от ниво 2
СпЦ	Специфични цели
СЦ	Стратегически цели
СЦР	Северен централен регион за планиране от ниво 2
ТГС	Трансгранично сътрудничество
ТЕЦ	Топлоелектрическа централа
ТИЗ	Тракия икономическа зона
ФПЧ	Фини прахови частици
ЧПИ	Чуждестранни преки инвестиции
ЮИР	Югоизточен регион за планиране от ниво 2
ЮЗР	Югозападен регион за планиране от ниво 2
ЮНЕСКО	Комитет за световното наследство на Организацията на обединените нации за образование, наука и култура
ЮЦР	Южен централен регион за планиране от ниво 2
5G	5th generation cellular network 5то поколение безжична комуникация
6G	6th generation cellular network 6то поколение безжична комуникация

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

AADT	Annual average daily traffic Среден годишен дневен трафик
AIUNEP	Aridity index of the United Nations Environment Programme Индекс за суша на програмата на ООН за околната среда
CORINE	Coordination of Information on the Environment Координация на информацията за околната среда
CEF	Connecting Europe Facility Механизъм за свързване на Европа
DESI	The Digital Economy and Society Index Индекс за навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото
EACT	European Free Trade Association
ENTSO-E	European Network of Transmission System Operators for Electricity Европейска мрежа от оператори на преносни системи за електроенергия
ERM II	European Exchange Rate Mechanism Европейски валутен механизъм
ERTMS	European Rail Traffic Management System Европейска система за управление на железопътния трафик
ESPON	European Observation Network for Territorial Development and Cohesion
FUA	Functional Urban Area Функционален урбанистичен ареал
FI	Fraser Institute Институт Фрейзър
FT	Financial Times
GIS	Geographic information system

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

	Географска информационна система
GPI	Global Peace Index
	Глобален индекс на мира
IEP	Institute for Economics and Peace
	Институт за икономика и мир
IT	Information technology
	Информационни технологии
IoT	The Internet of Things
	Интернет на нещата
ITS	Intelligent transportation system
	Интелигентни транспортни системи
NGEU	Next Generation EU
	Следващо поколение ЕС
NUTS	Nomenclature des unités territoriales statistiques
	Номенклатура на териториалните статистически единици
NUTS 2	Регион за планиране от ниво 2
PISA	Programme for International Student Assessment
	Програмата за международно оценяване на учениците
REACT-EU	Recovery assistance for cohesion and the territories of Europe
	Помощ за възстановяване в полза на сближаването и териториите на Европа
RCI	Regional Competitiveness Index
	Индекс за регионална конкурентоспособност
SAFE	Security Action for Europe
	Мерки за сигурността за Европа
SMR	Small modular reactor

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

	Малки модулни реактори
TTM (TEN-T)	Trans-European Transport Network
	Трансевропейска транспортна мрежа (TEN-T)
TRACECA	Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia
ТРАСЕКА	Транспортен коридор „Европа – Кавказ – Азия"
	Via Pontica Via Aristotelis Via Balcanica Via Diagonalis
WBIF	Western Balkans Investment Framework
	Инвестиционната рамка за Западните Балкани
WTTC	World travel and tourism council

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

РЕЗЮМЕ

Националната концепция за регионално и пространствено развитие (НКРПР) задава стратегическата рамка за балансирано, конкурентоспособно и устойчиво териториално развитие на България в периода 2026–2040 г., в контекст на целите на „България 2030“ и новите европейски политики за сближаване и зелен преход.

Основната визия на НКРПР е изграждането на модерна и интегрирана държава с динамични региони, които предлагат качество на живот, равни възможности и икономическа перспектива за всички граждани посредством социална кохезия, иновации и опазване на ресурсите. Водещи са принципите на териториално сближаване, устойчивост, дигитална трансформация, зелена икономика, ефективно управление на ресурсите и културното наследство.

Концепцията дефинира стратегически цели, насочени към намаляване на междурегионалните различия, укрепване на конкурентоспособността на градските, селските и специфичните територии, и осигуряване на по-добра достъпност до услуги, инфраструктура и възможности. Приоритетни направления включват:

- стимулиране на иновации и интелигентна специализация;
- устойчиво използване на природните и културните ресурси;
- развитие на интегрирани регионални и местни стратегии и планове (ИТСР, ПИРО);
- подкрепа на демографски стабилни и рискови територии;
- екологична адаптация и социално включване.

Институционалната рамка на НКРПР е базирана на многостепенна координация с водещо участие на МРРБ, НЦТР, ресорните министерства, областни администрации, общини, бизнес и академична общност. Внедряването на концепцията залага на ефективни механизми за партньорство, междусекторен диалог, обществено участие и електронни инструменти за мониторинг, прозрачност и отчетност.

Модерната система за наблюдение и оценка включва комплекс от икономически, социални, екологични и пространствени показатели – БВП, БВП на човек, индекс на социална кохезия, инвестиции, транспортна и дигитална свързаност, демографски трендове, качество на инфраструктурата и околната среда, иновации и степен на обществено включване. Всеки

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

индикатор е съпътстван от ясна методика, референтни стойности и периодичност на отчитане – което осигурява надеждна основа за сравнителен анализ, стратегическо управление и своевременно адаптиране на политиките.

НКРПР осигурява приемственост и надграждане на добри практики, научени уроци и иновативни модели от предходния програмен период. Опитът от реализацията на концепцията е в основата на препоръките за бъдещата Програма за регионално развитие 2028–2034 г., като се акцентира върху необходимостта от още по-силна интеграция между секторни и териториални политики, разширяване на възможностите за обществено участие, устойчиво използване на ресурсите и дългосрочна конкурентоспособност на българските региони.

В заключение, НКРПР предоставя стратегическото ядро за териториално и пространствено развитие на България в средносрочен и дългосрочен план, осигурявайки устойчив растеж, баланс между регионите, високо качество на живот и социална справедливост, в синхрон с националните и европейските направления за модерна и устойчива държава.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

НАЦИОНАЛНА КОНЦЕПЦИЯ

ЗА РЕГИОНАЛНО И ПРОСТРАНСТВЕНО РАЗВИТИЕ 2026-2040

I.ВЪВЕДЕНИЕ

1. Обща информация

Националната концепция за регионално и пространствено развитие на Република България за периода 2026–2040 г. (НКРПР) представлява стратегически документ от най-високо ниво в системата на устройствени и стратегически документи, който определя дългосрочната визия, цели и приоритети за развитие на националната територия в съответствие с принципите на устойчивост, териториална кохезия и интегрирано териториално развитие.

Настоящата концепция надгражда и продължава насоките, заложени в Националната концепция за пространствено развитие (НКПР) 2013–2025 г., чиято актуализация през 2020 г. обедини основни елементи на регионалната и пространствената политика в единен документ и постави основите за съвременен, интегриран подход към териториалното развитие. С тази приемственост се осигурява непрекъснатост в стратегическото планиране и същевременно се надгражда с нови инструменти, визия и приоритети, съобразени със съвременните предизвикателства и възможности.

Новата концепция е разработена в съответствие със Закона за регионалното развитие (ЗРР), като в изпълнение на чл. 6, ал. 1 от Правилника за неговото прилагане, Министерският съвет я приема по предложение на министъра на регионалното развитие и благоустройството. В този смисъл, НКРПР 2026–2040 г. ще играе ключова роля в програмирането на бъдещата политика на сближаване след 2027 г., както и при формирането на националните стратегически приоритети за териториално развитие.

Основната цел на Концепцията е да даде ясна стратегическа рамка за намаляване на териториалните дисбаланси в страната и за постигане на по-балансирано, конкурентоспособно и устойчиво развитие на всички региони. Документът ще очертае дългосрочната стратегия за развитие на националната територия, включително нейното позициониране в европейски и международен контекст в координация и съгласуваност със секторните и хоризонтални политики като отчита техните териториални измерения.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Особен акцент в концепцията ще бъде поставен върху териториалното сближаване чрез ефективни връзки между регионите, подобрена свързаност и устойчиво използване на природния, културния и човешкия потенциал на територията на страната. В този контекст ще бъдат отчетени и стратегическите документи на международно равнище, включително Морския пространствен план на Република България, стратегиите на ЕС и добрите практики от съседни страни и региони.

НКРПР 2026–2040 г. си поставя за задача да създаде гъвкав, адаптивен и дългосрочен инструмент за ориентиране на регионалната политика, в унисон с новия подход, въведен през програмен период 2021–2027 г., и да гарантира стратегическа съгласуваност между различните нива на управление и планиране - национално, регионално и местно.

2. Законодателна рамка

Разработването на НКРПР 2026–2040 г. е нормативно обосновано през 2020 г. в Закона за регионално развитие (ЗРР) и правилника за прилагането му. В тази рамка са определени основните цели на политиката за регионално и пространствено развитие: да се създадат условия за устойчиво и балансирано развитие на районите на страната; да се намалят междурегионалните различия в доходите и заетостта; да се стимулира регионално и трансгранично сътрудничество.

С изменението на ЗРР от 2020 г. е утвърдена и промяна по отношение на подхода в управлението на регионалното развитие, което да доведе до засилване на значението на териториалното измерение на секторните политики, подобряване на междусекторната координация, до развитие на полицентричния модел от йерархизирани градове-центрове, до възможността за ефективно прилагане на интегрирания териториален подход. Надгражда се и се обединява стратегическото регионално и пространственото планиране посредством обща комбинирана рамка чрез документа: *Национална концепция за регионално и пространствено развитие*.

Съществена черта на концепцията е нейното йерархично лидерство сред останалите планови документи, регламентирани в ЗРР – интегрираните териториални стратегии за развитие на регионите за планиране от ниво 2 и плановете за интегрирано развитие на общините. Националната концепция за регионално и пространствено развитие е валидна за

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

срок до 15 години с изключение на елементите на техническата инфраструктура, които се планират за период до 30 години.

3. Място на НКРПР в системата от стратегически документи

Националната концепция за регионално и пространствено развитие 2026–2040 г. като документ с национално значение в системата от стратегически документи на Република България, отчита действащите стратегически документи на ЕС и националите стратегически документи за развитие на страната, съотносими към политиката за регионално и пространствено развитие.

Основните от тях са:

Европейски контекст

Политиката за териториално сближаване е в основата на Европейския съюз, въведена с *Договора за ЕС* (член 3 от ДЕС). Тя цели да насърчи икономическото, социалното и териториалното сближаване между държавите-членки и техните региони, като намалява неравенствата в развитието. Основните цели на тази политика са:

- Намаляване на различията в развитието между регионите — особено между по-бедните и по-богатите;
- Стимулиране на икономическия растеж, заетостта, конкурентоспособността и устойчивото развитие;
- Подкрепа за трансформацията на по-слабо развити региони, включително селски и райони в упадък.

Териториален дневен ред на Европа 2030 (ТА 2030)

Териториален дневен ред на Европа 2030[1] е стратегическа рамка за балансирано развитие на териториите на ЕС, като поставя основния акцент върху териториалното сближаване, устойчивостта, социалната интеграция, териториалната свързаност и справедливостта. Приетият през 2020 г. Териториален дневен ред има за цел да формира бъдещето на

[1] https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/brochure/territorial_agenda_2030_en.pdf

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

териториалното и регионалното развитие в ЕС в контекста на глобалните предизвикателства и промени, пред които е изправен съюзът.

Приоритетите с териториални измерения в хоризонта на действие на ТА 2030 са:

- *Интегрирано пространствено планиране* – т.е. териториалният аспект трябва да се включи като измерение във всички секторни политики (икономика, околна среда, социално развитие и др.);
- Подход, който взима предвид *местните специфики* – не една политика „за всички“, а адаптирана към различните територии;
- Създаване на *равни възможности* за развитие и благосъстояние за всички граждани и региони в ЕС;
- Подкрепа за устойчиви решения: *зелени технологии, кръгова икономика*, намаляване на *въглеродните емисии*, ресурсна ефективност, ефективно управление на екологичните, ландшафтните и културните ценности в териториален контекст;
- Развитие на функционалните зони/територии – градове и прилежащите им ареали, трансгранични региони, райони с общи проблеми или ресурси;
- Устойчива цифрова и физическа *териториална свързаност*.

Териториалният дневен ред на Европа 2030 е тясно свързан с други ключови стратегии на ЕС, като: Европейска зелена сделка, Цифрова стратегия за Европа, Европейската програма за справедлив преход, Кохезионната политика на ЕС.

В съответствие с документите на ЕС и адаптирани към националния контекст, основните подходи, цели и приоритети на регионалното и пространственото планиране формират политиката на България в тази сфера.

Девети доклад за икономическото, социално и териториално сближаване

Деветият доклад за икономическото, социално и териториално сближаване (март, 2024 г.)[2] очертава постигната възходяща икономическа и социална конвергенция, покачване на БВП и повишаване на заетостта, благодарение на Кохезионната политика. Като основни постижения докладът определя, че тя води до конкурентоспособност, качествени работни

[2] https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/reports/cohesion9/9CR_Report_FINAL.pdf

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

места и дългосрочен растеж. Политиката покрива широк спектър от дейности, подкрепящи икономическото, социалното и териториалното сближаване с различен успех и напредък.

Документът посочва и *предизвикателствата,* които стоят пред държавите-членки по отношение на преодоляване на икономическите и социални неравенства:

- Макар средното ниво на доходите да се повишава, *разликите между регионите все още са значителни* - както между държавите, така и вътре в тях;
- Част от регионите попадат в т.н. *„капан за развитие“*- не успяват да настигнат/наваксат, заради слабости в инвестиции, иновации, трудов пазар, управление;
- *Демографските проблеми* създават дългосрочни структурни дефицити и съществени рискове пред развитието на част от регионите, включително и пред пет от българските региони;
- Освен демографската трансформация, *зеленият и цифровият преход, променящите се глобални икономически тенденции и изменението на климата* засягат и ще продължат да засягат всички регионални икономики и може да задълбочат различията;
- *Управленски и институционални слабости* са фактори, които могат да увеличат различията;
- Програмите са се сблъсквали с *кризисни събития* (пандемия, война, енергийна криза) - макар че се реагира, последствията са различни по региони.

Като *ключови теми* за бъдещото развитие на политиката на сближаване са изведени:

- Каква политика - *гъвкава, ориентирана към мястото*, т.е. да се отчита спецификата на всеки регион;
- *Съвместяване/интегриране на инвестиции* за цифров преход, зелена трансформация, умения и иновации;
- Промотиране на по-балансирано териториално развитие чрез продължаващата *подкрепа на полицентричния модел на развитие* – укрепване на малките и средни градове и осигуряване на достъпност на публичните услуги в периферните райони;
- *Специален фокус* върху региони с по-сериозни проблеми: селски, периферни, бързо обезлюдяващи се, райони с ниска инвестиционна активност;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Важност на връзката *„инвестиции - реформи - добро управление“* - инвестирането само по себе си не е достатъчно без подходящи институции и административен капацитет;
- По-добра координация и *синергия между европейските инструменти, националните и регионалните политики*;

Заключенията в доклада подчертават, че *политиката за сближаване е ключов инструмент* за ЕС**.** Изведените основни теми на политиката за сближаване следва да се транспонират в националните политики и стратегическите документи за регионално и пространствено развитие.

Многогодишна финансова рамка (МФР) 2028-2034

МФР, представена от ЕК на 16 юли 2025 г., е с изцяло нов подход в програмирането, управлението и изпълнението на отделните политики на ЕС. Бюджетът се определя като съобразен с местните нужди.

Предложението подчертава няколко големи приоритетни направления:

1. *Инвестиции в хора, държави-членки и региони, включващи подкрепа за:*

- Регионално сближаване, намаляване на различията между регионите;
- Образование, умения, социално включване.

Ключов структурен елемент на предложението е създаването на *един фонд*[3]*, прилаган чрез един инструмент* „Национални и регионални планове за партньорство“, който ще обедини фондовете на ЕС в рамките на една съгласувана стратегия, в центъра на която стоят политиката на сближаване и селскостопанската политика. Плановете са основани на инвестиции и реформи за целенасочено въздействие там, където то е най-нужно, и за осигуряване на по-бърза и по-гъвкава подкрепа, насочена към засилване на икономическото, социалното и териториалното сближаване в целия Съюз. Процесът обединява 540 програми за всички фондове до момента към 27 национални и регионални плана за партньорство и 1 план по INTERREG програмите.

[3] Европейски фонд за икономическо, социално и териториално сближаване, земеделие, морско дело и рибарство, просперитет и сигурност (COM_2025_565_1 Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing a European Fund for economic, social and territorial cohesion, agriculture and rural, fisheries and maritime, prosperity and security) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52025PC0565

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Предвидена е задължителна минимална сума за по-слабо развитите региони, както и предпазна мярка, която да гарантира, че като цяло, те ще получат поне толкова финансиране, колкото в рамките на настоящия пакет за сближаване. 14 % от националните средства ще трябва да финансират реформи и инвестиции за повишаване на уменията, борба с бедността, насърчаване на социалното приобщаване и стимулиране на селските райони.

2. *Стимулиране на просперитета чрез конкурентоспособност, иновации, технологично развитие*

Бюджетът предвижда мощен тласък на конкурентоспособността на Европа с цел обезпечаване на веригите на доставки, умножаване на иновациите и заемане на челна позиция в световната надпревара за чисти и интелигентни технологии чрез:

- Финансиране за изследвания и иновации, подкрепа на индустриалните способности;
- Укрепване на цифровата и технологичната самостоятелност на ЕС.

Новият Европейски фонд за конкурентоспособност ще инвестира в стратегически технологии в подкрепа на целия единен пазар. Подкрепата ще бъде насочена към четири области: чистия преход и декарбонизацията; цифровия преход; здравеопазването, биотехнологиите, селското стопанство и биоикономиката; отбраната и космическото пространство.

3. *Защита на хората и осигуряване на подготвеност и устойчивост за посрещане на нови предизвикателства*

Дългосрочният бюджет ще осигури по-бързи, по-ефективни и гъвкави инструменти, които ще позволят на Европа да устоява на сътресения и да посреща нови предизвикателства. Той ще продължи да изгражда нейната устойчивост чрез финансиране на Съюза на подготвеност и ще обезпечи всички етапи от управлението на кризи - от превенцията до реакцията и възстановяването.

4. *Изграждане на партньорства за по-силна Европа на световната сцена.*

За България и българските региони предстои изготвянето на *План за национално и регионално партньорство,* който ще замени досега използваното Споразумение за партньорство и ще обедини всички реформи и инвестиции в единен документ с общи правила. В своята регионална част, този план следва да включи взаимосвързани инвестиции и реформи, които да дадат силен тласък на регионалното развитие и сближаване с отчитане на местните нужди, като отговорят на приоритетите на бюджета на ЕС.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Приоритетните направления в новата МФР 2028-2034[4], са ключови ориентири за планиране на регионалното развитие в НКРПРП 2026-2040.

Европейска зелена сделка

Съществуващото и бъдещото териториално развитие на ЕС трябва да отговаря на целите на Европейската зелена сделка, която е фокусирана върху *декарбонизацията на икономиката*, постигане на *климатична неутралност* до 2050 г., опазване на *биологичното разнообразие* и преход към *кръгова икономика*. Необходимо е да се гарантира плавен и социално справедлив преход, за да не се предизвикат социално-икономически сътресения.

Европейската зелена сделка оказва влияние върху регионалното и пространственото планиране, като изисква интегриране на устойчиви и зелени практики във всички части на ЕС, както и намаляване на териториалните неравенства.

Програмата за устойчиво развитие за периода до 2030 г. на ООН „Да преобразим света“

Програмата е глобален документ, но има сериозно въздействие върху ЕС, тъй като много от целите за устойчиво развитие (ЦУР) се интегрират в европейската политика и са същевременно и рамка на националните политики за развитие. Целите обхващат трите измерения на устойчивото развитие: социално приобщаване, икономически растеж и опазване на околната среда.

МРРБ е водещо по отношение на Цел 11. Превръщане на градовете и селищата в приобщаващи, безопасни, адаптивни и устойчиви места за живеене, която е в съответствие с основната цел на държавната политика за регионално развитие - да създава условия за балансирано и устойчиво интегрирано развитие на районите и общините.

В съответствие с Цел 11, НКРПР 2026-2040 г. е насочена към намаляване на междурегионалните и вътрешнорегионалните различия в степента на икономическото, социалното и териториалното развитие, осигуряване на условия за ускорен икономически растеж и високо ниво на заетост за насърчаване на инвестициите, конкурентоспособността и иновациите. В допълнение, прилагането на концепцията ще допринесе за изпълнението на цел 1 „Изкореняване на бедността“ и цел 8 „Сигурна работа и икономически растеж“ чрез очертаване на пространствен модел за развитие на националната територия, както и

[4] Създаващи условия за качествената заетост, повишаване на уменията, борба с бедността, насърчаване на социалното приобщаване и стимулиране на селските райони, изграждане на жизнено гражданско пространство, инвестиции в областта на културата и ценностите, както и за подкрепа на иновации, зелена трансформация, цифровизация, свързваща инфраструктура, управление на кризи

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

чрез определянето на териториите с *неблагоприятни* социално-икономически, географски и демографски характеристики.

Осигуряването на териториална основа за устойчиво регионално и пространствено развитие с акцент върху развитието на целеви зони на растеж, балансиращи полицентричния модел на националното пространство, ще допринесе за изпълнението на Цел 7 „Възобновяема енергия“, Цел 9 „Иновации и инфраструктура“ и Цел 10 „Намаляване на неравенствата“.

Периодът 2021 – 2030г. е обявен за десетилетие на ООН за *възстановяване на екосистемите* с цел подкрепа и увеличаване на усилията за предотвратяване, спиране и обръщане на процеса на деградация на екосистемите в световен мащаб.

Национален контекст

НКРПР 2026-2040 ще адресира националните политики и цели в териториален аспект.

Национална програма за развитие: България 2030 (НПР България 2030)

НПР България 2030[5] е рамков стратегически документ на най-високо ниво в йерархията на националните програмни документи за периода до 2030 г. Програмата е изградена върху три стратегически цели за развитие на страната – „технологична трансформация”, „демографски подем” и „намаляване на неравенствата”.

Технологичната трансформация на икономиката се очаква да повиши ресурсната ѝ ефективност, както и да навакса изоставането в цифровизацията ѝ. Паралелно ще се повиши интензитета на научните изследвания, развойната дейност и иновациите, а оттам, добавената стойност и конкурентоспособността на българските стоки. Предвижда се въвеждане на модерни технологии и в сектори като здравеопазване, образование и социални грижи. Освен общото повишаване на качеството на услугите, ще се осигурят решения за проблема „достъп” в периферните райони.

Демографският подем е реципрочна цел на най-голямото предизвикателство пред развитието на България – демографската криза, характерна и за други страни от ЕС. Категоричните негативни прогнози налагат решителни мерки и дългосрочни политики за смекчаване и постепенно обръщане на негативните тенденции. В противен случай, демографският фактор ще попречи на икономиката да генерира висок и устойчив растеж,

[5] Приета с Протокол № 67 на Министерския съвет от 02.12.2020 г.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

ще осуети стремежа на системите на образованието, здравеопазването, културата и спорта да поддържат пространствената си цялост, качество и достъпност на услугите.

Намаляването на неравенствата е цел с няколко измерения. Социалните неравенства са задълбочаващ се проблем. Същевременно се увеличават регионалните диспропорции във всички социално-икономически сфери и на всички териториални нива. Интерпретирана, целта е постигане на „по-приобщаващ и по-устойчив растеж, при намаляване на социалните и териториални неравенства и способстване на споделен просперитет". Един от приоритетите към тази цел е с изразена териториална насоченост – *„Местно развитие"*. Той е фокусиран върху подход, отчитащ спецификата на териториалната общност (регион, община, град, село) и ангажиращ местните ресурси и потенциал. Реализирането на приоритета е предмет на целенасочена политика в три взаимосвързани направления:

- Подобряване на *инфраструктурата* и обществените услуги в общините и селските райони;
- Развитие на *местната икономика* - подкрепа на бизнеси, вписващи се в спецификите на мястото – например, туризъм, креативни индустрии, малък бизнес, селско стопанство;
- Укрепване на местните *институции и капацитета* на общините – за да могат да планират, управляват и реализират проекти, които отговарят на нуждите на тяхната територия;
- *Интеграция на политики* - територията да се разглежда в комплекс – „икономика – социална сфера - околна среда".

4. Цели и задачи на НКРПР

Същността, ролята и задачите на НКРПР са нормативно обосновани в Закона за регионалното развитие... Концепцията „определя дългосрочните перспективи, цели и приоритети на държавната политика за намаляване на дисбаланса в развитието на националната територия и съответствието ѝ с другите секторни и хоризонтални политики". Концепцията определя още „стратегията за развитие на националната територия и връзките ѝ със съседни страни и региони". Концепцията „ отчита действащите стратегически документи на международно равнище в областта на регионалното и пространственото

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

развитие, Морския пространствен план на Република България и националните стратегически документи за развитие на секторните и хоризонталните политики“.

Завършеният документ НКРПР 2026-2040 е в резултат на изпълнението на 20 основни задачи, които покриват изискванията за структура и съдържание, разписани в Закона за регионалното развитиеи до голяма степен, структурата на действащата до края на 2025 г. НКПР. С този подход се цели приемственост. Въпреки че настоящият документ, представлява изключение от стратегическите документи за които се прилага Методологията за стратегическо планиране (Методологията), приета с Решение на Министерски съвет № 681 от 06.10.2025 г., при разработването му са търсени синхрон и съгласуваност с нея.

Тези задачи са обобщени в няколко групи, съответстващи на стъпките в процеса на изработване:

1. *Анализ* на демографското, социално-икономическото, екологичното и териториално-урбанистичното състояние, изявените проблеми и потенциали за развитие на територията;
2. Формулиране на *визия, стратегически цели и приоритети* за регионално и пространствено развитие, които са в съгласуваност с документите от *националните стратегически документи*; Определяне на стратегия за развитие на националната територия и връзките ѝ със съседни страни и региони;
3. Съгласуване на целите и приоритетите на държавната политика за регионално и пространствено развитие с целите и приоритетите на Националната програма за развитие България 2030 и с Целите на ООН за устойчиво развитие;
4. Отчитане на действащите стратегически документи на ЕС в областта на регионалното и пространственото развитие, както и на националните стратегически документи за развитие на основни сектори - транспорт, околна среда, енергетика, икономика, здравеопазване, образование, социални услуги, жилищна политика, туризъм, селско стопанство;
5. Представяне на методическа основа за документа - интегриране на устройственото планиране с регионалното и секторните планирания, чрез териториално координиране на секторните политики, стратегии, планове и програми, имащи пряко или косвено отношение към пространственото развитие;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

6. Предлагане на решение за създаване на оптимални условия за устойчивост и плановост в пространственото развитие с балансирани и стимулирани територии за развитие и зони за въздействие;
7. Формулиране на конкретни насоки и принципи за реализиране на политиката за пространствено планиране за периода след 2025 г. до края на действието на документа;
8. Актуализиране на методологията и системата от индикатори за дефиниране и определяне на неформални райони и територии със специфични характеристики и проблеми;
9. Определяне на пространствена структура с централни, силно урбанизирани територии, периферни и селски слабо урбанизирани територии, територии за защита на природните и културни ценности;
10. Създаване на териториална основа за стимулиране на полицентричното развитие на мрежата от градове и подобряване на ефективността на връзките между централните и периферните райони, между градовете и заобикалящите ги селски райони;
11. Актуализиране на зоните със специфични характеристики (защитени, производствени, транспортни, туристически), които са с важно национално и регионално значение и които изискват прилагане на специални политики за развитие;
12. Съставяне на прогнози и изработване на алтернативни сценарии и пространствени модели за развитие на националната територия;
13. Очертаване на функционално-йерархична структура на мрежата от населени места с градовете-центрове с европейско, регионално и национално значение, актуализиране на агломерационните образувания – ядрата и техните зони на влияние;
14. Определяне на главни и второстепенни оси на развитие, включително оси с европейско и макрорегионално значение;
15. Определяне на транспортни и инфраструктурни коридори, обекти с международно и национално значение, както и интегриране на страната с европейската транспортна и енергийна мрежа и мрежите за пренос на природен газ, нефт и нефтопродукти;
16. Очертаване на неформални райони със специфични характеристики и проблеми;
17. Очертаване на зони за трансгранично и междурегионално сътрудничество, които допускат съвместно планиране и управление със съседни страни;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

18. Посочване на необходими действия и критерии за наблюдение и оценка на изпълнението на концепцията;
19. Определяне на главните насоки за разработване и актуализация на документите за стратегическо планиране на регионалното и пространственото развитие на по-ниските йерархични нива;
20. Поставяне на основата, необходима за координация на интервенциите от новата програма за регионално развитие за периода след 2027 г. и останалите програми на териториално ниво.

Приетият през 2017 г. документ *„Пътна карта за нови подходи в политиката за регионално развитие“* предвижда промяна в подходите с оглед затвърждаване на необходимостта регионалната политика да се третира като хоризонтална, т.е. да прониква във всички сектори, вместо да бъде само „отделна политика.

Документът НКРПР 2026 – 2040 г. отчита и съпоставимостта със стратегическите документи за развитие на страната, включително за структурообразуващите сектори – икономика, транспорт, околна среда, енергетика, здравеопазване, образование, социални услуги, жилищна политика, туризъм и други.

При формулиране на приоритетите на НКРПР 2026 – 2040 е взето предвид предстоящото *ново деление* на страната на райони за планиране от ниво 2. Предвижда се новото райониране да включи 4 района от ниво 2 (Северен, Източен, Южен, Столичен) вместо сегашните 6 района и да влезе в сила от 1 януари 2027 г., т.е. преди началото на новия програмен период на ЕС. Новото райониране поставя нови предизвикателства пред политиките за регионално и пространствено развитие с оглед укрепване на устойчивостта и ефективността на новите райони като териториални системи.

НКРПР 2026 – 2040 г. е продължение на Националната концепция за пространствено развитие (НКПР) 2013 – 2025 г. и нейната актуализация през 2019 г. (АНКПР). Тя отчита научените уроци от изпълнението на НКПР и АНКПР, резултатите от Последващата оценка на изпълнението на Националната концепция за пространствено развитие за периода 2013 – 2025 г., включително актуализацията ѝ от 2019 г.[6], национални и международни анализи и изследвания относно фактори и идентифицирани бариери пред регионалното и местно

[6] https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?@lang=bg-BG&Id=9692

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

развитие и системата на полицентрично развитие, променящата се социално-икономическа обстановка, възникващите предизвикателства пред ЕС и България по-специално.

5. Методология

Методологията[7] на НКРПР е функция от законовия регламент на концепцията, от мястото ѝ в системата от стратегически документи и от нейните цели и задачи. В допълнение, по силата на членството ни в ЕС, концепцията не е изолиран национален документ. Тя е повлияна както от българския контекст, така и от европейските политики за регионално и пространствено развитие.

Обща цел за ЕС е постигане на балансирано и устойчиво развитие, справяне с икономическите неравенства, насърчаване на сближаването и опазване на природните и културните ресурси. Ключови аспекти са:

- *Полицентрично развитие* - насърчаване на растежа на множество регионални центрове, за да се намали зависимостта от един-единствен метрополитен;
- *Субсидиарност* - вземане на решенията на най-подходящото ниво (местно, регионално, национално), за да се отговори най-добре на специфичните нужди;
- *Развитие на селските райони* – чрез целенасочена подкрепа за икономическата, социалната и екологичната виталност на тези райони;
- *Интегрирани транспортни системи* – изграждане на устойчиви и ефикасни транспортни мрежи за свързване на регионите и улесняване на движението;
- *Опазване на природното и културно наследство* – чрез адекватно устройствено планиране и екологично законодателство.

Европейската перспектива за пространствено развитие[8], която е част от Териториалния дневен ред 2030[9], служи като рамка за насочване на пространственото развитие в целия ЕС.

Транспонирайки европейските директиви, националното законодателство (ЗРР) регламентира основните задачи на НКРПР (представени в предходната т.4), като най-важна

[7] Разбирана като анализ на принципите и методите, правилата и постулатите, прилагани при разработването на НКРПР.
[8] European Spatial Development Perspective
[9] Territorial Agenda 2030

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

е координацията на секторните политики за „намаляване на дисбаланса в развитието на националната територия“.

Законово регламентирани (ЗРР) са и основните принципи на държавната политика за регионално развитие, приложени и при разработване на НКРПР: а) *стратегически подход* на планиране; б) *концентрация* на ресурсите; в) *междуведомствена координация*; г) *съгласуваност* със секторните и хоризонтални политики; д) *партньорство, публичност и прозрачност*.

В този контекст, следвайки и ключовия принцип за приемственост, третото издание[10] на концепцията (НКРПР 2026-2040) прилага вече наложени принципи, методи и процедури, които кореспондират с регламентираните и гарантират успешно постигане на целите. Така стигаме до приложената методология, изградена от специфични методи, подходи и инструменти, базирани на възприети основни принципи на работа:

- *Приемственост, съгласуваност и непрекъснатост на плановия процес* – това са принципи, прилагани безусловно при създаването на първата за България концепция за пространствено развитие през 2012 г., при нейната актуализация през 2019 г. и при настоящото трето издание – НКРПР 2026-2040. Тези принципи са приложени и при хармонизиране на концепцията с документите от по-високо йерархично ниво – европейско и национално;

- *Научен подход* – едва ли е нужна мотивация, защото той е задължителен за всички равнища и дейности в пространственото планиране. Визират се изключително сложни и динамични системи от природни и антропогенни елементи, обвързани в система от процесите на социално-икономическо и регионално развитие;

- *Интегрирано планиране* – дава възможност за комплексно третиране на проблемите и потенциалите на територията. Така концепцията изпълнява основната си роля на пространствена рамка и основа на регионалното и отрасловите планирания на всички нива – общинско, регионално, национално. Социално-икономическото, регионалното и екологичното планиране се обвързват с пространствените измерения на устройственото/пространственото планиране на територията. Това е възможност да се балансира разпределението и използването на ресурсите/потенциала на територията.

[10] Предходните две са НКПР 2013-2025 и АНКПР – актуализация от 2019 г., с която се инкорпорира Националната стратегия за регионално развитие 2012-2022 г.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Убедителни примери за прилагане на принципа на интегрираното планиране и управление на територията са Черноморското и Дунавското крайбрежие, където освен територията се включва и акваторията;

- *Приоритетно защитени публични интереси* – така се постига баланс с индивидуалните интереси в реализирането на идеите и приоритетите на националната политика за регионално и пространствено развитие. Това е пътят за регламентиране и гарантиране опазването на ресурсите, свързани с развитието на системите на техническата и транспортната инфраструктура, на водещи икономически сектори, на съхраняването и валоризацията на природни и културни ценности;

- *Концентрация* (тематична, финансова, географска, ресурсна и времева) - предполага по-адекватно поведение в използването на ограничените ресурси, както и приоритизиране на намесите - там където са най-необходими или там, където ще окажат най-голямо положително въздействие. Този принцип е съблюдаван и при мотивирането на локализациите за инвестиции в мерки с предимно социална насоченост и тези с предимно икономическа насоченост.

- *Публичност, прозрачност, партньорство* – водещ, законово регламентиран и безусловно прилаган принцип във всички етапи на работа по НКРПР 2026 – 2040.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

II.СИНТЕЗИРАН АНАЛИЗ НА ДЕМОГРАФСКОТО, СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКОТО, ЕКОЛОГИЧНОТО И ТЕРИТОРИАЛНО-УРБАНИСТИЧНОТО СЪСТОЯНИЕ

1. Демографско състояние

Текущата демографска ситуация в страната се характеризира с продължаващо застаряване на населението и спад на раждания. Като положителни тенденции през 2024 г. могат да се отбележат:

- Минималното намаляване на населението на годишна база;
- Положителните миграционни процеси продължават с ускорен темп, което забавя темпа на намаляване на населението;
- Нарастването на средната продължителност на живот на населението;
- Намаляването, макар и слабо, на детската смъртност.

Данните от годините след последното преброяване през 2021 г. опровергават песимистичните прогнози за драстично намаляване на населението в средносрочен план.

Към 31 декември 2024 г., населението на България е 6 437 360 души. В сравнение с 2023 г., то намалява минимално – с едва 0.13% (8 121 души). Десет години по-рано, през 2014 г. е регистрирано 5 пъти по-голямо намаление – 0.6% (43 479 души).

Продължава процесът на *застаряване* на населението в страната, характерен за по-голямата част от страните в Европа. В края на 2024 г., лицата на 65 и повече години са 1 544 245, или 24.0% от населението на страната. С най-влошени показатели е Северозападен район (СЗР – 28.1% и Северен централен район (СЦР) – 27.7%. В областен план, стойността на този показател е най-висока в областите Видин (31.4%), Габрово (30.5%) и Смолян (30%). С относително добри показатели са областите София (столица) – 19.2%, Варна – 21.6% и Сливен – 22.5%. На общинско ниво, най-висок дял имат Бойница (53.4%), Невестино (51.6%), Грамада (47.4%) и Георги Дамяново (46.4%). Общо в 231 общини (87.2% от всички) този дял е над средния за страната.

Към края на 2024 г., *децата* до 15 години в страната са 901 843 – 14.0% от общия брой на населението. Най-висок е делът им областите Сливен (18.8%), Ямбол (15.2%) и Пловдив (14.7%). На другия полюс са областите Смолян (10.3%), Видин (11.4%), и Габрово (11.6%). Трайно намалява и населението в трудоспособна възраст (15 – 64 г.) – 3991272 или 62% от

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

общия брой на населението, където отново с най-влошени показатели са СЗР (58.8%) и област Видин (57.2%).

Общият коефициент на *възрастова зависимост* в България е 61.3%. Най-ниска е стойността на коефициента в София (столица) – 51.2%, а най-неблагоприятно е съотношението в област Видин – 74.9%.

Намаляващата *раждаемост* и запазваща се висока *смъртност* са в основата на негативните демографски процеси. Негативната динамика на коефициента на обща раждаемост е осезателна – 8.3‰ през 2024 г., при 9.4‰ през 2011 г. Полюсите на регионалните различия са ЮИР – 9.2‰ и СЦР – 6.8‰. Отрицателният ефект от намаляващия брой на жените в детеродна възраст ще дава отражение върху възпроизводството на населението и през следващите десетилетия.

Естественият прираст показва ясно изразена отрицателна тенденция – от минус 5.7‰ за 2014 г., до минус 7,3‰ за 2024 г. Регионалните полюси и по този показател са СЗР (-12,3‰) и ЮЗР (-4.6‰). Област Видин отчита най-голямо намаление на населението поради високия отрицателен естествен прираст -17.2‰, следвана от Перник и Габрово, съответно с -14.8‰ и -14.6‰. Към края на 2024 г., с положителен естествен прираст са само 6 общини – Кайнарджа (+3.9‰), Твърдица (+3.7‰), Гърмен (+0.9‰), Ихтиман (+0.6‰), Белица (+0.4‰) и Николаево (+0.2‰). В други 206 общини се отчитат негативни стойности под средните за страната. Ясно се откроява и разлика между средните стойности за градовете (-5.5‰) и селата (-12.5‰), която категорично очертава мащабите на обезлюдяване в селските райони.

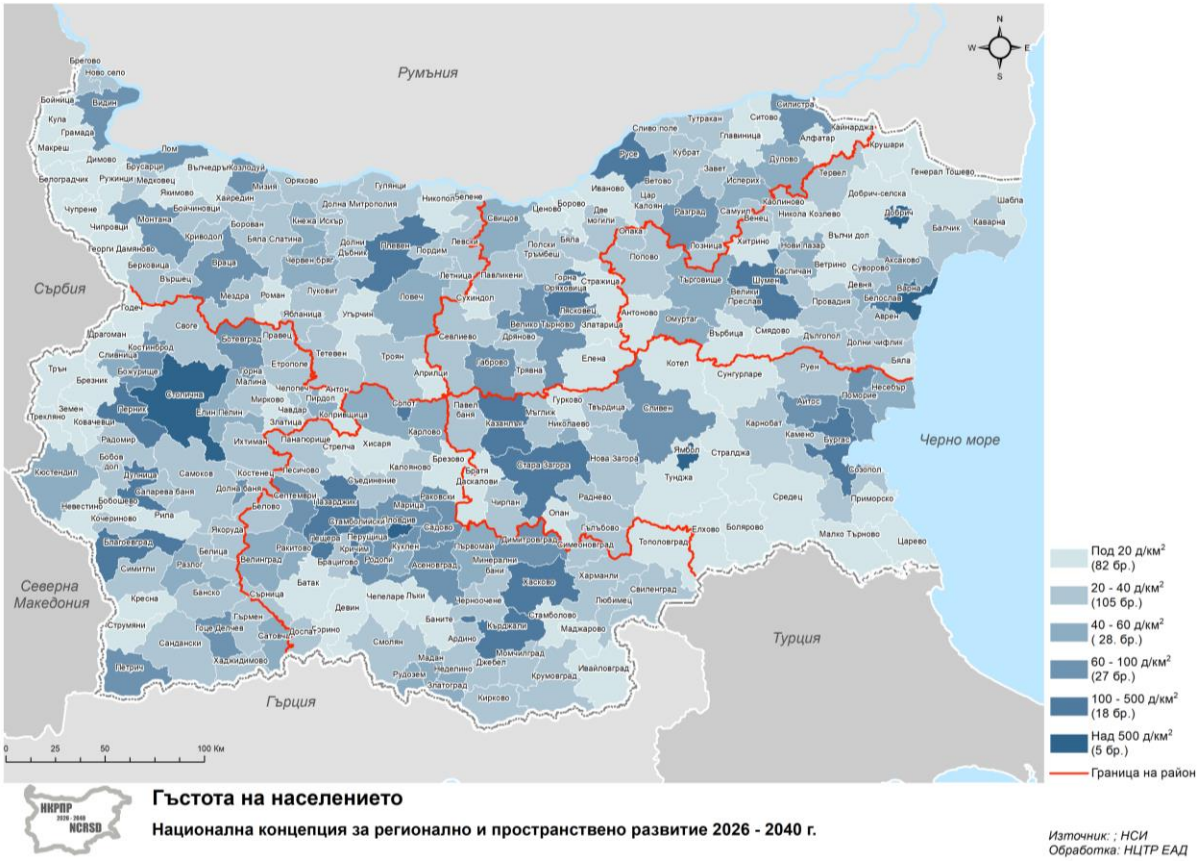
Коефициентът на естествения прираст общо за ЕС-27 през 2024 г. е минус 2.8‰ . Пет страни имат положителен естествен прираст, като най-висок е този показател в Ирландия (3.7‰), Кипър (3.7‰) и Люксембург (2.9‰). Освен нашата страна, с високи стойности на отрицателен естествен прираст на населението са Латвия – минус 7.4‰, и Литва – минус 6.4‰.

Съществено влияние върху броя и структурите на населението в страната оказва и *механичният прираст* (нетното салдо от външната миграция). Той се формира като разлика между броя на заселилите се и изселилите се от страната. В периода 2021-2024 г. се запазва високата положителна миграция – броят на заселилите се в страната надхвърля този на изселилите се с около 120 хиляди души. Причините се коренят във факта, че българският пазар на труда става все по-привлекателен за работници от трети страни – заради

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

повишаване на заплатите, засилено търсене на работна ръка, приемливи условия за социална и икономическа интеграция.

Фигура 1. Гъстота на населението по общини

Източник: Демографска статистика към 31.12.2024 г., НСИ, Обработка НЦТР

Гъстотата на населението (д/км^2) е основен показател, който разкрива спецификата на протичащите демографски процеси на дадена територия. В настоящият момент, средната гъстота на населението за България е в порядъка на 58 д/км^2. Същевременно, в 24 общини гъстотата е под 10 д/км^2, а в други 29 – от 10.1 до 15 души на км^2. Това означава, че няма население, с което да се възпроизвежда останалото население и тези общини постепенно и трайно се обезлюдяват.

Пространственото разположение на населението е неравномерно на всички териториални нива:

- NUTS 1 – Северна и Югоизточна България/Югозападна и Южна централна България – 48.3%/51.7%; Голям контраст между двете статистически единици (NUTS 1). Още по-голям е контрастът между географските Северна и Южна България;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- NUTS 2 – ЮЗР (31.4%) и ЮЦР (20.3%) – в двата района живее половината от населението; СЗР с дял от 10.2% (655 430 души) и СЦР 10.5% (673 331 души), те вече не отговарят на изискванията на Евростат за минимален брой на населението в регионите от ниво 2 за статистически цели – 800 хил. души;
- NUTS 3 – най-малката област Видин (70 542 души, 1.1% от населението на страната) се нанася 18.4 пъти в най-голямата област – София (столица) – 1 295 931 души, 20.1%;
- LAU 2 – неравномерността на населението по общини е още по-изразителна. Най-малката община Трекляно (522 души) се нанася 2 483 пъти върху Столична община. В осем общини с над 100 хил. души живее 41.1% от населението на страната. В 81 общини с население под 6 000 души живеят едва 4.4% от населението на страната. Критично малкият брой на населението в една община поставя под въпрос самостоятелното ѝ съществуване.

Демографската прогноза на НСИ до 2050 г. е негативна и в трите ѝ сценария:

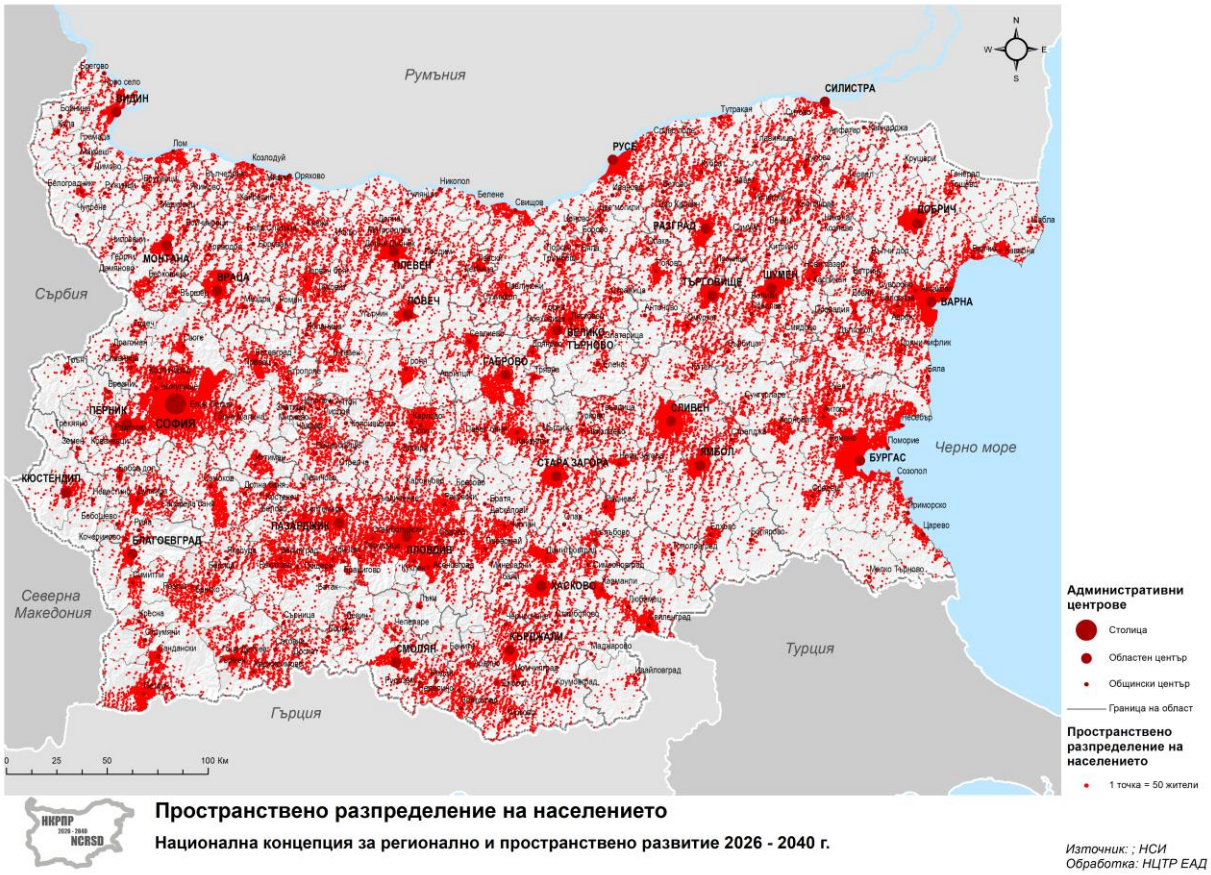
- реалистичен – намаление с 13.9% до 5.391 млн. д.;
- оптимистичен – намаление с 10.9% до 5.591 млн. д.;
- песимистичен – намаление с 15.4% до 5.295 млн. д.

Намалението е съпътствано от застаряване и други негативни структурни изменения. Населението в трудоспособна възраст ще намалява значително при абсолютно и относително нарастване на населението над 65 г. Напрежението върху осигурителната система ще нараства до нива, застрашаващи устойчивостта ѝ. Системата на социалните услуги също ще се развива в условия на увеличаващ се натиск – само групата на възрастните хора над 75 г. ще се увеличи с 10.6% до 2050 г. На другия край на възрастовата пирамида, населението до 14 г. ще намалее със 7.0%. Съответно с толкова ще намалеят учениците. Редуцирането и реорганизирането на системата за предучилищно и училищно образование са неизбежни. Достъпът до образование за всички ще трябва да разчита на ИКТ чрез съвременни форми на дистанционно и отворено обучение, особено в отдалечени и обезлюдяващи се райони. ИКТ предоставят само компромисно решение – живият контакт с учителя не може да бъде заменен. Значителни проблеми ще изпитва и здравната система. Това са предвидими нуждаещи се от своевременни превантивни политики и действия още отсега.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Дисбалансът в териториалното разпределение на населението ще продължава да се задълбочава на всички нива, затруднявайки бъдещото пространствено планиране и развитие на страната.

Фигура 2. Пространствено разпределение на населението

Източник: Демографска статистика към 31.12.2024 г., НСИ, Обработка НЦТР

2. Териториални измерения на основни социални аспекти в развитието на България

2.1. Пазар на труда

Пазарът на труда в България през последните години се отличава със сравнителна стабилност, но остава силно повлиян от демографските процеси, които определят неговата

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

структура и динамика. Работната сила[11] за 2024 г. възлиза на 2.95 млн. души във възрастовата група 15-64 г. За сравнение, през 2019 г. тя е била 3.28 млн. Това означава, че за последните 5 години, броят на работната сила намалява с внушителните 330 хил. души. През 2024 г., повече от половината работна сила е съсредоточена в ЮЗР и ЮЦР – 52.7%. Най-малък дял заема СЗР - едва 9.3%. На областно ниво, през 2024 г., увеличение спрямо 2019 г. се наблюдава единствено в област Варна. В останалите 27 области се отчита спад, като най-съществен е в областите София-град и Пловдив – съответно с 45.6 хил. и 25.6 хил. души.

Коефициентът на икономическа активност[12] (КИА) на населението 15-64 г. достига 74% през 2024 г. Тази стойност е сравнително добра и показва, че голяма част от трудоспособното население реално участва в икономическия живот. В същото време, тя подчертава ограничеността на ресурса – намаляващата численост на младите поколения постепенно редуцира потенциала на работната сила. В регионален аспект, най-висок коефициент има в СИР (77.2%), а на другия полюс са СЗР и ЮЦР – съответно със 70.5% и 71.1%. На областно равнище различията се проявяват още по-ясно – във високия край е област Варна (81.2%), а в ниския, област Ловеч – с едва 64.8%.

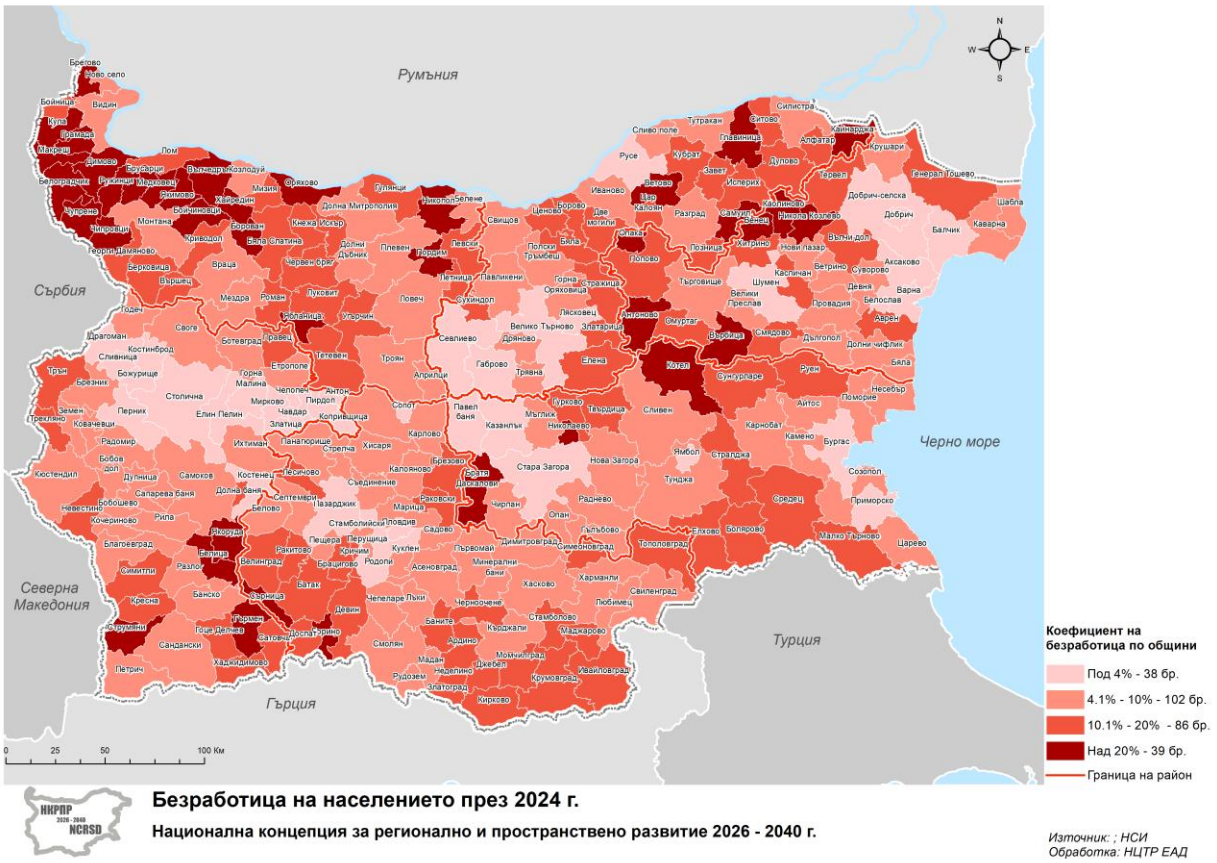
Друг ключов показател е *коефициентът на заетост*. През 2024 г. той достига 70.9%, бележейки ръст от 1.1% спрямо 2019 г. Това е свидетелство за добро усвояване на работната сила и активна икономическа среда. Сред районите с най-висока заетост се откроява СИР (74.1%), а с най-ниска – СЗР със 63.5%. Най-добре представената област е Варна (81.1%), а в другата крайност е област Монтана с 56.5%.

[11] Съвкупността от всички заети и активно търсещи работа лица във възрастовата група 15-64 г – икономически активни лица.

[12] Относителен дял на икономически активното население (работната сила) от общото население (в съответната група)

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 3. Безработица на населението през 2024 г.

Източник: НСИ, Обработка НЦТР

В същото време, *равнището на безработица*[13] за 2024 г. е едва 4.2% – стойност, която се запазва през последните няколко години. Ниската безработица има положителен ефект за икономиката, но не може да реши проблема със задълбочаващата се криза при намирането на квалифицирани кадри. Регионалните разлики по този показател са значителни – от 10% в Северозападен, до 2.8% в Югозападен регион. Картината на областно ниво е още по-контрастна – от 0.1% в област Варна, до 18.7% в област Видин. Междуобщинските различия са най-драматични. В 38 общини безработицата е под 4%, а в други 86 – от 10% до 20%. Прието е, че при безработица над 20%, местната икономика е блокирана и няма шанс за развитие без външна намеса. На този фон, 21 общини са със стойности от 25% до 40%, като други 5 общини са с безработица над 40%. Характерно за тази група е, че общините в нея са почти единствени работодатели на територията, т.е. там няма развити местни икономики.

[13] Брой безработни лица като процент от икономически активното население (т.е. работната сила или сумата на заетите и безработните лица)

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Възпроизводството на трудоспособното население се характеризира най-добре чрез *коефициента на демографско заместване*[14], който към 31.12.2024 г., средно за страната е 72, което е неблагоприятно – за всеки 100 души, които напускат трудовия пазар поради пенсиониране, влизат едва 72-ма млади.

Взаимовръзката между всички разгледани показатели е очевидна. Но ниската безработица и високата заетост сами по себе си не гарантират устойчиво развитие, ако липсват демографски предпоставки за възпроизводство на работната сила. Ограниченият приток на млади хора, в съчетание с емиграция на квалифицирани кадри, намалява перспективите за дългосрочен икономически растеж. В същото време, заплатите растат, но неравномерно, което увеличава социалните неравенства и поражда предизвикателства пред балансираното регионално развитие.

Бъдещето на пазара на труда в България зависи от прилагането на активни политики. Сред тях се открояват: а) стимулиране на раждаемостта и подкрепа за младите семейства, б) мерки за привличане и задържане на българите, работещи в чужбина, в) улесняване на достъпа на мигранти и бежанци до пазара на труда, г) инвестиции в образование и преквалификация, за да се осигурят кадри за новите изисквания на икономиката.

Адаптирането към застаряващо население изисква развитие на „сребърната икономика“ – включване на хората над 55 години в заетост чрез гъвкави форми на труд и подкрепа за продължаване на професионалната им активност.

В заключение може да се каже, че пазарът на труда в България изглежда стабилен в краткосрочен план, но дългосрочните демографски тенденции крият сериозни рискове. Балансът между заетост, възнаграждения и демографски процеси ще бъде ключов за бъдещото развитие на страната. Само чрез интегриран подход, който обвързва икономическа политика, социална подкрепа и образователни реформи, ще бъде възможно да се гарантира устойчивост и конкурентоспособност на пазара на труда в България.

2.2. Образование

Образованост на населението

[14] Отношение между броя на лицата от възрастовата група на населението на 15 - 19 години в трудоспособна възраст към излизащите от трудоспособна възраст на 60 - 64 години. (%)

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

По данни от Преброяване 2021, броят на лицата с висше образование е 1.560 млн., или всеки четвърти (25.5%) е висшист. В сравнение с предходното преброяване, делът на висшистите се е увеличил с 5.9%. Пространствените различия в образователната структура са значителни. Докато делът на лицата с висше образование в градовете е 31.2%, то в селата е три пъти по-малък – едва 10.2%. В регионален аспект, водач по този показател е област София (столица) – 43.6%, следвана от Варна (30.7%) и Пловдив (25.2%). Най-нисък дял имат областите Кърджали (14%), Търговище (15.5%) и Разград (15.7%).

Продължава положителната тенденция на намаляване на лицата с ниско или без образование. Завършилите начално образование са 353.5 хил. лица. започналите, но незавършили начално образование са 271.7 хиляди и никога непосещавалите училище са 41.6 хиляди. Все пак, на този тревожен фон се очертава положителна тенденция. Спрямо 2011 г., относителните дялове на тази ниско образована група намаляват съответно с 2.0%, 0.3% и 0.5%. Различията по области са значителни – от 7.4% за Габрово, до 20.4% за Сливен.

Наблюдават се съществени различия в образователната структура на населението по етническа принадлежност. При българския етнос, 79.7% са с високо образование (29.2% с висше и 50.5% със средно), докато при турската етническа група, високообразовани са 44.0% (8.1% с висше и 35.9% със средно). При ромския етнос, този дял е 15.2% (съответно, 0.8% и 14.4%). В райони с висока концентрация на нискообразовани групи, неизменно се наблюдава силно стагниращо развитие. И именно там следва да се прилагат инструменти за „приобщаващ", а не „интелигентен" и „устойчив" растеж.

В сравнение с 2011 г., и при трите основни етнически групи се наблюдава положителна тенденция на увеличаване на абсолютния брой и относителния дял на лицата със завършено висше и средно образование.

Образование

Ученето, насочено към устойчивост, е една от приоритетните области за развитието на системата за образование и обучение в България. Основните проблеми са свързани с демографския спад и с незначителния напредък в приобщаването на ромските деца.

Към 31.12.2024 г., в страната функционират 1 830 самостоятелни *детски градини* (с 3 по-малко спрямо 2020 г.). Обхватът на децата в предучилищно образование за учебната 2024/2025 г., е 88.6%, докато през 2021/2022 е бил 78.1%. Въпреки напредъка, този показател е значително по-нисък от средната стойност за ЕС – 93.1% и отдалечен от целта

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

за равнището на ЕС от 96% към 2030 г. Въпреки усилията, София и други големи градове страдат от недостиг на места в детските градини.

Системата на *основното и средното образование* непрекъснато се редуцира и реорганизира. Към 2024 г., в страната функционират 2 329 училища. В сравнение с учебната 2021/2022 г., броят им намалява с 23, докато професионалните гимназии се увеличават от 350 на 355 бр. Общият брой на учениците в този сектор се е увеличил до 713.5 хил. от 708.7 хил. през учебната 2021/2022 г. В професионални програми за учебната 2024/2025 са записани 169.4 хил. ученици, като през учебната 2021/2022 те са били 151.2 хил. Обхватът на записване в този сектор е висок – 92.7% за началния етап, 89.6% за прогимназиалния и 84.7% за гимназиалния етап. Предвид регионалното разпределение, видимо има по-сериозен проблем с обхвата на системата на гимназиално образование в регионите с по-висок дял на населението от маргиналните групи.

Като част от реформите по Плана за възстановяване и устойчивост, МОН провежда реформа на професионалното и дуалното образование и обучение с цел да бъдат повишени привлекателността, качеството и съответствието с нуждите на пазара на труда.

Системата на *висшето образование* е силно фрагментирана и поляризирана в територията на страната. Общият брой висши училища и колежи е 51, като 22 от тях са съсредоточени в столицата. Висшите учебни заведения са с капацитет, силно превишаващ броя на кандидатите. Това е ситуация, водеща до понижено качество на образованието и предпочитания за обучение в чужбина. В класацията на Times Higher Education Impact 2025[15], за шеста поредна година фигурира само Софийският университет „Св. Климент Охридски“. Класацията му варира от 401-во до 600-но място. Друг проблемен аспект е разминаването между много от специалностите и потребностите на националната икономика и пазара на труда.

2.3. Здравеопазване

Очакваната *средна продължителност* на предстоящия живот в България следва общата за ЕС тенденция на нарастване. Тя достига 75.6 години за периода 2022-2024 г.(при 73.6 години за 2019 – 2020 г.), но остава най-ниска в ЕС – 81.4 години. По-развитите региони се характеризират с по-висока средна продължителност на живота, като различията се

[15] https://www.timeshighereducation.com/impactrankings

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

задълбочават паралелно с икономическите неравенства. Показателят варира от 71,9 години в област Видин, до 77.3 години в област София (столица). Същевременно, страната и през 2024 г. остава с най-висока смъртност (15.6‰) в рамките на ЕС – средно 10.8‰. Макар и с положителна тенденция (4.5‰ за 2024 г. при 5.6‰ за 2019 г.), *детската смъртност* продължава да е по-висока от средната за ЕС – 3.3‰. Този показател е функция както за качеството на медицинската помощ, така и на жизнения стандарт и здравната култура на населението.

По данни на Евростат, *разходите за здравеопазване* в страната възлизат на 7.1% от БВП, при 10.4% средно за ЕС. В края на 2023 г., в страната функционират 341 заведения за болнична помощ с 55.72 хил. легла. Регионалните неравенства и в системата на здравеопазването са значителни. В ЮЗР са концентрирани 32.9% от всички лекари, при 8.4% в СЦР. Осигуреността с лекари в края на 2023 г. общо за страната е 46.4 на 10 хил. души, а с лекари по дентална медицина – 11.8. По области, осигуреността варира от 25.5 до 76.7. Лидери са областите с медицински университети и университетски болници – Плевен (76.7), София (столица) – 56.9, Пловдив (56.3) и Варна (54.5). Най-нисък е показателят за областите Кърджали (25.5), Разград (29) и Ямбол (29.3). Подобни са и регионалните различия по задоволеността с лекари по дентална медицина.

При относително добра осигуреност с лекари, здравната ни система страда от осезателен дефицит на медицински сестри. Системата на първична помощ в България постепенно се подобрява, но все още е под целевия еталон. Здравеопазването ни е ориентирано основно към болнично лечение, а броят на хоспитализациите на населението е най-високият в ЕС.

На фона на добрата обезпеченост със здравна инфраструктура и квалифициран персонал, достъпът до здравеопазване страда от сериозни регионални неравенства. В планинските и периферни райони на страната, достъпът до първична и специализирана помощ е силно затруднен. В големите градове се регистрира концентрация на практиките и съответно недостиг на общопрактикуващи лекари в периферните райони. В малките населени места извън общинските центрове здравното обслужване на населението се осигурява основно чрез спешната медицинска помощ. Въпреки ежегодното нарастване на разходите за здравеопазване, тяхното използване е неефективно поради слабости в системата на клиничните пътеки.

Крачка напред в здравеопазването е Центърът за спешна медицинска помощ по въздуха (ЦСМПВ), създаден през 2023 г. В момента той оперира с три медицински хеликоптера,

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

като до края на 2026 г., броят им ще нарасне до осем. Планирана е мрежа от 6 оборудвани бази – в София, Пловдив, Сливен, Търговище, Долна Митрополия и в Монтана. Медицинските хеликоптери са решение на проблема „затруднен наземен транспорт“, особено в отдалечените и рядко населени райони.

Въпреки продължаващото реформиране, системата на здравеопазване е обект на критики – както по отношение на качеството, така и по отношение на достъпността на услугите. Друг критичен аспект е профилактиката на най-значимите за България заболявания, по които страната заема челни места сред държавите на ЕС.

2.4. Социални услуги

Според доклада по изпълнението на държавния бюджет за 2024 г., разходите за функция „Социално осигуряване, подпомагане и грижи“ възлизат на 14.3% от БВП. За сравнение, през 2019 г., тези разходи са били 11.9% от БВП. Разходите за социални услуги имат най-висок относителен дял във функционалното разпределение на публичните разходи. Това подчертава устойчивото утвърждаване на социалното осигуряване, подпомагане и грижи като приоритетна сфера с най-голям относителен дял сред всички функции на държавните разходи.

Управлението на сектора е децентрализирано и се реализира основно от кметовете на общините. На национално, областно и местно ниво, координацията и методическото ръководство се осъществяват от Агенцията за социално подпомагане към МТСП, имаща поделения във всички области на страната, както и 147 дирекции „Социално подпомагане“ към по-големите общини. Нормативната рамка на социалните услуги е уредена в Закона за социалните услуги от 2020 г., който въвежда нов модел на управление, планиране и финансиране на сектора. В допълнение, Националната стратегия за дългосрочна грижа и Националната карта на социалните услуги, конкретизират рамката за тяхното практическо прилагане.

Социалните услуги в домашна среда в България към 2024 г., обхващат основно услугите „Личен асистент“, „Социален асистент“, „Домашен помощник“ и „Домашен социален патронаж“. Те предоставят съдействие за социална интеграция на хора с увреждания, възрастни, живеещи сами, както и на други уязвими групи от населението, като осигуряват помощ при ежедневни дейности и подкрепа за по-дълъг престой в собствена домашна среда. Услугите са сред най-търсените в системата на социалното подпомагане, като през 2024 г.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

броят на ползвателите и капацитетът им бележат устойчив растеж спрямо предходни години.

Социалните услуги в общността са услуги, предоставяни в семейна среда или в близка до семейната среда. Към месец август 2025 г., 260 специализирани институции предоставят такива услуги, а капацитетът им е 7 402 места. Услуги от този тип не са разкрити в големите областни центрове – София, Монтана, Силистра и др., където голяма част от населението е над 65 години. Това са и единствените услуги, извършвани извън домашната среда, които отчитат спад в броя и предлагания капацитет.

Към месец август 2025 г. в страната функционират 440 специализирани институции, предоставящи социални услуги от резидентен тип, с общ капацитет от 5 717 места. Наблюдава се устойчива тенденция към постоянно нарастване на броя на тези услуги, което отразява усилията за деинституционализация и разширяване на достъпа до алтернативни форми на грижа.

Домовете за медико-социални грижи за възрастни се определят като институционализирана форма на подкрепа от пансионен тип, при която лицата са отделени от естествената си домашна среда. Този тип институции се разглеждат като последен етап в йерархията на социалните услуги, предоставяни след изчерпване на възможностите за подкрепа в общността. Към месец август 2025 г., 9 964 възрастни хора и хора с увреждания живеят в 150 специализирани институции за предоставяне на социални услуги.

Въпреки относително значителния капацитет на домовете за медико-социални грижи за възрастни, съществено предизвикателство остава недостигът на места в домовете за стари хора, особено в рамките на градските агломерации. В областните центрове, където е концентрирана значителна част от възрастното население, функционират общо 24 Дома за възрастни хора с капацитет от 2 839 места, което представлява 29.3% от всички домове за стари хора и 50.8% от местата за настаняване в тях. Социални услуги, предназначени за лица с различни форми на деменция, съществуват само в 14 населени места, като едва 5 от тях са разположени в градове (София, Русе, Разград, Казанлък и Дряново), а останалите се намират в по-малки и отдалечени села, извън областните центрове. Сходна е и ситуацията с домовете за пълнолетни лица с психични разстройства – общо 8 в страната, от които само 2 са локализирани в градска среда (Твърдица и Свиленград). В големите градски центрове липсват заведения от този тип.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

В съответствие с мерките от Актуализирания план за действие за изпълнение на Националната стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България“, продължава процесът на извеждане на децата от домове за медико-социални грижи за деца. Към месец март 2025 г., на територията на страната са останали 3 Дома за медико-социални грижи за деца (ДМСГД) в градовете Плевен, Варна и Стара Загора. Считано от 01.08.2024 г., ДМСГД – гр. Кърджали е закрит, същевременно се предприемат и активни мерки по извеждане и на децата от ДМСГД – гр. Стара Загора. През последното десетилетие се наблюдава драматичен спад както в броя на домовете за медико-социални грижи за деца, така и в броя на настанените в тях деца. Само за периода 2019 – 2024 г. се отчита спад от 92.1% в броя на настанените деца. Тази динамика свидетелства за напредъка на процеса на деинституционализация и за постепенното преминаване към алтернативни форми на грижа в общността.

Социалните услуги в България демонстрират отчетлив напредък в посока на децентрализация, разширяване на обхвата и ориентиране към потребностите на уязвимите групи. Увеличаването на броя и капацитета на услугите в общността и в домашна среда свидетелства за устойчиво утвърждаване на политики, насочени към социално включване и по-дълъг престой в естествена среда. Въпреки положителните тенденции, предизвикателства остават недостигът на услуги в големи градски центрове и ограничената наличност на специализирани структури за хора с деменция и психични разстройства. Това налага продължаване на усилията за балансирано териториално развитие и за разширяване на достъпа до качествени социални услуги за всички нуждаещи се.

2.5. Култура и културно наследство

България разполага с богата инфраструктура за култура – 83 театъра с 34 хил. места, 81 киносалона с 36.9 хил. места, 113 телевизионни и 73 радиооператори. Добре развита е и институционалната структура на сценичните изкуства – 51 държавни и 57 общински културни института, както и над 150 неправителствени организации в тази сфера.

Обществените библиотеки запазват функциите си на движеща сила в образованието, културата и информацията. В много случаи те са единственият местен информационен център, предоставящ всякакъв вид информация на своите ползватели. Библиотеки с библиотечен фонд над 200 хил. броя в настоящият момент са 49 бр. ЮЗР съхранява 62% от националния библиотечен фонд, докато СЗР – само 4.1%.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

България съхранява и завидно богатство от движими културни артефакти. Към момента функционират 189 музея с около 8 млн. експонати. Най-много са музеите в София (21 бр.) и Пловдив (14 бр.), докато в областите Видин и Кърджали са по 2 бр. Проблемите в музейното дело са хронични – недостатъчно финансиране, остарели форми на експониране, дефицит на компетентност в маркетинга.

Читалищата са историческа опора на културния живот на българите. Регистрирани/функциониращи са 3 319 бр. Ролята им се модифицира и нараства с аташирането им към културния туризъм. Някои вече оперират като информационни центрове и аниматори на нематериалното културно наследство.

Основните приоритети на културната политика на България са насочени към:

- съхраняване на културната памет и историческо наследство;
- създаване на условия за развитие и обогатяване на всички направления в културата;
- търсене на ефективен механизъм за финансиране;
- усъвършенстване на нормативната база;
- дигитализиране на културното съдържание;
- насърчаване и закрила на културното многообразие и творчество.

Културното наследство обхваща нематериалното и материалното движимо и недвижимо наследство. България притежава значим ресурс от тези ценности:

- Седем културни и три природни обекта в Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО[16];
- Осем културни и пет природни обекта в индикативния списък на България;
- Един обект, получил Знак за европейско наследство;
- Близо 40 хиляди регистрирани недвижими културни ценности;
- Над 1 500 недвижими културни ценности с категория „национално значение“;

[16] Боянска църква, Ивановски скални църкви, Казанлъшка гробница, Мадарски конник, Старинен град Несебър, Рилски манастир, Свещарска гробница, Национален парк „Пирин“, Природен резерват „Сребърна“ и Вековни букови гори в Национален парк „Централен Балкан“

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- 47 резервата (археологически, архитектурни, исторически, на градинско-парковото изкуство);
- Над 7.5 милиона движими културни ценности;
- Пет обекта в Представителния списък на ЮНЕСКО на елементите на нематериалното културно наследство на човечеството;
- Две световни добри практики в Регистъра на ЮНЕСКО на добрите практики за опазване на нематериалното културно наследство.

В Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО се вписват обекти, номинирани и одобрени по международната програма за световното наследство на Комитета за световното наследство на Организацията на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО). Програмата има за цел да каталогизира, именува и опазва обекти с изключително културно или природно значение за общото наследство на човечеството и е създадена с Конвенцията за опазване на световното културно и природно наследство, приета от Генералната конференция на ЮНЕСКО на 16 ноември 1972 г.

Съгласно Националния публичен регистър на НКЦ с категория „национално значение" са 1556 недвижими културни ценности. В страната има 46 резервата, които са групови НКЦ с категория „национално значение" и 1 резерват, който е групова НКЦ с категория „световно значение". Те са обявени през периода 1955 – 2009 г. и се намират на територията на 35 общини. Според вида си те са: археологически (27 бр.), археологически и архитектурни (6 бр.), архитектурни (11 бр.), исторически (2 бр.), на градинско-парковото изкуство (1 бр.).

На територията на Северозападен район са регистрирани 221 НКЦ с категория „национално значение" и 4 резервата. В Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО е вписан 1 природен обект. В Индикативната листа за културното и природното наследство на Република България са включени 2 културни и 3 природни обекта.

На територията на Северен централен район са регистрирани 277 НКЦ с категория „национално значение" и 12 резервата. В Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО са вписани 2 културни и 2 природни обекта. В Индикативната листа за културното и природното наследство на Република България са включени 3 културни и 2 природни обекта.

На територията на Североизточен район са регистрирани 93 НКЦ с категория „национално значение" и 7 резервата. В Списъка на световното културно и природно наследство на

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

ЮНЕСКО е вписан 1 културен обект. В Индикативната листа за културното и природното наследство на Република България е включен 1 природен обект.

На територията на Югоизточен район са регистрирани 262 НКЦ с категория „национално значение“ и 11 резервата. В Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО са вписани 2 културни и 1 природен обект. В Индикативната листа за културното и природното наследство на Република България са включени 2 културни обекта.

На територията на Южен централен район са регистрирани 335 НКЦ с категория „национално значение“ и 3 резервата. В Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО е вписан 1 природен обект. В Индикативната листа за културното и природното наследство на Република България са включени 4 културни и 1 природен обект.

На територията на Югозападен район са регистрирани 368 НКЦ с категория „национално значение“ и 8 резервата. В Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО са вписани 2 културни и 2 природни обекта. В Индикативната листа за културното и природното наследство на Република България са включени 1 културен и 1 природен обект.

Поради недостатъчния административен капацитет за хиляди декларирани НКЦ не е направена оценка на качествата им на културни ценности, от което зависи дали ще им бъде предоставен статут на НКЦ. За хиляди НКЦ не са определени режими за опазване.

В Националния публичен регистър на НКЦ част от информацията за местоположението на обектите е неактуална, непълна или неточна. Не се извършва мониторинг на НКЦ. Не се събира, обобщава и анализира информация за състоянието им.

Съществен проблем в опазването на културното наследство е липсата на Национална стратегия за културното наследство и на планове за опазване и управление на НКЦ. За много населени места няма актуални подробни устройствени планове, които да осигурят териториално-устройствена защита на НКЦ. Въпреки увеличаването им през последните години, недостатъчни остават финансовите средства както за археологически проучвания, така и за консервационни и реставрационни работи. Българското културно наследство има безспорен потенциал за валоризиране, но все още културният туризъм е слабо развит.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

2.6. Спорт

Българската спортна инфраструктура е разнообразна и включва както спортни съоръжения и комплекси с национално и международно значение[17], така и по-малки зали и клубове на местно равнище. През последните години процесът на изграждане и модернизация на спортната инфраструктура се развива с ускорени темпове, като нови съоръжения се появяват не само в големите градове като София, Пловдив, Бургас и Русе, но и в по-малки населени места. Примери са баскетболните зали в Ботевград и Гоце Делчев. В бюджета за 2025 г. са предвидени средства за завършване на стадионите „Христо Ботев“ и „Локомотив“ в Пловдив. Тези инвестиции оказват положително въздействие върху развитието на спорта и допринасят за утвърждаването на страната като домакин на значими международни събития.

Наред с положителните тенденции, остава проблемът с липсата на критерии за ефективно планиране и разпределение на публичните инвестиции в спортната инфраструктура. По Програмата за развитие на селските райони бяха изградени спортни съоръжения с европейско финансиране, но често без необходимата социална и икономическа обосновка, съобразена с демографските характеристики и реалните потребности на местното население.

Наличието и териториалното разпределение на стадионите от по-високи категории 3 и 4 представляват индикатор за развитието на обществената и спортната инфраструктура в страната. Ограниченият брой съоръжения с най-висока категория 4 и тяхната концентрация в няколко големи градски центъра (София, Пловдив и Разград) очертават пространствени дисбаланси в достъпа до инфраструктура с национално и международно значение. Подобни неравномерности се наблюдават и при спортните зали, особено тези с многофункционално предназначение, които се намират в областни и големи общински центрове, докато в периферните и по-малки населени места липсват или са с ограничен капацитет. Това подсказва, че съществува превес по отношение на висококапацитетната спортна

[17] Национален стадион „Васил Левски“, Национален спортен комплекс „Диана“, Национални спортни зали „Раковски“, многофункционална зала „Арена София“, Конна спортна база „Хан Аспарух“ в гр. София, Национален спортен комплекс „Спорт палас“ в к.к. Златни пясъци, Национална спортна база „Спартак“ в гр. Созопол, Високопланински спортен комплекс „Белмекен“.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

инфраструктура в по-големите урбанизирани райони, което има отражение върху равния достъп до условия за спорт, културни и масови събития в широк териториален обхват.

Въпреки усилията, статистическите данни показват тревожни дисбаланси. От общо 2 346 училища, 1 835 разполагат със закрито помещение за спорт и плувен басейн. Без спортни помещения са 511, което представлява малко над 20% от общия брой училища в страната. В най-критично положение са областите Кърджали (над 50% от училищата), Силистра (над 38%), Благоевград (над 35%), Бургас (над 32%) и Перник (над 31%). В регионален аспект трите северни настоящи региона и югозападен са с по-добри показатели спрямо средното за страната, докато югоизточен и южен централен са с по-лоши стойности спрямо средното за страната. Приблизителните данни по отношение на новите 4 региона показват, че стойностите на северен и София са много по-добри от средните за страната, докато тези на южен и източен – по-лоши.

В системата на предучилищното образование положението е още по-притеснително – от 2 790 детски градини, едва 1 147 имат зали за спорт и музика, което е малко над 40% от общия им брой. В най-неблагоприятно състояние са детските градини (под 20% осигуреност) в областите Търговище, Перник и Шумен, с малко по-добра осигуреност (20 - 30%) са областите Благоевград, Пазарджик, Разград и Сливен. С най-добри показатели е столицата (над 70%) , следвана от области с над 50% детски градини със закрити зали за спорт и музика: Велико Търново, Видин, Плевен, Русе и Хасково. В регионален план най-добре е Югозападен регион с над 50% детски градини със зали за спорт, а най-зле Североизточен – с малко под 30%. При предлаганото ново райониране София се оказва лидер с над 70% , докато Северен регион е около средното за страната, а другите два региона – с доста по-лоши стойности.

Изключително ограничен е и достъпът до плувни басейни – само 54 училища и 47 детски градини разполагат с подобно съоръжение. Детски градини с басейни има най-вече в София (18), Пловдив и Варна (по 8) и Бургас (4). При училищата със закрит плувен басейн териториалното им разпределение/разположение е сходно: София (25), Бургас и Пловдив (по 4), Велико Търново (3).

В заключение, развитието на спорта в България се характеризира с положителни стъпки в модернизацията и разширяването на инфраструктурата, но същевременно страда от структурни дефицити, свързани с липсата на системно планиране и равномерно териториално разпределение. Необходимо е осигуряване на достъпност и равнопоставеност

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

във всички региони, интегриране на спорта в политиките за здраве, образование и социално включване, както и засилена подкрепа за масовия спорт като ключов фактор за общественото здраве и социалната кохезия.

3. Териториални измерения на основни икономически аспекти в развитието на България

3.1. Икономика

Териториалните икономически аспекти представляват комплекс от пространствено проявени икономически фактори, процеси и взаимодействия, които обуславят формирането на регионалната икономическа структура, конкурентоспособността на отделните региони и тяхната интеграция в националното и европейското икономическо пространство. Те включват разпределението на производствени ресурси, достъпа до инфраструктура и услуги, динамиката на трудовите и демографските процеси, както и баланса между териториалните потенциали и ограничения, с цел постигане на устойчиво и балансирано развитие. Тук е възприето разбирането[18], че интегрирането на пространствени (географски) и териториални измерения в планирането, политиките и стратегиите изисква отчитане на специфичните особености, ресурси, предизвикателства и потенциал на отделните територии.

Необходимостта от позициониране на България в рамките на ЕС налага анализ на националната икономическа структура в съпоставка със средните за Европа стойности, както и разглеждане на икономическите аспекти. По данни на Евростат през периода 2013-2023 г. в Европейския съюз делът на първичния сектор в БВП остава стабилен около 1.63%, докато в България той намалява от 4.5% през 2013 г. до 2.1% през 2023 г., което показва спад на аграрната тежест в икономиката. Вторичният сектор в ЕС заема средно 22.3% от БВП, а в България се свива леко от 23.5% през 2013 г. до 22.7% през 2023 г., оставайки близо до средното за Съюза. Третичният сектор доминира в ЕС с приблизително 65.3% от БВП средно през отчетния период, докато в България неговият дял нараства от 58.2% през

[18] Martinez-Fernandez, C. et al. (2011), "The Territorial Dimension of the European Social Fund: A Local Approach for Local Jobs?", OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Papers, No. 2011/23, OECD Publishing, Paris, https://www.oecd.org/en/publications/the-territorial-dimension-of-the-european-social-fund_5k9h5zbbdb41-en.html

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

2013 г. до 62.5% през 2023 г., което показва процес на структурна конвергенция, но все още под средното за ЕС.

Изменението на БВП за периода 2013 – 2023 г. в Европейския съюз е средно 1.56%. Най-съществения спад е през 2020 г., когато БВП на Съюза се свива с -5.6% спрямо 2019 г., в резултат на глобалната икономическа криза, предизвикана от пандемията от COVID-19. Възстановяването настъпва още през 2021 г., когато БВП на ЕС нараства със 6.3% спрямо 2020 г., показвайки бърз обрат в икономическата динамика.

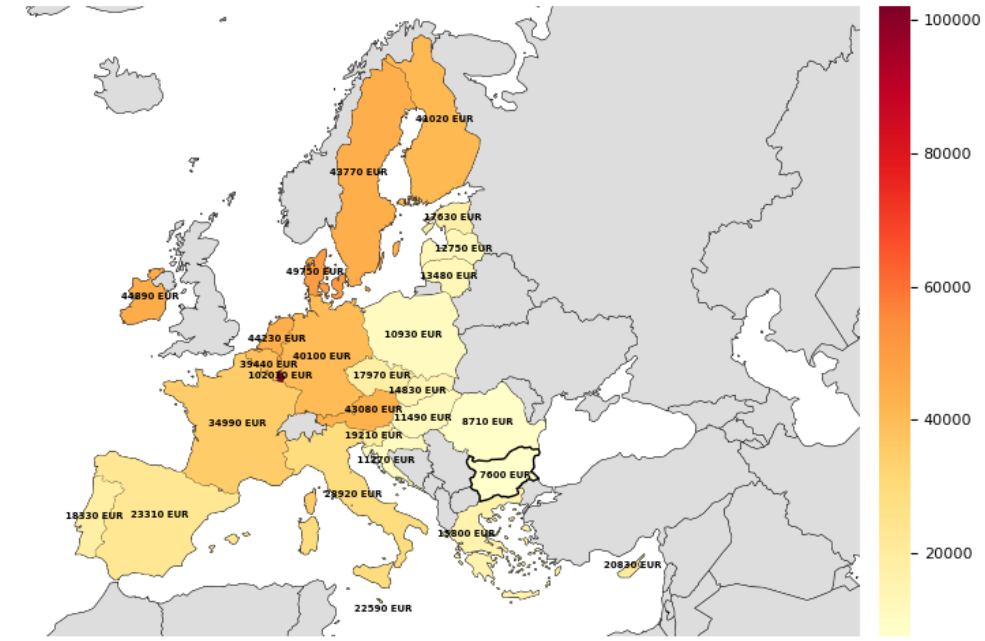
За същия период България отчита среден растеж от 2.39%, което е над средното за ЕС. През 2020 г. спадът в БВП достига –3.2%, но още през 2021 г. икономиката се възстановява с ръст от 7.8%, преминавайки в положителна траектория и запазвайки устойчив растеж през следващите години. Този икономически сценарий следва логическа причинно-следствена връзка. Първоначалният шок е резултат от външен фактор - пандемията, която нарушава производствените и търговските вериги, ограничава мобилността и води до свиване на БВП. Възстановяването се обуславя от целенасочена политическа намеса на европейско и национално ниво.

Механизмът за възстановяване и устойчивост (МВУ), като централен елемент на стратегията на ЕС за преодоляване на последиците от COVID-19, предоставя на България 6.3 млрд. евро безвъзмездни средства за периода 2021 – 2026 г., одобрени от Европейската комисия и Съвета, като ЕК изплаща първия транш от 1.37 млрд. евро през 2022 г. Паралелно, чрез инструмента REACT-EU по линия на NextGenerationEU, България получава 576 млн. евро допълнително финансиране към кохезионната политика 2014 – 2020 г., от които над 164.3 млн. евро са насочени за подпомагане на оборотния капитал и енергийната ефективност на над 4 500 малки и средни предприятия. Чрез инструмента SAFE се мобилизират ресурси и за подкрепа на уязвими домакинства и фирми, засегнати от високите цени на енергията. Възстановяването на БВП след 2020 г. е резултат от ефективната координация между европейските и националните политики, както и от високата степен на финансово управление и целенасочено усвояване на средствата от ЕС. Този процес демонстрира, че в условията на криза, интегрираният подход между България и европейските институции може да минимизира икономическите щети и да ускори връщането към растеж[19].

[19] Европейска комисия (2023). Доклад за България за 2023 г. Работен документ на службите на Комисията, SWD (2023) 602 final, Брюксел, 24 май 2023 г. Придружава Препоръка за Препоръка на Съвета относно

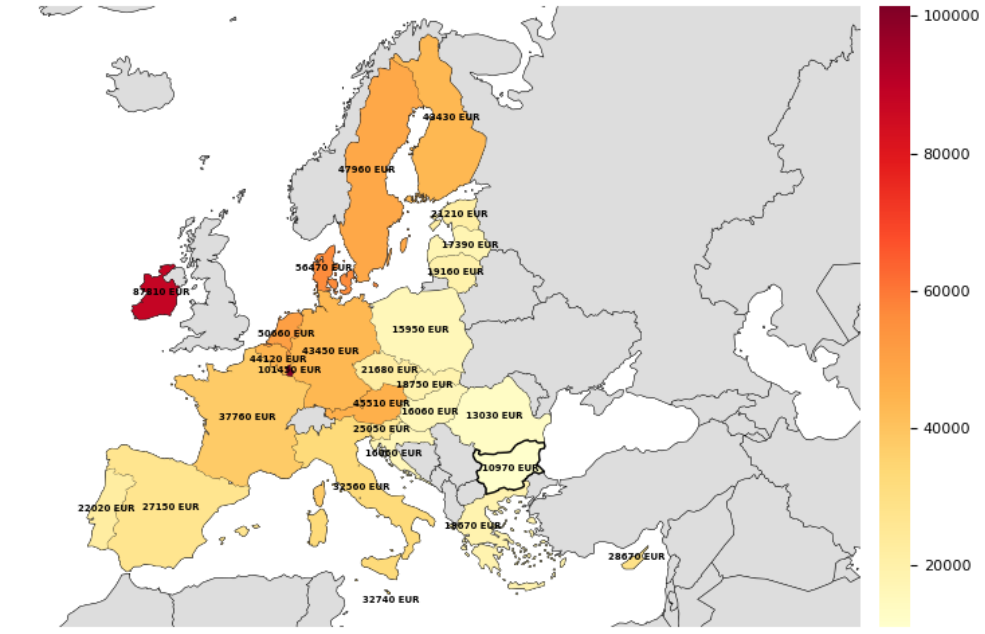
Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 4. БВП на човек в ЕС през 2013 г. (в евро)

Източник: ЕВРОСТАТ

Фигура 5. БВП на човек в ЕС през 2023 г. (в евро)

Източник: ЕВРОСТАТ

Въпреки това, през отчетния период 2013 – 2023 г. България остава на последно място в Европейския съюз по равнище на *брутен вътрешен продукт на човек*, измерен по

националната програма за реформи на България за 2023 г. и съдържа становище на Съвета относно конвергентната програма на България за 2023 г.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

изравнени цени (PPS, Паритет на покупателната способност) от 2020 г. През 2013 г. стойността е 7 600 евро на човек, а през 2023 г. – 10 970 евро, което представлява увеличение от (44.34%). Въпреки че страната ни запазва позицията си на най-нисък БВП на човек в ЕС, темпът на растеж е значително по-висок в сравнение със средното за Съюза. За същия период ЕС-27 увеличава своя реален БВП на човек с едва (15.88%) от 28 720 евро през 2013 г. до 33 280 евро през 2023 г. Данните показват, че макар България да продължава да изостава чувствително, тя реализира бързо догонващо развитие в рамките на ЕС.

През 2013 г. България се нарежда на 11-то място по възходящ ред сред 28-те държави членки на Европейския съюз по общ брой предприятия, включващи микро, малки, средни и големи фирми, с регистрирани 314 хил. предприятия. Те формират дял от 1.42% от всички предприятия в ЕС. Към 2020 г. позицията на България се променя. Страната се нарежда на 13-то място по възходящ ред от 27 държави членки (след отпадането на Обединеното кралство от съюзната статистика), въпреки че броят на предприятията достига 341 хил. и дял от 1.46% в ЕС.

Средната инфлация за ЕС в периода 2013 – 2023 г. е 2.36%, а за България показателят е с малко по-висока, но близка стойност – 2.57%. Изпълнявайки критерия за инфлация под 3%, на 10 юли 2020 г., България официално се присъединява към Валутно-курсовия механизъм II (ERM II) при централен курс €1 = 1.95583 лв., запазвайки действащия валутен борд[20]. Участието в ERM II в продължение на минимум две години е задължително условие съгласно чл. 140, §1 от Договора за функционирането на Европейския съюз (ДФЕС) и Протокол № 13 за приемане на еврото[21].

Средната инфлация за ЕС в периода 2013 – 2023 г. е 2.36%, а за България показателят е с малко по-висока, но близка стойност – 2.57%.

За периода 2015 – 2023 г., по данни на Евростат, България отчита средно ниво на бюджетен дефицит от -0.98% от БВП, при средно за ЕС -2.56%. Средният държавен дълг за периода 2013 – 2023 г. е 23.6% от БВП - значително под референтната стойност от 60%, заложена в Протокол № 12 към ДФЕС. Това показва стабилна фискална позиция и ефективно управление на публичните финанси, в съответствие с изискванията на чл. 126 ДФЕС за

[20]Bulgaria and Croatia join the EU's ERM II and establish close-cooperation with the Banking Union, 27 юли 2020 г.)
[21]https://www.ecb.europa.eu/ecb/orga/escb/html/convergence-criteria.en.html

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

избягване на прекомерен дефицит. Съгласно Конвергентния доклад на ЕЦБ (2025)[22] България изпълни Маастрихтските критерии в рамките на допустимите стойности.

Пространствената организация на икономическите процеси в България традиционно се анализира чрез системата NUTS[23], която позволява проследяване на динамиката на растежа на различни териториални равнища. По данни на НСИ, икономическото развитие на България между 2017 и 2023 г. показва ясно изразен растеж на националната икономика, но и подчертава задълбочаващи се пространствени различия. Общият *брутен вътрешен продукт* на страната се увеличава от около 102.7 млрд. лв. през 2017 г. до над 185 млрд. лв. през 2023 г., което означава 80% увеличение за шест години. Този напредък обаче е силно концентриран в няколко териториални ядра.

Фигура 6. Принос на районите от ниво NUTS3 (области) към националния БВП 2023 г.

Източник: НСИ 2023 г., Обработка НЦТР

София-град продължава да бъде основният териториален център на националната икономика. Приносът ѝ расте от 40.9 млрд. лв. през 2017 г. до над 79 млрд. лв. през 2023 г., като делът ѝ в общия БВП на страната надхвърля (43%). В ЮЗР се съсредоточава над половината от създаваната добавена стойност в България, докато СЗР и СЦР остават със сравнително скромен принос. Областите Видин, Монтана, Силистра, Смолян, Ловеч и

[22]Европейска централна банка. (2025, юни). Конвергентен доклад (юни 2025). Франкфурт на Майн: Publications Office of the European Union.

[23] Nomenclature of Territorial Units for Statistics (*Nomenclature des unités territoriales statistiques*)

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Плевен, макар и да отчитат ръст на икономическата си активност, запазват ниски равнища на БВП и ограничена роля в национален мащаб. Сред по-бързо развиващите се центрове извън столицата се открояват Пловдив, който увеличава БВП от 8.2 млрд. до над 14 млрд. лв., и Стара Загора, чийто БВП почти се удвоява. Варна и Бургас също бележат стабилен напредък, като до 2023 г. достигат съответно около 11.6 млрд. и 8.5 млрд. лв., утвърждавайки се като водещи икономически териториални центрове в Източна България. Въпреки общия положителен тренд, териториалното разпределение на икономическата активност остава неравномерно.

Фигура 7. Принос на районите от ниво NUTS2 (райони) към националния БВП 2023 г.

Източник: НСИ 2023 г., Обработка НЦТР

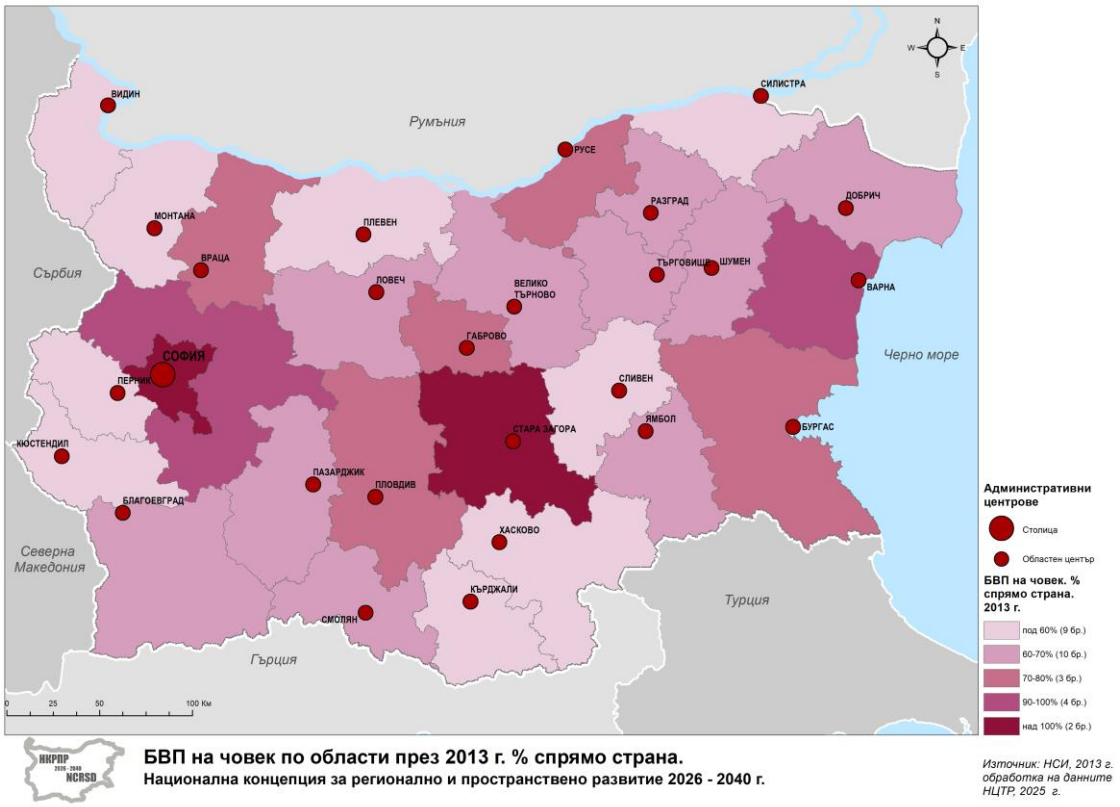
Според данни на НСИ за периода 2013–2023 г. се наблюдават отчетливи промени в подреждането на областите по *БВП на човек*. През 2013 г. най-ниски стойности са регистрирани в Силистра, Сливен и Перник, докато най-високи са отчетени в София-град, Стара Загора и Варна. През 2023 г. Враца се изкачва до третото място със стойност 27 113 лв. на човек и ръст от 228%. На второ място остава Стара Загора с 36 470 лв., а лидер отново е София-град със 61 833 лв. и увеличение от 124% спрямо 2013 г. В края на класацията се нареждат Силистра, Сливен и Хасково. През целия разглеждан период, всички области отбелязват нарастване на БВП на глава от населението с над 100%. Най-голям ръст се отчита в Софийска област (226%), следвана от Стара Загора (190%), Плевен (165%) и Габрово (163%), докато най-слабо увеличение има в Хасково - със 109%. Тези данни

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

показват, че въпреки общия растеж за страната, различията между водещите и изоставащите области остават съществени.

По-детайлното разглеждане на показателя *БВП на човек,* но отнесено към средните стойности за страната за двете години показва интересни, но и закономерни резултати. И през двете изследвани години (2013 и 2023 г.) под 60% от националната стойност са 9 области. За периода област Плевен подобрява резултатите си, но област Пазарджик ги влошава. В групата на доближаващите се до националните стойности през 2013 г. са 4 области, докато през 2023 г. те са 6. Което може да се разглежда като засилваща се концентрация около развиващи се икономики в определени области на страната.

Фигура 8. БВП на човек по области през 2013 г. (% спрямо стойност страна)

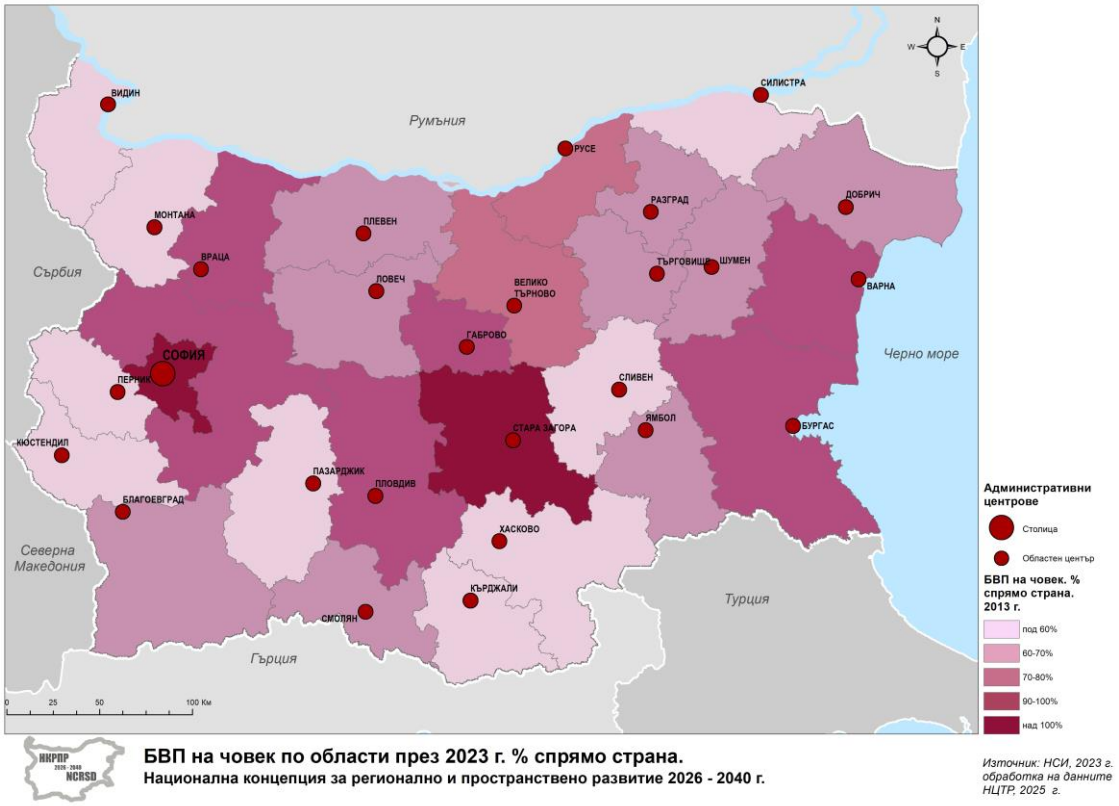

БВП на човек по области през 2013 г. % спрямо страна.
Национална концепция за регионално и пространствено развитие 2026 - 2040 г.

Източник: НСИ, 2013 г., обработка НЦТР

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 9. БВП на човек по области през 2023 г. (% спрямо стойност страна)

Източник: НСИ, 2023 г., обработка НЦТР

През периода 2017-2023 г., общата *брутна добавена стойност* (БДС) в България нараства от 88.3 млрд. лв. до 162.4 млрд. лв., като ръстът е най-изразен след 2021 г. В структурен план се наблюдава доминиране на сектора на услугите, който увеличава приноса си от 59.5 млрд. лв. през 2017 г. на почти 116 млрд. лв. през 2023 г. Делът на индустрията остава относително стабилен в абсолютни стойности от 24.6 млрд. лв. през 2017 г. на 42 млрд. лв. през 2023 г. Селското, горското и рибното стопанство бележи ръст от 12.3% за периода, но делът му в БДС остава нисък – около 2.9% от националното производство през 2023 г.

В регионален план, най-слаб принос към националната икономика продължава да има СЗР, въпреки че увеличава БДС от 5.9 млрд. лв. през 2017 г. на 11.2 млрд. лв. през 2023 г. Основната част идва от индустрията и услугите, докато селското стопанство, въпреки сравнително по-високия си дял, не е в състояние да промени изоставащата позиция на района. СИР и ЮИР бележат по-стабилен напредък, като Варна и Бургас се оформят като локални центрове на услуги и индустриално развитие. Анализът на динамиката на *брутната добавена стойност* в индустрията за разглеждания период показва, че най-висок относителен ръст е реализиран в Кърджали (+169%), следван от Враца (+138%) и Плевен

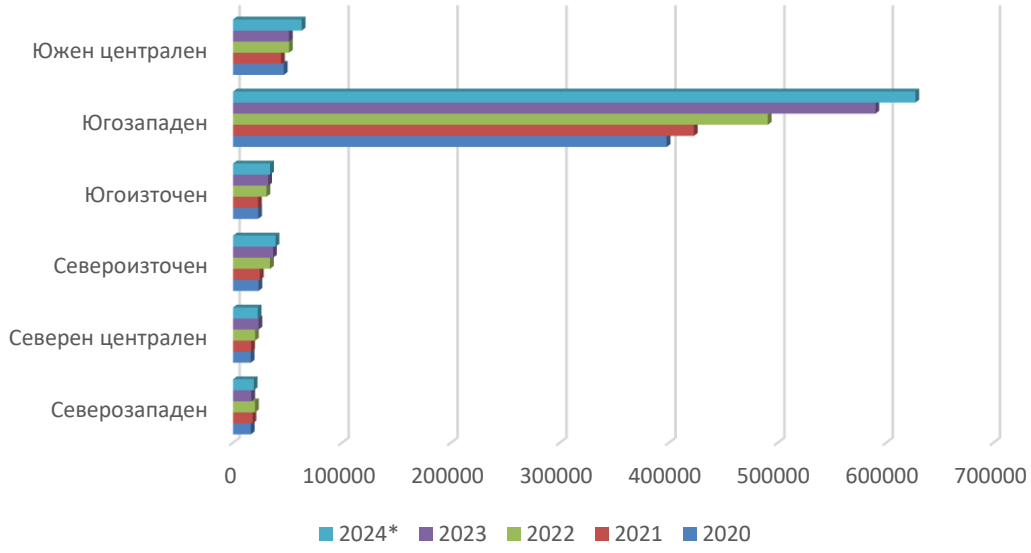
Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

(+132%). Югозападният район като цяло отбелязва удвояване на индустриалния си БДС (+91.8%), докато Стара Загора постига ръст от (+95%), София (столица) (+87%), а Пловдив (+59%). Тези резултати подчертават силния индустриален подем в по-малките регионални икономики като Кърджали, Враца и Плевен, където темповете на растеж са най-изразени, докато в Стара Загора, София (столица) и Пловдив се съчетава значителен относителен ръст със съществени абсолютни обеми на произведена стойност, което ги утвърждава като водещи центрове на индустриалното развитие в национален мащаб.

На равнище NUTS 3 ясно се очертава ролята на София-град като безспорен лидер от 35.2 млрд. лв. БДС през 2017 г. до почти 70 млрд. лв. през 2023 г., или над 40% от цялата икономика на страната. Сред по-бързо развиващите се области са Пловдив, където БДС се увеличава почти двойно, както и Стара Загора, където индустриалният сектор е доминиращ. Варна и Бургас също затвърждават ролята си като водещи центрове в регионален план. В противоположния край са Видин, Силистра и Смолян, където стойността на БДС остава ниска, а структурата е доминирана от сектора на услугите и индустрията.

Инвестициите в *научноизследователска и развойна дейност (НИРД)* са стратегически елемент за дългосрочната трансформация на икономиката, тъй като определят капацитета за внедряване на иновации, дигитализация и нови технологии. Те имат пряко отражение върху производителността, конкурентоспособността и потенциала за икономически растеж.

Фигура 10. Разходи за НИРД по райони 2020 – 2024 г. (в евро)

Източник: НСИ, 2024 г., обработка НЦТР

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Според *Националната стратегия за малките и средните предприятия 2021-2027 г.*[24], МСП в България са концентрирани основно в областите София-град, следван от Пловдив, Варна и Благоевград, което създава отчетливи пространствени различия. Високотехнологичните производства и услугите с интензивно използване на знания са съсредоточени почти изцяло в столицата, докато останалите области изостават по показатели като „заети лица“ и „оборот“. Документът подчертава, че водещи фактори за развитието на МСП са достъпът до глобална информация и знания, внедряването на иновативни технологии и участието в клъстери, докато ограничен достъп до финансиране и липса на инструктори и менторство могат да възпрепятстват конкурентоспособността им.

В периода 2017-2023 г. *разходите за НИРД* следват положителна, но променлива динамика, като достигат най-високи стойности през 2023 г., когато ръстът е 93% спрямо 2017 г. Структурният анализ показва, че предприятията остават водещият сектор по разходи за НИРД, но делът им намалява от 70% за периода 2011-2017 г. (по АНКПР) до 64.3% през 2023 г., което е спад с 5.7%. Най-значимият проблем остава силното териториално неравенство. ЮЗР концентрира 78.6% от всички разходи за НИРД през 2023 г., докато СЗР и СЦР усвояват съответно едва 2.2% и 3.1%. За сравнение, по данни от АНКПР, тези два района са усвоявали 4.6% и 5.2%, което означава, че делът им е почти наполовина свит. Това показва процес на изчерпване на инвестиционния и иновационен капацитет в периферните райони, за сметка на засилваща се доминация на ЮЗР, който „изсмуква“ научния и иновационен потенциал на останалата част от страната. Така регионалните дисбаланси в НИРД се задълбочават, което носи риск за балансирано развитие в национален мащаб, концентрирайки се само в един основен район - ЮЗР.

Разходите за придобиване на дълготрайни материални активи (ДМА) продължават да се концентрират в ЮЗР, където е икономическият и инвестиционен център на страната. Разликата от почти 9 пъти спрямо СЗР показва, че капиталовите инвестиции се насочват преимуществено към територии с по-висока икономическа активност, наличие на големи предприятия, инфраструктура и концентрация на население.

Чуждестранните преки инвестиции (ЧПИ) в периода 2017-2023 г. също демонстрират задълбочаваща се териториална концентрация. ЮЗР , и особено София-град, акумулира над

[24] Министерство на икономиката. (2021). Национална стратегия за малките и средните предприятия 2021–2027 г. София: Министерство на икономиката.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

62.5% от общия им обем за 2023 г., като столицата отбелязва ръст от 40.79% за разглеждания период. Това усилва негативната тенденция към силно централизиране на икономическите дейности, при който инвестициите се насочват основно към територии с налична инфраструктура, квалифициран човешки капитал и иновационен капацитет. СЗР продължава да заема маргинална позиция с едва 2.1% от общия обем на ЧПИ за 2023 г. Най-ниските стойности по този показател са отчетени в областите Силистра (25 млн. евро през 2022 г.) и Монтана – 35 млн. евро през 2019 г. Това илюстрира постулата, че структурните слабости на даден район (демографски, инфраструктурни и институционални) възпрепятстват привличането на външни капитали. В резултат, ЧПИ не само отразяват, но и възпроизвеждат регионалните дисбаланси, ускорявайки процесите на модернизация в София и ЮЗР, докато другите райони остават зависими от трансферни механизми и публични субсидии.

В заключение, икономическото развитие на България през периода 2013-2023 г. показва стабилен макроикономически ръст на БВП и нисък държавен дълг. Секторът на услугите доминира в националната структура. Икономическата активност остава силно концентрирана в ЮЗР район и особено в област София-град. Столицата се утвърждава като основен център на услуги, иновации и инвестиции. В сравнение с актуализацията на НКПР от 2019 г., се очертава ускорена централизация, която засилва ролята на София като икономически център не само на национално, но и на регионално равнище. СЗР и части от СЦР остават със структурна изостаналост, слаб иновационен капацитет и ограничен достъп до инвестиции, което задълбочава вътрешните дисбаланси и затвърждава тенденцията за развитие на изявени центрове и слаба периферия. Стратегическо предизвикателство е пренасочването на капитал, НИРД и инфраструктурни ресурси към тези територии, за да се избегне трайна демографска и икономическа маргинализация.

В рамките на Националната концепцията за пространствено развитие до 2040 г., основен приоритет е провеждането на целенасочени политики за ограничаване на регионалните дисбаланси и за постигане на по-балансирано териториално развитие. В процес на реализация е промяна в обхвата на регионите за планиране на ниво 2, която се очаква да влезе в сила от 1 януари 2027 г. В тази връзка, с Решение №197/27.03.2025 г. на Министерския съвет, се предостави мандат на Националния статистически институт за провеждане на преговори със статистическата служба на Европейската комисия „Евростат“ за промяна в обхвата на регионите от ниво 2 в Република България. Преговорите са проведени успешно и в резултат е приет Делегиран регламент (ЕС) №195/2026 на

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Комисията от 13.11.2025 г. за изменение на Регламент (ЕО) № 1059/2003 на Европейския парламент и на Съвета по отношение на класификацията NUTS и списъците на съществуващите административни единици и местните административни единици (Делегиран регламент (ЕС)№195/2026), публикуван в Официален вестник на Европейския съюз, серия L от 27.01.2026 г. Същият е задължителен в своята цялост и се прилага пряко във всички държави членки от 1 януари 2027 г. Съгласно Делегирания регламент промените са следните:

- обединяване на текущите статистически зони от ниво 1 в един регион NUTS 1;
- окрупняване на текущите статистически райони от ниво 2 в четири нови, като се изменят границите на всеки един от тях, при запазване на границите на областите от ниво 3.

Следващата стъпка е разпоредбите на Делегирания регламент (ЕС) №195/2026 да бъдат отразени в нормативната уредба за регионално развитие в страната.
Страната се структурира в четири региона за планиране от ниво 2 – Северен, Източен, Южен и Столичен. Това действие представлява стъпка към повишаване ефективността на системата за регионално развитие и отразява стремежа на държавата да осигури законова и политическа рамка за регионално развитие. Новото райониране ще създаде условия за по-прецизни и целенасочени политики в областта на инвестициите, инфраструктурата и иновациите. Намаляването на броя на регионите от ниво 2, окрупняването чрез обединяване на територии със сходни характеристики се очаква да допринесе за по-ефективно планиране и управление на ресурсите, намаляване на вътрешнорегионалните дисбаланси, повишаване на конкурентоспособността и устойчивостта на регионите в национален и европейски контекст. Необходимостта от оптимизиране на държавната политика за регионално развитие е в пълно съответствие с основния принцип на ЕС за функционирането на свободния пазар, тъй като именно чрез равнопоставен достъп до ресурси и стимулиране на конкуренцията, може да се гарантира икономическо развитие и териториално сближаване.

Чрез промяната, свързана с промяната в броя и обхвата на регионите за планиране от ниво се очаква да се постигне:

- **Повишаване на ефективността при планирането и разпределението на средствата от европейските и националните програми** и идентифициране на нуждаещите се територии;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

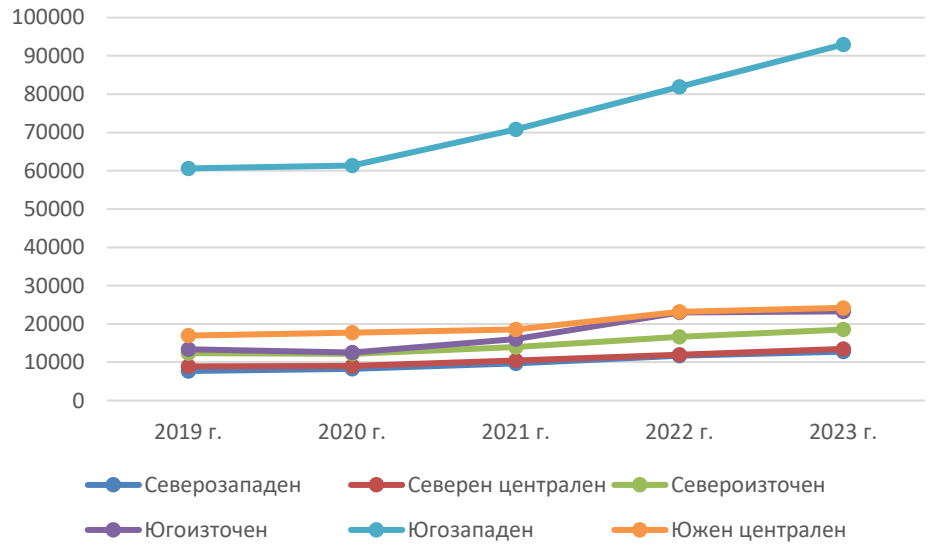
- **Повишаване на качеството на стратегическото и пространствено планиране,** чрез по-точната териториална диференциация и възможността за разработване на стратегии за развитие с икономически, социален и екологичен ефект, ориентирани към местния потенциал и отчитащи специфичните потребности и приоритети на териториите;
- **Регламентиране на функциите и компетентностите на регионалните съвети за развитие** (РСР) съобразно новото районiране. РСР ще оптимизират своя състав и функции, което ще допринесе за по-ефективен процес на вземане на решения за развитието на съответния регион за планиране от ниво 2;
- **Подобряване на процесите по наблюдение и оценка на регионалната политика** въз основа на структурирана база от данни, генерирана в рамките на новата система на районiране;
- **По-ефективно прилагане на регионалната политика** чрез териториално ориентирани инструменти, включително интегрирани териториални инвестиции, чрез които се постигат по-стабилни и устойчиви резултати на местно и регионално ниво;
- **Укрепване на партньорството и участието на заинтересованите страни**, включително общини, бизнес, граждански организации и академични среди, в процеса на разработване и изпълнение на политики за регионално развитие чрез оптимизираните функции на РСР;
- **Подобрена съпоставимост на регионалните данни** с данните на останалите държави членки и улеснен анализ, стратегическо планиране и мониторинг на регионалното развитие;
- **Ще се оптимизира достъпа до европейско финансиране**, като регионите се обособяват по начин, който по-точно отразява техните социално-икономически характеристики и потребности;
- **Ще се оптимизира ефективността при инвестиционното планиране**, чрез подобрена надеждна териториална рамка за планиране и управление на ресурси;
- **Ще се повиши ефективността на секторните политики** в различните сектори чрез по-добро целеполагане на интервенции в регионите с най-голяма необходимост;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- **Регионалната политика ще бъде прилагана по-ефективно** чрез териториално ориентирани инструменти, включително интегрирани териториални инвестиции, чрез които се постигат по-стабилни и устойчиви резултати на местно и регионално ниво;
- **Ще се създадат условия за балансирано и устойчиво интегрирано развитие на регионите**, като се работи в посока за тяхната икономическа стабилност, което ще доведе до положителни въздействия за всички заинтересовани страни.

Сравнението по **ключови икономически показатели** - БВП и БВП/човек, показва как биха изглеждали те в сегашната ситуация и при 4 района. Изчисленията за предлагания вариант от 4 района са направени на база статистиката за БВП и БВП на човек по включените области.

Фигура 11. Динамика на БВП за периода 2019 – 2023 г. (млн. лв.) – 6 региона

Източник: НСИ 2024 г., Обработка НЦТР

Въпреки общото нарастване на БВП, при настоящите 6 региона се наблюдава силен дисбаланс в стойностите на показателя. С изключение на Югозападния регион всички останали имат сходни стойности през годините и дисбалансът се увеличава.

При предлагания вариант за 4 региона София и Южен също се отличават, а Северен и Източен региони са с много близки стойности. Като цяло се очаква значително по-балансирани по региони стойности на БВП.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 12. Динамика на БВП за периода 2019 – 2023 г. (млн. лв.) – 4 региона

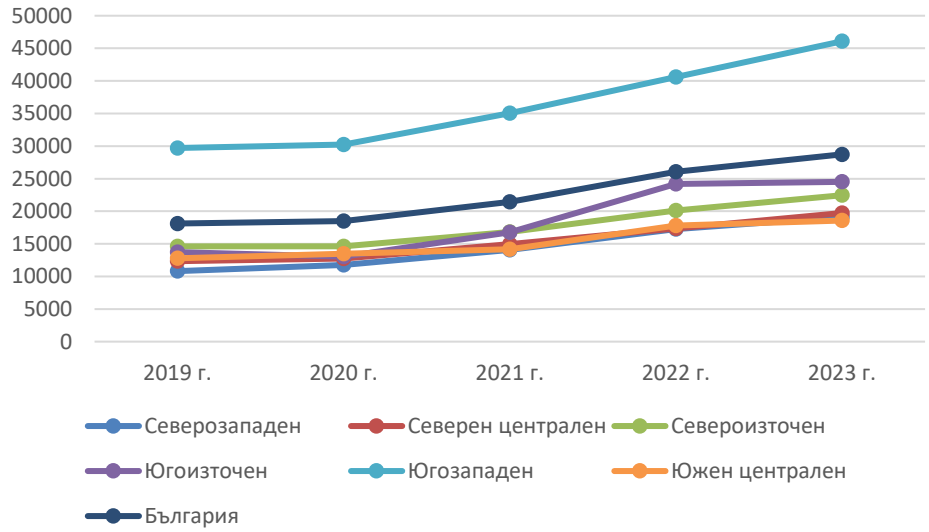

Източник: НСИ 2024 г., Обработка НЦТР

Брутен вътрешен продукт на човек

Стойностите на **БВП/човек** нарастват в периода 2019-2023 г., като тези на Югозападния регион чувствително се отличават от останалите. Причина за това са най-вече високите показатели на София.

Фигура 13. Динамика на БВП/човек за периода 2019 – 2023 г. (лв.) – 6 региона

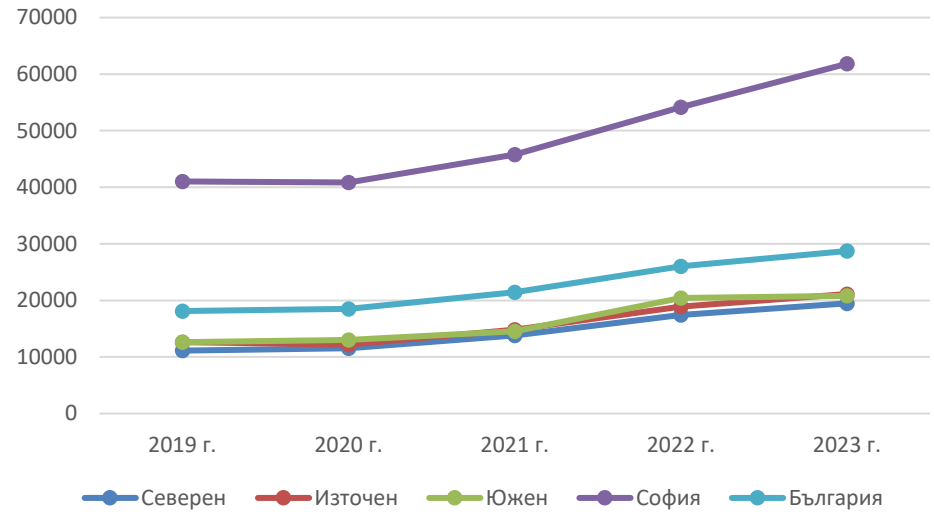

Източник: НСИ 2024 г., Обработка НЦТР

Ситуацията при 4 региона показва още по-силно доминацията на столицата. Отделена самостоятелно, нейните стойности са в пъти по-високи от тези на останалите 3 региона, дори от средните за страната.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 14. Динамика на БВП/човек за периода 2019 – 2023 г. (лв.) – 4 региона

Източник: НСИ 2024 г., обработка НЦТР

Териториално-урбанистична структура. Пространствено разположение на центрове.

Основен аспект в изследването на териториалната и урбанистична структура е анализът на йерархичната система от градове центрове в националната селищна мрежа и проявлението на проблема „център-периферия“. Най-голямо значение има пространственото разположение на първите градовете от първите 3 йерархични нива: столицата София (1-во йерархично ниво) и следващите я големи градове-балансьори от 2-ро йерархично ниво (Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора и Плевен).

Анализът как би се отразило новото райониране върху разположението градовете от първите 3 йерархични нива е направен в съответните раздели.

3.2. Туризъм

Туристическият сектор на България показа забележителна устойчивост при възстановяването от предизвикателствата на пандемията, въпреки продължаващите регионални конфликти.

По данни на Световния съвет за пътувания и туризъм (WTTC)[25], през 2023 г. българският туристически сектор достига приходи от 10 млрд. лв. – 6.5% от националната икономика. Дял, който се доближава до пиковата стойност от пред-пандемичната 2019 г. – 9,9%. През

[25] https://wttc.org/news/bulgarias-travel-and-tourism-sector-set-to-contribute-10-percent-of-the-economy-forecasts-wttc

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

същата година, заетостта в сектора достига 270 хил. работни места, което означава възстановяване на около 30% от работните места, загубени през периода на пандемията. Наблюдава се и завръщане на чуждестранните туристи – приходите от тях достигат 6,5 млрд. лв. Приходите от българските туристи се възстановяват почти до нивото отпреди пандемията – 1.3 млрд. лв. при 1.4 млрд. лв. през 2019 г.

Съгласно прогноза на WTTC, до 2033 г., секторът ще има възходящо развитие и ще достигне дял от 10% в БВП, изразяващ се в 19.1 млрд. лв. приходи.

Националната статистика потвърждава бързото възстановяване на сектора след пандемията. Сравнявайки показателя „пренощували лица“ през летните месеци на 2019 с тези през 2023 и 2024 г. се констатира, че още през 2023 г. е надминато нивото от пред-пандемичната 2019 г. През 2024 г., реализираните нощувки през 4-те летни месеца са с близо 8% повече от стойността за 2019 г.

Таблица 1: Пренощували лица през летен сезон 2019, 2023 и 2024 г.

Година	Месец				Общо
	VI	VII	VIII	IX	
2019	1 028 784	1 297 762	1 468 322	847 355	**4 642 223**
2023	975 537	1 441 330	1 540 540	910 519	**4 867 926**
2024	1 033 935	1 451 085	1 603 413	923 584	**5 012 017**

Източник: МТ, НСИ

Регионалният поглед свързва българския туристически пазар с европейския и затова неизбежно той се сблъсква с аналогични предизвикателства и проблеми. Най-значимите са: рискове от внезапни сривове, дължащи се на агресивните регионални конфликти, конкурентен натиск от нови дестинации, недостатъчна информация за туризма, необходимост от гарантиране на социална, икономическа и екологична устойчивост, от подобряване на достъпността и преодоляване на сезонността.

Туризмът е традиционен национален приоритет и цел за развитие в над 160 общински плана, но като реален структурен елемент в местните икономики присъства само в около 30 общини. Именно в първите 30 общини, обемът на реализираните нощувки през 2023 г. покрива дял от над 89%. Първите 10 общини – Несебър, Варна, Столична, Балчик, Велинград, Банско, Приморско, Пловдив, Созопол и Самоков, покриват дял над 71%. Териториалната структура на българския туризъм остава почти непроменена. Почти непроменена е и продуктовата гама. Големите обеми продължават да се формират от морски рекреационен туризъм, планински туризъм, градски туризъм. Надеждите за

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

преодоляване на териториалните диспропорции, сезонността и информационните дефицити се залагаха във формирането на туристически райони, регионални продукти и партньорства са настояща политика, целяща по-пълно и устойчиво оползотворяване на туристическите ресурси в цялата национална територия.

През 2021 г. МТ реализира проект „Маркетингови стратегии на туристическите райони“[26]. Така 9-те района[27] са снабдени със стратегии и комуникационни планове, но към 2025 г. те все още не са приведени в действие.

Паралелно с бързото възстановяване и възходящото развитие на националния туризъм, съществуват сериозни негативни фактори, стагниращи най-вече развитието на алтернативните форми на туризъм (културен, селски, екологичен, по специални интереси и други). Това са трайното застаряване на населението, високата безработица в периферите, бедността, престъпността, климатичните промени, засиленият натиск върху природните ресурси, политическата нестабилност в региона. Този контекст е политически осъзнат и институционализиран в Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма[28]. За разлика от критичните оценки на реалността, планираната мисия за развитие на сектора е в пълен синхрон с европейския политически контекст.

За да осигури устойчиво развитие на туристическия сектор, България трябва да се справи с предизвикателствата на съвременната среда и конкуренцията, маркетинга, съществуващите дефицити в управлението и правната рамка. Туристическото райониране е факт, но без допълнителни усилия/публични ресурси, реалното функциониране на тези райони скоро няма да бъде факт. Недостигът на квалифицирани кадри е застрашаващ факт както за цялата ни икономика, така и за туризма. Необходима е координация между частните и публичните институции в изграждането и поддържането на туристическата, техническата и информационната инфраструктури.

[26] https://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/opik-2014-2020/marketingovi-strategii-na-turisticheskite-rayoni

[27] "Родопи", Бургаски черноморски, Варненски черноморски, Дунавски туристически район, Рило-Пирински туристически район, Софийски туристически район, Старопланински туристически район, Тракийски туристически район, "Долината на розите"

[28] Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в Р. България 2014 - 2030

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

4. Природни условия и ресурси

Националните природни потенциали са значителни по отношение на горските и водните ресурси, благоприятни почвени условия, руди на цветни метали и разнообразие от инертни и скално-облицовъчни материали.

Полезни изкопаеми

България има ограничени енергийни и минерални ресурси. Енергийните ресурси са представени от лигнитни въглища (значителни запаси[29], но с ниска калоричност и високо пепелно съдържание), каменни и антрацитните въглища (ограничени количества, преустановен добив), нефт и земен газ (незначителен добив). Продължават проучванията за нефт и природен газ в българските териториални води на Черно море.

Рудите на черни метали (с изключение на манганова руда) също са в ограничено количество, което налага техния внос. Най-големи са запасите от медни руди (около 236 млн. т.) и оловно-цинкови руди (около 6 млн. т.).

Почвени ресурси и земеползване

В периода 2012-2023 г. се наблюдава почти константна величина на обработваемите земи и намаляване на необработваемите земи. През 2023 г. използваната земеделска площ е 5 млн. ха и заема 45.1% от територията на страната. Обработваемите земи заемат 3.5 млн. ха – 69.4% от използваната площ. Най-големите обработваеми площи са в областите Добрич – 333 хил. ха, Плевен – 303 хил. ха, Бургас – 206 хил. ха и Пловдив – 200 хил. ха.

Необработваемите земи са с лека тенденция на намаляване, като през 2023 г. са 205.5 хил. ха и заемат 3.9% от площите със селскостопанско предназначение и 1.9% от националната територия.

Води

В сравнение с други европейски страни, България се отличава със значими пресни водни ресурси, както по абсолютен обем, така и на човек от населението. Недостиг на вода може да възникне в регионите със слаби валежи, голяма гъстота на населението, водоемки промишлени производства, съчетани със специфични природогеографски особености.

[29] Към 2023 г. по данни на НСИ са 19 174 хил. т.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Оценката на наличните възобновяеми пресни водни ресурси е благоприятна – те са повече от установената норма[30]. Река Дунав формира 88.3% от общия действителен отток или 87.6% от възобновяемите пресни ресурси на страната. През 2023 г., външният отток по р. Дунав се е увеличил с 9%, но общият отток е нараснал само с 4% поради намалелия с над 30% вътрешен отток на повърхностните течения.

Водните ресурси в България се формират предимно от външен приток и са неравномерно разпределени на територията на страната. Участието на отделните водосборни басейни в сформирането на оттока през 2023 г. е както следва: 46.9% от реките в Дунавския водосборен басейн, 27% от реките в Източнобеломорския водосбор, 19.3% от реките в Западнобеломорския басейн, 6,8% от реките в Черноморския водосбор.

Гори

Установена е трайна тенденция за увеличаване на общата площ на горските територии. За периода 1965-2023 г., тя нараства със 17.7% до 4.3 млн. ха (от които 0,3 млн. ха върху земеделски земи), покривайки 38,6% от сухоземната територия на страната. Само за година (2022-2023 г.), залесената площ в горските територии се увеличава със 782 ха, а тази на горите в земеделски земи - с 9 300 ха.

Залесените площи с иглолистни гори са намалели (с 3 326 ха) поради проведени принудителни и санитарни сечи, вследствие на масовото съхнене на боровите култури извън естествения им ареал и биотични увреждания. Освободените площи се възобновяват с местни широколистни видове. Налага се и тенденция на естествена трансформация на иглолистните насаждения, създадени извън естествения им ареал.

Благодарение на новите залесявания, общата площ на незалесените горски територии, подлежащи на залесяване намалява. Недървопроизводителната горска площ също е намаляла (със 705 ха – до 306 хил. ха), което се дължи на преоценка на голини и поляни, както и на по-точно картиране при извършването на инвентаризацията на горите и горските територии.

5. Климатични промени и природни бедствия

Екстремни климатични явления

[30] 106 655.8 млн. м³, което е около 7% повече спрямо средномногогодишната норма (1981-2023 г.).

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Продължаващите климатични промени налагат своя отпечатък върху околната среда, стопанството и антропогенната дейност в страната. България се намира в регион, в който средногодишните температури през последните десетилетия нарастват значително по-бързо от глобалните средни температури на въздуха. Десетилетието 2011–2020 г. е най-топлото в световен мащаб, като от 80-те години на XX век всяко следващо десетилетие е по-топло от предходното. Установеното преминаване към по-топъл, а в отделни части на страната и на по-сух климат, съвпада с наблюдаваната тенденция в глобален и регионален мащаб - дългосрочно повишение на средногодишните и сезонните температури.

В периода 1988–2022 г., по данни на НИМХ, средната годишна температура на въздуха за ниската част от страната (с н. в. до 800 m) е между 10.6°C до 13.3 ºC при устойчива положителна тенденция на изменение. Средногодишната температура на въздуха в периода 1931–2020 г. отчита продължаваща и значителна тенденция на повишаване. Затоплянето в планинските части е по-слабо, докато в някои от ниските части, повишението на температурата надхвърля 1 ºC

През зимата затоплянето е най-изразено в Северна България. През пролетта затоплянето обхваща и Югоизточна България. Нарастването на летните температури е с 1.5 °C средно за страната. На отделни места в Северна България, достига и до над 2 °C. През есента в по-голямата част от страната повишението на температурите е 0.1-0.5 °C. Едновременно с това, в отделни полупланински и планински райони, предимно в южната част на страната, през зимата и преходните сезони се установяват отрицателни аномалии.

Горещите вълни през последните десетилетия устойчиво нарастват. Това явлението е характерно за юли и август, но през последните десетилетия се увеличава и тяхната честота през юни и септември. Повишените температури на въздуха през последните десетилетия са причина за удължаване на вегетационния сезон при земеделските култури с една седмица. Температурните суми са нараснали с 200-420 °C - най-вече в северната и югозападна части на страната. Поради повишаването на температурата на въздуха през зимата и по-ранното започване на вегетационния сезон, рисковия период през активната вегетация на растенията нараства.

Климатът е станал по-сух през последните десетилетия. Уязвимите от суша региони[31] обхващат поречието на река Дунав, като на юг достигат до Предбалкана. Най-засегната от

[31] Установени от НИМХ след пространствен анализ на индекса за суша (AIUNEP)

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

сушата е Североизточна България и особено Добруджа. В Южна България са уязвими отделни места по долините на реките Струма и Места. Все по-често ще се усеща недостигът на вода в Горнотракийската низина и някои райони в областите Ямбол и Бургас.

След 1990 г. се установява нарастване на силните, потенциално опасни валежи, докато слабите и умерените валежи намаляват. Нарастването на проливните валежи е значимо за североизточните и централните южни части на страната. През есента нарастват случаите на умерени и силни валежи предимно в източната част на страната.

Интензивните валежи, водещи до поройни и дъждовни наводнения, са причина за 77% от регистрираните наводнения в периода 2016–2022 г. Повишаването на температурите през зимните месеци и по-ранното снеготопене изместват риска от речни наводнения към декември и януари.

Вследствие на климатичните промени, изразени в намаляване на количеството на валежите и повишаване на температурите на въздуха през вегетационния период, агрометеорологичните условия се оценяват като неблагоприятни за по-голямата част от територията на страната. Изключение в това отношение са Северозападна и Централна Южна България.

Емисии на парникови газове

Основната причина за настъпилите климатични промени е емитирането на парникови газове (ПГ) в атмосферата. По данни на ИАОС за 2022 г., общите емисии на ПГ в CO_2-екв. са 58 420.86 гигаграма (Gg). За периода 1988–2022 г. емисиите са с 48.6%. Най-голям дял от общите емисии на ПГ през 2022 г. има сектор „Енергетика“ – 77.19%, следван от сектор „Селско стопанство“ – 10.17%, „Индустриални процеси и използване на продукти“ – 7.83%, и сектор „Отпадъци“ с 4.81%.

Основните причини за наблюдаваното намаление на емисиите на ПГ в България в периода до 2000 г. са свързани с намаляване на дела на енергията произвеждана от ТЕЦ за сметка на увеличаване на дела на по-екологичната енергия, произвеждана от ВЕЦ и АЕЦ. Структурните изменения в промишлеността, саниране на част от сградния фонд и преминаването на природен газ за отопление са другите важни обстоятелства за намаление на емисиите.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Основен индикатор за оценка на емисиите на ПГ в международен аспект са емисиите на ПГ на човек от населението. Към 2022 г. емисиите намаляват до 9,06 т CO_2-екв., доближавайки се до средната стойност за ЕС – 7 т CO_2-екв.

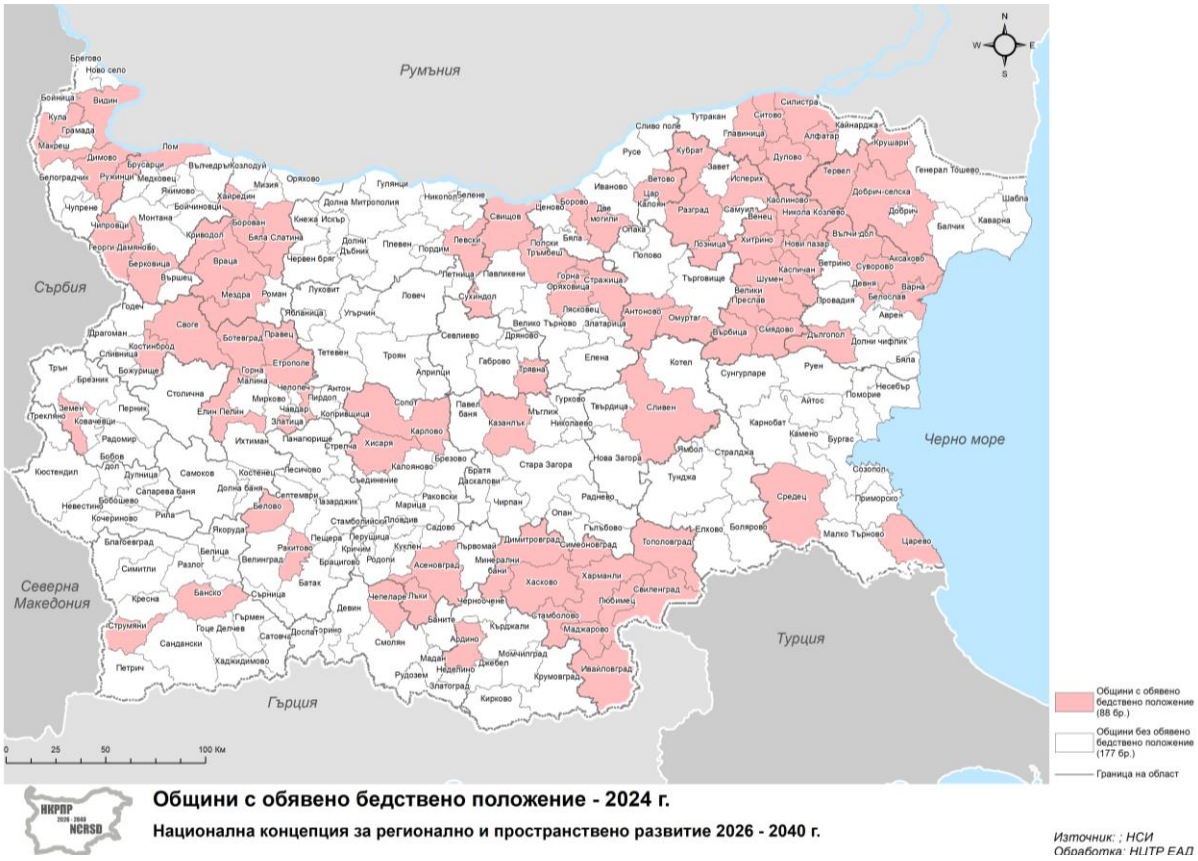
Емисиите на ПГ, получени при създаване на 1 000 лв. БВП значително намаляват през последните десетилетия – от 2.43 т CO_2-екв. за 1999 г. до 0.40 т CO_2 – екв., а това е признак за устойчивост на развитието.

Кризисни събития

През 2023 г. кризисните събития в страната, за които е обявено бедствено положение, са общо 104, като броят им е с 55 повече спрямо предходната година. От тях, най-голям дял заемат бедствията, свързани с наводнения, бури, сурови зимни условия и горски пожари.

Спрямо 2022 г., обявените през 2023 г. бедствени положения в резултат на наводнения са се увеличили с 62.5%, а тези, свързани с горски пожари – 85.7%, засягайки територията на 88 общини с над 1,3 млн. души – над 20% от населението. Най-голям брой бедствия са отчетени в областите Варна, София и Враца, а в областите Кюстендил, Ловеч, София (столица) и Ямбол няма обявени бедствени положения.

Фигура 15. Общини с обявено пълно или частично бедствено положение през 2023 г.

Източник: НСИ, обработка НЦТР https://www.nsi.bg/file/25202/Crisis_2023_LKFOWRA.pdf

По оценка на НСИ през 2023 г., изразходваните средства за готовност, превенция, реагиране и възстановяване от кризисни събития в сектор „Държавно управление“ са 851 млн. лв., или 0.46% от БВП на страната. Също по данни на НСИ през 2024 г. 1 421 600 хил. лева, или 90.0% от общите средства за кризисни събития, са изразходени от централната изпълнителна власт, докато местните власти са отчели 157 100 хил. лева. Високият относителен дял при министерствата и ведомствата се дължи на средствата, изразходвани по направления „възстановяване“ - 726 700 хил. лева и „готовност“ - 591 400 хил. лева.

Свлачища

В периода 2012-2023 г. продължава увеличаването на свлачищата и засегнатата територия. През 2023 г. са регистрирани общо 15 нови свлачища – по 4 бр. на територията на „Геозащита“ ЕООД - клонове Плевен и Варна и 7 бр. в територията на клон Перник.

С най-големи площи, засегнати от свлачищни процеси се открояват областите Варна, Плевен и Монтана.

Наводнения

По данни на НСИ през 2023 г. са констатирани общо 57 наводнения от които дъждовни 35 бр. (с 4 жертви при едно от тях), инфраструктурни – 7 бр., от подземни води – 4 бр. и едно речно наводнение. Интензивните валежи, водещи до поройни и дъждовни наводнения, са причина за 77% от регистрираните от НИМХ наводнения в периода 2016–2022 г. Отбелязаното зимно затопляне и по-ранно снеготопене изместват риска от речни наводнения към декември и януари. Летните засушавания ограничават инфилтрационната способност на почвата, което е предпоставка за възникване на поройни наводнения при характерните за сезона интензивни валежи.

6. Екологични аспекти в развитието на националната територия

6.1. Биологично разнообразие и Национална екологична мрежа (НЕМ)

Биологично разнообразие

Индикаторите за популационни тенденции, какъвто е Индексът на обикновените видове птици, осигуряват реална основа за оценка на степента на загуба на биологично

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

разнообразие. По данни на ИАОС, общата тенденция за периода 2005-2023 г. за 50-те вида, съставляващи индикатора, е за стабилно състояние[32].

От всички 78 вида птици, оценени през 2023 г., тези с тенденция към намаляване на числеността са 26%, с тенденция на увеличаване са 23%, стабилните са 22%, а тези с неопределена категория на тенденцията са 29%.

По отношение на индикатора численост на дивата коза съгласно данните на Националната система за мониторинг на състоянието на биологичното разнообразие, през пролетта на 2023 г. са наблюдавани 1 037 индивида, а през есента – 1 479. Съпоставени с данните от предишни години, се установява положителна тенденция на увеличение на броя на наблюдаваните индивиди диви кози.

За 2023 г., изчислената численост на кафявата мечка в България възлиза на 319 индивида. Общата тенденция е за намаляваща популация. Основните географски територии, на разпространение на вида в България са Средна Стара планина, Витоша, Верила, Плана, Рила, Пирин, Западни Родопи и Котленска планина. Оценката на природозащитния му статус е неблагоприятна. Като причини могат да се посочат урбанизацията и увеличаване на горскостопанските дейности, водещи до повишено безпокойството на вида и създаване на потенциален конфликт с него. Друга причина е бракониерството.

Гори

Отчетеното през последните години подобряване на качеството на атмосферния въздух и намаляване на отложените с валежите количества сяра и азот означава, че горските екосистеми са в състояние да поемат натоварванията и да поддържат устойчиво състояние. Данните по показателя „обезлистване“ показват нарастващ брой здрави и слабо увредени дървета. Фитосанитарното състояние на горите остава сравнително добро, като делът на увредените гори не надвишава 1,5% от залесената горска площ в страната.

От иглолистните видове, в най-силна степен са засегнати насажденията от бял и черен бор с повреди от насекомни вредители и гъбни патогени – над 13 хил. ха. При широколистните видове, засегнати от насекоми и болести са около 10 хил. ха. Основно на територията на

[32] В резултат от среднозимното преброяване през 2023 г. са установени 204 903 индивида от 91 вида зимуващи водолюбиви птици, което е близо до, макар и по-малко от междинната стойност, спрямо флуктуациите през предходните три години.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

РДГ Пазарджик се наблюдава съхнене на бука (392 ха), а в Североизточна България - съхнене на полезащитни горски пояси.

Горските пожари са бедствие, касаещо не само горите. През периода 2014-2023 г. в България е имало 437 пожара и над 4,7 хил. ха опожарени територии. Преките щети от горски пожари само през 2023 г. са оценени на над 329 хил. лв. при над 992 хил. лв. през 2022 г. Статистиката отчита ежегодно нарастване на броя на пожарите, вкл. горски, като за 2024 г. нарастването спрямо 2023 г. е около 4.7%. Основната причина за възникване на горски пожари е човешка небрежност – при 57% от случаите.

Национална екологична мрежа (НЕМ)

През 2024 г. са новообявени 10 защитени местности и 3 природни забележителности с обща площ 1 934 ха, като делът на защитените територии и обекти се запазва – 5,3% от националната територия.

Към края на 2023 г., с Решение на МС са приети 340 защитени зони[33] от екологичната мрежа Натура 2000, покриващи общо 34.9% от територията на страната. Съгласно Директивата за птиците, броят на определените защитени зони е 120 с обща площ 2.6 млн. ха – 23.1% от територията на страната. А съгласно Директивата за местообитанията, броят на определените защитени зони е 233 с обща площ 3,6 млн. ха – 30.3% от националната територия. Защитените зони включват и 282 хил. ха морски пространства. До края на 2023 г. всички защитени зони за опазване на дивите птици и 194 защитени зони за опазване на природните местообитания и на дивата флора и фауна са обявени със заповед на министъра на околната среда и водите.

България се нарежда на трето място в ЕС по дял от националната територия на зоните от екологичната мрежа Натура 2000 - след Словения и Хърватия. Индексът на достатъчност на предложените Натура 2000 зони се доближава до 100%.

6.2. Състояние на атмосферния въздух

През 2023 г. е отчетено общо подобряване в качеството на атмосферния въздух, като следствие от намаляване на всички вредни емисии: ФПЧ2,5 - с 13.69% спрямо 2022 г., азотни оксиди - с 14.68%, амоняк – с 2.31%, серни оксиди - с 36%., неметанови летливи

[33] 353 на брой, но 13 са с обща граница по двете директиви – за птиците и за местообитанията.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

органични съединения - с 11,41%, SO2 - с 95% спрямо 2005 г., NOx - с 59% спрямо 2005 г. Последното се дължи основно на редуцираните емисии от ТЕЦ и в по-малка степен – на намаление на емисиите от автомобилния транспорт. Основният източник на ФПЧ2,5 продължава да бъде изгарянето на горива в битовия сектор.

Топлоелектрическите централи (ТЕЦ), включително рафинерии, са сред най-големите източници на SO_2 – 66% от общото емитирано в страната количество. Основните източници на NOx са пътният транспорт – 42%, ТЕЦ (вкл. рафинерии) – 18%, селско стопанство (най-голям дял има използването на неорганични азотни торове) – 20%, горивни процеси в индустрията – 6% и друг транспорт – 6%. Селското стопанство емитира 94% от общото количество NH3. Основни антропогенни източници на неметанови летливи органични съединения са използваните разтворители – 30%, битово горене – 20% и селско стопанство – 17%.

В 26 от общо 28 общини, включени в наказателната процедура на ЕК за неспазване на нормите по показател ФПЧ, е постигнато съответствие с нормите през 2023 г.[34] През същата година не са регистрирани превишения на средногодишната норма за ФПЧ2.5, за серен диоксид, бензен и кадмий.

Делът на населението, което живее при наднормени нива на замърсяване с ФПЧ10 през 2023 г. е чувствително по - нисък в сравнение с предишни години – 1.73%. Единствените пунктове с превишения по този показател са в гр. Монтана, гр. Никопол и гр. Пловдив.

Към проблема с „качество на атмосферния въздух“ в повечето големи градове са насочени актуални мерки, свързани с енергийни помощи, подмяна на отоплителните уреди с по-ефективни и незамърсяващи, ускоряване изграждането на газоснабдителни мрежи, създаване на системи за ранно предупреждение и общи мерки за завишаване на контрола.

6.3. Състояние на водите

През последните 2 десетилетия се наблюдава запазване на тенденцията за подобряване на качеството на повърхностните води, най-изразено по отношение на основните физико-химични показатели. В 65% от пунктовете от категория „езеро” и в 57% от пунктовете от

[34] Асеновград, Благоевград, Бургас, Варна, Девня, Велико Търново, Горна Оряховица, Видин, Враца, Гълъбово, Димитровград, Добрич, Ловеч, Плевен, Пирдоп, Шумен, Кърджали, Несебър, Пазарджик, Сливен, Стара Загора, Хасково, Русе, Смолян, София и Перник и Монтана.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

категория „река" не са постигнати целите за добро състояние по показателя „биологична оценка".

В същия период се наблюдава постепенно подобряване на качеството и на подземните води за по-голяма част от показателите. Основен замърсител на подземните води за страната са нитратите - в около 21% от наблюдаваните пунктове за подземни води са установени наднормени средногодишни стойности. Те са главно в пунктове, привързани към най-плитките подземни води – кватернерни, неогенски и палеогенски отложения. Съдържанието на тежки метали в подземните води за този период показва единични превишения, в повечето случаи непостоянни във времето.

По-голямата част от морските водни тела (14 бр.), са категоризирани в „умерено екологично състояние" и само 2 водни тела в Бургаски и Варненски залив са в лошо екологично състояние.

Състояние на повърхностните води

През последните 2 десетилетия се наблюдава запазване на тенденцията за подобряване на качеството на повърхностните води, най-изразено по отношение на основните физико-химични показатели. В 34% от пунктовете от категория „езеро" и в 63% от пунктовете от категория „река" не са постигнати целите за добро състояние по показателя „биологична оценка".

По отношение на *крайбрежните морски води,* по данни на Басейнова дирекция Черноморски район, през 2023 г. се констатира влошаване на екологичното състояние на наблюдаваните морски водни тела спрямо 2021 г. От 5 бр. през 2021 г., водните тела в умерено състояние стават 10 бр., а от 12 бр. в добро състояние, две години по-късно, те стават 7 бр. Все пак, може да се отчете подобрение спрямо 216 г., когато е имало само едно водно тяло в добро състояние.

Състояние на подземните води

В същия период се наблюдава постепенно подобряване на качеството на подземните води за по-голяма част от анализираните показатели. Делът на пунктовете, в които средногодишните стойности надвишават стандартите за качество на подземните води, показва тенденции на намаляване след 2005 г. за всички показатели, с изключение на сулфатите. Делът на пунктовете с превишения на сулфати се запазва в границите от 2% до 4% до 2020 г., след което нараства до 6.74% през 2023 г. По сериозни са превишенията на

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

нитрати, вариращи за периода от 13% до 16.2% от пунктовете. Добрата новина е, че е много по-голям процента от пунктове, в които се наблюдава тенденция на силно намаление на концентрациите – 27%.

През 2023 г. е установена много добре изразена тенденция на спадане на измерените водни нива в кладенците, която е регистрирана в 54 наблюдателни пункта или около 90% от наблюдаваните случаи. Установява се добре изразена тенденция на понижение в изменението на дебита на изворите, което е регистрирано в около 77% от наблюдаваните басейни с подземни води. Основен замърсител на подземните води за страната са нитратите.

Качество на водите за къпане през сезон 2023 г.

Общият брой на официално обявените зони за къпане е общо 96 – 92 са разположени по Черноморското крайбрежие, а 4 са във вътрешността на страната[35]. За категоризирането на водите за къпане за сезон 2023 г. са използвани резултатите от всички анализи за съответната зона, извършени за периода 2020-2023 г.

По данни на МОСВ и РЗИ, водите за къпане са с „отлично“ качество в 91 зони за къпане - 94,8% от всички. Качеството на останалите 5 зони е „добро“. Няма зони, в които водите за къпане се класифицират с „лошо“ и „незадоволително“ качество. В това отношение се изпълняват изискванията на Директива 2006/7/ЕО за управление качеството на водите за къпане: всички води за къпане в държавите членки да бъдат с „добро“ или „отлично“ качество.

6.4. Почви

Биогенни елементи и съдържание на вода в почвите

През последните 20 години почвите в страната са в сравнително добро екологично състояние. Съотношението между органичния въглерод и общия азот в почвите е индикация за благоприятни условия за съществуване и развитие на почвеното биоразнообразие, както и за стабилност на структурата на почвите. През 2023 г. са констатирани средни/благоприятни нива (10-12) на това съотношение в близо 74% от изследваните пунктове.

[35] Две зони за къпане на язовир „Кърджали“, една зона на язовир „Студен Кладенец“ и една зона на „Язовир Пчелина 2“, област Разград

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

България е разположена в зона с недостатъчно атмосферно овлажнение и рискът от възникване на почвено засушаване е висок. Това поражда необходимостта от напояване за поддържане на оптимална влажност на почвите през вегетационния период.

Процеси на увреждане на почвите

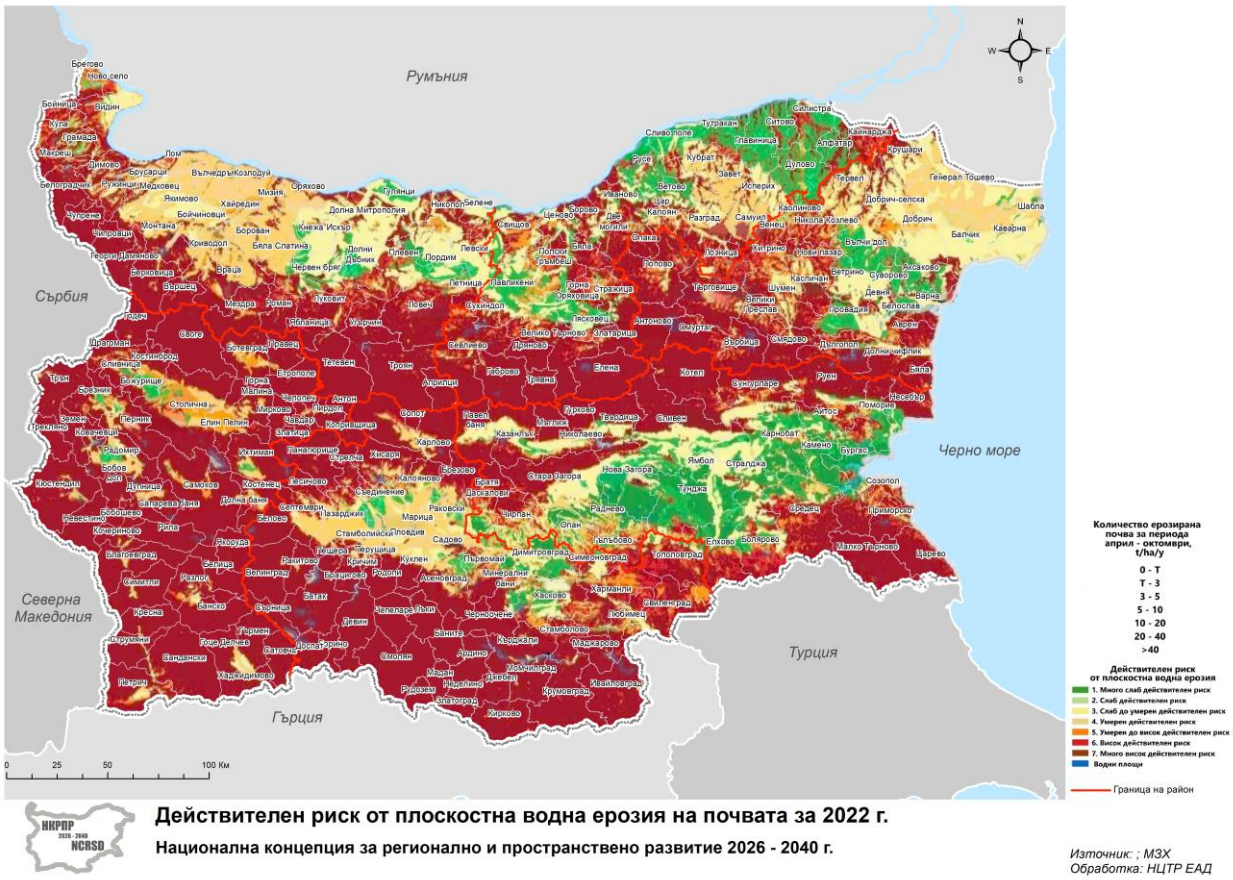
По актуални данни на ИАОС се очертава тенденция към по-ниски степени на вредно *вкисляване* и намаляване на съдържанието на обменен алуминий. *Засоляването* на почвите засяга основно областите Бургас, Варна, Плевен, Пловдив, Сливен, Стара Загора, Ямбол и Русе. Тенденциите се запазват - намалява съдържанието на обменен натрий и се понижава киселинността в някои от пунктовете.

Най-силно е засоляването в Пловдивска област (с. Белозем) и Варненска област (с. Тръстиково). Последното е повлияно от процеса на вторично засоляване от индустриален тип. Почвите са разположени главно около солниците, солната мина и в долното течение на р. Провадийска.

Почвената ерозия е сред негативните явления, изискващи специални мерки за превенция. Оценката за средногодишните загуби на почва от плоскостна водна ерозия през 2023 г. възлиза на 588 млн. т. Ерозията се проявява в различна степен и интензитет в зависимост от начина на земеползване. Земеделските земи със слаб ерозионен риск са 1.7 млн. ха, тези с умерен и висок риск са съответно 1.9 млн. ха и 2 млн. ха. Най-висок е интензитетът на ерозионните процеси в земеделските земи на областите Смолян, Габрово, Кюстендил и София област. Там годишно се губят между 140 и 226 тона почва на хектар. На другия полюс са областите Ямбол, Добрич, Плевен и Силистра, където загубите от ерозия са 10 пъти по-ниски.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 16. Водна ерозия

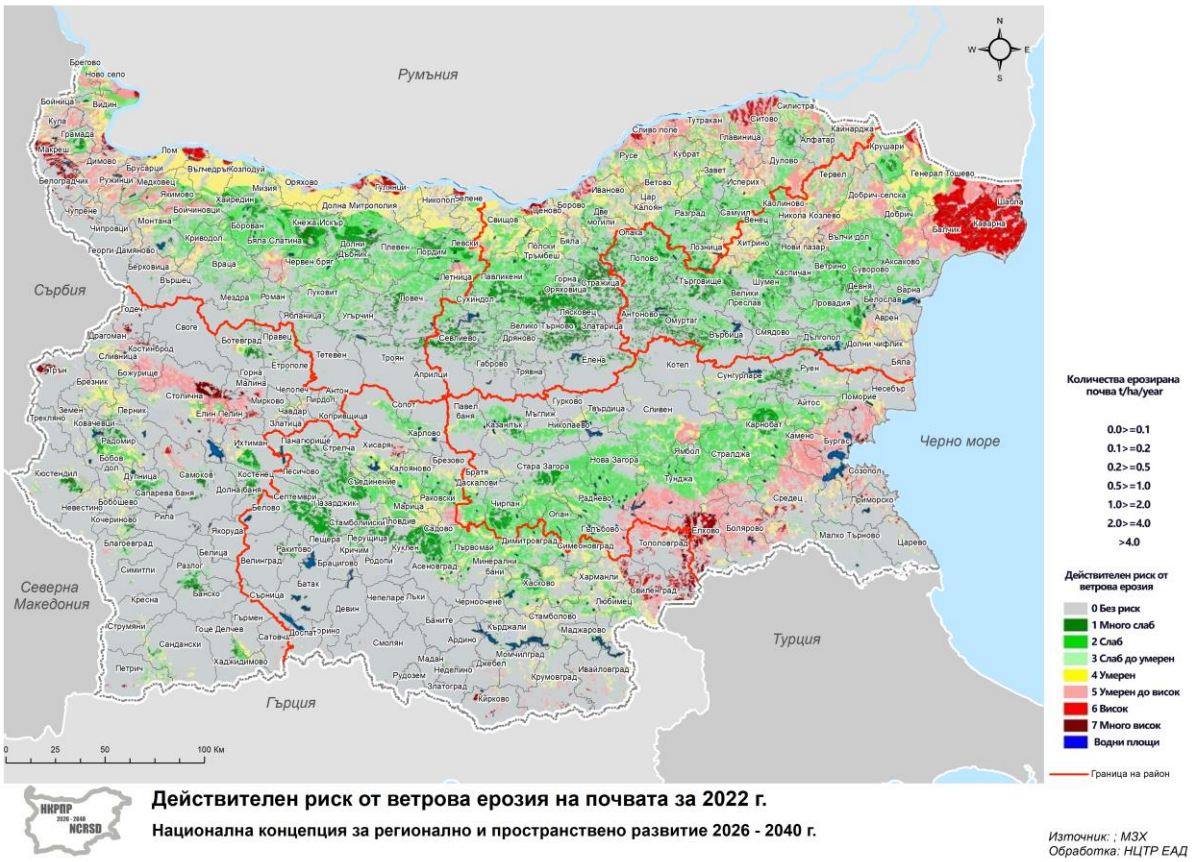
Източник: МЗХ, МОСВ, Обработка НЦТР

Не по-малък е и рискът от *ветрова ерозия*. Оценката показва, че 37.2% от обработваемите земи са със слаб до умерен риск, за други за 23.2% е умерен до висок и висок и само за 1.1% е много висок – над 4 т/ха/г.

Прогнозните годишни почвени загуби от ветрова ерозия на почвата в обработваемите земи на страната възлизат на 2.8 млн. т. Почвените загуби от ветрова ерозия в област Добрич представляват 17% от общите за страната. Над 100 хил. т. са тези загуби в 10 области (Бургас, Видин, Добрич, Плевен, Силистра, Хасково, София област, Монтана, Русе и Ямбол) и сумарно представляват 75% от общите за страната.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 17. Ветрова ерозия

Източник: МЗХ, МОСВ, Обработка НЦТР

Измененията в действителния риск от ветрова ерозия се дължат главно на промените в растителната покривка - определени от сателитни снимки на земното покритие(проект CORINE) и разпределението на земеделските култури в използваните земеделски площи.

6.5. Отпадъци

През 2023 г., общо образуваните отпадъци в България са 94.2 млн. т. Съотношението между опасни и неопасни отпадъци (17% / 83%) се запазва относително постоянно. Национална цел пред страната е за постигане към 2030 г. на 65% рециклиране на битови отпадъци, 75% рециклиране на отпадъци от опаковки и максимум 10% депониране.

При тенденция на увеличение, количеството битови отпадъци достига 3.2 млн. т. през 2023 г. Увеличава се дела на битовите отпадъци, предадени за предварително третиране и/или за рециклиране за сметка на тези, предадени за директно депониране. Делът на обслужваното население от системите за организирано сметосъбиране достига до 99.9%.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Заетата площ от депата и инсталациите за третиране на битови отпадъци намалява от 178 ха през 2019 г. до 154 ха през 2023 г. Данните на Евростат показват тревожна тенденция към намаляване на степента на рециклиране на битовите отпадъци. От 32% през 2018 г., те намаляват до 25% през 2022 г.

Прави впечатление, че образуваните битови отпадъци в Южна България са 2130 хил. т/ год , или малко над 2 пъти повече от образуваните в Северна България – 1036 хил. т/ год , което има връзка с броя на населението и развитието на производствената дейност.

На регионално ниво, в Северна България с най-много образувани битови отпадъци е СИР, следват СЦР и СЗР. Във всички северни региони през отчетните 5 последни години (2019 г- 2023 г.) се увеличава количеството на образуваните битови отпадъци, като по-изразително е увеличението при СИР.

Сред северните области с най-много образувани отпадъци е област Варна – 253 хил.т., което е обяснимо с голямата демографската маса и промишлено развитие. Следват Плевенска област- 103 хил. т и област Велико Търново – 102 хил. т. Едва след тях се нарежда Русенска област – 98 хил. т. С най-малко образувани битови отпадъци са област Видин - 29 хил. т и област Търговище - 34 хил. т.

Областите Видин, Плевен, Габрово, Разград и Силистра отчитат намаление на образуваните битови отпадъци за разглеждания 5 годишен период, а останалите области – увеличение.

В Южна България регионите се подреждат така: ЮЦР – 1036 хил. т; ЮЦР – 604 хил. т и ЮИР – 490 хил. т. Трите южни региона увеличават количеството на образуваните битови отпадъци през последните 5 отчетни години.

На областно ниво най- много битови отпадъци се образуват в области София- град – 696 хил. т.; Пловдив – 331 хил. т и Бургас – 218 хил. т. Следват Стара Загара – 141 хил. т; Благоевград – 120 хил. т и Пазарджик 118 хил. т. С най-малко образувани битови отпадъци са областите Кюстендил- 35 хил. т; Смолян – 36 хил. т; и Кърджали- 37 хил. т.

Единствената област, която намалява количеството образувани отпадъци в Южна България е област Кърджали.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

6.6. Радиационна обстановка към 2023 г.

Радиационен гама фон - не са наблюдавани стойности, различни от естествените при съответния пункт.

Атмосферна радиоактивност - анализите на обемната специфична активност на естествените и техногенни радионуклиди в атмосферния въздух показват, че стойностите им са значително под границата на средногодишната обемна активност на атмосферен въздух в жилища и на открито, определени за критична група от населението.

Радиационно състояние на необработваеми почви и седименти – Анализът и оценката на получените резултати показват, че стойностите на специфичните активности на естествените радионуклиди в повърхностния почвен слой не превишават характерните за всеки пункт стойности.

В *районите с възможност за възникване на радиоактивно замърсяване* на околната среда е установено влияние върху почвите и седиментите от обекти на закрити уранодобивни обекти на територията на Софийска, Благоевградска и Кюстендилска области. За територията на Бургаска област, в залив „Вромос" се отчита повишено съдържание на естествени радионуклиди, резултат от старо замърсяване, като резултатите не се различават от предходните измервания за плажната ивица на залива. Мониторингът на районите с възможност за възникване на радиоактивно замърсяване показва, че те са слабо повлияни от извършваните в минали години дейности за проучване и добив на уранова суровина.

Радиационното състояние на повърхностни води - общия фонов радиоактивен мониторинг по отношение на общата бета-активност, регистрирана за водите от р. Дунав и останалите основни реки, езера и язовири, показват стойности значително под установената. Незначително превишение на общата алфа активност е регистрирано в пункт р. Коритарска бара под моста за с. Белотинци, което се дължи на дейността на бившия уранодобивен обект „Смоляновци".

По отношение на радиологичното състояние на руднични води от районите на бивши уранодобивни обекти са установени продължаващи замърсявания[36].

[36] Това са районите на бившите уранодобивни обекти: „Бухово", „Сугарево", „Елешница", „Бялата вода" „Сенокос", „Габра", „Струма" , „Мелник" и рудник „Сборище".

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Резултатите от последния радиологичен мониторинг не показват неблагоприятни тенденции в радиационната обстановка и екологичния статус в наблюдаваната зона на „АЕЦ Козлодуй" ЕАД.

6.7. Шумово натоварване през 2023 г.

Шумът в околната среда се счита от Световна здравна организация за втората най-голяма екологична причина за здравословни проблеми след замърсяването на въздуха с фини прахови частици.

Пътният трафик в много от големите градове излага над 50% от населението на нива на шум над допустимите норми. Шумът от железопътния транспорт и авиацията има по- малък относителен дял на въздействие, но тези източници са със значителен принос за локалното шумово замърсяване. Сред водещите източници на потенциално шумово замърсяване е и строителната дейност. Следващият по значение източник е промишлеността.

По данни на РЗИ, дневните еквивалентни нива на шума са наблюдавани в 744 пункта. Данните отразяват шумовото натоварване във всички 28 областни града на страната и девет общински центъра[37]. В 518 от контролните пунктове в страната (69,6%) са установени стойности над допустимите. Установено е нарастване на броя на пунктовете с измерени стойности в диапазони над 63 dB.

Данните от проведения мониторинг показват, че измереното еквивалентното дневно ниво на шума в по-голямата част от изследваните пунктове надхвърлят граничните стойности за съответните населени територии и зони, регламентирани в Наредба № 6/2006 г.

Като обща тенденция се наблюдава нарастването на броя на транспортните средства в почти всички пунктове на измерване.

В последните години се наблюдава положителна тенденция към предприемане на шумозащитни мерки при изграждането на инфраструктурни проекти с национално значение като пътни магистрали, републикански пътища, жп линии и др. Едновременно с това се констатира несъответствие между нарастващия брой на превозните средства и изградените нови съоръжения за шумова защита на засегнатото население.

[37] Ботевград, Самоков и Своге от Софийска област, Горна Оряховица и Свищов от област Велико Търново; Дупница от област Кюстендил, Казанлък от област Стара Загора, Попово и Омуртаг от област Търговище

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Провежданият мониторинг сочи, че след период на известно снижение на шумовото ниво, отново се отчита нарастване на шумовото натоварване на средата от всички изследвани източници.

7. Транспортна и техническа инфраструктура

7.1. Транспортна инфраструктура

Наличието на свързваща инфраструктура с високо качество и капацитет е определящо за формирането на балансирана и функционална полицентрична система от градове, която е предпоставка, но също и цел на устойчивото пространствено развитие, определено на европейско равнище от редица териториално-устройствени документи.

Териториалната програма на Европейския съюз до 2030 г. се обявява в подкрепа за укрепване и допълнително разширяване на връзките между регионалното планиране и развитието на трансевропейските мрежи (TEN), особено по транспортните коридори на основната мрежа. Осигуряването на връзки до всички центрове чрез големи транспортни възли би подпомогнало международните търговски отношения и възможностите за местно развитие. Важна роля за постигането на това изпълняват политиката на сближаване на ЕС и Механизмът за свързване на Европа. Тази политика е насочена към интегриране на европейското пространство и цели намаляване на изолацията на периферните райони.

Основните транспортни коридори в България са част от трансевропейската транспортна мрежа (TEN-T), съдържаща сегменти на два от пресичащите територията ни коридори. TEN-T мрежата се състои от три слоя - основна, разширена основна и широкообхватна. *Основната мрежа* включва най-важните връзки между значимите градове и възли и трябва да бъде завършена до 2030 г. *Разширената основна мрежа* трябва да бъде завършена до десет години по-късно – 2040 г., а *широкообхватната* свързваща регионите с основната мрежа, трябва да бъде завършена до 2050 г. Нов междинен краен срок (2040 г.) е въведен, за да се ускори завършването на мащабни, предимно трансгранични проекти, като *липсващите железопътни връзки*. Основен проблем е липсата на непрекъснати, последователни и постоянни транспортни мрежи, осигуряващи бързо и безопасно придвижване на по-дълги разстояния.

Транспортната мрежата включва пътища, железопътни линии, вътрешни водни пътища, терминали, морски и речни пристанища, летища и градски възли. Тя насърчава ефективния

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

транспорт на хора и стоки, осигурява достъп до работни места и услуги и дава възможност за търговски и икономически растеж. На територията на Р. България в основната TEN-T мрежа са включени:

- направленията на коридорите от основната TEN-T мрежа на ЕС:

1) „Рейнско-Дунавски" (вътрешноводен път р. Дунав, с пристанища Видин и Русе и интермодален терминал в Русе) и

2) „Ориент/Източно-Средиземноморски" (железопътно и пътно трасе по направленията Видин–София–Кулата и София–Пловдив–Бургас/Свиленград (турска граница);

- железопътните направления "София–Горна Оряховица", "Русе–Димитровград", "София–сръбска граница" и "София–северномакедонска граница";

- пътното направление София–Велико Търново–Русе–Букурещ, както и пътното направление Русе-Велико Търново-Стара Загора-Димитровград-АМ "Марица"

Общата дължина на изградената републиканска пътна мрежа ъм 31.12.2024 г. е 9 986 км, от които 845 км автомагистрали, 2 886 км първокласни пътища, 4 021 км пътища втори клас и 12 234 км третокласни пътища и пътни връзки. В периода 2019 г. - 2025 г., съществено развитие се наблюдава единствено при автомагистралите, чиято дължина е нараснала с 25% спрямо 2019 г. или общо с 88 км, докато останалата пътна мрежа търпи незначително развитие. Към настоящия момент има проектни трасета за изграждане на нова автомагистрала Видин – Монтана с общата планирана дължина на трасето около 95 км.(като продължението е чрез скоростен път „Монтана – Ботевград") и Автомагистрала „Русе – Велико Търново", която е планирана да започва от бъдещ Дунав мост III и да свързва градовете Русе и Велико Търново. Магистралата ще дублира републикански път I-5 и по нея ще преминава Европейски път Е85 - част от Паневропейски транспортен коридор 9. С изграждането на двете магистрали ще се подобри свързаността и изградеността по главните меридиални оси – Западна и Централна.

Състоянието на автомагистрали в страната към 2025 г. е както следва:

- А1 – автомагистрала "Тракия" – София-Пловдив-Бургас, с обща дължина 360 км, напълно изградена, част е от коридора на основната TEN-T мрежа „Ориент/Източно-Средиземноморски";

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- А2 – автомагистрала “Хемус” – София-Велико Търново-Варна, планирана дължина 433 км, около 45.71% в експлоатация, 25.6% в строеж, формира част от пътното направление София – Велико Търново – Русе – Букурещ, включено в основната TEN-T мрежа на територията на страната;

- А3 – автомагистрала “Струма” – София –Перник – Благоевград – граница Гърция, с планирана дължина 169 км, в експлоатация са 83.14%, също е част от коридор „Ориент/ Източно-Средиземноморски”;

- А4 – автомагистрала “Марица” – пв “Оризово”(АМ Тракия) – Хасково – Капитан Андреево, с дължина 117 км, напълно изградена, също е част от коридора на основната TEN-T мрежа – „Ориент/Източно-Средиземноморски”;

- А5 – автомагистрала “Черно море” – Варна - Слънчев бряг – Бургас, с планирана дължина 108 км, изградени само 8 км, част от разширената TEN-T мрежа на страната;

- А6 – автомагистрала “Европа” – Граница Сърбия (ГКПП Калотина) – София, с дължина 63 км в експлоатация от септември 2025г, част от основната TEN-T мрежа на територията на страната.

Пътищата от първи клас допълват функциите на автомагистралите за интеграцията на пътната мрежа на страната с тази на съседните страни, провеждат предимно транзитни транспортни потоци и в преобладаващата си част формират направленията на TEN-T мрежата (основна и разширена) на територията на страната. В страната има 9 първокласни пътя. Общините, през които преминават тези първокласни пътища са 127, като от тях с най-много изградени километри са Хасково- около 60 км, Столична – около 59 км, Велико Търново - около 55 км и Бургас с около 53 км. Над 40 % от първокласните пътища показват признаци на структурна умора, като най-засегнати са участъците по направленията с висок транзитен трафик – Видин–Ботевград, София–Кулата, София–Бургас и Русе–Велико Търново–Стара Загора–Димитровград. В тези зони се наблюдава увеличаване на среднодеионощната интензивност на движение (AADT) с между 15 % и 25 % за последните пет години, основно поради засиления международен транспорт и икономическата активност в граничните региони. Влошеното състояние на настилките води до повишен риск от пътнотранспортни произшествия, по-големи разходи за поддръжка и отрицателно въздействие върху икономическата свързаност на регионите. Неравномерното натоварване на пътната мрежа предизвиква концентрация на трафика върху няколко основни коридора, докато периферните направления остават слабо използвани и по-малко поддържани.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Другите важни съставни елементи на направленията на TEN-T мрежата са железопътните линии, интермодалните терминали, пристанища и летища.

Един от основните приоритети на националната транспортна политика на България за постигане на мобилност с ниски емисии (включително електрификацията на транспорта) е развитието на железопътния транспорт, в който до 2030 г. се продължава изграждането и модернизацията на съществуващата железопътната инфраструктура, предвижда се изграждане на жп връзки с летищата, развитие на жп възли, реконструкция на ключови гарови комплекси, както и изграждане на интермодални терминали. Ще продължи внедряването и на Европейската система за управление на железопътния трафик (ERTMS) по жп линии, която стартира в средата на 2025 г. По линия на Националния план за възстановяване и устойчивост (НПВУ) се предвижда доставка и поддръжка на железопътен подвижен състав, доставка на бордово оборудване за 108 електрически локомотива и мотрисни влака. Ще продължи и разширяване и реконструкция на съществуващата жп. мрежа. Продължава и изграждане на софийското метро.

Към 31.12.2024 г., *железопътната инфраструктура* в страната е с обща дължина 4 423 км, от които 52 км метролинии, 308 км трамвайни линии и 4 072 км влакови линии. Железопътната влакова мрежа се състои от 9 главни жп линии, които са част от основната TEN-T мрежа и се равнява на почти половината (около 45.9%) от дължината на жп мрежата в страната. Тази мрежа трябва да се приведе в съответствие с изискванията на Регламент (ЕС) 2024/1679 от 13.06.2024 г. за изисквания към железопътната инфраструктура.

Постигнатата степен на електрификация на жп мрежата в България е 75%, което е едно от първите места в ЕС и с повече от 5% увеличение за изминалите 10 години. Удвоените жп линии в страната остават 24%. Параметрите на голяма част от главните жп линии в страната допускат проектна скорост за превозите на пътници 130 км/час и 100 км/час за товарите, но реално експлоатационната скорост е все още значително по-ниска поради липсата адекватна поддръжка, както и надежден подвижен състав.

Пристанищната инфраструктура в страната е добре развита, но в голямата си част е физически и морално остаряла – строена е преди повече от 100 години, като процесът на модернизация продължава и до днес. Реализираният през изминалите години товарооборот е много по-нисък от пропускателна способност на българските пристанища. Неоползотвореният капацитет се дължи отчасти на факта, че много от качествените параметри на предоставяните услуги не отговарят на съвременните изисквания и търсене

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

на услугите. В основната TEN-T мрежа са включени морското пристанище Бургас и вътрешноводните пристанища Русе и Видин. В широкообхватната TEN-T мрежа попадат и морското пристанище Варна и вътрешноводните пристанища Лом, Оряхово, Свищов и Силистра.

През настоящия програмен период продължава доизграждането и модернизирането на пристанищни съоръжения и терминали в Лом, Русе и Варна, както и подобряване на оборудването за корабоплаване по река Дунав.

Пристанищата с национално значение са:

- *Пристанище Бургас* - единственото морско пристанище в страната, включено в основната TEN-T мрежа, което има връзка с *АМ "Тракия" и жп линия 8*, формиращи едно от направленията на основната TEN-T мрежа. Пристанището е за обществен транспорт с национално значение;

- *Пристанище Варна* - другото морско пристанище за обществен транспорт с национално значение, което е включено в широкообхватната TEN-T мрежа на територията на страната. Пристанището има връзка с *жп линия 2 и жп линия 3*, включени в разширената TEN-T мрежа, както и с пътните направления от същата мрежа - АМ "Черно море" - направлението В. Търново-Шумен-Варна и скоростен път Варна-Дуранкулак. Фериботният комплекс „Варна" осигурява един от най-късите и евтини пътища за превоз на товари между Европа и Азия по линиите Варна - Иличовск (Украйна) - Поти/Батуми (Грузия), обслужвайки транспортен коридор Европа - Кавказ - Азия (ТРАСЕКА).

- *Пристанище Русе* - най-голямото речно пристанище у нас, включено в основната TEN-T мрежа на територията на страната като част от направлението на коридор „Рейнско-Дунавски" (вътрешноводен път р. Дунав, с пристанища Видин и Русе и интермодален терминал в Русе). Пристанището се явява и част от възела за интермодални превози по другото направление от основната TEN-T мрежа - София–Г. Оряховица/В. Търново–Русе–Букурещ.

- *Пристанище Видин* – Това е второто по големина речно пристанище у нас, включено в основната TEN-T мрежа на територията на страната като част от направлението на коридор „Рейнско-Дунавски" (вътрешноводен път р. Дунав, с пристанища Видин и Русе и интермодален терминал в Русе). В същото време пристанището се явява и част от другия коридор от основната TEN-T мрежа, минаващ през територията на страната-

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

„*Ориент/Източно-Средиземноморски*" (железопътно и пътно трасе по направленията Видин–София–Кулата и София–Пловдив–Бургас/Свиленград (турска граница).

- *Пристанище Видин и Пристанище Оряхово* са част от Пристанищен комплекс Лом от направлението на коридор „Рейнско-Дунавски", но са включени като вътрешноводни пристанища в широкообхватната TEN-T мрежа. Фериботният терминал Оряхово обработва ро-ро товари.

- *Пристанище Свищов и Пристанище Силистра* попадат в обхвата на пристанищен комплекс Русе и също са включени като вътрешноводни пристанища в широкообхватната TEN-T мрежа. Фериботният терминал Силистра обработва ро-ро товари.

- Допълнително, липсата на национална мрежа от интермодални терминали (ИМТ), които да обслужват нуждите на железопътния и водния товарен транспорт, възпрепятства реализирането на съществуващите възможности за развитие на интермодални превози в страната.

Насърчаване на интермодалността е една от основните мерки за устойчиво и балансирано развитие на транспортната система на страната. България тепърва развива тази инфраструктура. Изграденият терминал в Пловдив, който функционира от 2018 г., вече работи над проектния си капацитет. В София започна строителството на мултимодалната логистична платформа „София – Запад" в района на Волуяк, финансирана по Механизма за свързване на Европа. Като възли за интермодални превози (автомобилен и жп транспорт), в основната TEN-T мрежа на страната, са включени градовете София, Пловдив, Горна Оряховица и Русе, а в разширената - Драгоман и Свиленград. Предвидено за изпълнение до 2030 г. е изграждане на Интермодални терминали в Русе и Видин, както и внедряване на ERTMS Ниво 2 в участъка Русе – Каспичан. Бъдещите проекти се основават на политиката за изграждане на Транс-европейската транспортна мрежа и целят подобряване на интермодалността в югоизточния регион на ЕС, чрез създаване на условия за оптимално взаимодействие и интеграция на различните видове транспорт и повишаване качеството на предоставяните товарни транспортни услуги.

От петте международни *граждански летища* в страната, само летище София е включено в основната TEN-T мрежа, а летищата Бургас, Варна, Пловдив и Горна Оряховица са включени в широкообхватната TEN-T мрежа като допълващи функциите на определените за интермодални превозни възли от основната TEN-T мрежа.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- *Летище София* - включено е в основната TEN-T мрежа като част от коридор „*Ориент/Източно-Средиземноморски*" (железопътно и пътно трасе по направленията Видин–София–Кулата и София–Пловдив–Бургас/Свиленград (турска граница)). Летището има два пътнически терминала с общ годишен капацитет 4,4 млн. пътника;

- *Летище Бургас* - включено е в широкообхватната TEN-T мрежа. Летището разполага с два пътнически терминала, но оперира само Терминал 2. Годишният капацитет на терминал 2 е 2.7 млн. пътника. Летището е със силно изразена лятна сезонност, като основната част от дейностите по обслужване на пътници се извършва между месеците юни и септември. През този период се обслужва 92% от годишния трафик на летището. Летището има и товарна дейност, включително специализирана карго продукция, допълвайки функциите за интермодални превози на възел „Бургас" като част от основната TEN-T мрежа;

- *Летище Варна* - включено в широкообхватната TEN-T мрежа. Разполага с два пътнически терминала, но оперира само Терминал 2. Годишният капацитет на терминала е 2,4 млн. пътника. И това летище е със силно изразена лятна сезонност. През месеците юни до септември се обслужва 80% от годишния трафик;

- *Летище Пловдив* - попада в направлението на коридора от основната TEN-T мрежа „*Ориент/Източно-Средиземноморски*" (железопътно и пътно трасе по направленията Видин–София–Кулата и София–Пловдив–Бургас/Свиленград (турска граница), но е включено в широкообхватната TEN-T мрежа. Летището се използва като резервно на летище София и приема трафика в периодите на затваряне поради ниска видимост или друга причина. Обслужва пътнически, карго и бизнес полети. Годишният капацитет на пътническия терминал е 0.5 млн. пътника, но редовни пътнически полети няма. През зимния сезон летището обслужва ежедневни чартърни туристически полети за българските ски-курорти в Банско, Пампорово и Боровец;

- *Летище Горна Оряховица* – попада в направлението на основната TEN-T мрежа на територията на страната – София – Г. Оряховица / В. Търново – Русе – Букурещ, но е включено в широкообхватната TEN-T мрежа. Изградениият пътнически терминал е оборудван само за вътрешни полети. Полети по редовни линии не се изпълняват, а само чартърни при необходимост. Летището има и товарна дейност.

Въздушният транспорт в България се характеризира с ясно изразена концентрация на пътническия поток към летище София, което е единственото включено в основната TEN-T

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

мрежа и играе ролята на ключов въздушен транспортен възел в национален и регионален мащаб. Останалите международни летища – Бургас, Варна, Пловдив и Горна Оряховица – имат ограничени функции и попадат в широкообхватната мрежа, като тяхната роля е предимно допълваща и сезонна. Силната зависимост на летищата Бургас и Варна от летния туристически сезон, липсата на редовни пътнически полети от Пловдив и Горна Оряховица, както и ниската степен на интегрираност с останалите видове транспорт, очертават структурни слабости в системата.

В същото време летищата извън столицата изпълняват важни специфични функции – обслужват сезонен туристически поток, специализирани чартърни полети и ограничен карго трафик, като по този начин подпомагат развитието на регионалните икономики и осигуряват алтернативен капацитет при необходимост. С оглед на тези характеристики бъдещото развитие на въздушния транспорт следва да се насочи към повишаване на неговата устойчивост чрез по-добра интеграция с железопътния и автомобилния транспорт, оптимизиране на използването на регионалните летища и диверсифициране на предлаганите услуги, така че да се постигне по-балансирано териториално разпределение на въздушната свързаност в страната.

7.2. Техническа инфраструктура

Енергетика

Спецификата на енергийната система, произтичаща от начина на използване на ресурсите, опазването на околната среда и стремежа към подобряване качеството на живот, я определя като ключов, макар и непряк фактор, влияещ върху пространствената организация на територията, социалното и регионалното развитие. В същото време мрежите и съоръженията на енергийната инфраструктура оказват най-силно физическо въздействие върху територията чрез налагането на строги регламенти за сервитути и ограничения при използването на земята.

България остава високо енергийно зависима, като над 70% от първичните ѝ енергийни ресурси се осигуряват чрез внос. Основните източници на енергия традиционно включват петрол, природен газ, качествени въглища и ядрено гориво, които в значителна степен се доставят от външни пазари.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Страната разполага с добре развита **електропреносна мрежа**, която осигурява стабилност на системата и възможности за двупосочен обмен на електроенергия със съседните страни. Тези междусистемни връзки са ключови за енергийната сигурност и устойчивостта на националната мрежа и се поддържат съгласно стандартите на ENTSO-E.

Актуалните междусистемни връзки на България са:

- С Румъния – четири връзки на 400 kV: по една от подстанциите „Варна“ и „Добруджа“ и две от АЕЦ „Козлодуй“. Обсъжда се и проект за нова 400 kV връзка между подстанции „Велико Търново“ и „Исакча“ (Румъния) за повишаване на преносния капацитет по Дунавската ос.

- Със Сърбия – една връзка на 400 kV между подстанции „София Запад“ и „Ниш“, както и две 110 kV връзки от подстанции „Кула“ и „Брезник“. През 2023 г. започна изграждането на втори 400 kV електропровод „София Запад – Ниш“, който ще бъде въведен в експлоатация до 2026 г.

- Със Северна Македония – една връзка на 400 kV от подстанция „Червена могила“ и две на 110 kV от подстанции „Скакавица“ и „Петрич“. В средносрочен план се обсъжда модернизация и увеличаване на преносния капацитет с цел интеграция на пазарите.

- С Гърция – една връзка на 400 kV от подстанция „Благоевград“ и нова междусистемна линия 400 kV „Марица Изток – Неа Санта“, въведена в експлоатация през 2023 г., която значително повиши капацитета за обмен на електроенергия между двете страни.

- С Турция – две връзки на 400 kV от подстанция „Марица Изток 3“, осигуряващи пренос и резервна взаимовръзка с мрежата на Турция.

Националната електроенергийна мрежа е добре развита и всичките населени места на територията на страната са електроснабдени. Съществуващата инфраструктура за пренос на електроенергия обхваща 2 571 км електропроводи 400 kV, 2 837 км електропроводи 220 kV, 9 960 км електропроводи 110 kV, 34 системни подстанции и 263 понижаващи подстанции.

Електроенергийната система на България обхваща всички населени места в страната и гарантира общонационално електроснабдяване. Нейното пространствено разположение обаче е сравнително индиферентно спрямо селищната мрежа, като основните трасета на пренос и разпределение се определят от технологични, а не от урбанистични критерии. В

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

същото време системата е тясно интегрирана с електроенергийните мрежи на съседните държави, формирайки част от общата европейска електроенергийна зона и подпомагайки регионалния баланс между производство и потребление на електроенергия.

Газовата инфраструктура на територията на Република България осигурява пренос на природен газ за потребителите в страната, както и трансграничен пренос на природен газ чрез междусистемните връзки със съседните страни Турция, Гърция, Сърбия, Румъния и Северна Македония. Състои се от 3 484 км газопроводи и газопроводни отклонения, 10 компресорни станции, с приблизително обща инсталирана мощност 374 MW и подземното газохранилище „Чирен".

Основните входни и изходни точки от газопреносната система осигуряват връзки с газопреносните системи на съседните страни, както следва:

- с Р Румъния- Точка на междусистемно свързване (IP) Негру Вода 1/Кардам; Точка на междусистемно свързване (IP) Негру Вода 2, 3/Кардам; Точка на междусистемно свързване (IP) Русе/Гюргево
- с Р Турция-Точка на междусистемно свързване (IP) Странджа/Малкочлар; Точка на междусистемно свързване (IP) Странджа 2/Малкочлар
- с Р Сърбия-Точка на междусистемно свързване (IP) Кипеево/Зайчар; Точка на междусистемно свързване (IP) Калотина/Димитровград
- с Р Северна Македония- Точка на междусистемно свързване (IP) Кюстендил/Жидилово
- с Р Гърция-Точка на междусистемно свързване (IP) Кулата/Сидирокастро;

-Точка на междусистемно свързване (IP) Стара Загора – връзка междугазопреносната мрежа на „Булгартрансгаз" ЕАД и газопровода (IGB), опериран от „Ай Си Джи Би" АД (България), намираща се в района на с. Загоре, община Стара Загора; ГИС Галата – входна точка от местен добив на газопреносната мрежа; ГИС Долни Дъбник – входна точка от местен добив на газопреносната мрежа; Входно-изходна точка ГИС Чирен – връзка между газопреносната мрежа и ПГХ „Чирен".

За постигането на определената национална цел до 2030 г., с хоризонт до 2050 г., и за осигуряване приноса на България за изпълнение на общата европейска енергийна политика, страната е предвидила намаляване на първичното енергийно потребление с 27.89%; намаляване на крайното енергийно потребление с 31.67%, достигане на 29.09% дял на

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

енергията от ВИ в брутното крайно потребление на енергия и най-малко 15% междусистемна електроенергийна свързаност на страната.

Потреблението на *природен газ* в България отбелязва ръст от около 9% спрямо предходните години. По данни на НСИ за 2023 г., природният газ има дял от 12.6% в първичното енергийно потребление и 10.7% в крайното потребление на горива и енергия. Газопреносната инфраструктура снабдява потребителите в страната и съседните страни Турция, Гърция, Сърбия, Румъния и Северна Македония. Газопреносната инфраструктура в страната е добре развита, но в контекста на целите за постигане на значителна енергийна сигурност, диверсификация на маршрутите за доставка, както и в отговор на нарастващото потребление в страната и региона, все още има потенциал за доразширяване.

Делът на природния газ в енергийния баланс на страната остава по-нисък от средното ниво за страните от ЕС, но има потенциал за устойчив ръст, предвид значимата му роля като преходно гориво към нисковъглеродна икономика, както и на развиващата се газификация. През следващите години се очаква нарастването на потреблението да продължи. Делът на вноса на природен газ в България през 2024 г. е над 99%. Местният добив в страната остава символичен на фона на потреблението. В отговор на геостратегическите рискове, породени от войната в Украйна се предприемат сериозни действия за осигуряване на диверсификация на доставките чрез изграждане на инфраструктура и пускане на газова връзка с Гърция, сключване на дългосрочен договор с Азербайджан, инвестиция в нов газов терминал в Гърция, стартиране на проекти за междусистемни връзки със Сърбия и Румъния.

Водоснабдяване и канализация

Водоснабдяването е осигурено за почти всички населени места на територията на страната. Въпреки, че потреблението на вода е значително по-високо от средното за ЕС, количеството добита вода е почти двойно по-голямо, което показва неефективно използване и разхищение на питейна вода, дължащо се на силна амортизация на водопреносната мрежа.

Загубите на вода при преноса до крайните потребители са средно около 60% от постъпилите количества. С оглед намаляването на загубите е необходимо да се реконструират магистралните водопроводи и разпределителната водопроводна мрежа. Въпреки високата степен на изграденост на системите за водоснабдяване на населените места, повечето от тях (над 80%) са амортизирани, което води до високо ниво на повреди, ниска ефективност на водоподаването и големи загуби на питейна вода. Подмяната на водопроводната мрежа е

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

със забавени темпове, което е предпоставка към днешна дата едва 20% от водопроводната мрежа в България да е в добро състояние.

Наблюдава се и сезонен недостиг на вода в някои области, но независимо от това, обхватът в България остава много по-висок, отколкото в повечето други страни от ЕС. Съвкупност на неблагоприятни климатични промени в последните години е причината близо 35% от населението в ЕС да изпитва недостиг на вода през летния сезон. В България, процента от населението с режим на водоподаване расте и по статистически данни, към 2023 г., в 4.5% от населените места се налага сезонен режим. Най-много и най-често през последните години това засяга населените места в областите *Плевен, Ловеч, Търговище, и Перник*, където над три четвърти от населението е на сезонен режим на водоподаване. Проблем, който се е превърнал в хроничен.

Процесът на отвеждане и пречистване на *отпадъчните води* все още не е достатъчно добре развит. В сравнение с други европейски страни, степента на отвеждане на отпадъчните води в България е една от най-ниските, а още по-голямо предизвикателство пред страната е пречистването им. Едва 75.2% от населението на страната е свързано с обществена канализация, от които 67.4% са свързани с пречиствателни станции за отпадъчни води.

Предвидените мерки и действия за „устойчиво ползване на водните ресурси, осигуряващо в оптимална степен сегашните и бъдещите нужди на населението и икономиката на страната, както и на водните екосистеми“[38] са насочени към постигане на съответствие с Европейските директиви за развитието на сектор „води“.

Цифрова трансформация

Политиката в областта на информационно-комуникационните технологии (ИКТ) в България се развива в съответствие с Политическа програма „Цифрово десетилетие до 2030 г.“ и Стратегията за цифров единен пазар на Европейския съюз, чиято цел е да осигури устойчив, приобщаващ и конкурентоспособен цифров преход за всички държави членки.

Широколентовият достъп до интернет се утвърждава като ключов инструмент за социално-икономическо развитие, за подобряване на качеството на живот и за преодоляване на териториалните и социалните дисбаланси. Високоскоростният интернет осигурява

[38] Национална стратегия за управление и развитие на водния сектор на Република България

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

основата за въвеждане на цифрови публични услуги, дистанционно образование, електронно здравеопазване и развитие на дигиталната икономика.

Въпреки това, значителни териториални различия продължават да съществуват между големите градове и отдалечените или слабо населени райони. Такива територии, наричани „бели зони“, все още не разполагат с пазарна мотивация за инвестиции в широколентови мрежи от страна на частния сектор. За тяхното развитие е допустимо прилагането на държавна помощ, съгласно правилата на Европейската комисия, чрез насърчаване на публично-частни партньорства и целеви инвестиции по програми като „ Програма „Транспортна свързаност 2021-2027“ и преоритет 8 : Цифрова свързаност на . Националната програма за развитие „България 2030"

Осигуряването на високоскоростен и свръхвисокоскоростен интернет (над 1 Gbps) е стратегическа цел до 2030 г., като до 2040 г. се предвижда пълно цифрово покритие на територията на страната. Дисбалансите в достъпа до интернет и дигиталните умения продължават да оказват влияние върху икономическата активност и социалното включване, като регионите с ниска цифровизация изостават и по други показатели на развитие.

Според Индекса за навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI 2024), България все още е под средното ниво на ЕС, въпреки отчетения напредък в свързаността, използването на облачни услуги и цифровизацията на публичния сектор. Основни предизвикателства остават:

- Ниското ниво на цифрови умения сред населението (под 50 % от гражданите имат базови компетентности);
- Ограниченото внедряване на ИКТ решения в малките и средни предприятия;
- Неравномерното териториално покритие на оптични и 5G мрежи.

В перспектива до 2040 г., развитието на ИКТ сектора ще бъде насочено към:

- Пълно покритие на страната с мрежи от гигабитов клас;
- Разгръщане на 5G и бъдещите 6G технологии по основните транспортни коридори и в индустриалните зони;
- Дигитална трансформация на публичните услуги и пълна интеграция на електронното управление;
- Повишаване на дигиталната грамотност чрез образователни и обучителни програми;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Насърчаване на иновации, изкуствен интелект и киберсигурност в съответствие с приоритетите на ЕС.

8. Териториално–урбанистично състояние на България

За описване на териториално-урбанистичното състояние на България се използват следните категории и понятия:

- *Степен на урбанизация* – обособяват се 3 типа:
  - силно урбанизирани общини (централни) – над 50% от населението живее в град над 50 хил. души;
  - средно урбанизирани общини – над 50% от населението е в град от 5 до 50 хил. души;
  - слабо урбанизирани общини (периферни) с центрове под 5 хил. души – много малки градове и села.

Адресирано към националната територия, понятието „степен на урбанизация“ означава дял от населението, живеещо в градовете;

- *Функционално-йерархична структура на мрежата от населени места* – възприета е структура с 5 степени, определени според функционалната роля, демографската маса и икономическата мощ на общинските центрове;

- *Агломерационни образувания* и функционални урбанистични ареали (FUA) – формират се при големите градове с население над 50 хил. души и съдържат два компонента – ядро около големия град и агломерационен ареал в съседните общини. Развиват се, ако поне 15% от трудово наетите лица в общините около града-център осъществяват трудови пътувания към ядрото;

- *Неформални райони със специфични характеристики, проблеми и потенциали* – по географски и демографски признак се определят 4 типа – крайбрежни, гранични, планински и селски (с изключение на последния, няма промени спрямо концепцията от 2019 г.); по застрашеност от силно негативни процеси – три типа - територии в демографски риск, такива в икономически риск и в екологичен риск. Териториалният модул е община. Съществува припокриване на много от категориите. Районите за целенасочена подкрепа (регламентирани в ЗРР до 2020 г. и след това премахнати) са райони за подкрепа със

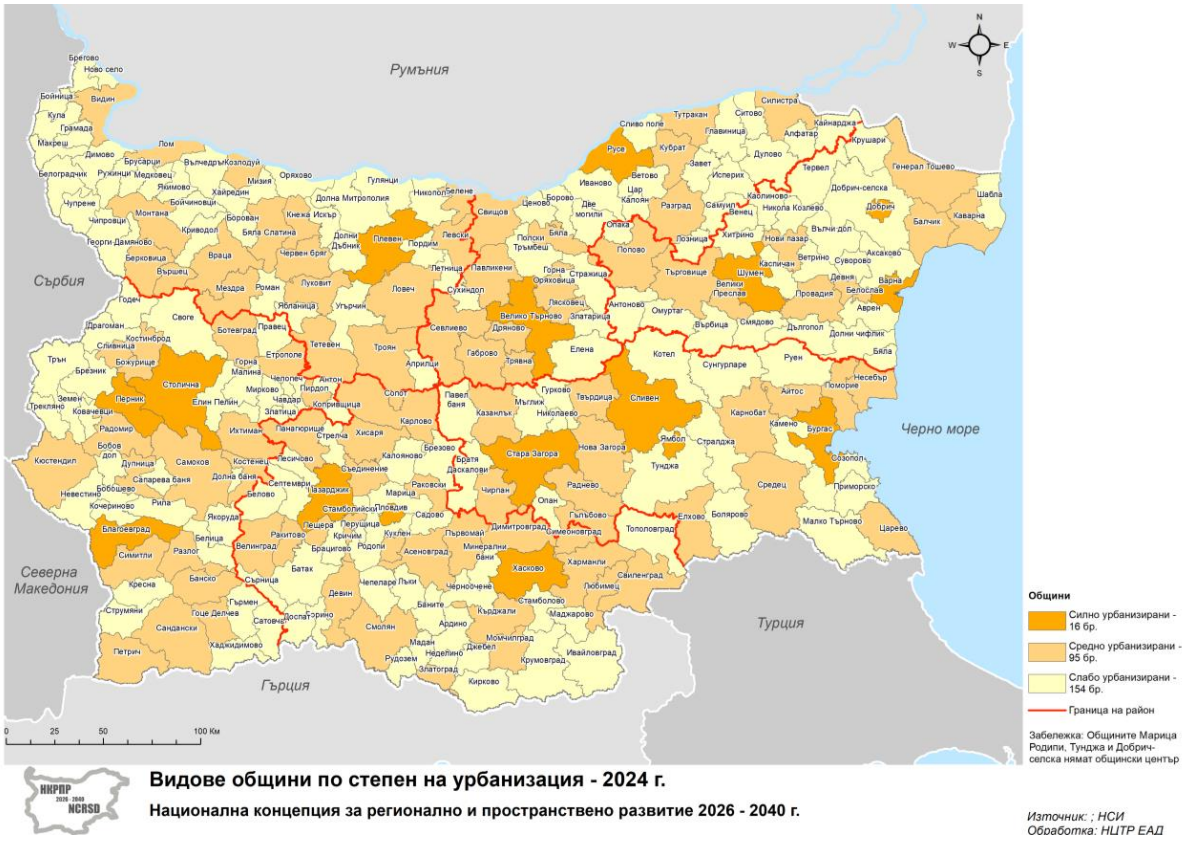
Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

социална насоченост и такива за стимулирано икономическо и инфраструктурно развитие. Методиките за тяхното дефиниране и резултатите са представени в стратегическата част на концепцията;

- *Междурегионални и вътрешно-регионални различия* – измерват се в сравнителен план по основен пакет от икономически показатели на общинско, областно и регионално ниво;

- *Регионална конкурентоспособност* – способността на един регион да предлага привлекателна и устойчива среда за живот и работа на фирмите и жителите. Определя се с цифрова величина спрямо средното за ЕС, означено със 100. Публикува се през 3 г. от ЕК. Последното издание е от 2023 г.[39]

Фигура 18. Степен на урбанизация на общините

Източник: НСИ, Обработка НЦТР

Пространствената структура на България с централни, силно урбанизирани територии, средно урбанизирани и слабо урбанизирани, периферни територии, остава почти

[39] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_1866

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

непроменена от последното им определяне преди 4 години в Социално-икономическия анализ на районите в Република България[40]. Тогава в първата категория попадат 16 общини, толкова са и определените по данни на НСИ от 2024 г. Промяна настъпва в категорията „средно урбанизирани общини“ – от 96 бр. по цитираното проучване, те падат на 95 бр. през 2024 г., при това с компромиса, че 12 от тези общини не покриват изцяло критерия 50% население в центъра, но са близо – над 40%. И това е логичен резултат от продължителния демографски спад. Вероятно преди времевия хоризонт на настоящата концепция, тази колебаеща се група общини ще премине към по-ниската категория. Останалите 153 общини попадат в категорията „слабо урбанизирани“, периферни общини, включително 8 общини с градове - центрове над 5 хил. жители, но с под 40% от населението в центъра. Периферните общини формират относително равномерна мозайка в националната територия, т.е. периферии на всички нива – в областите, в районите от ниво 2, в националната територия. Изключение не прави и най-силно развития район (ЮЗР), което доказва повсеместното наличие на регионални проблеми и изразени вътрешнорегионални неравенства.

Следвайки негативните тенденции в дългосрочната демографска прогноза на НСИ[41], териториите с признак „периферия“ ще нарастват за сметка на „златната среда“. В този процес съществуват рискове за отслабване на ядрата на силно урбанизираните общини и балансиращата им роля в полицентричния модел на селищната мрежа. Без стимулиращи мерки на ефективна регионална политика, естественият ход на развитие би водил към задълбочаващ се моноцентризъм с хегемония на столицата София.

Следващ аспект в изследването на териториалната и урбанистична структура е анализът на *йерархичната система от градове центрове* в националната селищна мрежа и проявлението на проблема „център-периферия“. Констатацията отпреди 5 години, че се увеличава разликата в развитието на столицата София (1-во йерархично ниво) и следващите я големи градове от 2-ро йерархично ниво (Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора и Плевен) се потвърждава и в настоящото проучване. От 105.44%, населението на 6-те града пада на 97.98% от населението на София и тенденцията се затвърждава. Погледнато в

[40] https://www.eufunds.bg/bg/oprd/node/8871
[41] https://www.nsi.bg/statistical-data/205/641

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

европейски план, процентът на живущите в столицата София 20.1%[42] (НСИ, 2024 г.) е сред средните нива за европейските столици, при които процентът варира от 5% до 53%.

Шестте града-балансьори от 2-ро йерархично ниво са разположени неравномерно в националната територия и трайно отслабват позициите си (демографски и икономически) спрямо столицата. Последствията се изразяват в засилване на проблема „център-периферия“ и на тенденцията към моноцентризъм.

Градовете от *3-то йерархично ниво*, определени още с НКПР 2012-2025 г. са 28 - от които центрове на области 20 бр. и 8 други. Те са разположени равномерно в територията на страната и районите, и балансират добре районните центрове. Към 2021 г. относително добро развитие показват Велико Търново и Благоевград, но не и Видин, чието население намалява с високи темпове от -12.3% за периода 2011-2018 г. на -25.6%. за периода 2011-2021 г. В периода 2011–2018 г. всички градове от 3-то йерархично ниво, с изключение на Велико Търново и Благоевград, намаляват по население. Най-голямо е намалението на населението на градовете от СЗР и СЦР. За периода 2011-2021 г. и 2011 -2024 г. вече всички градове-центрове от това ниво са с отрицателен демографски прираст. Тревожен факт е, че 5 града общински центрове от ниво 3 са с над 20% намаление на населението (Силистра, Ловеч, Габрово, Пазарджик, Видин), а шестият, Свищов, е носител на печалния рекорд от -39% (при спад в общината от -35.4%). Това означава, че почти 1/5 от опорните центрове от ниво 3 на селищната ни мрежа са в дълбока демографска криза. Макар и с колебаещо се икономическо, социално и демографско развитие, групата на осемте града, причислени към центрове от ниво 3, без да са областни центрове (Петрич, Асеновград, Казанлък, Карлово, Горна Оряховица, Димитровград, Дупница и Свищов), има важно стратегическо положение в мрежата от населени места и следва да се съхрани и за бъдещия период до 2040 г. С надежда в интегрираните териториални инвестиции, даденият толеранс за тези градове би могъл да се материализира.

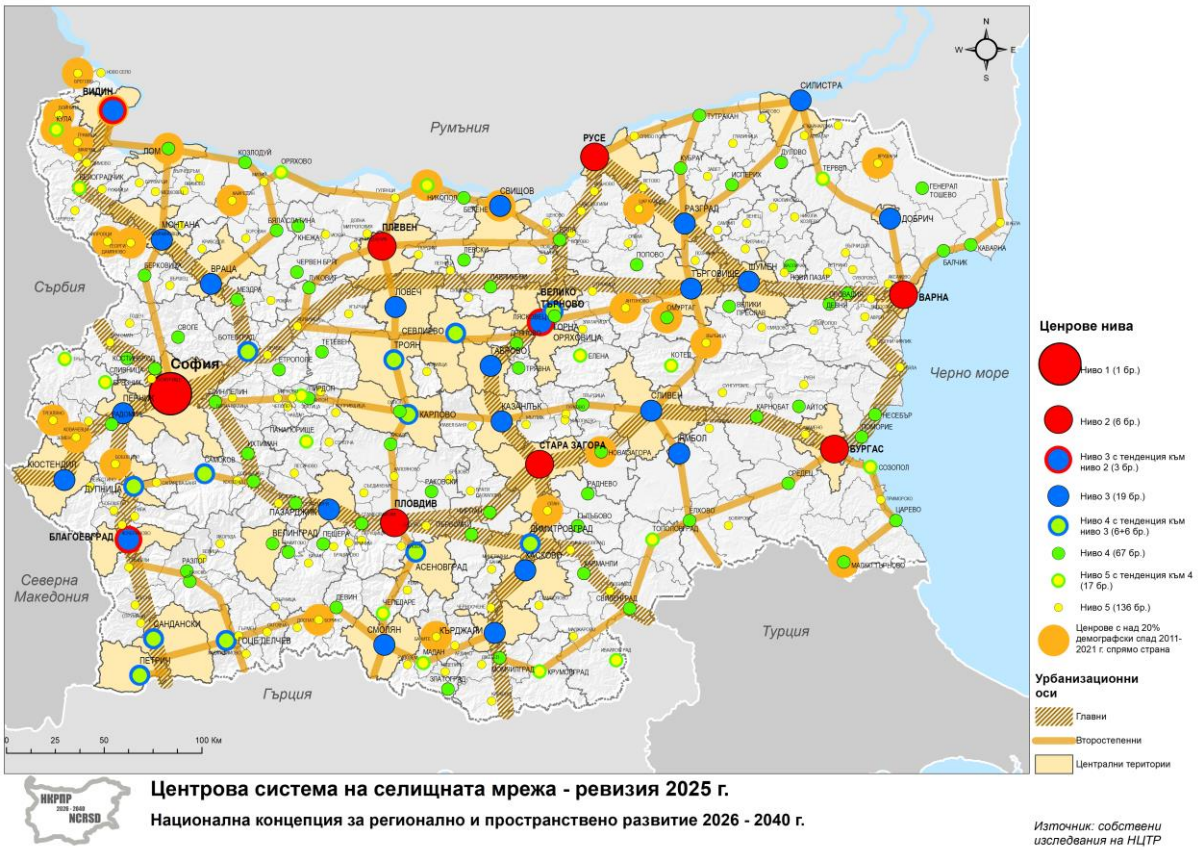
Центровете от 4-то йерархично ниво са група от 90 малки градове. Подобно на предходната група, и те са разположени равномерно в територията. Упражняват важна роля за обслужване на населението в собствените им и в съседни малки общини в селските райони. В периода 2011–2018 г. (АНКПР 2019) населението им намалява средно с около 10%. Изключение правят някои малки градове, разположени на Черноморското крайбрежие и в зоната за активно влияние на гр. София. Проследен за периода 2011–2021

[42] През 2018 г., тази величина е била 17,7%.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

демографският прираст е положителен само за Несебър (+10.8%) и Банско (+0.5%). В 22 от центровете има намаление на населението с над 20%, а в други два - с над 30% – Омуртаг (-30.9%) и Малко Търново (-32.2%).

Фигура 19. Центрова система на селищната мрежа – ревизия 2025 г.

Източник: НСИ, обработка и дизайн на НЦТР

Последното, *5-то йерархично ниво* се формира от 140 общински центъра - много малки градове (97 бр.) и села (43 бр.). Подобно на предходната група, и тяхната демографска маса намалява прогресивно – средно над 10%. Изключение правят градовете Божурище (в близката зона на влияние на София) и Летница. Селата – центрове с положителен прираст са Черноочене, Гърмен, Руен и Горна Малина. В долната част на класацията по този демографски показател стоят 23 града и 16 села с над 20% отрицателен прираст. Градовете Грамада и Антоново, заедно със селата Борино, Бойница и Г. Дамяново губят по над 30% от населението си в проследения период 2011 – 2021 г. Прекомерната загуба на население води до осезателна загуба на функции и инфраструктурно осигуряване. Това поставя под съмнение не само ролята им на центрове от последното, „капилярно“ ниво на националната

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

селищна мрежа, но и съществуването им като самостоятелни административно-териториални общности.

Третото стъпало в изследването на пространствената структура е определянето на *неформални райони със специфични характеристики.* Тези по географски признаци (крайбрежни, гранични, планински) са константни и не се разглеждат тук. Слабо развитите, периферни общини, носещи и други негативни характеристики, до 2020 г. бяха регламентирани в ЗРР[43] като „райони за целенасочена подкрепа от държавата“. Тъй като *тази разпоредба е отменена* , в настоящата концепция се определят районите със застрашеност от силно негативни процеси – територии в демографски риск, такива в икономически риск и в екологичен риск. Обикновено съществува корелация и припокриване на много от категориите.

Вместо „райони за целенасочена подкрепа“, в стратегическата част на концепцията ще бъдат определени „неформални райони за подкрепа със социална насоченост“ и „неформални райони за стимулирано икономическо и инфраструктурно развитие“. Практическото значение ще бъде определянето на инвестиционни полета за бъдещите европейски и национални програми за финансиране.

Четвъртият аспект, характеризиращ териториално-урбанистичната структура на страната са *агломерационните образувания и функционалните урбанистични ареали* (FUA). Агломерационните процеси са присъщи за големите градове с население над 50 хил. души. Агломерационните образувания се състоят от два компонента - агломерационно ядро около големия град и агломерационен ареал, формиращ се от съседните общини. Те се развиват, ако поне 15% от трудово наетите лица в общините около града-център осъществяват трудови пътувания към ядрото. С прилагане на методиката, използвана в изследване на НСИ от 2016 г., в България са определени 17 бр. агломерационни образувания (FUA). Сравнението им с агломерационните образувания, определени с НКПР от 2012 г. има пълно съвпадение при използване на критерий за голям град с население над 50 хил. д. и критерий за трудови пътувания към големия град -15%.

Изследването „Икономическите центрове в България“[44] на ИПИ през 2017 г. използва критерий, че всяка община, в която поне 10% от заетите ежедневно пътуват до ядрото за работа, попада в периферията на центъра т.е. към ядрото от околните общини, при което

[43] Закон за регионално развитие

[44] https://ime.bg/articles/ipi-predstavya-ikonomicheskite-tsentrove-v-bylgariya-2023-2/

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

обхватът на агломерационния ареал естествено се увеличава. Изследването на ИПИ откроява 29 общини, които са двигатели на регионалната икономика и отговарят на поне два от посочените критерии за икономическо ядро. В тяхната периферия попадат общо 103 общини, които отговарят на критерия за ежедневната трудова миграция – поне 10% от заетите във всяка една от въпросните 103 общини пътуват всеки ден до съответното ядро за работа. На базата на взаимовръзките между отделните ядра и наличието на обща периферия, някои икономически центрове обединяват няколко ядра и техните периферии. Финалната оценка на ИПИ дефинира 16 икономически центъра в страната, които формират голяма част от икономиката на България.

Актуализирайки агломерационните образувания при критерий „15% трудови пътувания“ с данни за демографската динамика от преброяването 2021 г. и към края на 2024 г., резултатът потвърждава определените в АНКПР 2019 г. 18 такива образувания при градовете: Благоевград, Бургас, Варна, Велико Търново, Габрово, Враца, Добрич, Пазарджик, Плевен, Пловдив, Русе, Сливен, София, Стара Загора, Хасково, Шумен, Ямбол и Видин (условно). Определените 18 градове-ядра и зоните им на влияние обхващат 25.2% от територията на страната. Но реално формирани агломерационни образувания има само при големите градове София, Пловдив, Варна и Бургас. Останалите са в процес на формиране или само с наченки на формиране. Общините в обхвата на агломерационните ареали имат, макар и в малка степен, по-добри показатели за демографско състояние и икономическа функция, в сравнение с останалите общини извън ареалите. В тези образувания съществуват взаимовръзки и функционален обмен между ядрото и периферията му от демографски, икономически, социален, транспортен, екологичен и битов характер.

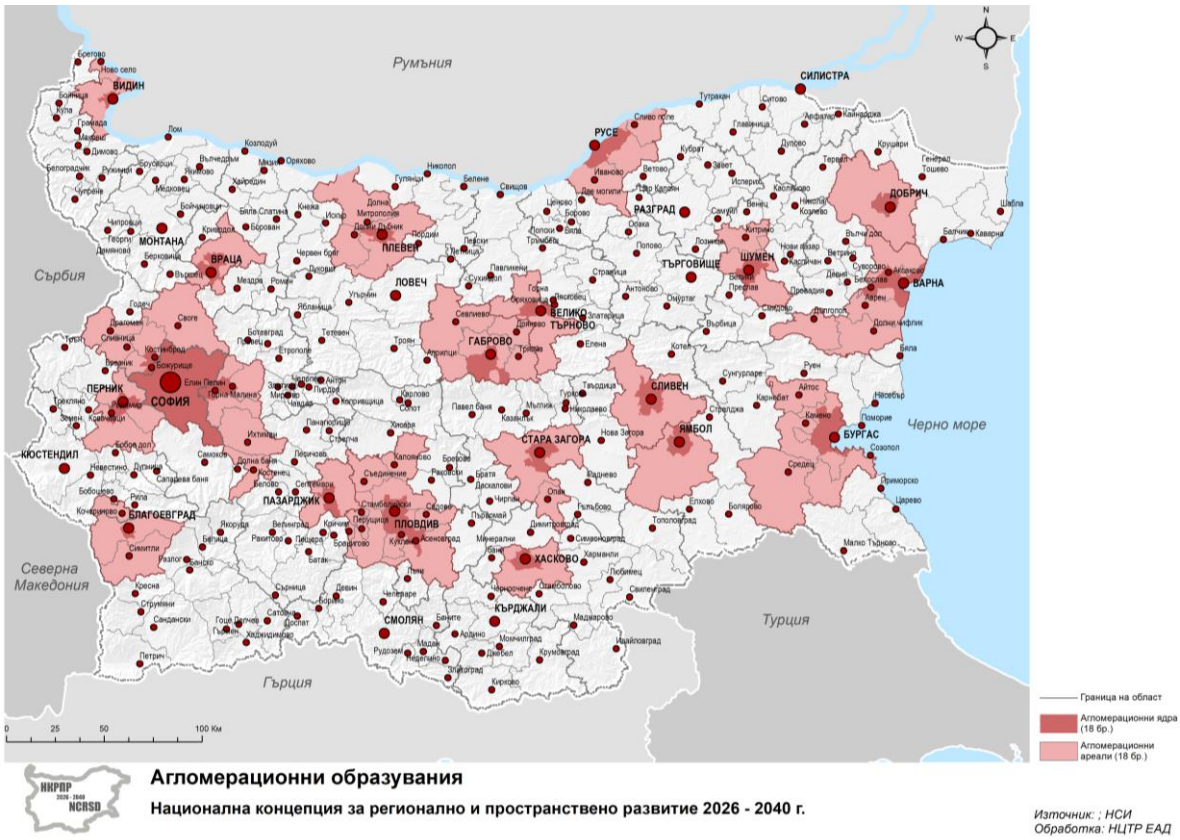
Настоящият анализ потвърждава броя и обхвата на вече установените агломерационни образувания. Установените промени са функция на негативните демографски процеси и отпадането на някои социални услуги в малките градове и селата. В резултат, повечето агломерационни образувания претърпяват стагнация или свиване/отслабване в структурата си. Балансът на миграционните потоци от периферията към ядрото и обратно е в полза на периферията (в пропорция 10:7), т.е. повече хора се заселват в периферията отколкото в ядрото. Това показва, че при големите градове е налице процесът „субурбанизация“[45], но неговата проява е с твърде малък интензитет. Пример за този процес са София, Пловдив,

[45] Създаване на приградски зони около големите градове

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Варна. Управлението на агломерационните образувания е обект на интегрирано пространствено и регионалното планиране и може да се подобри чрез съчетаване на усилията и координацията на групата общини, в територията на които се формира агломерацията. Най-категоричен израз на желаното интегрирано управление би било изготвянето и на общи устройствени планове на целите агломерационни ареали.

Фигура 20. Агломерационни ареали

Източник: НСИ, НЦТР 2025 г.

Без да се подценява значението на селските райони, може да се твърди, че *степента на регионалното развитие е резултат на урбанистичното развитие*. Именно градовете са основния носител на социалния и икономически потенциал, концентрирайки активността в районите. Неоспорвано остава твърдението, че различията в степента на развитие на районите са различия в степента на развитие на техните градове.

Междурегионалните различия не са толкова съществени, колкото вътрешно-регионалните различия - между общините в областта и района. Междуобщинските различия се обуславят от големината на центровете им, която варира в огромни граници: от село – център на община, до столица – мегаполис. Много по-сериозни от междурегионалните различия са различията между Северна и Южна България и това отново се дължи на степента на

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

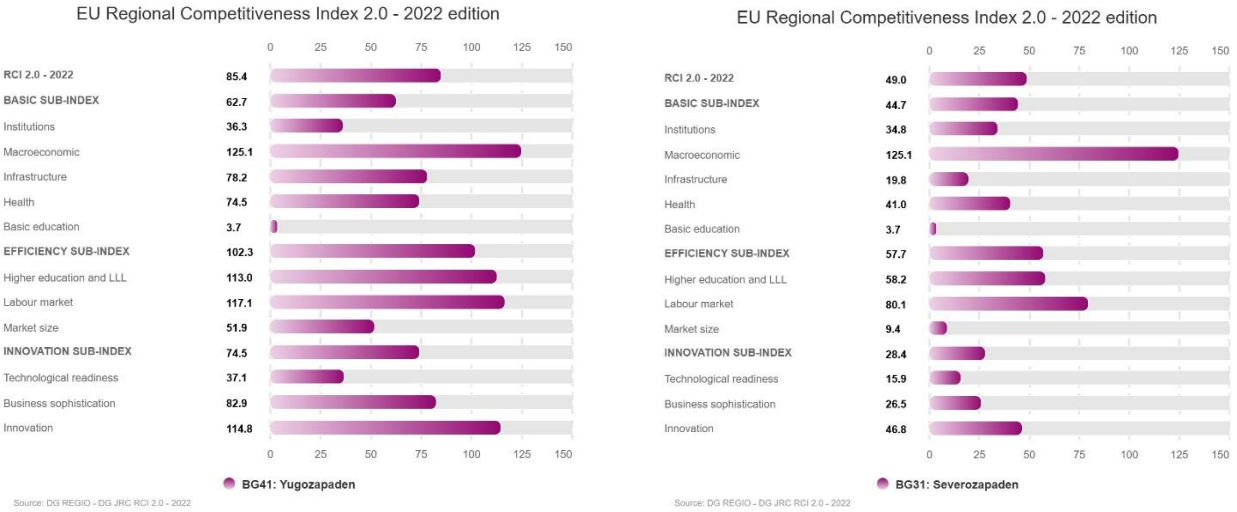
развитие на градовете в двете части на страната, както и на инфраструктурното им осигуряване.

Мрежата от главни и второстепенни оси на урбанизация следва направленията на транспортно-комуникационните артерии, с което не остава затворена в националното пространство, а се свързва с осите на развитие и в съседните страни и се вгражда в европейското пространство.

Утвърден измерител на комплексните качества на регионите е *Индексът за регионална конкурентоспособност* (RCI). От 2010 г. насам, на всеки 3 години, Европейският съюз го използва, за да оцени развитието на регионите за планиране от ниво 2 и да проследи промените в макроикономическата стабилност, управлението, инфраструктурата, образованието, здравеопазването, пазара на труда, технологичното обновление и иновациите в страните членки. В третото издание от 2016 г., пет от шестте български района са в последната осма група сред регионите на ЕС. Изключение е правил ЮЗР, принадлежащ тогава към предпоследната група. Шест години по-късно, в петото издание на индекса, в последната група на най-слабите остава само СЗР, другите 4 (СЦР, СИР, ЮИР и ЮЦР) се изкачват до предходната седма група, а ЮЗР се придвижва от седмо до шесто ниво, достигайки „златната среда“ със стойности на индекса от 75 до 90 (100 е средната стойност за страните-членки). От тези данни следват няколко извода: 1) Пет от шестте района са в по-горна група със запазваща се разлика между тях; 2) Северозападният район няма енергия да се оттласне от дъното и затъва все повече; 3) Югозападният район набира все по-голяма мощ и засилва тенденцията към моноцентризъм. Фигурата по-долу цитира индексите за най-силния (ЮЗР) и най-слабия (СЗР) регион.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 21. Регионален индекс на конкурентоспособност (ЮЗР и СЗР) – Пето издание 2023 г.

Източник: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_1866

Общият индекс за конкурентоспособност е съставен от 3 групи подиндекси, като всяка от тях съдържа по няколко показателя:

- *Основен подиндекс* – институции, макроикономика, инфраструктура, здравеопазване, основно образование;
- *Подиндекс за ефективност* – висше образование и LLL[46], пазар на труда, размер на пазара;
- *Подиндекс за иновации* – технологична готовност, развитост/сложност на бизнеса, иновации.

Българските региони имат много висока оценка за макроикономиката (125,1), висока оценка за пазара на труда и изключително ниска оценка за основното образование (3,7). Подробните оценки по съставните показатели на индекса за регионална конкурентоспособност са представени в таблицата.

[46] LLL – Long Life Learning – учене през целия живот

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Таблица 2: Индекс за регионална конкурентоспособност - Пето издание на ЕК, 2023 г. с данни за 2022 г.

ИНДЕКСИ	РЕГИОНИ ОТ НИВО 2					
	СЗ	СЦ	СИ	ЮИ	ЮЦ	ЮЗ
ОБЩ ИНДЕКС	**49.0**	**62.4**	**58.9**	**53.4**	**61.6**	**85.4**
Основен подиндекс	**44.7**	**49.9**	**50.8**	**49.9**	**58.2**	**62.7**
- Институции	*34.8*	*41.4*	*36.7*	*37.2*	*43.7*	*36.3*
- Макроикономика	*125.1*	*125.1*	*125.1*	*125.1*	*125.1*	*125.1*
- Инфраструктура	*19.8*	*28.0*	*32.5*	*44.2*	*68.8*	*78.2*
- Здравеопазване	*41.0*	*52.0*	*56.1*	*44.5*	*57.2*	*74.5*
- Основно образование	*3.7*	*3.7*	*3.7*	*3.7*	*3.7*	*3.7*
Подиндекс за ефективност	**57.7**	**79.9**	**71.8**	**63.2**	**71.4**	**102.3**
*- Висше образование и LLL**	*58.2*	*89.8*	*76.7*	*60.7*	*71.6*	*113.0*
- Пазар на труда	*80.1*	*101.3*	*95.6*	*89.9*	*98.0*	*117.1*
- Размер на пазара	*9.4*	*16.5*	*12.3*	*10.9*	*14.4*	*51.9*
Подиндекс за иновации	**28.4**	**31.1**	**33.0**	**27.8**	**35.3**	**74.5**
- Технологична готовност	*15.9*	*13.2*	*17.6*	*13.1*	*19.8*	*37.1*
- Сложност на бизнеса	*26.5*	*27.6*	*36.8*	*28.9*	*29.1*	*82.9*
- Иновации	*46.8*	*58.3*	*49.2*	*46.0*	*62.4*	*114.8*

Източник: Индекс за регионална конкурентоспособност пето издание на ЕК, 2023 г., обработка НЦТР

Важен аспект в анализа на териториално урбанистичното състояние на страната е проследяване на *структурата на територията по основно предназначение* (дефинирано в ЗУТ): земеделски, горски, урбанизирани, защитени, нарушени територии, територии, заети от води и територии на транспорта.

На фигурата е представена общата териториална структура според разположението на основните видове територии: земеделски територии (54.5% от националната територия), горски територии – 33.3%, урбанизирани територии – 4.8%, водни площи и течения – 1.9%, транспортни територии – 2.8%, нарушени територии (от добив на полезни изкопаеми) – 0.4%. Като обособен вид територия са показани някои от защитените територии[47] (2.1%), а защитените зони не са показани.

[47] „Защитена територия“ - включва поземлени имоти за защитена природна среда и поземлени имоти за обекти на културно-историческото наследство, които са предимно държавна собственост. Не обхваща всички защитени територии по смисъла на Закона за защитените територии (ЗЗТ).

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 22. Баланс на територията по начин на трайно ползване към края на 2024 г.

Източник: МРРБ, МОСВ, CLC 2018, Обработка НЦТР

По тази схема с типове територии се отчита разпределението на територията в кадастъра и се съставя т.н. баланс на земеползването. Но в този баланс типът „защитени територии“ не фигурира в целия си размер и тяхната площ се покрива в голяма степен с типа „горски територии“ и отчасти с типа „земеделски територии“. Като „нарушени територии“ се отчитат тези с „добив на полезни изкопаеми“.

Таблица 3: Баланс на територията по начин на трайно ползване към 31.12.2024 г.

Вид територия	**км²**	**Дял - %**
Общо за страната	110 996.76	100
Урбанизирана територия	5 299.48	4.77
Територия на транспорта	3 084.75	2.78
Земеделска територия	60 489.70	54.50
Горска територия	36 920.28	33.26
Територия, заета от води и водни обекти	2 104.78	1.90
Защитена територия	2 288.88	2.06
Нарушена територия	467.71	0.42
Непоказано[4]	341.18	0.31

Източник: НСИ

За периода до 2025 г. са настъпили известни промени в земеползването, но те не са

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

съществени. По данните в баланса от 2024 г. могат да се направят следните изводи и заключения за териториалната структура в страната и в регионите от ниво 2:

- Земеползването в районите от ниво 2 е с различна структура и това обуславя потенциала им за развитие. Средно за страната, *земеделските територии* заемат 54.5%, а този дял в районите от Северна България е значително по-висок – СЗР 70.5%, СЦР 68.7%, СИР 68.3%. Районите от Южна България имат значително по-ниски дялове – ЮИР 57.3%, ЮЦР 47.6%, ЮЗР 44.0%;
- *Горските територии*, при средно за страната 33.3%, логично заемат по-малък дял в регионите на Северна България (СЗР 22.2%, СЦР 23.6%, СИР 24%) в сравнение с регионите на Южна България (ЮИР 35.2%, ЮЦР 45.8%, ЮЗР 49.6%). Това се дължи на физико-географските особености и наличието на повече планини в Южна България;
- Важен за териториално-урбанистичния анализ е делът на *урбанизираните територии* в страната и регионите от ниво 2. При средно за страната 4.8%, в регионите на Северна България делът на урбанизираните територии е по-голям (СЗР 4.5%, СЦР 5.1%, СИР 5.8%) в сравнение с регионите на Южна България (ЮИР 4%, ЮЦР 3.8%, ЮЗР 4.4%). В същото време, в регионите на Северна България живее по-малко население от регионите в Южна България – по-малко население върху по-голяма урбанизирана територия. Това се дължи на факта, че в Южна България има повече и по-големи градове, където гъстотата на населението е много голяма върху сравнително малка урбанизирана територия. Гъстотата на населението върху урбанизираната територия е най-малка в Северозападен регион (852 д/км^2) и се увеличава в посока на часовниковата стрелка съответно в Северен централен регион 1 037 д/км^2, в Североизточен регион 1 098 д/км^2, в Югоизточен регион 1 293 д/км^2 и в Югозападен регион достига 2 385 д/км^2;
- Северозападният регион е с най-малко население и с най-малка гъстота на населението – 38 д/км^2 върху общата му територия и 852 д/км^2 върху урбанизираната територия, която обаче не е най-малката в страната – 4.5% от общата. Югозападният регион е с най-голямата гъстота на населението – 104 д/км^2 върху общата му територия и 2 385 д/км^2 върху урбанизираната територия, която е 4.4% от общата. Голямата гъстота на населението върху общата и върху урбанизираната територия на този регион се дължи на столицата София.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Тази структура е резултат от физикогеографската даденост и от продължително осъществяваните антропогенни функции и дейности върху националната територия. По принцип, тя е силно консервативна и се променя много трудно и бавно в резултат на човешкото развитие. Тази структура е основата на териториално-урбанистичния модел, при който, върху териториалната структура на земеползване се наслагват допълнителни елементи на урбанистичното развитие: централни и периферни територии, йерархична система от градове-центрове, агломерационни ядра и ареали, полюси и оси на урбанистично развитие.

Тенденцията в структурата на земеползването е към леко повишаване на урбанизираните територии за сметка основно на земеделските. В обозримо бъдеще, те биха нараснали от сегашните 4.8% до 5–5.2% от националната територия.

Използването на земята има значение и за развитието на урбанизираните територии. Анкетно проучване по повод СИА 2021 показва, че усвоените и застроени територии в регулационни граници не се използват пълноценно. Предпочита се строителство върху свободни, предимно земеделски земи както за жилищни, така и за производствени нужди, което противоречи на целите за климатична неутралност и смекчаване на последствията от климатичните промени. Това налага промени в устройствената политика, насърчаваща конверсията и обновяването на съществуващи производствени и складови терени, за да се съхранят ценните и плодородни земеделски земи. Това налага още преминаване от настоящия *екстензивен урбанизъм към интензивен урбанизъм* – едно от ефективните средства за адаптация към климатичните промени.

9. Обобщени изводи

За пореден път се установява, че най-сериозният проблем в страната е демографският с неговите многостранни негативни измерения в икономическата и в социалната сфера. Успоредно с бавния напредък в системите за здравеопазване, образование и социални грижи, ниската раждаемост, голямата смъртност и неовладяни емигрантски процеси, демографският проблем става още по-непреодолим. Неговото решаване изисква множество координирани политики в икономическата и социална сфери.

Анализът на икономическите показатели показва нарастване на размера на БВП, респективно на БДС за целия период. Увеличава се производителността на труда, с най-

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

ускорен темп в индустрията. Нараства броят на малките и средни предприятия (МСП). Повишават се разходите за придобиване на ДМА, повишават се разходите за научно-изследователска и развойна дейност (НИРД). МСП в България се сблъскват с конкуренция както на местно, така и на глобално ниво. Разширяването на пазарите и новите технологични възможности могат да променят начините, по които МСП се конкурират на глобално ниво. Има определени сектори, които показват значителен растеж за МСП, като IT и софтуерни технологии, енергийна ефективност и зелени технологии, които вероятно ще продължат да бъдат основни двигатели на икономическото развитие. МСП, които успеят да адаптират своите бизнес модели към новите икономически и технологични условия, вероятно ще имат по-големи шансове за устойчив растеж.

Въпреки отчетения напредък в много от визираните сектори, изоставането спрямо ЕС по много показатели е осезателно. Най-силно развиващият се ЮЗР продължава и през 2022 г. да достига едва 76% от средната за ЕС стойност на БВП на човек. Въпреки изпреварващия темп на възстановяване след пандемичната криза, България остава на последно място в Европейския съюз по равнище на брутен вътрешен продукт на глава от населението.

Страната ни продължава да е в групата на последните 10 държави по БВП, продължителност на живота, обща и детска смъртност, изследвания, технологии и иновации и регионална конкурентоспособност. Запазват се междурегионалните различия по всички показатели. Още по-отчетливи стават вътрешнорегионалните различия между областите и общините. Тези проблеми, заедно със задълбочаващия се дисбаланс в териториалното разпределение на населението, изправят пред сериозни предизвикателства политиката на пространствено и регионално развитие. Необходима е консолидация на политиките в социалната и икономическата сфери, за да се постигне балансирано устойчиво развитие на националното пространство.

В националните доклади, които страната ни изготвя за различни международни институции, както и в докладите на ЕК за България, основните проблеми са дефинирани ясно и еднозначно, а съответните препоръки очертават приоритетите и посоките на действия. Акцентът следва да се постави върху *човешките ресурси* и *социалното приобщаване* с всички важни и непостигнати цели в областта на образованието, здравеопазването, интеграцията на ромите и намаляването на бедността. Второто направление касае неотложните действия в областта на околната среда – качеството на атмосферния въздух в градовете, управлението на водите, адаптацията към изменението на климата. Третото направление е технологичното обновяване и развитието на разностранни

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

приложения на ИКТ, развитието на науката и иновациите, обвързването на икономиката с науката и образованието, ускоряване на процеса на въвеждане на електронно управление на администрацията. Институционалният и административният капацитет, развивани паралелно с предходните направления, трябва да гарантират устойчиво социално и икономическо развитие, както и пълноценно оползотворяване на местния потенциал.

Направеният синтезиран анализ на демографското, социално-икономическото, екологичното и териториално-урбанистично състояние показва необходимост от нови стъпки в прилагането на интегрирания териториален подход чрез който се прилага политиката за регионално развитие. Необходимо е интегрирано и пространствено ориентирано планиране, което да съчетава социални и икономически политики и да повишава конкурентоспособността и устойчивостта на регионите. Стъпка в тази посока е предвидената промяна на обхвата на регионите за планиране от ниво 2 (NUTS 2), представляващи териториалната основа за регионално развитие. При прилагането на регионалната политика е от значение обединяването на области със сходни проблеми и перспективи за развитие при отчитане на демографската динамика. Предстоящата промяна е наложителна и поради намаляване на броя на населението в някои от съществуващите региони за планиране от ниво 2 , както и поради увеличаването на тежестта на аргументите за обособяване на област София (Столична община) в отделен регион. Очаква се освен покриване на изискванията на Евростат за броя население за статистически район да се постигне и по-балансирано териториално разпределение на средствата за целенасочено въздействие вкл. тези от европейското финансиране.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

III. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПОТЕНЦИАЛИ ЗА РАЗВИТИЕ НА НАЦИОНАЛНОТО ПРОСТРАНСТВО

1. Фактори, влияещи върху националното пространство

Сложността на една системата пряко корелира с броя и разнообразието на елементите, от които се състои, както и техните взаимодействия. Националното пространство с всички негови елементи и процеси е сред най-сложните системи. Затова управлението на желаните промени в него е истинско предизвикателство.

Формулирането на желаните промени (визия, цели, приоритети) се предхожда от внимателно проучване на факторите. За да се постигне синтез, тук се разглеждат само няколко условно обособени[48] групи: *социални, икономически, геополитически, екологични и урбанистични* фактори. Промените в тях през последното десетилетие оказаха осезателно въздействие върху цялостната политика на ЕС за регионално и пространствено развитие. Това налага изследване на подходите, ревизия на основополагащите стратегически документи и оценка на резултатите от провежданите политики. От съществено значение са демографските процеси, миграционният натиск върху Европа, несигурността за бъдещето на ЕС, ескалиращите напрежения, породени от войната в Украйна, цифровизацията и бързо развиващите се технологични иновации, адаптацията към изменението на климата и стремежът към енергийна неутралност. Всички тези процеси и тяхната динамика засягат в голяма степен и България.

Социални фактори

Анализът в предходния раздел на този документ представи продължаващите с десетилетия *негативни демографски процеси* – общо намаляване и застаряване на населението, намаляваща раждаемост, отрицателен естествен и механичен прираст. На този фон, териториалните диспропорции в пространственото разпределение на населението стават все по-контрастни – концентрация на населението в силно урбанизираните територии и обезлюдяване на периферииите - селски, планински, гранични.

[48] „Условно обособени“ фактори, защото въздействията им са многостранни и се преплитат. Например, социалните фактори, освен секторни, имат икономически, геополитически и дори екологични последствия.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Един от най-значимите ефекти от демографската криза е върху националната *икономиката*. Намаляването на работоспособното население води до спад в производителността и растежа на икономиката. Недостигът на квалифицирана работна сила затруднява развитието на ключови сектори като информационните технологии, здравеопазването, образованието. Намаляването на населението означава и по-малко данъчни постъпления, което влияе негативно на държавния бюджет.

Социални последствия – застаряващото население създава голямо натоварване върху здравеопазването и социалната система. Пенсионната система е изправена пред предизвикателството да поддържа все по-голям брой възрастни хора, докато работоспособното население намалява. Свиването на населението води до обезлюдяване на селските райони, което допълнително задълбочава социалната изолация и липсата на основни услуги. Прогнозите са силно да намалее и делът на населението до 14 годишна възраст. Продължаващо редуциране и реорганизиране на системата за предучилищно и училищно образование са неизбежни. Достъпът до образование за всички, макар и компромисно, ще трябва да разчита на информационни и комуникационни технологии (ИКТ) чрез съвременни форми на дистанционно и отворено обучение, особено в отдалечени и обезлюдяващи се райони. Подобни проблеми ще изпитва и здравната система. Дефицитите в пазара на труда ще се задълбочават в количествен и още по-осезателно, в качествен аспект. Административният, институционален и експертен капацитет също ще бъде повлиян негативно, застрашавайки успеха на програми и мащабни проекти във всички области – на иновациите, на високите технологии, на здравеопазването, културата, туризма, а вероятно и на транспорта. Това са предвидими предизвикателства, нуждаещи се от своевременни превантивни политики.

Политически и стратегически последствия - демографската криза оказва влияние и върху геополитическата роля на България. С намаляването на населението и отслабването на икономическата мощ, страната губи част от своето значение на международната сцена. Намаляването на населението води и до промени в избирателната активност и политическите приоритети.

Важен ориентир сред социалните фактори е бедността и по-точно, *енергийната бедност* на българите. Икономическият и социален съвет (ИСС) отчита[49], че 1.8 млн. души (около 30%

[49] https://esc.bg/wp-content/uploads/2025/06/esc_4_083_2025-2.pdf

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

от населението на България) попадат в групата на енергийно бедни[50]. Допълнително, около 365 хил. са със статут на уязвими клиенти на енергоснабдителните дружества. В европейски контекст, хората, които са били неспособни да поддържат дома си достатъчно топъл през 2023 г., са 10.6% (при 6.9% през 2021 г.). Българската стойност по този показател е 20.7% - най-високата в ЕС. Факторът е потенциален източник на сериозни социални деформации и напрежения, особено в контекста на очакваната либерализация на енергийните пазари. Факторът е и обект за целенасочена национална стратегия за справяне с енергийната бедност.

В заключение, социалните фактори се проявяват в корелиращи комбинации и взаимодействия, имащи най-често негативни въздействия. Ключово проявление е дисбалансът в териториалното разпределение на населението. С времето, той ще се задълбочава на всички нива, затруднявайки бъдещото пространствено планиране и развитие на страната.

Геополитически фактори

Два факта изпъкват като нови препери в системата от геополитически фактори за развитието на Европа и България. Това са нахлуването на *Русия в Украйна* и приемането на България и Румъния за пълноправни членове в *Шенгенското пространство*

Войната в Украйна и сигурността на Европа

На 10.07.2025 г. Европейският парламент приема резолюция, осъждаща инвазията на Русия в Украйна. В нея се подчертава, че пълномащабното нахлуване на Русия в Украйна през февруари 2022 г. е разрушило мира и стабилността в Европа и сериозно е подкопало глобалната сигурност. Русия е определена като "най-значимата и непосредствена заплаха за европейската сигурност". Същата позиция е застъпена и в доклад за състоянието на националната сигурност[51] на България – „ … военната агресия срещу Украйна доведе до радикална промяна в средата за сигурност на европейския континент и има негативен ефект върху националната сигурност ..“. Военната агресия на Русия срещу Украйна разруши и дългогодишната парадигма за Черно море като зона на мир, сътрудничество, търговско корабоплаване, туризъм и добив на полезни изкопаеми. Заедно с това, войната доведе до

[50] Домакинство в положение на енергийна бедност – домакинство, което след плащане на сметките за енергия остава с доход на човек на или под линията на бедност.

[51] https://www.parliament.bg/bills/49/49-302-00-57_Godishen_doklad_za_sastoyanieto_na_natsionalnata_sigurnost_2022.pdf

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

дълбоки последствия в регионален и глобален план, което наложи преосмисляне и надграждане на европейската доктрина за сигурност.

Едно от най-мащабните негативни последствия от войната е безпрецедентната енергийна криза в Европа. Енергийните ресурси бяха използвани като оръжие и създадоха заплаха за енергийната сигурност на България, предвид тогавашната ѝ зависимост от Русия. Чрез комплекс от действия бяха ограничени енергийните доставки за определените от Кремъл като „неприятелски“ държави, в т.ч. България. Това имаше за цел да предизвика икономическа дестабилизация, социално и политическо напрежение, както и предотвратяване на единната реакция на партньорите и съюзниците от ЕС и НАТО срещу непредизвиканата война. България, съвместно с евроатлантическите си съюзници, намери изход в алтернативни източници и маршрути за доставка на енергийни суровини. Така в значителна степен се справи с предизвикателствата.

Преодоляната криза е категоричен мотив за продължаване на националната политика за енергийна независимост чрез диверсификация на източниците и маршрутите за доставка, в съчетание със собствените, макар и ограничени ресурси. Страната ни следва да отстоява ролята си на фактор, осигуряващ сигурност и стабилност на енергийните маршрути за региона.

Към предизвикателствата, рисковете и опасностите за страната са добавени хибридните заплахи, тероризмът, миграционният натиск, организираната престъпност, киберпрестъпността и електронната война.

Членство в Шенгенското пространство

След повече от десет години преговори, от първи януари, 2025 г., България, заедно с Румъния, са пълноправни членове на Шенгенското пространство. Освен удобствата от отпадането на границите и позитивите за бизнеса и хората от тази промяна, приемането ни в Шенген има силно геополитическо значение. То не само ще завърши процеса на интеграция на двете държави в ЕС, но и ще положи официално европейските цивилизационни граници. Това не е формален акт, а процес, който за православно-християнските пространства има исторически корени отпреди повече от два века.

Присъединяването на България и Румъния към Шенген е важно колкото за самите нас, толкова и за цялото европейско пространство. Всяко цивилизационно пространство има географски център и периферия, които не могат едно без друго. Географската периферия е гранична зона, която пази центъра. В същото време центърът дава политически, културен

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

и икономически смисъл на граничната зона. Цялата православна част на Балканския полуостров е голяма гранична зона, която е от жизненоважно значение за европейския център. Именно ролята на част от гранична зона е най-силното българско геополитическо предимство пред страните от европейския център.

От друга страна, отдалечеността на България от европейските центрове на иновации и растеж е все още нерешен проблем. Компенсирането на този недостатък следва да продължи да се търси в оптималното отваряне на границите ни и свързването с други важни за ЕС и света транспортни направления и оси.

Други геополитически фактори

Променяйки отправната точка на геополитическата оценка, в пространството на Балканите, България има централно и стратегическо местоположение. Това предимство би се валоризирало само ако се създадат активни трансгранични функционални зони и се изгради ефективна комуникационно-транспортна мрежа към съседните страни – Северна Македония, Сърбия, Румъния, Гърция и Турция. Новият пространствен модел в настоящата НКРПР 2026-2040 ще продължи да отстоява геополитическите предимства на България, между които и тези, свързани с уникалните природни и културни ценности, с богатите ресурси за туризъм.

Определящо значение за оптимизиране на транспортната достъпност на България има доизграждането на сегментите от TEN-T мрежата на наша територия. Те ще повишат значително атрактивността на националното пространство за транзитния трафик. Положителните ефекти от транзитните потоци могат да се увеличат при ефективното съчетание на транспортната инфраструктура с чартърния въздушен транспорт.

Гръбнакът на основната TEN-T мрежа се формира от основните градски възли, включващи столиците на всички държави-членки, всички „мегаполиси” според ESPON и всички останали големи градски зони или агломерации . За България е включена само столицата София, но по направленията на основната TEN-T мрежа попадат и шестте изявени регионални центрове - Пловдив, Варна, Бургас, Стара Загора, Плевен и Русе, както и много от другите областни центрове. Разширената TEN-T мрежа на територията на страната обхваща и областните центрове Шумен, Разград, Търговище, Кърджали и Смолян, както и градовете с ГКПП - Свиленград, Драгоман/Калотина, Гюешево. Извън обхвата остават само областните градове Добрич и Силистра.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Периферната позиция на България в Европейското пространство донякъде се компенсира от близостта ѝ до страните от Югозападна Азия и Северна Африка. Политиката за популяризиране на природните, културните и туристическите богатства на България в тези региони следва да акцентира на достъпността на националното пространство. Допълнително предимство би осигурила активната политика на пространствено свързване и „отваряне" към съседните страни – оптимизиране на броя и повишаване на функционалността на гранични пунктове, изграждане на нови мостове над р. Дунав, развитие на трансгранични функционални зони.

В заключение, към 2025 г., България все още не е оползотворила геополитическия фактор „стратегическо местоположение на Балканите" и продължава да изпитва негативите от другото му измерение - „периферия" на ЕС. Неоднозначен е и новият ни статут „граница на Шенгенското пространство". Предимствата от пространственото сливане донякъде се неутрализират от силно повишената отговорност и напрежение за опазване на тази граница.

Икономически фактори

Ковид кризата и икономическите последствия

Като отворена икономика с изявен производствен профил, интегриран в глобалните вериги на добавена стойност, България постигна значително увеличение на доходите през последните две десетилетия. Стабилната макроикономическа рамка и задълбочаващата се европейска интеграция очертаха пътя към влизане в еврозоната. Преди пандемията безработицата е на много ниски нива, а заплатите нарастваха чувствително. Бяха реализирани значими структурни реформи за повишаване на производителността и ускорено догонване на средните доходи в ЕС. Ковид пандемията прекъсна това позитивно развитие и предизвика срив на БВП[52].

Ограничителните мерки заради пандемията предизвикаха рязко свиване на икономическата активност. Пътуванията, хотелиерските и ресторантьорските услуги отбелязаха критичен спад. Сериозно е засегнато производството, ориентирано предимно към износ. Възстановяването е в ход, но несигурността все още е висока. Към 2025 г., туристическият сектор се завърна на нивата отпреди кризата, а промишленото производство видимо се възстановява, въпреки че остава под нивата от 2019 г.

[52] Подобен спад не е наблюдаван от банковата криза през 1996 – 1997 г. насам.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Като силно отворена икономика, основно свързана с обработката на вносни суровини и материали за производството на стоки за износ, възстановяването на България е изправено пред риск от последващи сътресения по отношение на външното търсене.

Мерките за фискално стимулиране (около 3% от БВП) доведоха до намалена загубата на работни места, увеличени ресурси за здравеопазване и облекчен финансов натиск върху най-засегнатите компании и домакинства. Стриктното изпълнение на бюджета преди пандемията осигури на България достатъчно фискален ресурс за отговор на кризата.

Увеличаването на инвестициите, свързани с транспортната инфраструктура, енергийната ефективност, цифровата икономика и иновациите, би могло да допринесе за по-стабилно икономическо възстановяване. Макар и с голямо закъснение, България вероятно ще получи отредените значителни ресурси от Механизма за възстановяване и устойчивост на ЕС.

България е в силна позиция да се възползва и от скорошното си присъединяване към еврозоната (от 1 януари 2026 г.). Като се има предвид, че дългосрочния лихвен процент на еврозоната клони към нула, има малка вероятност въвеждането на еврото да доведе до финансови сътресения и значителен приток на спекулативни капитали.

Други икономически фактори

Сред икономическите фактори с най-силно въздействие продължава да бъде глобализацията с всичките си икономически, културни и политически измерения. Развитите и големи пазарни икономики се облагодетелстват от най-голямото предимство на глобализацията – свободния достъп до пазари и потребители в условията на засилваща се конкуренция. България е губеща по този показател и следва да наваксва чрез изпреварващи темпове в изграждането на по-атрактивна бизнес среда с висококвалифициран човешки ресурс.

Страната ни има съществено предимство в друг аспект на глобализацията – културния. Българската идентичност е разпознаваем образ на уникално културно и природно наследство. Но именно културните и природни ценности са сред неоползотворения ресурс и потенциал за развитие в националната територия. Този ресурс и идентичност може и следва да се валоризира в атрактивни туристически продукти.

Достъпът до основните центрове на иновации, бизнес мрежи и финанси е в основата на стабилен растеж и конкурентоспособност. Позиционирането на дадена страна се

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

проследява чрез Глобалния иновационен индекс. В анализ на Българска стопанска камара[53] от 2024 г. се посочва, че позицията на страната ни в Глобалния индекс остава непроменена спрямо предходната 2023 година – 38-мо място. Но за разлика от повечето страни, които подобряват представянето си в различните измерения на индекса, България отчита влошаване на представянето си. Индексът е съставен от 7 иновационни стълба:

1. „*Институции*“ – от 66-то място през 2023 г., падаме до 83-то място през 2024 г. По отношение на ефективност на институциите България вече се представя по-лошо от страни като Танзания, Казахстан, Сърбия и Северна Македония;

2. „*Човешки и изследователски капитал*“ – през 2024 г. страната ни се изкачва с 4 позиции до 62-ро място. Но съществен индикатор за образованието е с трайно влошаващи се стойности - оценките на учениците по PISA[54] продължават да падат;

3. „*Инфраструктура*“ – изкачваме се с шест позиции до 22-ро място, но отново се отчита по-слабо представяне в сравнение с предходната 2023 г. По отношение на ИКТ, оценката е по-висока (94.3) в сравнение с 2023 г., но въпреки това България слиза от 24-та позиция до 51-ва. Този факт недвусмислено показва, че дигиталната трансформация в България е много по-бавна спрямо останалите страни и изоставането ни ще продължи трайно;

4. „*Зряло развитие на пазара*“ - отбелязва се минимален напредък, заемайки 50-то място през 2024 г. Индикаторите, свързани с кредитирането, показват прогрес, но тези за търговия, диверсификация и мащаб на пазара са с понижени оценки;

5. „*Развитие на бизнес средата“* - отчита се спад и този стълб вече не се счита като силна страна на България, както в предходни години. Забелязва се влошаване на развитието на бизнес средата за целия ЕС, но за България влошаването е по-сериозно. Това е пряко свързано както с липсата на дългосрочна стратегия за развитието на националната икономика, така и с непроведените реформи в образователната ни система. Регистриран е сериозен спад във финансирането на развойна дейност от предприятията. Тенденцията за слаба връзка “наука-бизнес” продължава и се задълбочава ниската иновационна свързаност (от 38-ма позиция през 2023 г., падаме до 55-та). Драстичен спад се наблюдава в развитието на клъстерите – до 58-ма позиция от 50-та за предходната година;

[53] https://www.bia-bg.com/analyses/view/33503/
[54] Програма за международно оценяване на учениците" - Programme for International Student Assessment

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

6. „*Знание и технологично въздействие*“ - позицията на България се подобрява (до 30-та), но оценката се понижава, което затвърждава тенденцията на забавяне на иновационното развитие на страната;

7. „*Творческо въздействие*“ – тук България показва най-добро развитие, като влиза в топ 30. В тази област са и най-силните страни на иновационната среда - индикаторите за „нематериални активи“ (изкачване до 22-ра позиция) и „индустриален дизайн“ (12-та позиция).

В допълнение, анализът включва темата „Изкуствен интелект, космически технологии и приложна математика“. Тези области са ключови и определящи бъдещето. Те са в центъра на глобалната технологична надпревара. В съвременната обстановка на пренареждане и надпревара за по-добро позициониране на страните в глобалните вериги на доставки с висока добавена стойност, всяка година застой е равносилен на сериозно изоставане. Създаването и внедряването на ново знание и възпитаването на високообразовано население е ключ към просперитета и богатството на цялото общество. В този смисъл, България продължава да губи ценно време, което в един момент няма да може да бъде наваксано. Глобалният индекс за иновации и съответното позициониране на България, ясно очертават проблемите и пречките пред развитието на иновационната система. Това са задълбочаваща се криза на институционално ниво, липса на адекватен национален ресурс за подкрепа на иновациите, остаряла и нереформирана образователна система.

Независимо от политическата ангажираност и разработените планови документи, България изостава сериозно в сферата на иновациите и развитието на икономика, базирана на знанието. Намаляването на изоставането може да се реализира чрез добре организирани и пространствено обвързани центрове на знанието и иновациите, на изследователската и развойна дейност. Подходящите локализации са големите градове, в които има адекватна среда и потенциал (научен, технологичен, ресурсен, инфраструктурен) за „интелигентно” развитие – София, Пловдив, Варна, Бургас, Стара Загора, Русе и Плевен.

Значим фактор за икономическа жизнеспособност, както и за осезателна социално-икономическа възвръщаемост са индустриалните зони и паркове. Същевременно, те са всепризнат инструмент за стимулирано развитие на градски центрове, урбанизационни оси и райони. Освен на структурните промени в икономиката и собствеността, често индустриалните зони са продукт и на *екстензивния урбанизъм*. Инвестициите се насочват/привличат извън границите на заварените урбанизирани среди и съществуващите

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

промишлени зони. Стимул за развитието им е успехът на водещите инвестиционни дестинации у нас – София и Пловдив. Тласък за местна инициатива за изграждане на индустриални зони дадоха и успешните клъстери. Такъв е „Тракия икономическа зона" (ТИЗ), който функционира в Пловдив като голямо публично-частно партньорство. В повечето други локализации с подобни урбанистични структури инициатор и водещ партньор е Национална компания индустриални зони ЕАД (НКИЗ), която към края на 2025 г. управлява 7 действащи проекта[55] - в София, Бургас, Видин, Русе, Свиленград, Варна и Стара Загора. В допълнение, компанията разработва други 5 зони за развитие и множество предварителни договори за изграждане и развитие на нови индустриални зони. Специална правителствена концепция[56] очертава стратегическите цели на този сектор, сред които са привличане на стратегически инвеститори в сектори с висока добавена стойност и стимулирано развитие за *смекчаване на регионалните неравенства*. Акцент са развитието и изграждането на индустриалните паркове и зони чрез НКИЗ в Северна България – Индустриален парк Видин, Индустриален парк Плевен – Телиш и Свободна зона Русе. Целта е тези паркове и зони да привлекат инвестиции и да се превърнат в производствени и иновационни клъстери.

Екологични фактори

Системното разглеждане на екологичните фактори предполага стартиране с отделните компоненти на околната среда (въздух, вода, почви), но за целите на НКРПР 2026-2040 г. се коментират само промените в комплекса от климатични фактори (глобалното затопляне, природните бедствия, рисковите територии) и политиките за постигане на климатична неутралност.

През 2025 г. е изготвен проект на актуализиран Интегриран план в областта на енергетиката и климата на Р. България 2021-2030 г. (ИНПЕК)[57], определящ националните цели в пет сфери – 1) декарбонизация, 2) енергийна ефективност, 3) енергийна сигурност, 4) вътрешен енергиен пазар и 5) научни изследвания, иновации и конкурентоспособност. Предвидени са политики и мерки за изграждане на устойчива и гъвкава енергийна система, за

[55] Индустриален парк София-Божурище, Индустриален и логистичен парк – Бургас, Свободна зона Русе, Индустриален парк Видин, Индустриална зона Свиленград, Транзитна търговска зона Варна и Индустриална зона "Загоре"

[56] https://www.mi.government.bg/strategy-policy/konczepcziya-za-razvitie-na-industrialni-parkove-i-zoni-2024-2028-g/ Концепция за развитие на индустриални паркове и зони 2024-2028 г.

[57] https://www.me.government.bg/news/aktualizirane-na-nacionalen-integriran-plan-v-oblastta-na-energetikata-i-klimata-na-republika-balgariya-2021-2030-g-3580.html

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

декарбонизация при отчитане на националните особености и нужди. Актуализираният план включва целенасочени мерки и стимули за постигане на по-високите цели, поставени с Европейската зелена сделка и Европейския закон за климата, пакета „Подготвени за цел 55“ и Плана REPowerEU[58].

Друг политически репер в екологичния контекст е *Пътната карта за климатична неутралност на Р. България 2023 г.*[59] Изменението на климата е централен елемент на външна политика, а намаляването на въглеродните емисии е дългосрочна цел на ЕС. Настоящата цел на ЕС до 2030 г. е спад на емисиите с 55%. Законодателният пакет, известен като „Подготвени за цел 55", включва регулации относно търговията с емисии, националните цели за редуциране на емисиите, промените в земеползването, емисиите в транспорта и други области.

Националната цел за климатична неутралност до 2050 г. затвърждава ангажиментите във връзка с изпълнение на Парижкото споразумение за климата и целите на Европейската зелена сделка. За по-ефективно изпълнение на климатичните политики и по-добра предвидимост за бизнеса, декарбонизацията е обвързана със секторни политики, с фокус върху енергетиката, индустрията, транспорта, сградите, селското стопанство и земеползването.

Формулирането на ясни цели относно климата позволява те да бъдат пренесени в други законодателни актове и да допринесат за по-чисти води, почви и въздух, за енергийна ефективност на жилищата, за по-екологичен и ефективен транспорт, за по-полезни храни и по-добро здраве на сегашното и бъдещите поколения. Бизнесът също ще спечели от откритите се възможности за развитие на зелената икономика и създаването на работни места в сектори като производството на енергия от възобновяеми източници и подобряването на енергийната ефективност на сгради.

Пътната карта за климатична неутралност на България взима предвид както рисковете, свързани с климатичните промени, така и променящите се реалности по отношение на електро-енергетиката в България, и взаимодействащите с нея икономически, екологични и социални фактори. Тя стъпва върху Доклада на Комисията за енергиен преход (КЕП), която

[58] REPowerEU съдържа енергийната политика в плановете за възстановяване и устойчивост на държавите от ЕС. С REPowerEU ЕС иска да сложи край на зависимостта си от руските изкопаеми горива, като спестява енергия, диверсифицира доставките и ускорява прехода към чиста енергия.

[59] https://www.gov.bg/files/common/pk.pdf

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

специално е създадена към Консултативния съвет за Европейската зелена сделка, за да очертае възможните сценарии за декарбонизация на българската енергетика до 2050 г.

Постигането на климатична неутралност на българската икономика до 2050 г. е основната цел. Тя изисква дълбока трансформация на националния енергиен микс към източници с ниски въглеродни емисии, което е от решаващо значение, тъй като от производството на електрическа и топлинна енергия произлизат около половината от всички национални емисии на парникови газове.

България продължава да е с най-енергоемката икономика с най-голям процент емисии на парникови газове в ЕС. Високата енергийна интензивност на икономиката и бавният напредък в постигането на целите за енергийна ефективност оказват отрицателно въздействие върху производителността и конкурентоспособността. Съществуват възможности за значителни икономии на енергия чрез целенасочени инвестиции в индустриалния, транспортния и жилищния сектор, както и за увеличаване на инвестициите в инфраструктура за чиста енергия. Водородът и електрическата енергия от възобновяеми източници са основни елементи от крайната цел на Европейския съюз, в това число и на България, за изграждането на климатично неутрална енергийна система.

Климатичните промени са във фокуса на регионалното и секторното планиране в страните на ЕС, включително в концепциите и стратегиите за пространствено развитие. Своевременното адаптиране на пространственото планиране към глобалното затопляне на климата ще осигури запазването на екологичния комфорт в урбанизираните територии, ще намали рисковете от природни бедствия – наводнения, свлачища, горски пожари. Териториите със завишен риск от наводнения, свлачища и абразия в България са по поречията на р. Дунав (общините Видин, Мизия, Гулянци и Белене, Свищов, Сливо поле и Тутракан) и по-големите вътрешни реки, както и по Черноморското крайбрежие. Климатичните промени ще се отразят и на биоразнообразието, ще доведат до изменения във видовия състав и местообитанията.

През последните 30 години се наблюдава постепенно и стабилно намаляване на основните парникови газове (ПГ). Основните причини за наблюдаваното намаление са свързани с намаляване на дела на енергията, произвеждана от ТЕЦ за сметка на увеличаване на дела на по-екологичната енергия, произвеждана от ВЕЦ и АЕЦ. Структурните изменения в промишлеността, саниране на част от сградния фонд и преминаването на природен газ за отопление са другите важни обстоятелства за намаление на емисиите.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Разработените климатични сценарии за България сочат, че в цялата страна се очаква увеличение на средногодишната температура с около 1.5–2ºC до 2050 г. и до 3.5ºC за далечното бъдеще (2100 г.). По отношение на валежите, в Източна България се очаква намаление с 5–10 мм до 2050 г. В далечния прогнозен период (2100 г.), намалението на валежите ще обхване и Западна България.

Въздействието на екологичните фактори, сред които на първо място изменението на климата, е пряко свързано с пространственото развитие и констатираните диспропорции в разпределението на населението. Концентрацията на населението в ограничен брой градове поставя под натиск инфраструктурата и социалните системи, повишава риска за здравето и живота на хората. Успоредно с това, в големите урбанистични центрове съществува по-голям капацитет за адаптация и справяне с природните бедствия. В обезлюдяващите се територии, с намаляващо и застаряващо население, с ограничен достъп до услуги, слаба мобилност и всички съпътстващи негативи, произтичащи от това, е необходима правилна организация на действията при екстремни събития.

Урбанистични фактори

Урбанистичните фактори за развитие са резултат от синергия на комплексно преплитане на множество антропогенни дейности и влияния. Те включват икономическите фактори (инвестиции, индустрия, търговия), социалните фактори (население, образование, здравеопазване, култура), инфраструктурните фактори (транспорт, комуникации, комунални услуги) и политико-административните фактори (планиране, управление, регионална политика). Всички тези фактори стимулират растежа на градовете, привличат хора и капитал, подобряват качеството на живот в урбанизираните пространства. Урбанистичните фактори играят ключова роля в определянето на степента на развитие на регионите, като оказват влияние върху социално-икономическата активност и разпределението на ресурсите. Основните аспекти, които се разглеждат в текста, включват следното:

Значение на градовете

Социално-икономическата активност е съсредоточена в градовете, от което зависи и степента на регионалното развитие, т.е. то е резултат на *урбанистичното развитие***.** Различията в степента на развитие на районите са различия в степента на развитие на техните градове. Те са градивните ядра на полицентричната система от населени места. В

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

зависимост от техният природен и антропогенен потенциал, и процесите които протичат в тях.

Градовете се подреждат в няколко нива. В първите две нива влизат големите, експанзивно развиващи се градове, поглъщащи неоправдано все повече земеделски земи. Следващите три нива са малките градове и села, които се характеризират като стагниращи, свиващите се, обезлюдяващи се в своето развитие. Заражда се обаче друг пространствен феномен *периурбанизация*[60] на големите градове. Първо се проявява *субурбанизацията*[61], която включва разширяване извън границите на града на терени в селските райони. Новата селищна зона е компактна и се простира до ясна граница, която я отделя от периферията. Този процес се развива при всички по- големи градове, когато населението се увеличава. Периурбанизацията се проявява в полетата на поляризация на градовете центрове, които се препокриват и затвърждават от мрежестата неполяризирана експанзия, отговаряща на големите урбанизирани територии на *дифузния град*[62].

Пример гр. София с близките градове Божурище, Банкя, Елин Пелин, Костинброд, където се локализират дейности на големия център, които той вече не може да поеме. Така се формират и трита начина на развитие: обикновена периурбанизация, мрежеста дифузия и препокриване на двете. Мрежеста дифузия е типична и за структурата на града, където смесените жилищни тъкани (обитаване и производство), се формират както от вътрешната динамика на процесите, така и от децентрализацията в по-голям радиус от централната му част. Обикновената периурбанизация е ситуация на по-слабо развитие, зависещо само от обслужващите функции в по-стеснен спектър – социален сервиз и производствени дейности. Такъв пример могат да бъдат почти всички областни по- големи градове и в този процес участват и села. Там, където двата типа периурбанизация се препокрият, се формират територии с моно- и полицентрични сложни селищни образувания.

[60] Периурбанизацията е явление на приплъзваща и завземаща чрез урбанизация територия, наблюдавана при поляризацията, която се проявява като прогресивно разширение на външните пръстени и на радиалните разклонения, и като тенденция към редуциране на живущите в централните центрове.

[61] Субурбанизация е процес на формиране и развитие на околоградската зона около големите градове. Тя улеснява съчетаването на по-големите възможности за избор на труд в големия град с живота в по-благоприятна природна среда. Характеризира се с по-високи темпове на нарастване на населението в предградията и прилежащите градове, отколкото самото ядро, около което са създадени. Резултат на субурбанизацията са агломерациите.

[62] Дифузен град - разрастването на града, градското разпръскване или градското навлизане (на английски: urban sprawl and urban encroachment) е градски феномен, който се отнася до бързото и безредно разрастване на града, без адекватно и устойчиво градско планиране. Това явление се проявява в периферните райони, предвид тяхното неотдавнашно разширяване и постоянни промени, като по този начин създава поляризация между центъра на града и периферията

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Създава се предпоставка за формиране на територии, предпочитани за малък и среден бизнес или създаване на модерен третичен сектор. Пример гр. Варна с принадлежащите и околни територии (изнасяне на лятното обитаване в „лозето“), селища и курорти. Така се намалява урбанизационния натиск в града- център, но се заемат и нови терени. Тези големи типологии представляват само една рамкова схема, в която се преплитат различно чувствителни процеси и ситуации.

Необходимо е подпомагане на взаимовръзката форма – димeнсия, от една страна, и урбанизационен процес от друга, за „преливането” и преодоляването на пространствено-функционалния феномен център – периферия. Функционирането на високото равнище центрове съвпада винаги с центровете на агломерационните образувания. Функционирането на средното равнище центрове има тенденция да се разпределя мрежово на територията, като провокира нарастване на мобилността. Оказва се, че тази функционална качествена характеристика зависи все по-малко от димeнсиите и от близостта на определен агломерационен център.

Възможността за достъп в мрежата и спецификата на околната среда в много случаи стават определящи. Територията не може повече да се разглежда като хомогенно пространство, структурирано от компонентите център – периферия, нито пък градовете в една територия могат да се приемат като локални затворени системи. Съществува вътрешна кохезия с преливащи се процеси и точно физическо проявление. Обликът на територията става безграничен с препокриване на много мрежи – връзки, в които градовете се представят като възли, основа за възникването на урбанизираните оси.

Център-ядро-периферия

Анализирането *„център-ядро-периферия*” на най-ниско равнище в националното пространство от позициите на съвременния град– дифузен град, е в основата на промените в мрежата от населени места. Новото не е „изхвърляне” или „изнасяне” на функциите на традиционния град, нито пък разтегляне мащаба на физическата му структура, а развитие като пространство – плътно конструирано и изградено. Това е крайният стадий на процесите в еволюцията на модерния град. Новото се изразява чрез трансформация на някои компоненти на града или по-точно чрез отслабване на йерархията в протежението на пространството и включване на селото или малкия град като негов основен компонент, т.е. чрез мрежеста дифузна урбанизация. Общата мрежа от центрове-ядра-периферия формират националната териториална структура като цяло и тази вътрешната структура, която е

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

компонент от общата европейска мрежа, е от голямо значение за пълноценната интеграция на страната в европейското пространство.

Феноменът, който се разпространява, е в две принципни форми: максимално разширение на короната-пръстен на най-големите градове и експанзия на отделни зони на дифузния град. И в двата случая феноменът се представя като процес на „сгъстяване" на определени територии, т.е. концентрация на националното, регионалното и локалното равнище в тях в сравнение с големите урбанистични центрове.

През 90-те години се формираха следните ситуации силни интегрални територии, които биват големи моноцентрични компактни центрове, получени чрез относително уплътняване и разширяване чрез заемане на нови незастроени терени и полицентрични териториални системи – агломерационни образувания не от класическия вид, а лентови, разположени покрай големите транспортни магистрали и по-нисък клас пътни комуникации.

Агломерационни образувания

Големите градски центрове и формираните около тях ядра от населени места се „размиват". Тяхното развитие е извън границите на съвременния град и е преход на пренасяне на функции и дейности от градския център към неговата близка периферия. Така се формират и агломерационните ареали при преливането и вплитането на съседни по протежение на еврокоридорите сложни селищни образувания. Те са основата на централните райони в България.

Форматът на градския растеж включва ядра и агломерационни ареали, които взаимодействат активно. Тези образувания имат потенциал за демографско и икономическо развитие. Регламентирането им в рамките на пространственото и регионалното планиране е важно за по-доброто управление. Сътрудничеството и взаимодопълването между общините и партньорствата могат да подобрят предоставянето на услуги в сфери като образование, здравеопазване, култура и спорт. Субективни грешки или нарушаване на основни принципи при градското планиране също могат да породят проблема „център – периферия" в рамките на всяко населено място. Плод на такива грешки са пренаситените с функции и инфраструктура градски центрове и периферните райони в града, превърнати в обществени спални.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Обобщено, урбанистичните фактори в България изискват стратегически мерки за балансирано и устойчиво развитие, подобряване на управлението на агломерационните образувания и преодоляване на неравенствата между центъра и периферията.

Център – периферия

Сравнително равномерно е развита мрежата от населени места в цялата национална територия на България. Неравномерно е развита обаче мрежата от големи градове – опорни центрове на общото социално-икономическо развитие. Това поражда появата на централни и периферни райони и обуславя междурегионални и особено вътрешно-регионални различия, типични за страната и поставящи проблеми пред *националната политика за пространствено и регионално развитие.* Този глобален проблем е особено видим в България, където контрастите между централните и периферните райони са тревожни и все още остава нерешен. Проблемът „център – периферия" възниква, когато е сериозно нарушена или отсъства интеграция, хармония, балансираност в такива връзки и отношения като: „административен център – останали населени места", „град – село" или „урбанизирани – селски райони". При анализа на развитието на регионите, общините и населените места може да се говори за наличие на проблем „център – периферия" или централни и периферни райони. Само когато съществува взаимна зависимост между тях и развитието на едни териториални общности е за сметка на изоставането на други се появява този проблем.

Проблемът се изразява главно в противопоставянето на двата вида териториални общности. Обикновено централните райони се отъждествяват с динамичен икономически, социален и културен живот, докато за периферията са характерни белези на изоставане в икономически, социален и културен живот.

Възниква феноменът „център – периферия". Този феномен се задълбочава с времето, тъй като центърът изсмуква „жизнените сокове" на периферията – по-младо население, инвестиции тъй като тук е по-квалифицираната работна сила, дълготрайните материални активи (ДМА), иновации. По настоящем периферията е територия, лишена от предимствата и стимулите за развитие, и е зависима от даден център. Последният се разглежда като територия с висока адаптивна способност и значителни възможности за икономически растеж на фона на общата ситуация в страната. В централните райони са концентрирани по-голяма част от ДМА, постиженията на научно-техническия прогрес (НТП) и управленските функции.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Обикновено териториалните общности с диверсифицирана икономика са централни, а тези с моноструктурна – периферни. Периферията в момента е в застой, тъй като прилежащия ѝ център – централен район има възможността да се развива, като използва нейните суровинни ресурси, работна сила, пазар. В отсъствието на адекватна социално-икономическа политика, некоректна икономическата интеграцията и взаимодействие, забавено изграждане и поддържане на социална и техническа инфраструктура между „център – периферия“ може да доведе до пълно ерозиране на периферията и тогава се превръща в „мъртва”. Подобряването на вътрешната, междуселищната и междурегионалната инфраструктура съществено повишава атрактивността на периферията по отношение на локализирането на бизнеса, като модели към новите икономически и технологични условия, с по-големи шансове за устойчив растеж.

Екстензивен урбанизъм

Развитието на градовете върху свободни терени, особено при намаляващо население е основен проблем за решаване. Недостатъчната ревитализация на изоставени големи урбанизирани пространства с изграден сграден фонд и инфраструктура (наследени урбанизирани среди – жилищни, индустриални, обслужващи) в повечето случаи амортизирани с преустановени функции допълват проблемите.

България не успява да привлече достатъчен инвестиционен интерес за обновяване на тези пространства, въпреки концентрацията на ресурси в зони за въздействие и интегрирано градско възстановяване, за разлика от други европейски страни. Раздробената и смесена собственост, тежките административни процедури при устройството на територията, инфраструктурните дефицити усложняват развитието на градовете.

Урбанизирането на нови основно земеделски земи протича при изграждането на ниско качество на новоизградената среда, инфраструктурни и обществени дефицити, фрагментарност, подценени обществени пространства. Независимо от това как са конструирани новите завзети пространства е присъщо, че предпочитанията на стопанските агенти към спестяване при инвестирането оказват съществено влияние върху качеството на средата и дългосрочното икономическо развитие. Разпръснатият голям град има и продължава да има значителни екологични разходи по отношение на потреблението на земя и качеството на периурбанизираната среда.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

2. Секторни политики с въздействие върху националното пространство

2.1. Селскостопанска политика

Въведение

Селското стопанство в България има ключова роля както за продоволствената сигурност, така и за социално-икономическата стабилност в селските райони. През периода 2013–2025 г. акцентът е поставен върху устойчивото развитие, модернизацията и европейското финансиране чрез ОСП. Въпреки това, предизвикателства като фрагментираното земевладение, обезлюдяването и климатичните промени остават актуални. Периодът 2026–2040 г. изисква нови политики, насочени към адаптация, иновации и опазване на ресурсите.

Основни насоки и прогнози за периода 2026 г. – 2040 г.):

- *Устойчиво и интелигентно земеделие*: Подкрепа за прецизно земеделие, биоземеделие и цифровизация (дронове, сензори, изкуствен интелект);
- *Консолидация на земята*: Насърчаване на кооперации, комасация и дългосрочна аренда;
- *Климатична адаптация*: Нови агротехнологии и култури, устойчиви на засушавания, ерозия и екстремни температури;
- *Млади фермери и заетост*: Насърчаване на млади предприемачи чрез финансови стимули, инкубатори и дигитална грамотност;
- *Агроекология:* Въвеждане на буферни зони, агролесовъдство и зони с ограничения за изкуствени торове;
- *Контрол върху урбанизационния натиск*: Зониране и регулации за ограничаване на застрояване върху земеделски земи;
- *Агротуризъм:* Подкрепа за диверсификация на доходите в селата чрез туристически услуги, местна кухня и занаяти;
- *Трансгранично сътрудничество*: Съвместни програми с Румъния, Сърбия и Гърция за пазарен достъп и екоинициативи;
- *Финансиране и достъп до пазари*: Подобряване на логистичните връзки и пазарната инфраструктура;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- *Напояване* – държавата инвестира 1.4 млрд. лева за рехабилитация и разширяване на хидромелиоративната мрежа на страната. В рамките на следващите 4 години, поливните площи следва да се увеличат до 3 млн. дка[63];

- *Биологично земеделие* – „партньор“ на агроекологията. Биологичните методи на производство са с по-ниски добиви и по-високи цени. За преходните периоди до сертифициране, Европейският съюз и страните от ЕС предлагат различни видове подпомагане за това трудно начало.[64]

Устойчиво и интелигентно земеделие Основен акцент в бъдещата селскостопанска политика е преминаването към устойчиви и високотехнологични модели на производство. Въвеждането на прецизно земеделие, биоземеделие и дигитализация ще повиши ефективността на производствения процес и ще намали загубите от ресурси. Използването на дронове, сензори и изкуствен интелект ще позволи мониторинг в реално време, оптимизация на ресурсите (вода, торове, препарати) и бърза реакция на климатични и биологични заплахи.

Консолидация на земята Фрагментираното земевладение остава ключов структурен проблем, ограничаващ икономическата жизнеспособност на фермерите. Политиките в периода ще се съсредоточат върху насърчаване на кооперативни структури, комасация и улесняване на дългосрочна аренда, с цел създаване на устойчиви и икономически конкурентоспособни стопанства. Това ще даде възможност за по-добро използване на механизацията, по-ниски производствени разходи и по-добър достъп до пазари.

Климатична адаптация Селското стопанство е пряко зависимо от климатичните условия. Затова акцентът ще падне върху внедряване на агротехнологии, устойчиви на засушавания, ерозия и екстремни температури. Развитието на устойчиви сортове култури и животински породи, както и въвеждането на водо- и енергийно ефективни практики, ще са критично важни за бъдещата устойчивост на сектора.

Млади фермери и заетост С оглед на демографския срив в селските райони, ключов приоритет ще бъде привличането на млади хора към земеделие. Политиката ще предвижда финансови стимули, инкубатори за стартиращи фермери, както и обучения по дигитална

[63] https://agri.bg/novini/
[64] https://agriculture.ec.europa.eu/farming/organic-farming/

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

грамотност. Тези мерки ще спомогнат не само за обновяване на трудовия потенциал, но и за въвеждане на иновации и предприемачество в селските общности.

Агроекология Преходът към агроекологични практики ще бъде подкрепян чрез прилагане на буферни зони, агролесовъдство (съчетаващо земеделие и горски насаждения) и ограничения върху изкуствените торове и пестициди. Това ще подпомогне опазването на почвите, биоразнообразието и водните ресурси, както и адаптацията към климатичните промени.

Контрол върху урбанизационния натиск Разрастването на урбанизираните територии представлява риск за земеделските земи. Политиката ще включва зониране и регулации, които да ограничат неконтролираното застрояване и да запазят качествените земеделски площи за производство. Ще се търси баланс между развитието на инфраструктура и опазването на природния капитал.

Агротуризъм Диверсификацията на доходите е ключова за устойчивостта на селските региони. Агротуризмът ще бъде насърчаван чрез развитие на туристически услуги, местна кухня и традиционни занаяти. Това ще спомогне за съхранение на културното наследство, създаване на нови работни места и повишаване на интереса към селския начин на живот.

Трансгранично сътрудничество В рамките на регионалното развитие ще се насърчава трансграничното сътрудничество с Румъния, Сърбия и Гърция. Съвместните инициативи ще обхващат пазарен достъп, екоинициативи и споделяне на добри практики. Така се укрепва позицията на българските производители в международните вериги на стойността и се засилва регионалната устойчивост.

Финансиране и достъп до пазари Фокусът върху подобряване на логистичните връзки, съхранителна инфраструктура и тържища ще бъде от решаващо значение за повишаване на доходите на земеделските производители. Оптимизацията на веригата от „ферма до маса“ ще улесни достъпа до пазари, ще намали загубите и ще стимулира местното потребление.

Селскостопанската политика между 2026–2040 г. ще изисква интеграция на технологии, устойчиво използване на ресурси и социална ангажираност в селските райони. Ключов ще бъде преходът към иновативни и адаптивни модели, които съчетават екологични, икономически и социални цели. Чрез стратегическа подкрепа, земеделието може да се превърне в двигател на регионалното развитие и устойчивост.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Селскостопанската политика на България за периода 2026–2040 г. е ориентирана към устойчивост, технологична трансформация и социална ангажираност. Чрез интеграция на иновации, целенасочена подкрепа за младите и фокус върху околната среда, земеделието има потенциала да се превърне в двигател на икономическо развитие и териториално сближаване. За постигане на тези цели е необходима стратегическа визия, координирана работа между институции и дългосрочна ангажираност от страна на държавата и обществото.

2.2. Горскостопанска политика

Горите обхващат над 1/3 от територията на България и играят важна роля за климата, биоразнообразието и устойчивото развитие. В периода до 2025 г. усилията бяха насочени към залесяване и защита от пожари. В бъдещия период 2026–2040 г. горите ще бъдат поставени в центъра на политики за климатична адаптация, биоикономика и зелена урбанизация.

Основни насоки и прогнози за периода 2026 – 2040 г.:

- *Устойчиво горско управление* – преход от дърводобивна към многофункционална горска икономика;
- *Климатична защита* – разширяване на смесени и устойчиви насаждения; контрол на вредители и пожари;
- *Горски коридори* – създаване на „зелени мрежи“ между природни зони и урбанизирани територии;
- *Градски и крайградски гори* – засилване на зелени пояси край градовете с рекреационна и екологична функция;
- *Екообразование и доброволчество* – програми за засаждане и опазване с участието на общности и ученици;
- *Екосистемни услуги* – горите като източник на чист въздух, вода, въглеродно улавяне и защита от свлачища.
- *Биоикономика* – насърчаване на продукти с висока добавена стойност – гъби, билки, биоенергия;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- *Цифрова трансформация* – сателитно наблюдение, GIS мониторинг и цифрови кадастри на горските територии;
- *Правна и институционална рамка* – утвърждаване на модели за съвместно управление между държавата и общности;
- *Борба с горските пожари* – политиката за борба с горските пожари включва намаляване на риска чрез създаване на устойчиви ландшафти (чрез паша и залесяване с местни видове), повишаване на осведомеността на населението, хармонизиране на секторни политики и насърчаване на устойчивото управление на частните земи.

Устойчиво горско управление. Тази насока представлява основен завой в стратегическото мислене за ролята на горите – от приоритет върху дърводобива към интегриран, многофункционален модел на управление. Това предполага балансиране между икономическите, екологичните и социалните функции на горите. Очаква се развитие на нови стопански практики, базирани на природосъобразно и дългосрочно планиране, включително сертифицирано управление, опазване на биоразнообразието и запазване на екосистемните функции. Приоритетно значение ще имат устойчивото използване на ресурси, повторно залесяване и поддържане на здравословно горско покритие.

Климатична защита. Горите са ключов фактор в борбата с климатичните промени. Политиките ще акцентират върху създаването на устойчиви и смесени насаждения, по-устойчиви на засушаване, болести и вредители. Предвижда се прилагане на иновативни методи за мониторинг и превенция на горски пожари, които стават все по-чести вследствие на климатичните промени. Акцент ще бъде поставен и върху повишаване на адаптивния капацитет на горските екосистеми чрез генетично разнообразие и подходящо видово съчетание.

Горски коридори. Създаването на „зелени мрежи“ е израз на екологичен подход в планирането на териториалното развитие. Горските коридори ще осигурят екологична свързаност между природни зони, което е критично важно за миграцията на видове, поддържане на генетично разнообразие и устойчивост на екосистемите. Те ще служат и като буферни зони около градски и индустриални територии, изпълнявайки и санитарни, и естетически функции.

Градски и крайградски гори. Развитието на градските и крайградските зелени пояси е в синхрон с политиките за зелена урбанизация и подобряване на качеството на живот. Тези зони ще изпълняват както екологични, така и социални функции – от филтриране на въздуха

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

и шума, до предоставяне на рекреационна среда за гражданите. Прилагането на „градско залесяване“ ще има положителен ефект върху микроклимата и ще намали ефекта на т.нар. „градски топлинен остров“.

Екообразование и доброволчество. Акцентът върху участието на гражданите – особено на млади хора – в екоинициативи цели изграждане на култура на отговорност към природата. Чрез програми за засаждане, обучения и екопроекти в училищата се създава дългосрочен ангажимент към устойчивото опазване на горите. Доброволчеството ще има и реален принос в поддръжката на горски територии, особено в периферни или трудно достъпни зони.

Екосистемни услуги. Признаването на горите като доставчик на критично важни екосистемни услуги променя начина, по който се оценяват техните ползи за обществото. Освен въглеродно улавяне, горите осигуряват защита от ерозия, регулиране на водните потоци, поддържане на почвеното плодородие и стабилизиране на свлачищни терени. Този подход също предполага разработване на механизми за икономическа оценка и възмездяване на предоставяните услуги.

Биоикономика. Развитието на биоикономиката е свързано с по-висока добавена стойност от горските ресурси. Вместо износ на суров дървен материал, политиката насърчава развитието на сектори като отглеждане на лечебни растения, гъбопроизводство, диворастящи плодове и производство на биоенергия. Това ще стимулира и местната икономика, особено в селските райони, създавайки заетост и устойчиви форми на препитание.

Цифрова трансформация. Модернизацията на горското стопанство чрез технологии е ключова за ефективното управление и мониторинг. Сателитно наблюдение, GIS системи и цифрови кадастри ще позволят в реално време да се следят промени в горското покритие, състоянието на насажденията, както и възникването на рискови събития. Това ще улесни и прозрачността на управлението, като ограничи незаконните дейности и подобри планирането.

Правна и институционална рамка. Очаква се засилване на децентрализацията и прилагане на модели за съвместно управление на горите между държавни структури, местни власти и граждански организации. Това ще повиши чувството за собственост и ангажираност на местните общности. Необходими са и актуализации в законодателството, съобразени с

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

новите предизвикателства – включително дигитализацията, климатичните промени и биоикономиката.

Горската политика за периода 2026–2040 г. се основава на нова парадигма, в която горите са разглеждани като стратегически актив – не само заради икономическата си стойност, а и заради ролята им в опазването на климата, поддържането на биологичното разнообразие и подобряване на качеството на живот. Успешното ѝ прилагане ще зависи от ефективното взаимодействие между науката, управленските структури и гражданското участие. Подходът е цялостен, дългосрочен и ориентиран към устойчиво развитие, в синхрон със Зеления преход и европейските политики за климата и биоразнообразието.

Горите ще се утвърдят като стратегически природен ресурс с многофункционално значение за икономиката, екологията и обществото. Успехът на горската политика ще зависи от синергията между управление, наука и местни общности. Залага се на нова парадигма – горите не само като източник на дървесина, а като ключов елемент на устойчивото бъдеще.

2.3. Екологична политика

Европейският съюз е изправен пред комплексни екологични проблеми - от изменение на климата и загуба на биологично разнообразие до изчерпване на ресурсите и замърсяване. За да се справи с тях, европейската политика в областта на околната среда следва принципите на предпазните мерки, превантивните действия и отстраняването на замърсяването при източника, както и принципа на „замърсителят плаща“. Със стартирането на Европейския зелен пакт през 2019 г., Европейската комисия постави екологичните проблеми на преден план при изготвянето на политиките на ЕС[65].

България е страна с изключително природно богатство, но също така и с уязвима екосистема. Политиката досега е насочена към хармонизация с европейските директиви и създаване и консолидиране на мрежата на НАТУРА 2000. Предстоящите десетилетия ще наложат активна климатична и ресурсно-ефективна трансформации в провежданите политики.

Основни насоки и прогнози за периода 2026 г. – 2040 г.:

[65] https://www.europarl.europa.eu/factsheets/bg/

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- *Климатична неутралност*: Намаляване на въглеродния отпечатък чрез ВЕИ, енергийна ефективност и зелени зони.
- *Управление на отпадъци*: Преход към кръгова икономика – рециклиране, повторна употреба, компостиране.
- *Чист въздух и шумова защита*: Зелени филтри в градовете, ограничаване на трафика, мониторинг чрез сензори.
- *Защита на водните ресурси*: Инвестиции в пречиствателни станции, опазване на речни екосистеми и подпочвени води.
- *Биологично разнообразие*: Разширяване на защитени територии и реинтродукция на изчезващи видове.
- *Градска екология*: „Зелени покриви“, паркове, вертикално озеленяване, сензорна мрежа за качество на средата.
- *Екологично образование:* Въвеждане на устойчивост в учебните програми и публични кампании.
- *Зелени обществени поръчки*: Държавата като пример за прилагане на устойчиви строителни и логистични решения.
- *Справяне с климатични бедствия*: Навременни ранни предупреждения, воден баланс, адаптация на инфраструктурата.

България е държава с богато природно наследство, включително гори, реки, планински и морски екосистеми, които предоставят важни екосистемни услуги. В същото време, страната е силно уязвима към климатичните промени, деградацията на земите, замърсяването на въздуха и водите. Досегашните усилия се фокусираха основно върху прилагане на европейските екологични стандарти, създаване на законодателна основа и изграждане на мрежата НАТУРА 2000. Периодът 2026–2040 г. обаче изисква преминаване към по-активна, устойчива и системна трансформация на екологичната политика – с ясно фокусиране върху устойчивото управление, ресурсната ефективност и интеграцията на климатичните приоритети.

Климатична неутралност. Целта за постигане на климатична неутралност до средата на века поставя България пред сериозно предизвикателство. През разглеждания период се предвижда *драстично намаляване на въглеродния отпечатък*, чрез:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Разширяване на възобновяемите енергийни източници (ВЕИ) – слънчева, вятърна, геотермална и биомаса;
- Подобряване на енергийната ефективност на сградния фонд, промишлеността и транспорта;
- Развитие на зелени зони в и около урбанизираните територии, които абсорбират въглерод и подобряват микроклимата.

Преходът ще изисква инвестиции, но също така и силна политическа воля за преструктуриране на икономиката в съответствие със Зелената сделка на ЕС.

Управление на отпадъци. Една от най-належащите теми в екологичната политика остава управлението на битовите и промишлените отпадъци**.** Визията за бъдещето е ясна: кръгова икономика**,** в която ресурсите се използват повторно и отпадъците се свеждат до минимум. Основни елементи ще включват:

- Развитие на национална система за рециклиране;
- Стимули за производители и потребители да използват многократни и рециклируеми материали;
- Разширяване на компостирането като метод за органични отпадъци;
- Въвеждане на "замърсителят плаща" принцип в реална практика.

Чист въздух и шумова защита. Замърсяването на въздуха е сериозен проблем в много български градове, особено през зимните месеци. За справяне с този проблем ще бъдат въведени:

- *Зелени филтри* – чрез засаждане на растителност в индустриални и урбанизирани райони;
- *Ограничаване на трафика* чрез зони с ниски емисии, стимули за електромобили и обществен транспорт;
- *Мрежа от сензори* за мониторинг на замърсяването и шумовите нива, достъпна в реално време за гражданите.

Целта е не просто ограничаване на емисиите, а подобряване на качеството на живот и превенция на хронични заболявания, свързани с мръсния въздух.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Защита на водните ресурси. Управлението на водите е ключов аспект от екологичната устойчивост. Очакваните действия ще включват:

- *Модернизация на пречиствателни станции* – включително за малки населени места;
- Опазване и възстановяване на *речни и влажни екосистеми*, което подпомага и биологичното разнообразие;
- Мониторинг и защита на *подпочвените води*, които са основен източник за питейно водоснабдяване.

С оглед на увеличаващите се периоди на засушаване, водната устойчивост ще бъде стратегически приоритет.

Биологично разнообразие. Съхраняването на биологичното разнообразие е не просто морален, а и икономически и екологичен ангажимент**.** Политиката ще включва:

- *Разширяване на защитените територии*, включително зони с висока природна стойност, извън НАТУРА 2000;
- *Реинтродукция на изчезнали или застрашени видове*, с научно обоснована подготовка и мониторинг;
- Въвеждане на *плащания за екосистемни услуги* към собственици на земя, които допринасят за опазването на биоразнообразието.

Градска екология. С нарастването на урбанизацията, градската екология ще се превърне в критична област за устойчивото развитие. Предвиждат се:

- *Зелени покриви и фасади*, които подобряват изолацията и абсорбират CO_2;
- *Площадки за отдих, паркове и зелени коридори*, особено в плътно застроени зони;
- *Сензорни мрежи***,** измерващи качеството на въздуха, температурата и шума – за информирано управление на градската среда.

Екологично образование. Формирането на екологична култура започва от образованието. Новите политики предвиждат:

- Интегриране на устойчивостта и опазването на природата в учебното съдържание от най-ранна възраст;
- Публични кампании и инициативи за участие на гражданите;
- Подкрепа за младежки проекти, свързани с климата и природата**.**

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Това е дългосрочна инвестиция в бъдещите поколения и в изграждането на информирано гражданско общество.

Зелени обществени поръчки. Държавната и общинска администрация трябва да бъде пример за прилагане на устойчиви практики чрез:

- Приоритет на *екологични строителни материали*;
- *Енергийноефективна техника* и транспорт в публичните институции;
- Стимули за *доставчици, спазващи екологични стандарти*.

Така публичният сектор не само ще намали своя отпечатък, но и ще насърчи пазара към устойчиви решения.

Справяне с климатични бедствия. Климатичните рискове – наводнения, засушавания, свлачища – ще изискват стратегическа подготовка чрез:

- *Системи за ранно предупреждение*, базирани на метео- и хидрологични данни;
- Инфраструктура, устойчива на климатичен стрес – например, пътища и мостове, адаптирани към екстремни събития;
- Управление на *водния баланс* на територията – чрез напоителни системи, задържащи басейни и зелена инфраструктура.

Екологичната политика на България за периода 2026–2040 г. бележи преход от *реактивно регулиране към проактивно управление* на природните ресурси. Във фокуса ще бъдат интегрирани решения, устойчиви на климатичните предизвикателства, които едновременно подпомагат икономическата трансформация, социалната справедливост и опазването на природата.

2.4. Транспортна политика

Транспортната политика е част от общите политики на ЕС вече над 30 години. Успоредно с отварянето на транспортните пазари за конкуренцията и създаването на трансевропейските транспортни мрежи, темата за „устойчивата мобилност“ ще придобива все по-голямо значение. В контекста на постоянното нарастване на емисиите на парникови газове от сектора, усилията на ЕС да постигне целите си в областта на климата са застрашени.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Транспортната система е ключова за свързаността на регионите, икономическия растеж и социалната мобилност. До 2025 г. усилията бяха насочени към развитие на магистралната мрежа и европейските транспортни коридори. В периода 2026–2040 г. България ще трябва да се насочи към *интегриран, устойчив и интелигентен транспорт*, който отговаря на нуждите на хората и бизнеса, но и на предизвикателствата на климатичните промени.

Основни насоки и прогнози за периода 2026 г. – 2040 г.:

- *Интегрирани транспортни мрежи:* Връзка между автомобилен, железопътен, въздушен и воден транспорт.
- *Полицентрична достъпност*: Свързване на второстепенни градски центрове с магистрална и жп инфраструктура.
- *Железопътно развитие:* Електрификация, висока скорост, модерни влакове и дигитално управление на трафика.
- *Градска мобилност*: Развитие на устойчиви форми – трамваи, велоалеи, споделени превозни средства.
- *Трансевропейски коридори*: Завършване на свързаността по оси „Север–Юг“ и „Изток–Запад“.
- *Интелигентни транспортни системи (ITS):* Сензори, трафик мениджмънт, мобилни приложения за пътници.
- *Зелена логистика*: Пристанища и логистични хъбове с ниски въглеродни емисии.
- *Безопасност на движението:* Смарт инфра, видеонаблюдение, обучения и пътна култура.
- *Поддръжка на съществуващата мрежа:* Превенция на инфраструктурни инциденти чрез цифрово наблюдение.

Интегрирани транспортни мрежи Създаването на интегрирани транспортни мрежи предполага преминаване от изолирано развитие на отделни видове транспорт към система, в която автомобилният, железопътният, въздушният и воднят транспорт са тясно свързани и функционират в синергия. Този подход е насочен към повишаване на ефективността и комфорта за крайните потребители – граждани и бизнес. Например, едно пътуване би могло да започне с влак, да продължи с градски транспорт и да завърши с велосипед под наем, като целият маршрут е планиран и координиран чрез обща дигитална платформа. За

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

постигането на такава интеграция ще е необходима не само технологична свързаност, но и институционална координация между различни оператори, стандартизация на билетните системи и споделяне на данни в реално време.

Полицентрична достъпност Политиката за полицентрична достъпност има за цел да осигури равномерно транспортно свързване между основните и второстепенните градски центрове. В този контекст транспортната инфраструктура се разглежда не само като средство за връзка между столицата и големите градове, но и като инструмент за социално-икономическо сближаване на регионите. Свързването на по-малките населени места с магистралната и железопътната мрежа ще подпомогне децентрализацията, ще подобри достъпа до услуги като образование и здравеопазване, и ще даде възможност за развитие на местната икономика. Такава достъпност би могла да облекчи демографския натиск върху големите градове, като София, чрез стимулиране на жизнеността в периферните райони.

Железопътно развитие Настъпващият "железопътен ренесанс" се характеризира с амбициозни мерки за електрификация на мрежата, въвеждане на високоскоростни влакове и дигитализация на управлението на железопътния трафик. Този преход към модерна и устойчива железопътна система е от ключово значение за постигане на екологичните цели на страната и за подобряване на мобилността между основните урбанизирани зони. Новите технологии ще позволят значително съкращаване на времето за пътуване, повишаване на точността на разписанията и подобряване на безопасността. За бизнеса железопътният транспорт ще стане по-привлекателен като логистичен избор, особено за товаропотоци, които досега се движат предимно по шосе. Успехът на тази трансформация обаче ще изисква сериозни инвестиции, преструктуриране на железопътните институции и активно партньорство с частния сектор.

Градска мобилност Развитието на устойчиви форми на градска мобилност заема централно място в транспортната политика. Все по-голямо внимание ще се обръща на алтернативни средства за придвижване – трамваи, велосипедни алеи, електрически скутери, споделени превозни средства и пешеходна инфраструктура. Целта е да се ограничи зависимостта от личния автомобил, да се намалят задръстванията и замърсяването на въздуха и да се създаде по-здравословна и устойчива градска среда. Екологичната мобилност ще се насърчава и чрез интеграция със системите на обществения транспорт, така че потребителите да имат гъвкав избор и удобен достъп до комбинирани решения за придвижване в рамките на един град. Такава трансформация ще изисква не само изграждане на физическа инфраструктура, но и промяна в културните нагласи и потребителското поведение.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Трансевропейски коридори Разширяването и завършването на трансевропейските транспортни коридори представлява стратегически приоритет за България, особено в контекста на по-тясната интеграция с европейските пазари и мрежи. Коридорите по направленията „Север–Юг“ и „Изток–Запад“ имат потенциала да превърнат страната в логистичен център с важно геополитическо значение. Те осигуряват бърз транзит на стоки, привличат инвестиции и насърчават икономическото развитие в граничните и транзитните региони. Успешната реализация на тези проекти предполага координация с европейските институции и със съседните държави, както и ефективно използване на финансови инструменти като Механизма за свързване на Европа (CEF).

Интелигентни транспортни системи (ITS) Внедряването на интелигентни транспортни системи ще играе ключова роля в модернизацията на инфраструктурата. Използването на сензори, цифрово управление на трафика и мобилни приложения за пътници ще подобри не само навигацията и планирането на пътувания, но и управлението на задръстванията и реакцията при инциденти. ITS технологиите ще позволят събирането и анализирането на големи обеми от данни в реално време, което ще улесни вземането на информирани решения от администрацията и операторите. В дългосрочен план тези системи ще подготвят терена за въвеждане на автономни превозни средства, умни пътища и персонализирани транспортни услуги.

Зелена логистика Секторът на логистиката също ще премине през значителна трансформация, насочена към постигане на по-ниски въглеродни емисии и по-ефективно използване на ресурсите. Пристанищата, летищата и логистичните хъбове ще бъдат оборудвани с модерни технологии, включително електрифицирани товаро-разтоварни съоръжения, системи за управление на енергията и устойчиви източници на енергия като соларни панели. В съчетание с електрически или водородни превозни средства за последна миля, зелената логистика ще допринесе съществено за намаляване на въглеродния отпечатък на сектора. Освен екологични ползи, тези мерки ще имат и икономически ефект, като намалят оперативните разходи и повишат конкурентоспособността на българските транспортни оператори.

Безопасност на движението Повишаването на безопасността на пътната инфраструктура е неотменим елемент от цялостната транспортна стратегия. Интегрирането на смарт технологии като видеонаблюдение, интелигентни пътни знаци и адаптивно осветление ще спомогне за превенция на произшествията и бърза реакция при инциденти. Наред с това, образователни кампании и програми за обучение ще бъдат насочени към подобряване на

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

пътната култура и осъзнаване на рисковете. Акцентът ще бъде поставен и върху анализ на причините за инциденти чрез цифрови платформи и използване на данни за поведение на водачите. Всичко това цели изграждането на транспортна среда, която е не само по-интелигентна, но и значително по-сигурна.

Поддръжка на съществуващата мрежа Макар и новото строителство да заема централно място в обществените дебати, поддръжката на съществуващата транспортна инфраструктура е не по-малко важна. Състоянието на пътищата, мостовете и железопътните линии има пряко въздействие върху безопасността, ефективността и дълговечността на транспортната система. Чрез внедряване на цифрови технологии за мониторинг – като дронове, вградени сензори и

Транспортният сектор ще бъде подложен на дълбока трансформация, като устойчивостта и дигитализацията ще бъдат основни приоритети. Чрез изграждане на интегрирани мрежи и интелигентна инфраструктура ще се подобри свързаността както вътрешно, така и с европейските коридори. България има възможност да изгради мобилна система, която е едновременно достъпна, сигурна и екологично отговорна.

2.5. Енергийна политика

Енергетиката на България е стратегически сектор, с историческа зависимост от въглища и внос на природен газ. Политиките до 2025 г. бяха насочени към енергийна сигурност и ВЕИ разширяване. От 2026 г. нататък се очаква радикален преход към *декарбонизирана, дигитализирана и децентрализирана* енергийна система.

Стратегията за устойчиво енергийно развитие на Република България до 2030 г., с хоризонт до 2050 г.,[66] отразява идеите и политиките на държавата за развитие на енергийния сектор, отчитайки актуалната европейска рамка за енергийна политика и световните тенденции в развитието на новите енергийни технологии. България изготви Национална пътна карта за декарбонизация чрез устойчиво и постепенно намаляване на емисиите в енергийния сектор. Този процес ще бъде реализиран благодарение на новите нисковъглеродни технологии и развитие на утвърдени у нас хидроенергийни и ядрени технологии. Водородът и електрическата енергия от възобновяеми източници са основни елементи от крайната цел

[66] https://www.me.government.bg/bg/themes/proekt-na-strategiya-za-ustoichivo-energiino-razvitie-2489-0.html

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

на ЕС, по която интензивно се работи и в България. Това ще спомогне за изграждането на климатично неутрална енергийна система.

Основни насоки и прогнози за периода 2026 г. – 2040 г.:

- *Декарбонизация:* Постепенно закриване на въглищни мощности (до 2038 г.), замяна с ВЕИ.
- *Разширяване на ВЕИ*: Соларни паркове, вятърни ферми, геотермални източници и биоенергия.
- *Ядрена енергия*: Поддръжка и евентуално разширяване на АЕЦ „Козлодуй“ с нови реактори (малки модулни).
- *Интелигентни мрежи:* Смарт електромери, двупосочни потоци, микромрежи и енергиен обмен между потребители.
- *Енергийна ефективност*: Масова програма за саниране на сгради, умен контрол на потребление, енергийно образование.
- *Децентрализация*: Местни енергийни кооперативи и производство на енергия от домакинства.
- *Съхранение на енергия*: Развитие на батерии, водородна инфраструктура и помпено-акумулиращи станции.
- *Свързаност със съседни пазари*: Укрепване на електропреносни линии с ЕС и Западните Балкани.
- *Социална устойчивост*: Подкрепа за уязвими групи чрез социални тарифи и енергийна помощ.

Трансформацията на енергийната система на България в периода 2026–2040 г. ще бъде един от най-мащабните и стратегически значими процеси в страната. От исторически зависимата от въглища и вносен природен газ енергетика, държавата се насочва към дълбока декарбонизация, дигитализация и децентрализация. Този преход не само следва ангажиментите към Европейския съюз и глобалните климатични цели, но и отговаря на реалните потребности от енергийна независимост, технологично обновление и социална справедливост. Фокусът ще бъде върху изграждане на устойчива и интелигентна енергийна система, в която различни източници, технологии и потребители взаимодействат динамично в полза на обществото и икономиката.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Декарбонизация Постепенното закриване на въглищните електроцентрали до 2038 г. ще отбележи края на една ера в българската енергетика. Декарбонизацията е не просто технологична необходимост, а израз на политическа и социална воля за преход към по-чиста и безопасна енергия. Замяната на въглищата с възобновяеми енергийни източници ще бъде съпроводена от редица структурни промени – от пренасочване на инвестиции до преквалификация на заетите в сектора. Особено важно ще бъде този процес да бъде управляван с внимание към засегнатите региони, като се гарантира плавен преход, съчетан с икономически алтернативи и социална подкрепа.

Разширяване на ВЕИ Централна роля в новия енергиен модел ще заемат възобновяемите енергийни източници – слънце, вятър, геотермална енергия и биоенергия. Очаква се значително нарастване на капацитета на соларни паркове и вятърни ферми, включително в морски райони. Геотермалните източници ще бъдат използвани за отопление и производство на електричество в специфични региони, докато биоенергията ще осигури кръгова икономика в земеделието и отпадъчното управление. Разширяването на ВЕИ няма да бъде просто количествено, а и качествено – чрез интегриране с умни мрежи, локални решения и енергийна ефективност.

Ядрена енергия Ядрената енергетика ще продължи да бъде стабилизиращ фактор в енергийния микс на България. Поддръжката на съществуващите мощности в АЕЦ „Козлодуй“ ще бъде съчетана с евентуално изграждане на нови реактори, включително малки модулни реактори (SMR), които се разглеждат като бъдещо поколение безопасна и гъвкава ядрена технология. Тази форма на енергия ще служи като „гарантиран товар“ в система с преобладаващо променливи възобновяеми източници. Интеграцията на ядрената енергия с ВЕИ ще изисква нови модели на управление на натоварването, съхранение на енергия и пазарна гъвкавост.

Интелигентни мрежи Преминаването към интелигентни електропреносни и разпределителни мрежи ще бъде от решаващо значение за адаптиране на системата към новите изисквания. Технологии като смарт електромери, микромрежи и двупосочен енергиен поток ще позволят потребителите не само да консумират, но и да произвеждат и продават електричество – процес, известен като „енергиен проскюмъризъм“. Интелигентните мрежи ще позволят по-ефективно управление на натоварванията, по-добра реакция при аварии и значително по-високо ниво на прозрачност и ангажираност на крайните потребители. Дигитализацията ще засегне както техническите, така и управленските аспекти на сектора.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Енергийна ефективност Наред с производството на енергия, намаляването на нейното потребление ще бъде друг ключов приоритет. Масова национална програма за саниране на сгради ще цели не само икономии на енергия, но и подобряване на условията на живот. В допълнение, въвеждането на умни системи за управление на потреблението в домакинствата, индустрията и публичния сектор ще спомогне за по-рационално използване на ресурсите. Образователни инициативи ще имат за задача да изградят нова енергийна култура, ориентирана към устойчивост и информираност. Енергийната ефективност ще се разглежда не просто като техническа мярка, а като културен и социален процес.

Децентрализация През следващите години ще се наблюдава ясно изразена тенденция към децентрализация на производството на енергия. Все по-често домакинства, малки фирми и общности ще започват да генерират собствена енергия чрез соларни панели и малки ВЕИ инсталации. Ще се създават местни енергийни кооперативи, които не само ще повишат енергийната независимост, но и ще задълбочат социалното участие в енергийния преход. Така децентрализацията ще се превърне в инструмент не само за технологична модернизация, но и за демократизация на енергийната система. Това ще изисква промени в регулациите, както и създаване на нови бизнес модели и платформи за енергиен обмен между потребители.

Съхранение на енергия Съхранение на енергия. Един от най-големите технологични и логистични предизвикателства пред системата с високо ВЕИ участие е осигуряването на надеждно съхранение на електроенергия. Развитието на батерийни системи, включително на ниво домакинства и предприятия, ще бъде ключово за балансиране на мрежата. Наред с тях ще се инвестира в изграждането на водородна инфраструктура, която да служи както за съхранение, така и за пренос и използване на енергия в други сектори като транспорт и индустрия. Помпено-акумулиращите станции ще продължат да играят важна роля при мащабно съхранение на електроенергия и реакция при пикови натоварвания. Тези технологии ще допълват системата и ще осигуряват нейната стабилност.

Свързаност със съседни пазари Интегрирането на България в регионалната и европейската електроенергийна мрежа ще продължи да бъде стратегически приоритет. Подобряването и разширяването на междусистемните връзки със съседни държави, особено с Гърция, Румъния, Сърбия и Северна Македония, ще улесни трансграничната търговия, ще повиши сигурността на доставките и ще създаде условия за по-гъвкав енергиен пазар. Така България ще може не само да внася, но и да изнася електроенергия, особено в моменти на

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

свръхпроизводство от ВЕИ. Свързаността ще се разглежда не просто като физическа инфраструктура, а като основа за икономическа и политическа стабилност в региона.

Социална устойчивост В основата на цялата енергийна трансформация ще стои принципът на социална справедливост. За да бъде преходът не само екологично устойчив, но и социално приобщаващ, ще бъдат разработени механизми за подкрепа на уязвимите групи.

Енергийната трансформация на страната ще бъде критична за постигането на климатична неутралност и енергийна независимост. Комбинацията от ВЕИ, ядрена енергия и умни мрежи ще оформи гръбнака на новата енергийна парадигма. Социалната справедливост и достъпността на енергията трябва да останат в центъра на прехода.

2.6. Политика в сферата на телекомуникациите и цифровизация

Цифровата свързаност е основа за конкурентоспособна икономика и приобщено общество. До 2025 г. напредъкът включваше национално покритие с широколентов интернет и начално внедряване на 5G. В новия период 2026–2040 г. ще се наложи *цялостна дигитална трансформация*, особено в периферните и селски райони.

Основни насоки и прогнози за периода 2026 г. – 2040 г.:

- *Универсален достъп до интернет*: 100% покритие с високоскоростен интернет, включително в планински и гранични райони.
- *5G и бъдещи технологии*: Национално 5G покритие, подготовка за 6G, „интернет на нещата“ (IoT).
- *Цифрова грамотност*: Образователни програми, дигитални умения за възрастни, ИТ обучение в училищата.
- *Електронно управление*: Едно гише за услуги, електронни удостоверения, автоматизирани административни процеси.
- *Киберсигурност*: Национални центрове за защита на данни, обучения и стратегически капацитет.
- *Дигитална икономика*: Насърчаване на стартъпи, ИТ хъбове, износ на дигитални услуги.
- *Интелигентни градове и села*: Умно осветление, дигитален трафик, управление на отпадъци и комунални услуги.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- *Телекомуникационна инфраструктура*: Фиброоптични кабели, сателитни връзки, облачни услуги.
- *Регионална свързаност*: Трансгранични ИКТ мрежи със съседни страни и европейски дигитални хъбове.

През следващото десетилетие България ще навлезе в нов етап на цифрова трансформация, в който телекомуникационната свързаност и дигиталните технологии ще престанат да бъдат просто допълнение към икономиката и ще се превърнат в нейна структуроопределяща основа. Цифровизацията ще обхване всички слоеве на обществото – от домакинствата в отдалечени райони до центровете за данни, от училищата до публичната администрация. Страната ще трябва не само да гарантира универсален достъп до интернет и новите мрежови технологии, но и да изгради зряла цифрова култура, в която сигурността, ефективността и иновациите се допълват взаимно. Успехът на тази политика ще зависи не толкова от темпа на технологично внедряване, колкото от способността на институциите, бизнеса и гражданите да взаимодействат в рамките на една споделена дигитална среда.

Универсален достъп до интернет Постигането на 100% покритие с високоскоростен интернет ще бъде основополагаща цел на бъдещата телекомуникационна стратегия. Това означава не просто наличието на мрежа, а осигуряване на реална свързаност с достатъчна скорост и надеждност, включително в планински, гранични и слабо населени райони. За да бъде този достъп ефективен и приобщаващ, той трябва да бъде съчетан с достъпни цени, съвместими устройства и обучени потребители. Въвеждането на фиброоптични връзки, сателитни технологии и мобилен интернет от ново поколение ще се използва паралелно, така че всяко населено място да има своята дигитална врата към света.

5G и бъдещи технологии Разгръщането на пълно национално 5G покритие ще бъде съчетано с ранна подготовка за следващото поколение мобилни мрежи – 6G. Тези технологии ще осигурят не само по-висока скорост и капацитет, но и възможност за развитие на нови индустрии и услуги – като автоматизация в производството, дистанционно здравеопазване, автономен транспорт и интелигентна енергетика. Развитието на „интернет на нещата“ (IoT) ще създаде среда, в която физическият свят – уреди, превозни средства, инфраструктура – ще бъде постоянно свързан и управляван в реално време. Това ще изисква нови стандарти за съвместимост, ниска латентност и сигурност на мрежите.

Цифрова грамотност В центъра на успешната цифровизация ще бъде човешкият фактор – способността на хората да ползват ефективно и отговорно цифровите технологии.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Образователната система ще бъде ключова в този процес, чрез включване на информационни технологии в училищното обучение, развитие на дигитални умения сред преподаватели и въвеждане на програми за киберхигиена още от ранна възраст. Паралелно с това ще се развиват програми за възрастни и трудово активни граждани, които да придобият умения в областта на електронното банкиране, дигиталните документи, работа с платформи и използване на изкуствен интелект в ежедневието. Цифровата грамотност няма да бъде разглеждана просто като техническа компетентност, а като базово условие за пълноценно гражданство в съвременното общество.

Електронно управление Електронното управление ще се превърне в гръбнака на модерната публична администрация. Концепцията за „едно гише“ ще бъде реализирана чрез централизирани платформи за електронни услуги, които ще обединяват данни, удостоверения, административни процедури и комуникация между гражданите и институциите. Автоматизацията на процесите, използването на блокчейн за удостоверяване на самоличност и архиви, както и въвеждането на изкуствен интелект в обработката на заявки ще повишат ефективността и ще намалят бюрокрацията. Така дигиталната държава ще се превърне от обещание в ежедневна реалност – достъпна, прозрачна и предвидима.

Киберсигурност С разрастването на дигиталните услуги и инфраструктурата, киберсигурността ще бъде критичен приоритет. Създаването на национални центрове за защита на данни, системи за ранно предупреждение при киберзаплахи и реагиране при инциденти ще формират ядрото на новата защита. Киберсигурността ще бъде не само технологично предизвикателство, но и културна задача – чрез обучения, етични стандарти и информираност на потребителите. Частният сектор ще бъде активен партньор в създаването на „дигитален имунитет“ – от финансовите институции до здравните платформи, всички ще бъдат включени в общата рамка за устойчивост срещу цифрови рискове.

Дигитална икономика Икономическият растеж през следващите десетилетия все по-тясно ще бъде свързан с дигиталния сектор. България има потенциал да се утвърди като регионален център за развитие на софтуер, износ на дигитални услуги и платформи с висока добавена стойност. Насърчаването на стартъпи, създаването на ИТ хъбове в различни региони и въвеждането на облекчени регулации за иновационни компании ще създадат благоприятна среда за предприемачество и технологично обновление. Успоредно с това, ще се насърчава цифровизацията на традиционните сектори – индустрия, земеделие,

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

логистика – така че цялостната икономика да се възползва от предимствата на цифровия преход.

Интелигентни градове и села Концепцията за интелигентни населени места ще се развива както в големите градове, така и в селските райони. Внедряването на умно осветление, дигитално управление на трафика, интелигентно събиране и управление на отпадъци, както и автоматизирани комунални услуги ще повиши качеството на живот и ще намали разходите на общините. Технологиите ще позволят по-добро планиране, управление на ресурси и взаимодействие с жителите. Дигиталното село няма да бъде утопия, а практическа реалност, в която иновациите достигат до всяка точка на територията чрез достъпна и надеждна инфраструктура.

Телекомуникационна инфраструктура За да се осъществи тази трансформация, ще бъде необходимо мащабно инвестиране в телекомуникационна инфраструктура. Развитието на фиброоптични мрежи, внедряване на сателитни връзки и разширяване на облачните услуги ще създадат основата за гъвкава, мащабируема и устойчива дигитална среда. Тези елементи ще осигурят не само капацитет, но и устойчивост на натоварвания, както и възможност за динамична адаптация към технологичните промени. Облачните платформи ще се използват не само в частния сектор, но и за държавни услуги, осигурявайки достъп, сигурност и ефективност.

Регионална свързаност България ще укрепи своята роля като част от европейското дигитално пространство чрез развитие на трансгранични ИКТ мрежи и участие в инициативи за свързване на цифровите хъбове в региона. Това ще улесни свободния поток на данни, ще подобри съвместимостта на услугите и ще отвори нови възможности за сътрудничество.

Цифровизацията ще бъде в основата на всички сектори и ще определи конкурентоспособността на страната през 21-ви век. Универсалният достъп, киберсигурността и дигиталната грамотност ще формират триъгълника на приобщаващата трансформация. Инвестициите в ИКТ инфраструктура и умни технологии ще стимулират икономическия растеж и общественото развитие.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

2.7. Икономическа политика

Българската икономика премина през значителна трансформация през последните десетилетия, но остава уязвима поради зависимост от външни пазари и регионални дисбаланси. Периодът 2026–2040 г. ще изисква *диверсификация, иновации и териториално балансирано развитие.*

Основни насоки и прогнози за периода 2026 г. – 2040 г.:

- *Регионално балансирано развитие*: Насърчаване на икономически активности извън София чрез индустриални зони и фискални стимули.
- *Зелена икономика*: Подкрепа за предприятия в сектора на кръговата икономика, биоикономика и екотехнологии.
- *Индустриална модернизация*: Инвестиции в автоматизация, роботика, ИИ и дигитална трансформация.
- *Малки и средни предприятия (МСП)*: Достъп до финансиране, административна подкрепа и обучителни програми.
- *Туризъм с висока добавена стойност*: Развитие на здравен, културен, еко- и агротуризъм.
- *Стартиращи и иновативни компании*: Подкрепа за ИТ, биотехнологии, финтех и зелени иновации.
- *Трудова мобилност и образование*: Свързване на образованието с нуждите на пазара на труда, дуални системи.
- *Трансгранична икономика*: Икономически коридори със Сърбия, Румъния, Турция и Гърция.
- *Икономическа устойчивост*: Диверсифициране на износа и минимизиране на външни икономически шокове.

В следващите петнадесет години България ще бъде изправена пред предизвикателството да изгради по-устойчива, иновативна и регионално балансирана икономика. След десетилетия на пазарни трансформации, присъединяване към Европейския съюз и отваряне към външни пазари, икономиката на страната показа устойчив ръст, но остана уязвима поради висока външна зависимост, демографски натиск и неравномерно развитие между столицата и останалите региони. Политиката в периода 2026–2040 г. ще трябва да адресира именно тези

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

структурни слабости чрез активна държавна намеса, интелигентно планиране и дългосрочни инвестиции в човешки капитал, технологии и инфраструктура.

Регионално балансирано развитие Един от най-съществените приоритети ще бъде преодоляването на териториалните икономически дисбаланси, които в продължение на години концентрираха инвестиции и заетост в София и няколко други големи центъра, оставяйки значителни части от страната слабо развити и демографски обезлюдени. Стратегията за балансирано развитие ще включва създаването на нови индустриални зони в Северозападна България, Родопите и Странджа, както и прилагането на фискални и регулаторни стимули за привличане на инвеститори в по-малките общини. Целта няма да бъде просто механично разпределение на ресурси, а създаване на жизнени регионални икономики, които генерират добавена стойност, заетост и социална стабилност на местно ниво.

Зелена икономика и устойчив растеж Преходът към зелена икономика ще бъде неотменима част от икономическата трансформация на страната. Очаква се нарастваща подкрепа за предприятия, които работят в областта на кръговата икономика, екотехнологиите и биоикономиката, включително тези, които използват природни ресурси устойчиво или произвеждат продукти с нисък въглероден отпечатък. Зеленият преход ще бъде не само екологично необходим, но и икономически рационален, тъй като ще създаде нови работни места, ще стимулира технологични иновации и ще подобри достъпа на българския бизнес до европейско финансиране и нови пазари. Дългосрочната цел ще бъде съчетание между икономически растеж и опазване на околната среда – модел на развитие, който гарантира устойчивост за бъдещите поколения.

Индустриална модернизация и цифровизация Модернизацията на българската индустрия ще бъде водеща линия в икономическата политика, като основното внимание ще бъде насочено към технологичната трансформация на производствения сектор. Автоматизацията, роботиката, изкуственият интелект и внедряването на „индустрия 4.0“ ще бъдат не просто инструменти за повишаване на ефективността, а и път към подобряване на международната конкурентоспособност на българската икономика. Важен акцент ще бъде и дигиталната трансформация на малките и средните предприятия, които представляват гръбнака на икономиката, но често изостават в технологично отношение. Подкрепата за тях ще включва достъп до финансиране, обучения, цифрова инфраструктура и намаляване на административната тежест.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Подкрепа за малки и средни предприятия Политиката спрямо малките и средните предприятия ще бъде поставена в центъра на икономическото обновление. Този сектор, който осигурява голяма част от заетостта и предприемачеството в страната, ще получи засилена институционална и финансова подкрепа. Осигуряването на достъпни кредитни линии, програми за насърчаване на износа и участие в иновационни клъстери ще спомогне за излизането на МСП от периферията на икономическата система. Наред с това, ще се развиват центрове за бизнес подкрепа, които ще предлагат консултации, обучение и насърчаване на технологичен трансфер. Стимулирането на предприемачество ще бъде приоритет в политиките за регионално развитие и заетост.

Туризъм с висока добавена стойност Туристическият сектор ще бъде реформиран и надграден така, че да премине от количествен към качествен модел на развитие. Вместо да разчита изключително на масов туризъм и сезонни потоци, България ще се стреми да развие специализирани форми на туризъм с по-висока добавена стойност, като здравен, културен, винен, еко- и агротуризъм. Това ще изисква подобрение на туристическата инфраструктура, маркетинг, свързаност и повишаване на стандартите на обслужване. Цифровизация та ще бъде ключова за управлението на туристическия капацитет, популяризацията на малко познати дестинации и създаването на персонализирани туристически преживявания.

Стартиращи и иновативни компании Стартиращите и високотехнологични компании ще бъдат двигател на икономическата динамика през следващите десетилетия. Подкрепата за екосистемата от стартъпи ще обхваща сектори с висока добавена стойност като информационни технологии, биотехнологии, финтех и зелени иновации. Ще се създадат условия за достъп до рисков капитал, подкрепа чрез инкубатори и акселератори, както и улеснени административни процедури за създаване и развитие на иновативни компании. Стимулирането на научноизследователска дейност и сътрудничеството между университети и бизнес ще играят важна роля в изграждането на устойчива иновационна екосистема.

Трудова мобилност и образование Свързването на системата на образованието с нуждите на пазара на труда ще бъде от решаващо значение за икономическата адаптивност и социалната стабилност на страната. Дуалното образование, при което обучението се провежда едновременно в училище и на работното място, ще бъде разширено, особено в техническите и инженерните професии. Ще се създадат регионални центрове за професионално обучение, насочени към младежи, безработни и възрастни в преход към нова заетост. Трудовата мобилност, както вътре в страната, така и през граница, ще бъде

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

улеснявана чрез дигитални платформи, съвместими квалификации и сътрудничество с други страни от региона и ЕС.

Трансгранична икономика Регионалната икономическа свързаност ще играе все по-важна роля за позиционирането на България в международната икономическа среда. Развитието на трансгранични икономически коридори със Сърбия, Румъния, Турция и Гърция ще създаде нови възможности за търговия, логистика и съвместни инвестиции. Инфраструктурните проекти в тези зони ще бъдат допълнени от административни облекчения и дигитални платформи за трансгранично сътрудничество. По този начин страната ще затвърди ролята си на кръстопът между Европа, Азия и Близкия изток.

Икономическа устойчивост В основата на цялостната икономическа стратегия ще стои стремежът към устойчивост и дългосрочна стабилност. Диверсификацията на износа по пазари и сектори ще бъде основен инструмент за ограничаване на риска от външни икономически шокове и зависимост от ограничен брой външни партньори. България ще трябва целенасочено да разширява своята експортна география извън рамките на Европейския съюз, чрез активна търговска дипломация, участие в международни панаири и двустранни икономически споразумения с бързоразвиващи се региони като Близкия изток, Азия и Африка. Наред с това, ще се постави акцент върху секторна балансираност, така че икономиката да не бъде прекалено зависима от няколко водещи индустрии. Развитието на нови сектори с висока добавена стойност – като възобновяеми енергийни технологии, биоинженеринг, дигитални услуги и интелигентно производство – ще разшири основата на икономиката и ще намали нейната циклична уязвимост. Финансовата устойчивост също ще бъде приоритет – чрез разумно управление на публичните финанси, устойчив дълг и засилване на вътрешните източници на растеж, включително вътрешното потребление и местните инвестиции. Устойчивостта ще има и социално измерение – чрез гарантиране на икономическа приобщеност, достъп до трудов пазар за уязвими групи и минимизиране на неравенствата между региони и социални слоеве. Така икономическата политика няма да бъде насочена само към темпове на растеж, а към неговото качество и трайност – като се изгражда икономика, устойчива не само на пазарни сътресения, но и на климатични, демографски и технологични промени.

Икономическата политика на България трябва да отговори на нуждата от устойчивост, иновации и социална кохезия. Чрез подкрепа за МСП, зелени технологии и регионално развитие се цели по-конкурентна и балансирана икономика. Стратегическият фокус върху

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

човешкия капитал и цифровизацията ще определи бъдещото икономическо лидерство на страната.

2.8. Транссекторни предизвикателства за периода 2026 – 2040 г.

Пространственото и регионалното развитие на България през периода 2026–2040 г. ще се осъществява в условията на значителни социално-икономически, екологични и технологични промени, както на национално, така и на европейско и глобално ниво. Анализът на секторните политики ясно показва, че бъдещите предизвикателства не могат да бъдат разглеждани в изолация – те са дълбоко взаимосвързани и изискват *цялостен, интегриран и дългосрочен подход*.

Устойчивостта на териториалното развитие вече не зависи само от инвестиции в инфраструктура или отделни индустрии, а от способността на страната да *реагира координирано на комплексни процеси* – демографски срив, климатична нестабилност, урбанизационен натиск, социални неравенства и технологични неравновесия.

Пространството в България, вместо да бъде само пасивна сцена на икономическо развитие, трябва да се разглежда като *активен ресурс* – с разнообразни функции, потенциали и ограничения. Наличието на значителни териториални различия между Северна и Южна България, между столичния регион и периферията, между големи градове и изоставащи общини, изисква нова парадигма на развитие – такава, *която не се основава само на конкуренция между територии, а на сътрудничество и взаимна допълваемост*.

В този контекст, обобщените изводи по-долу не просто констатират настоящи проблеми, а очертават посоки за дългосрочни политики, които да бъдат заложени в новата Национална концепция за пространствено развитие на България (2026–2040). Те подчертават нуждата от териториална справедливост, интелигентно управление на ресурсите и висока адаптивност на институциите.

Ключови изводи и посоки:

- *Демографска стагнация и обезлюдяване*: България е изправена пред дълбока демографска криза – застаряващо население, ниска раждаемост и силна външна миграция. Необходимо е интегриране на демографската политика в пространственото планиране – чрез стимули за заселване в стратегически райони, подкрепа за семейства, преференции за млади специалисти в малки и средни градове;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- *Инфраструктурни дефицити*: Неравномерното развитие на транспортна, енергийна, цифрова и социална инфраструктура води до икономическа изолация на цели региони. Новата концепция трябва да приоритизира териториалната свързаност и достъп до базови услуги чрез целенасочени инвестиции, с фокус върху Северна България, Родопите и граничните зони;

- *Засилен моноцентризъм:* Прекомерната концентрация на население, капитал и иновации в столицата задълбочава регионалните неравенства. Препоръчва се изграждане на полицентрична система чрез регионални хъбове – Варна, Пловдив, Бургас, Русе, Стара Загора и Велико Търново – и тяхното свързване с по-малки градове;

- *Хаотична урбанизация и липса на териториален контрол*: Разрастването на градовете често се случва без стратегическо планиране – води до загуба на зелени площи, пренатоварване на услуги, социална сегрегация. Изисква се въвеждане на пространствена регулация с ясни граници на урбанизирани територии, нови инструменти за управление на градски растеж (зелени пояси, реконверсия на индустриални зони и др.);

- *Завземане на земеделски земи за неземеделски нужди*: Липсата на контрол при смяна на предназначение на земи води до деградация на селскостопанските територии. Необходимо е въвеждане на механизми за опазване на плодородните зони чрез териториално планиране, регулаторни ограничения и прилагане на принципа „нетна загуба на земеделски площи – нула“.

- *Липса на териториално интегрирани политики:* Често отделните секторни политики се прилагат фрагментирано, без да се отчита териториалният контекст. Националната концепция за пространствено развитие 2026–2040 г. трябва да въведе *интегрирано териториално планиране*, основано на ГИС, прогнозни сценарии и активно участие на регионалните и местните власти.

Въпреки предизвикателствата, България разполага със стратегически ресурси – благоприятна география, природно разнообразие, културно наследство, сравнително развита ИКТ инфраструктура. Това предоставя възможности за развитие на устойчив туризъм, дигитална икономика, агроиновации и междурегионално сътрудничество.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

2.9. Изводи и препоръки от изготвената Последваща оценка за изпълнението на НКПР 2013-2025 г. Актуализация 2019 г.:

През последните няколко години са изготвени: Последваща оценка на въздействието на Закона за регионалното развитие и Правилника за неговото прилагане за периода 2013 – 2022 г., Последваща оценка и окончателен доклад за изпълнението на Националната стратегия за регионално развитие за периода 2012-2022 г., Последваща оценка и окончателен доклад за изпълнението на Националната концепция за пространствено развитие за периода 2013-2025 г., включително актуализацията ѝ от 2019 г. Чрез тези оценки е извършено проследяване на прилагането на стратегическите и оперативни цели и мерките за предходния период на действие. Резултатите от постигнатото са взети предвид при изготвянето на НКРПР, като са идентифицирани нерешени за периода проблеми пред регионалното и пространственото развитие на страната. Изводите от разработения анализ и препоръките на последващите оценки на стратегическите документи аргументират избора на стратегическите цели и приоритети в настоящия документ, които подкрепят основните двигатели на регионалното икономическо развитие и сближаване, както и провеждането на проактивен подход за региони, изложени на риск да попаднат в „капана на развитието“.

Изводи и препоръки относно провеждането на политиката за развитие на националната територия и разработването на стратегическия документ за регионално и пространствено развитие на национално ниво за периода след 2025 г. на база на изводи от изпълнението на НСРР и НКПР, които са предложени в изготвената последваща оценка и окончателен доклад за изпълнението на Националната концепция за пространствено развитие за периода 2013-2025 г. са:

- С цел постигане на по-високо ниво на съгласуваност между НКРПР и секторните програми и стратегии, се препоръчва приемането на използвания в НКПР териториален модел за териториална основа на мерките на съответните секторни документи, а от страна на НКРПР – обвързани с постановките на съответните секторни стратегически документи предложения за развитие на съответната секторна инфраструктура с ясни пространствени параметри. Ролята на стратегически документ от най-висок ранг на Националната програма за развитие я прави основополагащ документ за постигане на съгласуваност между различните стратегически документи и програми;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Препоръчва се разширяване на употребата на интегриран териториален подход в стратегическото планиране като цяло и надграждането и в сферата на регионалното развитие, чрез системна подкрепа за усвояване спецификите на подхода от участниците в процеса, както и по-прецизната му и смела употреба - „Различните региони имат различни отправни точки и различни пътища на развитие“;
- При съобразяване на НКРПР с постановките на ЗУТ да се съблюдава следния извод от анализа: С оглед специфичния характер на НКРПР и ИТСР може да се заключи, че съгласно ЗУТ системата от документи за пространствено развитие на национално и регионално ниво определя стратегия за интегрирано пространствено развитие, която съдържа целите на държавната политика за устройство на територията, както и произтичащите от тях изисквания/насоки относно устройството на териториите, в т.ч. към определяне на основното им предназначение (в устройствените планове), както и относно определяне (в устройствените планове) на обхвата и режима на устройството на териториите с особена териториално устройствена защита;
- НКРПР с период на действие 2026 – 2040 г. трябва да вземе предвид бъдещата промяна в обхвата на регионите за планиране от ниво 2, както и да формулира насоки относно процеса по изработване на ИТСР съобразени с нея, в т.ч. поставящи условие за отчитане на въздействието на София върху територията на функционалния и градски район, определен от НСИ и влизащ в териториалния обхват на бъдещия Южен регион за планиране от ниво 2;
- Препоръчва се предприемането на системни действия за повишаване на експертния капацитет и осигуряване на необходимите ресурси за пълноценното реализиране на процеса по планиране, съгласуване, изпълнение, наблюдението и оценката на изпълнението на стратегическите документи;
- Наложително е да се вземат необходимите мерки относно предстоящото струпване в рамките на един период от време (малко преди 2030г.) на изработването и съгласуването на стратегически документи, покриващи почти всички сектори на социално-икономическото развитие и опазване на околната среда и биоразнообразието, в посока оползотворяване на тази възможност за постигане на нормативното изискване за координация между секторните политики;
- С оглед повишаване качеството на НКРПР и създаване на условия за неговото по-ефективно и ефикасно изпълнение се препоръчва надлежно обосноваване на целите,

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

приоритетите и мерките формулирани в документа, както и дефиниране на измерими показатели за отчитане на степента на постигане на целите;

- Да се обоснове и представи на високо политическо ниво необходимостта от подкрепа за адресиране на съществуващите предизвикателства при осигуряването на пълна обвързаност между стратегическото и бюджетното планиране, както и между осигуреното финансиране и реалните потребности за ефективното разработване, съгласуване, изпълнение, мониторинг и оценка на стратегическите документи.
- Да се работи съвместно за генериране на необходимата политическа подкрепа на високо ниво за нормативното регламентиране и контрол на реалното изпълнение на стандарти за качество на стратегическите документи.

3. Обобщени изводи – предизвикателствата на регионалното и пространственото развитие

Към 2025 г. България все още не се е възползвала рационално от геополитическия фактор „стратегическо местоположение на Балканите" и продължава да изпитва негативите от другото му измерение „периферия" на ЕС. Тя се явява с нов статут „граница на Шенгенското пространство". Повишава се отговорността и напрежението за опазване на тази граница. Пространственото развитие в настоящия световен контекст би се повлияло относително от тези фактори. Стабилността се запазва, въпреки тенденциозното влошаване на глобалната стабилност. Глобалният индекс за мира, изготвен от Института за икономика и мир, оценява общо 23 показателя, разделени в три отделни категории: милитаризация, безопасност и сигурност и вътрешни и международни конфликти. Страните, заемащи челните места в класацията, остават изключително стабилни вече близо две десетилетия – доказателство за дългосрочната устойчивост на политиките за опазване на мира.

България заема относително престижното 29-о място (2020 г. заема 28-о място) сред 163 държави в тазгодишния Глобален индекс на мира (Global Peace Index 2025), публикуван от Института за икономика и мир (IEP) в Сидни.[67] Страната се класира сред най-сигурните в

[67] https://news.bg/int-politics/globalniyat-indeks-na-mira-balgariya-e-po-bezopasna-ot-strani-kato-velikobritaniya-i-norvegiya.html

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

света и на първо място по безопасност в Източна Европа и на Балканите. Класацията отчита ниски нива на престъпност, липса на въоръжени конфликти и сравнително слаба милитаризация. България изпреварва в класацията съседни държави като Гърция (45), Румъния (38), Северна Македония (51), Сърбия (64) и Турция (146). Според доклада, макар общият резултат на страната да остава стабилен, някои индикатори са се влошили (насилието по време на протести, политическата нестабилност и повишените военни разходи). Но това са индикатори, които не влияят пряко на пространственото развитие.

Последните 17 години са белязани от значително увеличаване на политическата нестабилност, нарастващата геополитическа фрагментация и други. Тази фрагментация се забелязва най-ясно по показателя за отношенията между съседните държави. Наблюдава се и значително намаляване на глобалната интеграция в областта на икономиката, търговията, дипломацията и военното сътрудничество от началото на световната финансова криза през 2008 г.

Истинското предизвикателство пред Европа е преразпределението на публични средства от заетост, здравеопазване и образование към отбрана, което увеличава риска от по-нататъшно изостряне на напрежението, отбелязват още от IEP.

България отбелязва безпрецедентен ръст в световното подреждане по икономическа свобода. Страната се нарежда на 23-то място от 165 държави и територии, включени в изследването “Икономическа свобода по света 2022”, публикувано от Института за пазарна икономика съвместно с канадския институт Fraser[68]. Индексът класира България сред най-свободните държави, но оценката за икономическата свобода в страната всъщност намалява. Резултатът на България е 7.69 т. (от максималните 10 т.), което е спад с 0.10 т. спрямо миналогодишното представяне. Причината за изкачването на България в класацията с цели 8 позиции на практика е влошаването на свободата в редица държави.

Пандемията от Covid-19 се превръща в най-голямата катастрофа за икономическата свобода в световен мащаб. Сравнение по най-засегнатите от кризата компоненти на индекса показва голямото намаление на резултатите в европейските държави.

Именно това обаче позволява на България да изпревари множество държави. Докато през 2020 г. повечето от останалите страни членки увеличават значително трансферите и субсидиите, поемат нови дългове и печатат пари, в България тези негативи са забавени и в

[68] https://efotw.org/?geozone=world&page=map&year=2023&countries=GBR

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

сравнително ограничен мащаб – компенсациите са сравнително малко, мерките са относително добри. Като изключим подобряването на класирането заради влошаването при други държави, България има някои котви, които устойчиво осигуряват стабилност през годините и реално показват високи оценки и добро място в класацията на индекса. Такива са ниското подоходно облагане (плосък данък), стабилните пари (валутен борд), ниски мита (членство в ЕС), свободното кредитиране (голям брой банки) – дългосрочни политики за растеж и просперитет.

В най-слабата за България категория – „Правна система и право на собственост“ – липсва подобрение. Слабата правна система и защита на право на собственост спъва инвестициите, предприемачеството и дългосрочното развитие на икономиката и това не може да бъде компенсирано и преодоляно с по-добри постижения в други измерители на свободата. Други фактори, които не се виждат от резултата на България в индекса, са формалното изпълнение на законодателство и големите регионални различия.

Освен разгледаните голям брой разнопосочни фактори и политики с въздействие върху пространственото развитие, всички останали политики имат своите териториални измерения, които са използвани при формирането на модела за пространствено развитие на националната територия. Всички характеристики и протичащи процеси на двете макросистеми - природна и антропогенна, оказват съответното влияние върху структурните елементи и настъпващи промени в националната територия.

Желаният пространствен модел на националната територия се основава на европейската политика за полицентризъм и обвързването на населените места в мрежи, като се следват взаимодействията в една йерархична система от градове. Йерархията на населените места – градове-центрове обособява нива на мрежи, които си взаимодействат и взаимодопълват помежду си. Те формират структурата на селищната мрежа. В основата на тази структура са селските райони със слаби центрове от малки градове и по-големи села. Този модел през годините постепенно губи своята значимост заедно с намаляването на относителния дял на селското стопанство в икономиката и обезлюдяването на териториите. Големите градове – центрове от първите йерархични нива с техния потенциал, функции и протичащи процеси определят степента на регионалното развитие, докато жизнеността на националния пространствен модел зависи от състоянието на центровете в селските райони – периферии.

Поради неравенствата в развитието и начина, по който политиките на Общността влияят върху отделните региони, местните общности и регионите на ЕС не се сближават

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

автоматично към регионално балансирана територия. Важно е да се предприемат пространствено диференцирани мерки и да се използва възможността, предоставена от европейската интеграция, за постигане на устойчиво и по този начин териториално балансирано развитие. Насоките за пространствено развитие на ЕС са развитие на полицентрична и балансирана градска система и укрепване на партньорството между градските и селските райони. Това включва преодоляване на остарелия дуализъм между града и селото. Такава закономерност е основен мотив за равностойно третиране и подпомагане както на големите, така и на малките центрове, която е в основата и на общоевропейската политика за регионално развитие след 2020 г. Разликите са в насочеността и използваните инструменти за тази подкрепа.

Насърчават се интегрирани транспортни и комуникационни концепции, които подкрепят полицентричното развитие на територията на ЕС и са важна предпоставка за това европейските градове и региони да се интегрират. Застъпва се политика на постепенен равен достъп до инфраструктура и знания, развитие и опазване на природното и културното наследство чрез разумно управление. По този начин да се запазват и задълбочават регионалните идентичности и да се поддържа природното и културното разнообразие на регионите и градовете.

Перспективата за пространствено развитие, ограничена до полицентрично развитие на отделни метрополни региони, не е в съответствие с традицията за поддържане на градското и селското разнообразие на ЕС. Поради тази причина целта вече е полицентрична структура на селища на цялата територия на ЕС със степенуван ранг на градовете. Това е съществена предпоставка за балансирано и устойчиво развитие на местните образувания и региони и за развиване на реалното локационно предимство на ЕС спрямо други големи икономически региони в света.

Като се вземат под внимание всичките тези фактори и основни постановки за европейското пространственото развитие е необходимо да се резюмират по-важните предимства и недостатъци в развитието на националната територия. Те са систематизирани в две групи и се третират като основни предизвикателства. Изследваният период времево е достатъчно кратък за да има значителни промени в основните предизвикателства понастоящем и актуализацията на НКПР от 2019 г.

Негативните предизвикателства (проблеми) са следствие от:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- *Демографска стагнация и обезлюдяване* – продължително осезателно намаляване и застаряване на населението, почти непоправимо обезлюдяване на периферните вътрешни и външни територии, емиграция на предимно млади и квалифицирани кадри; трайно влошаване на образованието (оценките на учениците по PISA[69] продължават да падат);

- *Инфраструктурни дефицити* – безспорно силно забавяне в оптималното свързване на националната територия със съседните държави и основните направления към Европа и Азия, забавяне в изграждането на елементите от TEN-T мрежата в националната територия, силно забавяне в оптималното транспортно свързване между слабата Северна България и по-силната Южна България;

- *Иновационно развитие* – дигиталната трансформация е много по-бавна спрямо останалите страни и изоставането продължава трайно; понижени възможности за търговия, диверсификация и мащаб на пазара; тенденция за слаба връзка “наука-бизнес”; продължава и се задълбочава ниската иновационна свързаност; изостава сериозно в сферата на иновациите и развитието на икономика, базирана на знанието; наблюдава се тенденция на забавяне на иновационното развитие на страната;

- *Периферия на Европейския съюз* – относителна отдалеченост на страната от европейските центрове на финанси, бизнес, иновации, високи технологии, знание, което води до значително изоставане в сравнение с други страни от Източна Европа;

- *Тенденция към моноцентризъм* – увеличаване на населението на гр. София с темпове, надхвърлящи двукратно темповете на нарастване на големи градове от същия ранг (в последния период леко намаляване на населението на гр. София), което застрашава полицентричността в развитието на страната и балансираното развитие на съседните общини;

- *Безкрайно недостатъчно оползотворяване на природните ресурси (специално минерални води),* както и тяхното включване в стопанския оборот за добавена стойност и здравно лечение, при положение, че сме на второ място в Европа след Исландия по наличие на натурална минерална и изворна вода с естествен произход, уникален състав и питейни качества;

- *Прекомерно експлоатиране на туристически ресурси* – необосновано и неоправдано презастрояване на най- привлекателните територии по черноморското крайбрежие и в

[69] Програма за международно оценяване на учениците" - Programme for International Student Assessment

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

планините около формиралите се курортно-туристически агломерации, водещо до висок антропогенен натиск- унищожаване на ценни ландшафти, претоварване на транспортната и техническата инфраструктура, влошаване на качеството на околната среда и на предлаганите туристически услуги;

- *Неоползотворено културно наследство* – недооценяване ролята на културното наследство като фактор за икономически растеж, и включване му в стопанския оборот на страната за добавена стойност, за генериране на активност и привличане на интерес и инвестиции, слаба координация и концентрация на проектите, свързани с разкриването, експонирането, социализирането и валоризирането на културните ценности на страната, особено на тези със световна и общоевропейска значимост.

- *Екстензивна и хаотична урбанизация* – строителство „на зелено", проекти застрашаващи екологично равновесие, изоставащо изграждане на мрежите и обектите на инженерно-техническата инфраструктура в зоните на ново строителство, и доизграждане във вече съществуващи урбанизирани среди (жилищни и вилни зони), пренебрегвани потребности от реконструкция, обновяване и ревитализация на много урбанизирани среди, компрометиран стандарт на антропогенната среда;

Предимствата на националното пространство са представени от:

- *Богата природа* – разнообразен релеф и ландшафти, благоприятен климат, атрактивни природни комплекси (вода, скали, гора), множество находища на минерални води с различни характеристики и значителен дебит, местообитания с богато биологично разнообразие, съхраняващи представители на флората и фауната с общоевропейско значение, необходимост от поощряване и подпомагане обществото при опазване на целостта и разнообразието в природата;

- *Територии с уникален характер* и неизползван потенциал за развитие на туризъм – разположени са почти повсеместно, съчетават природни и културни ценности, предлагат рекреационна среда с примамлива достъпност, биоклиматичен комфорт, комуникационна свързаност и балансирано човешко присъствие, с гарантиране, че всяка употреба на природни блага и културни ценности е справедлива и екоустойчива;

- *Биоземеделие* – наличие на множество микрорайони с благоприятни условия и неоползотворен потенциал за биоземеделие – чисти и плодородни почви, подходящи климатични условия, достатъчно водни ресурси, развитие като важен фактор за опазване на природната среда – постигане на биологично равновесие в производството, стимулиране и

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

увеличаване на биологичното разнообразие, както и цялостното изграждане на устойчива земеделска система;

- *Иновационно развитие - творческо въздействие*“ – тук България показва най-добро развитие, като влиза в топ 30. В тази област са и най-силните страни на иновационната среда – индикаторите за „нематериални активи“ (изкачване до 22-ра позиция) и „индустриален дизайн“ (12-та позиция);

- *Равномерна мрежа от населени места* - добре изградена от селища с различен ранг, съхранени специфична атмосфера и мащаб, начин на живот, добри социални взаимоотношения и запазени традиции в по-малките населени места;

- *Възможност за подобряване на иновациите* може да се реализира чрез добре организирани и пространствено обвързани центрове на знанието и иновациите, на изследователската и развойна дейност. Подходящите локализации са големите градове, в които има адекватна среда и потенциал (научен, технологичен, ресурсен, инфраструктурен) за „интелигентно” развитие – София, Пловдив, Варна, Бургас, Стара Загора, Русе и Плевен.

- *Политическа и социална стабилност* - сравнително устойчива, подкрепена от етническа толерантност и споена от градивни взаимодействия в районите със смесено население.

Формулирането на стратегическите цели на Националната концепция за регионално и пространствено развитие за периода 2026–2040 г. е пряко обусловено от резултатите и изводите от Последващата оценка на изпълнението на НКПР (2013–2025 г.) Актуализация 2019 г. Целите са подбрани така, че да адресират идентифицираните структурни проблеми, да надградят постигнатия напредък и да отговорят на новите предизвикателства пред регионалното и пространственото развитие.

Стратегическа цел 1: Териториално сближаване е формулирана в отговор на установеното в Последващата оценка частично постигане на полицентричния модел и устойчивите териториални дисбаланси. Целта надгражда необходимостта от укрепване на мрежата от градове-центрове, подобряване на свързаността и функционалната интеграция между териториите, както и от по-активно участие на българските региони в европейските и трансграничните пространства.

Стратегическа цел 2: Икономическо сближаване произтича от изводите за концентрация на икономическия растеж и ограниченото въздействие на досегашните интервенции върху

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

по-слабо развитите региони. Целта е насочена към по-добро използване на ендогенния потенциал на регионите, насърчаване на инвестициите, иновациите и производителността, както и към предотвратяване на задълбочаването на регионалните икономически различия.

Стратегическа цел 3: Социално сближаване и растеж отразява изводите от Последващата оценка за задълбочаващи се социални различия, неблагоприятни демографски тенденции и неравен достъп до услуги. Целта поставя фокус върху развитието на човешкия капитал, подобряването на качеството на жизнената среда и намаляването на социалните и вътрешнорегионалните дисбаланси.

Стратегическа цел 4: Екологична устойчивост е пряко обвързана с установената в оценката необходимост от по-силен екологичен и климатичен фокус. Тя отговаря на нарастващите рискове от климатични промени, деградация на природните ресурси и природни бедствия и цели интегриране на екологичната устойчивост като хоризонтален принцип във всички политики с териториално измерение.

По този начин стратегическите цели на НКРПР 2026–2040 г. представляват логично продължение и надграждане на Националната концепция за пространствено развитие 2013–2025 г., като отразяват натрупания опит от нейното прилагане и насочват политиката за регионално и пространствено развитие към по-устойчиви, балансирани и интегрирани решения в дългосрочен хоризонт.

Пространственият модел на актуализацията на НКРПР доразвива наследения модел, отразявайки промените в актуалния контекст и запазвайки структурата и основните му елементи, имащи изключително устойчив и инертен характер. Той създава условия за интегриране на политиките, идеите, участниците, програмите и проектите, интелектуалните, природните и финансовите ресурси. Това е осъзната потребност и задължително условие, заложено в голяма част от секторните стратегически документи за периода след 2020 – 2027 г.

Териториалната насоченост, по видове територии, определени в НКРПР, и съответните дефицити и намеси е посочена в следващата таблица

Таблица 4: Териториална насоченост на интервенции по типове територии

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Политика / интервенция	**Големи градски центрове и агломерации**	**Средни градове – базови центрове**	**Периферни територии**
Транспорт/свързаност	интермодалност, градска мобилност	базова достъпност, вторични връзки, обществен транспорт	Качествена транспортна свързаност, мобилна свързаност, безопасност
Социална инфраструктура	Качество и капацитет на услугите, специализирани услуги	Широк пакет услуги, болници, здравеопазване, културни и училищни мрежи	минимален пакет услуги, мобилни услуги, телемедицина,
Икономика/иновации	иновации, високотехнологични дейности	диверсификация, местни вериги, МСП	специализация (туризъм/ресурси), устойчивост
Околна среда/риск	качество на въздуха, управление на отпадъци	Управление на отпадъци, превенция, адаптация, води/почви	екосистеми, Управление на риска (речни корита, пожари)

Източник: НКРПР 2026-2040 г., автор НЦТР

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

IV. ПРОГНОЗИ. АЛТЕРНАТИВНИ СЦЕНАРИИ, СЦЕНАРИИ И ПРОСТРАНСТВЕНИ МОДЕЛИ ЗА РАЗВИТИЕ НА НАЦИОНАЛНАТА ТЕРИТОРИЯ

1. Пространствени модели

Пространствените модели традиционно се развиват бавно във времето, еволюционно. Те са многопластови и исторически обусловени и са основа и инструмент на политиката и целите за пространствено развитие на страната. Чрез мотивирано избран модел се преследва желаната и реализуема организация на националното пространство, създаваща равни възможности за всички жители, независимо от локализацията им. Това означава координирани интервенции, насочени към териториалните неравенства, към насърчаване на икономическата активност и ефективност, към решаване на социалните и екологични проблеми.

Възприето е, че *пространствените модели* се развиват с *йерархична структура* от 5 нива на селищни центрове, техните зони на влияние и връзките между тях (физически/транспортно-комуникационни и функционални). Динамиката на промените се повишава към по-ниските йерархични нива. Динамиката е най-слаба на национално ниво и най-изявена на ниво „община“.

За постигане относително стабилни населени места в пространствения модел е необходима регионална политика, насочена към публични усилия и ресурси за изграждане на инфраструктури и към поддържане и запазване на системите за публични услуги. Необходимо е добро поддържане и запазване на пространствената цялост на стабилни и удовлетворяващи населението публични услуги – здравеопазване, образование, социални услуги, култура и спорт.

Преминаването към пазарна икономика през последните 35 години оказа влияние в пространственото развитие на България. С вложените значителни публични усилия и ресурси не се постигна желания резултат и обрат. За оптимален резултат, за по-ефективно влияние на процесите в националното пространство е необходимо своевременно пренасочване и преразпределение на публичните ресурси. Незадоволително е използването на мощни инструменти като публично-частни партньорства за развитие на големи и модерни индустриални паркове, кооперирание на общини в предоставяне на публични услуги и други, за получаване на по-висок ефект и ефективност при прилагането

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

им, както и оползотворяване на местни потенциали чрез интегрирани териториални инвестиции.

Моделът на едно пространство по принцип е относително инертен във времето. В АНКПР 2019 г. е констатиран силен поляритет в развитието на общинските територии. Шест години по-късно, в анализа към настоящата концепция (НКРПР 2026 – 2040 г.), се наблюдава задълбочаване на тези неравенствата. Задълбоченият контраст „център – периферия" се наблюдава и на областно ниво. Макар и най-слабо изявени, неравенствата на регионално ниво затвърждават тезата за дисбаланси в развитието на националното пространство. Този проблем се приема като основно предизвикателство и към него се насочва съответен стратегически пакет при актуализацията на НКРПР 2026 – 2040 г. На тази основа кристализират два основни извода:

- Процесите на пространствена поляризация продължават и то с ускорено движение към *моноцентрични модели* на развитие на всички нива – общинско, областно, регионално, национално;
- Необходим е бърз обрат и пренасочване на процесите, водещи към *полицентрични модели* – на общинско, областно, районно ниво 2, и на страната. Този подход трябва да осигури запазване енергията на центъра, и *адекватна подкрепа на възможностите* за оползотворяване на ендогенните ресурси на периферииите според тяхната специфика.

„Подкрепена възможност" не означава абсолютизирана/директна намеса на държавата върху желания процес, а ефективно прилагане на регионална политика, създаваща нови конкурентни центрове за избор на място за инвестиции, за образование, за заетост, за жизнена кариера, за обитаване, за отдих.

С променящите се условия, населението, домакинствата и бизнесът стават все по-гъвкави и високомобилни. Мултилокалността, т.е. *животът на няколко места*, се увеличава. В резултат на което, те търсят нови пространства за жилища, работни места и отдих.

Проблемите и предизвикателствата, които по настоящем съществуват в условията на необходим климатичен неутралитет и тези които се очакват в прогнозируемото бъдеще, могат да се резюмират както следва:

- разрастването на урбанизираните територии за жилищни,
- обслужващи и производствени дейности;
- изоставяне и неревитализиране на терени и сграден фонд от закрити дейности;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- с налагане *онлайн търговията* на дребно започва освобождаване на търговски и офис площи – риск за поддържане на сградния фонд и обслужващата инфраструктура в центровете на градовете;

- цифровизация, водеща до неочаквано затваряне на производства, но същевременно и отваряне на възможности за нови бизнеси; цифровите форми на комуникация частично заместват директната пространствената близост;

- *атрактивните обществени пространства* се превръщат във все по-съществен фактор за качеството на селищната среда.

Тези процеси продължават да нарастват. Осигуряването на висококачествени бизнес локации се превръща в огромно предизвикателство, а рискът от по-нататъшно разрастване на големите градове се увеличава.

Конфликтните интереси трябва да бъдат внимателно анализирани и претеглени. Впоследствие е необходимо прецизно планиране, за да се сведе до минимум вредното въздействие върху хората, природата и опазването на ландшафта.

На тази основа са възможни следните действия:

- Разработване на модел на йерархични нива на пространствено планиране:
  - национално ниво за стратегическо позициониране на центровете на растеж;
  - регионално ниво за свързаност и интеграция;
  - локално ниво за инфраструктура, услуги и качество на живот;

- Пространствено развитие – разширяване развитието на селищната мрежа с адресиране не само в *ивиците на наследените урбанизационни оси,* а приоритизиране на градските възли (първо–трето ниво) в цялата територия на страната, като центрове на концентрация са определени за инвестиции, труд, жилища и услуги, с ясни инфраструктурни и социални политики;

- Инструменти за стратегическо управление на земята – планове за „консервативна“ употреба на земята (намаляване разрастването на урбанизираните територии), стремеж към концепцията за „компактен град“ (град на къси разстояния), за да има по-добър контрол върху по-нататъшното разширяване на градовете, планове за промишлени/бизнес зони (осигуряване на висококачествени бизнес локации), търговски модели и защита на паркова и зелена инфраструктура, насърчаване както реконструкцията на пренебрегвани райони,

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

така и изоставени индустриални и други терени, за предотвратяване на риска от по-нататъшно разрастване на големите градове[70].

- Подобряване на транспортната мрежа:
  - развитие на TEN-T връзки с акцент върху вътрешни връзки и свързаност между градове-центрове;
  - насърчаване на алтернативни модалности (обществен транспорт, велосипеди) и интегрирани маршрутни и тарифни системи, модернизация и разширяване на транспортните мрежи, техните основни направления, избиране и поддържане на свободни инфраструктурни маршрути за въздушни електропроводи и железопътни линии.
- Устойчивост и климат – координиране на урбанистичното развитие с цел минимизиране на екологичния отпечатък[71], разширяване на природните зони в градовете, опазването на ландшафта и биоразнообразието, намаляване на пътуванията в пиков час и подобряване на мобилността с ниски емисии.
- Трансгранична координация: създаване по-благоприятни условия за интензивни социално-икономическо сътрудничество и културен обмен (услуги, пазари на труда и инфраструктура), както с прилежащите страни-членки (Румъния и Гърция), така и с останалите – Турция, Сърбия и Северна Македония и адаптация към Шенгенското пространство със свързващи коридори, и с фокусиране върху укрепване на вътрешните връзки в националната територия, както и включване на мрежата от български градове в система от транспортни връзки, обслужваща икономически най-силните метрополии и региони на ЕС.

Националната територия *вече не е просто периферия и транзитно пространство*, а добре организирано място за бизнес и живеене, част от европейското и на ЕС.

Не последно по значимост, е качеството на „*отвореност“ на пространствените модели* и функционалната им интегрираност с транс-граничните територии и с превръщането на България във външна граница на Шенгенското пространство.

[70] София, Пловдив, Варна, Бургас, Стара Загора, Русе, Плевен – вече под 100 хил.д.

[71] Екологичен отпечатък - измерване на зависимостта на хората от природните ресурси, като се изчислява каква част от околната среда е необходима за поддържане на определен начин на живот.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Възприетият в настоящата НКРПР 2026 – 2040 г. подход към националното пространство включва *отдалечаване от идеята за развитие, протичащо само в ивиците на традиционните оси на урбанизация*. Моделът, базиран на идеята за лентово развитие по осите на урбанизация, вече не играе ключова роля. Акцентът вече се измества към *функционалните връзки* между българските центрове на растеж[72] и европейската метрополна мрежа. Съвременните предизвикателства пред развитието изискват както определена критична маса от човешки, икономически и социален капитал, така и добре организирано местно пространство. Последното включва добра транспортна и комуникационна свързаност, цялостна система на качествени социални услуги, развити пазари на труда, работеща институционална система (законодателство и администрация), по- висок стандарт на живот.

2. Елементи на пространствената структура

Даденото пространство и съществуващите взаимовръзки в него чрез изучаване предоставят пространствените характеристики и взаимодействия на обектите и явленията. Географското значение за пространството според Golledge (2002)[73] вече не е само декларативно събиране и представяне на факти за природата и обществото, а представлява когнитивен процес на „познаване и изясняване на отношенията между обектите, подреждане, организация, разпределение, структура, форма, йерархия, разстояние, посока, ориентация, регионализация, категоризация, референтна рамка, географска асоциация и т.н., и същностното им обвързване в теории и обобщения“. Това изисква разработването на нови данни, на нови методи за анализ, интерпретация и представяне, на нови източници и видове информация. В този смисъл представените понятия за пространството са в основата на изследвания на пространствено-времевите аспекти и получаването на нова информация за обектите и явленията протичащи на съответната територия.

Различните пространствени модели и теории за организация на пространството отразяват възгледите относно факторите за пространствена организация, доминиращи през различните етапи на общественото развитие.

[72] https://ime.bg/articles/ikonomicheskite-tsentrove-v-bylgariya-2023-rezyume/ – Икономическите центрове в България – 2023. Най-изявените сред общо 16 са София, Пловдив, Варна, Стара Загора, Русе и Бургас.

[73] Golledge, R. G. (2002) The nature of geographic knowledge. – Annals of the Association of American Geographers, 92 (1), pp. 1-14.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Пространственият модел за развитие на националната територия синтезира различни слоеве с информация, функции, процеси и приоритетни елементи от различни йерархични нива в единна динамична във времето система. Елементите на пространствената макроструктура могат да се систематизират в три основни групи:

- *„площни обекти“* – различни видове територии и зони;
- *„линейни обекти”* – мрежи и оси на развитие;
- *„точкови обекти”* – населени места, центрове на растеж, обекти и комплекси на различни функционални системи.

Площните обекти са няколко вида територии, определени по различни признаци – според степента на урбанизация (силно, средно и слабо урбанизирани), според специфичните си характеристики (крайбрежни, гранични, планински, с концентрация на НКН и атрактивни ландшафти), територии в риск (природни, икономически, демографски). Териториите със специфични характеристики и тяхната типология зависят от целите на съответните програми и стратегии, за които се изготвят. Определени са на основата на адаптирани за мащабите и характеристиката на страната групи от критерии. В тази група попадат и *териториите на агломерационните ареали* – в процес на формиране, функциониращи, в процес на затихване и новосформирани (предимно на основата на развитието на туризма и отдиха).

Линейните обекти обхващат мрежите на пътна и други технически инфраструктури, водни течения, урбанистични оси, културни и зелени коридори. Това са важните връзки на територията на страната между макроструктурните елементи и между отделните обекти с национална и регионална значимост. Те формират главните и второстепенните оси на развитие, свързвайки населените места, обектите на туризма, културното и природно наследство, центровете на социални услуги.

Точковите обекти са населените места (класирани по йерархични нива според големината и ролята им в полицентричната система), важни обекти на транспортната, техническата, туристическата, културната и социалната инфраструктура, уникални обекти на НКН със световно, регионално и национално значение. Към точковите обекти спада и особената категория под названието „портали” (“gateways”), маркиращи главните входове към страната (Бургас, Варна, Русе, Видин).

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Полюсът на развитие има обаче капацитета да провокира взаимодействие между икономическата и социалната структура, чийто ефект е да увеличава комплексността на цялата икономическа и социална система и да разширява своите многомерни резултати и доходи и има поле на влияние.

Полюсът на растеж е един център, който има капацитета да предизвика растеж в друг един център, като се опира на еволюцията на икономиката, в която има балансиран растеж и в чийто потенциал е включена инвестиция. Такива центрове могат да се развият при модела „развит полицентризъм“.

Теоретичната постановка за пространствените модели за развитие на националната територия разглежда три възможни сценария/варианта - ограничен, умерено развит и силно развит полицентризъм. Най-подходящ за страната продължава да се приема моделът на умерения полицентризъм, който отговаря и на постановките за пространствено развитие на европейското пространство. Застъпва се постановката за полицентризъм.

Основната цел на Концепцията е превъзмогване продължаващо развитие на селищната мрежа към моноцентризъм, чрез стимулиране на развитието ѝ към умерен полицентризъм, и в далечна перспектива за доближаване към развит полицентризъм.

В целевия пространствен модел като основа се приема провеждането на координирано и интегрирано планиране на всички сектори с териториални проекции – икономика, инфраструктури, обитаване, екология, публични услуги. Оптималният желан пространствен ред може да се постигне с устройствено паниране, но в пълен синхрон и съгласуваност с икономическото, социалното и екологичното планиране. Прилагането и резултатите от НКРПР 2026-2040 не планира ресурси, а мерки. Тези мерки ще се реализират с ресурсите на секторните програми, върху които НКРПР ще окаже въздействие, като ги насочва и координира териториално.

Обхватът на НКРПР 2026 – 2040 г. е цялата национална територия, както и при НКПР Актуализация 2019, като третира само *национално значими* компоненти - територии, обекти, процеси. Документът отделя основно внимание на населените места, носители на приоритетите на националната политика за пространствено развитие, т. ч. на градовете, и на по-големите села, носители на заряда в полицентричната селищна мрежа и изпълнители на ролята на центрове за публични услуги в селски райони.

За нуждите на Концепцията е възприета териториална типология на градивни единици на националното пространство.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Основната градивна единица в *макропространствената структура* на националната територия се формира от *териториален модул* – общината. Чрез групиране на общини се определят райони и територии със специфични териториални характеристики (*централни и периферни, силно, средно и слабо урбанизирани, развити и изоставащи, крайбрежни, гранични, планински и др.*). Номенклатурата на районите със специфични характеристики е отворена и се формира от характера и целите на планираните намеси.

Най-дребната градивна единица от териториална типология в настоящата концепция са *по-дребни териториални модули - землища и групи от поземлени имоти* с обща характеристика. Това се прави с цел да се делимитират ареали, които не се затварят в административните граници на общините, а същевременно имат важно значение в пространственото развитие на страната – значим потенциал от различен характер, висока природна или културна стойност, висока степен на застрашеност от природни бедствия (наводнения, свлачища и др.).

В настоящия документ се използва европейската методика за определяне на степента на урбанизация:

- *Силно урбанизирани общини (централни)* – на големи градове, при които над 50% от населението е концентрирано в населени места над 50 хил. жит. или общините са с център град над 50 хил. жит. Такива са 16 общини с центрове големи градове;
- *Средно урбанизирани общини (междинни)* – на средни градове, при които над 50% от населението живее в населени места от 5 до 50 хил. жит. или общините са с център град от 5 до 50 хил. жит. Такива са 96 общини с центрове средни и малки градове;
- *Слабо урбанизирани общини (периферни)* – на малки градове или села, при които над 50% от населението живее в населени места под 5 хил. жит. или общините са с център град под 5 хил. жит. Такива са 153 общини с центрове много малки градове и села.

Тези три типа покриват цялата национална територия. Приема се още, че националната територия се разглежда и на слоеве. В зависимост от планираните цели и мерки, върху този основен слой се наслагват районите със специфични характеристики. Друг слой формират например неурбанизираните природни територии за съхраняване на екологичното равновесие и биоразнообразието. Слоят на цели за подпомагане със социална насоченост заемат съсредоточията на общини в критично социално-икономическо състояние. *Осите и зоните за подпомагане на интензивния растеж* формират слой с предложенията за

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

балансиране на пространствения модел. Списъкът от слоеве е дълъг и кореспондира с този на предложените мерки в стратегическия пакет на Концепцията.

Природните територии заемат части и от трите основни типа територии – силно, средно и слабо урбанизирани. В Концепцията, природните територии са определени като територии за превантивна защита и консервиране в заварения им начин на земеползване.

В тях са включени защитените територии, опазвани по силата на Закона за защитените територии и защитените зони по Натура 2000, опазвани по силата на Закона за биологичното разнообразие. Към тях принадлежат и други територии без населени места, заети от гори, разположени във високите части на планините, край реки, край морето, части от акваторията.

„Носещият скелет" на пространствения модел са големите градски центрове с национално и наднационално значение от мрежата на европейските градове (MEGA, FUA) с формиращите се към тях агломерационни ядра и ареали, национални курорти, големите промишлени съсредоточия (икономически центрове), обектите на сигурността и отбраната, както и свързващите урбанистични коридори или оси на развитие.

Градовете-центрове от високо йерархично равнище оказват влияние във функционално и в пространствено отношение на съседни населени места и по този начин започват да формират полета на влияние или *агломерационни образувания от типа FUA*[74].

В зависимост от степента на развитост и достигнатото йерархично равнище на центъра се определя и възможността за формиране на *ядро и агломерационен ареал. Ядрото* на големия град-център се явява функционална и пространствена околна „градска зона", чието местно население пътува до работата в центъра, като тази зона може да се определи тясно интегрирана от гледна точка на заетостта, обучението и вече по-екологосъобразно обитаване (тя привлича и население от центъра и други населени места за обитаване). Функционалната градска зона (FUA), известна преди като по-голяма градска зона се състои от град и неговата зона за пътуване до работа, която е съседна зона от пространствени единици-селища, в които най-малко 15% от заетите жители работят в града. Евростат

[74] . Целта на Евростат е да определи район, от който значителен дял от жителите пътуват до града, концепция, известна като „функционален градски регион" (FUA).

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

коригира границите на FUA към административните граници, които се доближават до функционалната градска зона[75].

В полето на влияние или в агломерационното образувание – агломерационен ареал се наблюдава взаимообвързаност на града-център и съседните населени места и тази обвързаност е както функционална, така и пространствена. *Агломерационните образувания (агломерационен ареал),* когато включват територите на общини или части от общини, те също са обвързани териториално и функционално. Агломерационните образувания – агломерационен ареал са обект на пространственото и регионалното планиране.

Инфраструктурните елементи на пространствения модел са обекти и мрежи на транспортната, водостопанската, енергийната и съобщителната инфраструктура с национално, регионално и европейско значение – автомагистрали, летища, пристанища, скоростни ж.п. линии, газопроводи, нефтопроводи, електропроводи и др., както и коридорите на основната и разширената TEN-T мрежа.

Осите на урбанистично развитие са полицентрични линейни зони, формирани при интегрирането на полюсите на развитие (големите и средни градове) с транспортно-комуникационната мрежа на страната. В общата трансевропейска транспортна мрежа, България присъства със сегменти на две от пресичащите територията ни направления. Осите на урбанистично развитие не са свързани само и единствено с транспортните коридори. Тези оси съвпадат и с културните коридори в Югоизточна Европа, които обвързват едни от най- ценните културни паметници в България. Някои от тези римски пътища са пътища на миграциите и важни биокоридори като например *Via Pontica* и *Via Aristotelis*. Те налагат поредица от ограничения за опазване на птиците и местообитанията, но същевременно са валоризиращ се обект на орнитоложки туризъм. Така мрежата от урбанистични коридори, традиционно формираща оси на развитие, се обогатява с още функции – културни, „сини“ и „зелени“ връзки.

Елементи на културното наследство са територите с културно-исторически обекти и ценности, определени съгласно Закона за културното наследство – наземни, подземни и

[75] През 2004 г. ОИСР публикува първото картографиране на държавите членки на Европейския съюз, включително членовете на ЕАСТ. ОИСР въведе разграничение между четири класа функционални градски райони, въз основа на размера на населението: малки: с население между 50 000 и 200 000; средни: от 200 000 до 500 000; метрополни: от 500 000 до 1,5 милиона; големи метрополни райони: над 1,5 милиона. Някои райони бяха изключени от класификацията по технически причини и проблеми с дефинициите, като например съвпадението между метрополни и градски райони.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

подводни археологически обекти и резервати, исторически, етнографски и архитектурни обекти и комплекси, образците на парковото изкуство и ландшафтната архитектура, индустриалното наследство в т.ч. културните коридори и територии със съчетание на културно и природно наследство, с натрупване на съхранени материални и нематериални/духовни ценности.

НКРПР 2026 – 2040 г. третира равностойно всички посочени елементи на пространствената структура с национално значение, но основният естествен акцент са елементите на урбанистичната структура, повлияна в различна степен от икономически, социални и екологични фактори и политики. Средоточията на антропогенните функции са урбанизираните среди и най-вече градовете-центрове. Планираните въздействия и ресурси, както на регионалната, така и на секторните политики, са насочени предимно към тях.

3. Избор на урбанистичен модел и сценарий за урбанистично развитие

Мотивираният избор на урбанистичен модел и съответен сценарий за урбанистично развитие представлява ядрото на НКРПР 2026-2040. Чрез него се създава база за целеполагане, трасират се насоките за координация на всички секторни политики с отношение към територията.

Изборът се предхожда от представяне на алтернативни сценарии и съответните пространствени модели. Сценарийният подход е утвърден метод в прогнозиране и насочване на пространственото развитие в ЕС[76]. Той се прилага и тук чрез класическата схема с два полюса и средно/междинно пространство. Проследява се развитието от „*краен моноцентризъм*" към „*краен полицентризъм*", преминавайки през междинния модел на „*умерен полицентризъм*". Анализът и оценката в НКПР Актуализация 2019 г. поставиха изходното за тогава състояние на националната урбанистична мрежа в сектора между умерения полицентризъм (средата) и крайния моноцентризъм (нежелания полюс). Основната цел тогава е доближаване до средното състояние – *„умерен полицентризъм"*. Изминалият период от около 6 години е твърде кратък за категорична оценка на настъпилите промени, но съдейки дори само по увеличаващите се неравенства в социално-икономическото развитие (на регионално, областно и общинско ниво), може отново да се твърди, че *българският урбанистичен модел продължава да се развива в посока към*

[76] https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/fr-3.2_final-report_vol1.pdf

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

моноцентризъм. Тази оценка не означава отказ от целта – трайно придвижване към полицентризъм. НКРПР 2026 – 2040 г. изгражда стратегията си и мобилизира всички възможни инструменти за насочване на развитието в желаната посока – към *„умерен полицентризъм*". Поглеждайки и към по-далечно бъдеще (2050-2070 г.), пространственото развитие на страната следва да е прескочило умерения полицентризъм и да се придвижва в сектора към *„развит полицентризъм*". Моделът на крайния полицентризъм не може да бъде цел, а само ориентир и полюс, защото е твърде идеален и недостижим. Същото важи и за крайния моноцентризъм.

Изборът на желан и реализуем модел е донякъде предрешен от факта, че полицентричността е едно от „оръжията" на кохезионната политика и съответните цели за намаляване на регионалните и вътрешнорегионалните неравенства. Колкото по-развит полицентричен модел покрива територията, толкова по-малки и по-лесно преодолими са териториалните дисбаланси.

НКРПР 2026–2040 г. ревизира предложените през 2019 г. модели за пространствено развитие, като проследява промените, настъпили в йерархичната система от градове-центрове под въздействието на основните урбанистични фактори.

Модел „Изходно състояние 2025"

Този модел съдържа ревизираната през 2025 г. *йерархична система от градове-центрове* и техните функционални ареали (FUA):

1-во ниво

Столицата София - център с европейско значение за националната територия. Към 2021 г. е 14-ти по големина (1183454 жители) сред градовете в ЕС. Попада в списъка на метрополните райони на Европа. Отстоява националната позиция на най-мощен притегателен център за чуждестранни инвестиции и иновации. Главен център в пространствения модел на селищната мрежа.

2-ро ниво

На ниво 2 са 6 големи градове - центрове с национално значение за територията на районите. Това са Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Плевен и Стара Загора. Освен ролята си на регионални центрове, тези градове са сред най-атрактивните дестинации за инвестиции. В периода 2019 – 2025 г. не са настъпили промени, налагащи преразглеждане на йерархичната

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

им принадлежност. Балансът на населението за периода между двете последни преброявания (2011 и 2021 г.) е отрицателен за всички центрове от групата. Най-голям спад се наблюдава в гр. Русе (-16.6%) и Плевен (-13.9%), които падат под 100 хил. жители и формално вече отпадат от категорията „големи градове“. Въпреки намаляващата демографска маса, градовете ни от този ранг попадат в различни престижни класации за атрактивни инвестиционни дестинации. В последното издание на Financial Times за европейските градове и региони на бъдещето – 2024 г.[77], гр. Стара Загора получава три престижни класации в топ 10 – пето място в категория „Най-обещаващи микро-европейски градове на бъдещето“, второ място в категорията „Малки европейски региони на бъдещето 2024 по отношение на ефективност на разходите“. В тази класация, трето, пето и шесто място заемат съответно Бургас, Варна и Пловдив. Третата класация, в която Стара Загора е отличена, е „Малки инвестиционни региони на бъдещето 2024“, които прилагат стратегии за насърчаване на чуждестранните инвестиции. Сред класираните в тази категория са градове от Ирландия, Германия, Нидерландия, Швейцария. Признатата наднационална значимост на българските центрове от ниво 2 е допълнителен аргумент за утвърждаване на позицията им като основни балансьори в полицентричната структура на селищната мрежа.

3-то ниво

В трето ниво попадат средни градове - центрове с регионално значение за територията на областите (20 областни центрове) и 8 други изявени градове с ключови позиции в селищната мрежа – общо 28 бр. Областните центрове са Видин (3+), Монтана, Враца, Ловеч, Габрово, В. Търново (3+), Търговище, Разград, Шумен, Силистра, Добрич, Сливен, Ямбол, Хасково, Кърджали, Смолян, Пазарджик, Перник, Кюстендил и Благоевград. При предишната оценка (2019 г.), за 8 от градовете-областни центрове (Видин, Габрово, В. Търново, Шумен, Добрич, Хасково, Пазарджик и Благоевград) са отчетени потенциални възможности за изкачване до 2-ро ниво при стимулирано/подпомогнато бъдещо развитие. При ревизията от 2025 г., никой от тези градове не оправдава очакванията за демографска и икономическа стабилност и би следвало да се „закотвят“ в присъщото си трето ниво, губейки стратегическите си позиции да израснат в йерархията на центровата система. Същевременно, принадлежността на Видин и Благоевград към западната меридиална ос, както и на Велико Търново – към централната меридиална ос, налага съхраняване на

[77] https://invest.starazagora.bg/en/news-and-events/stara-zagora-has-been-awarded-in-three-prestigious-categories-in-the-classification-of-fdi-intelligence-edition-of-the-financial-times-for-european-cities-and-regions-of-the-future-2024/

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

позицията им в групата на 10-те основни центъра в структурата на изходния пространствен модел.

От останалите 8 града, които не са областни центрове, но са причислени към центровете от ниво 3, през 2019 г., само Свищов и Казанлък са покривали критериите за групата, а останалите 6 са попадали в по-долното ниво, но са демонстрирали потенциал за изкачване. Това са Горна Оряховица (4+), Димитровград (4+), Асеновград (4+), Карлово (4+), Дупница (4+) и Петрич (4+).

Таблица 5: Градове-центрове от ниво 3 – ревизия 2025 г.

ЕКАТТЕ	Центрове ниво 3	ниво	Население		спад
			2011 г.	2021 г-	население
04279	**гр. Благоевград**	**3+**	70 881	62 534	-11.8%
10447	**гр. Велико Търново**	**3+**	68 783	58 507	-14.9%
10971	**гр. Видин**	**3+**	48 071	35 784	-25.6%
12259	гр. Враца	3	60 692	50 666	-16.5%
14218	гр. Габрово	3	58 950	45 940	-22.1%
72624	гр. Добрич	3	91 030	73 895	-18.8%
40909	гр. Кърджали	3	44 532	40 659	-8.7%
41112	гр. Кюстендил	3	44 532	35 888	-19.4%
43952	гр. Ловеч	3	36 600	28 767	-21.4%
48489	гр. Монтана	3	43 781	37 653	-14.0%
55155	гр. Пазарджик	3	71 979	55 716	-22.6%
55871	гр. Перник	3	80 191	68 259	-14.9%
61710	гр. Разград	3	33 880	29 107	-14.1%
66425	гр. Силистра	3	35 607	28 466	-20.1%
67338	гр. Сливен	3	91 620	80 467	-12.2%
67653	гр. Смолян	3	30 642	25 555	-16.6%
73626	гр. Търговище	3	37 611	33 401	-11.2%
77195	гр. Хасково	3	76 397	65 829	-13.8%
83510	гр. Шумен	3	80 855	67 971	-15.9%
87374	гр. Ямбол	3	74 132	61 766	-16.7%
00702	гр. *Асеновград*	4+	50 846	45 943	-9.6%
16359	гр. *Горна Оряховица*	4+	31 863	26 389	-17.2%
21052	гр. *Димитровград*	4+	38 738	31 994	-17.4%
68789	гр. *Дупница*	4+	33 519	27 603	-17.6%
35167	гр. *Казанлък*	3	47 325	42 208	-10.8%
36498	гр. *Карлово*	4+	23 075	19 853	-14.0%
56126	гр. *Петрич*	4+	28 902	26 435	-8.5%
65766	гр. *Свищов*	3	30 157	18 385	**-39.0%**

Източник: НСИ, обработка на НЦТР

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

При ревизията през 2025 г., определените с толеранс при предходното подреждане 6 града от III-то ниво (Горна Оряховица, Димитровград, Асеновград, Карлово, Дупница и Петрич) не защитават по категоричен начин отредената им позиция в ниво 3, но шансът им да я отстоят се запазва и за периода до 2040 г. За да останат на това ниво, те следва да получат косвена или пряка подкрепа. В този контекст, не следва да се подминава факта, че Свищов (ниво 3) изпитва демографски срив (с рекорден спад от 39% за 10 г.), съпътстван от криза в местната икономика и висшето образование. И в този случай, стратегическото местоположение и шансовете за възходящо развитие при изграждане на прилежащи инфраструктури (мост над р. Дунав и АЕЦ Белене), са мотиви за запазване на високата структурна позиция и на Свищов.

4-то ниво

Предпоследното стъпало в опорната мрежа от центрове е изградено от 90 малки (10-30 хил. д.) и много малки (под 10 хил. д.) градове. Те са с *микрорегионално значение за територията на групи общини* (бивши околии). Разположени са почти равномерно – както в националната територия, така и в районите от ниво 2. Над 18% от тях (17 бр.) са под считаната критична граница от 5000 човека (при 14 бр. през 2019 г.), но фактът, че обслужват не само собствената си територия, а и тази на съседни общини, прави ролята и позицията им стратегическа за *жизнеността на периферите* в пространствения модел на селищната мрежа. Общият фон на траен демографски спад в страната се пренебрегва като основен показател и при ревизията на това ниво. Затова позиционирането им в четвъртото ниво се запазва, но под условието да бъдат подкрепени с публични ресурси, за да не бъдат загубени опорни центрове от това ниво. Запазването на всичките 90 центъра от това ниво ще означава и запазване на пространствената цялост[78] на мрежата от публични услуги в националната територия. Разпределението на градовете от 4-то йерархично ниво по райони е както следва:

Таблица 6: Центрове от ниво 4 по райони, 2025 г.

ЕКАТТЕ	Центрове ниво 4	нас. 2021	спад от 2011	ЕКАТТЕ	Центрове ниво 4	нас. 2021	спад от 2011
	Северозападен район - 16 бр.				***Северен централен район - 11 бр.***		
03366	Белене	6 533	-23.2%	07603	Бяла	6 659	-21.3%
03616	Белоградчик 5+	4 080	-21.1%	23947	Дряново	5 800	-21.4%
03928	Берковица	10 191	-24.3%	24030	Дулово	5 795	-11.4%
07702	Бяла Слатина	9 248	-17.6%	27190	Елена 5+	4 580	-18.3%
37376	Кнежа	9 949	-5.2%	32874	Исперих	7 424	-17.3%
37798	Козлодуй	11 072	-15.2%	40422	Кубрат	5 855	-20.7%
40525	Кула 5+	2 394	-25.8%	44793	Лясковец	7 010	-14.8%
43236	Левски	7 649	-22.5%	55052	Павликени	8 589	-19.5%
44238	Лом	16 842	-25.2%	65927	Севлиево 4+	17 807	-21.5%
44327	Луковит	7 743	-13.6%	73403	Трявна	7 396	-21.5%
47714	Мездра	8 891	-18.6%	73496	Тутракан	7 040	-18.5%
51723	Никопол 5+	2 359	-26.0%				
54020	Оряхово 5+	3 868	-23.1%		***Югоизточен район - 15 бр.***		
72343	Тетевен	7 850	-19.9%		**Центрове ниво 4**	**нас. 2021**	спад от 2011
73198	Троян 4+	17 667	-16.6%	00151	Айтос	17 764	-11.3%
80501	Червен бряг	10 788	-15.9%	36525	Карнобат	15 249	-18.1%

[78] Под „пространствена цялост" се разбира покритие на цялата национална територия с равностойно достъпни публични услуги. Наличието на „бели полета" (зони без такъв достъп) означава, че съответната система няма „пространствена цялост".

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

ЕКАТТЕ	Центрове ниво 4	нас. 2021	спад от 2011
	Североизточен район - 10 бр.		
	Центрове ниво 4	**нас. 2021**	спад от 2011
02508	Балчик	9 310	-19.8%
14711	Генерал Тошево	5 698	-17.8%
72271	Тервел 5+	4 670	-23.0%
35064	Каварна	10 507	-9.0%
20482	Девня	6 616	-17.4%
58503	Провадия	10 343	-22.0%
58222	Велики Преслав	5 945	-22.7%
52009	Нови пазар	10 383	-13.5%
53535	Омуртаг	5 266	**-30.9%**
57649	Попово	13 076	-16.4%
	Южен централен район - 20 бр.		
	Центрове ниво 4	**нас. 2021**	спад от 2011
10450	Велинград	20 258	-10.4%
20465	Девин	5 613	-20.5%
31111	Златоград	5 865	-18.3%
32024	Ивайловград 5+	2 980	-20.3%
39970	Крумовград 5+	4 962	-2.1%
46045	Мадан 5+	4 884	-15.7%
48996	Момчилград	7 195	-8.1%
55302	Панагюрище 4+	15 692	-10.8%
56277	Пещера	12 870	-23.1%
59080	Първомай	11 513	-13.7%
62004	Ракитово	6 997	-13.9%
62075	Раковски	14 924	-1.7%
65677	Свиленград	16 797	-7.3%
66264	Септември	6 202	-21.2%
68080	Сопот	7 470	-14.7%
51980	Стамболийски	10 028	-13.6%
72761	Тополовград 5+	4 622	-17.3%
77181	Харманли	16 003	-13.9%
77270	Хисаря	6 127	-14.0%
80371	Чепеларе 5+	4 300	-20.1%

ЕКАТТЕ	Центрове ниво 4	нас. 2021	спад от 2011
51500	Несебър	11 236	10.8%
57491	Поморие	12 329	-9.2%
67800	Созопол 5+	4 022	-6.8%
17974	Средец	7 881	-13.1%
48619	Царево	5 506	-9.3%
46663	Малко Търново	1 658	**-32.2%**
27382	Елхово	8 944	-15.2%
39030	Котел 5+	4 879	-15.9%
51809	Нова Загора	16 836	-25.2%
72165	Твърдица	5 571	-1.7%
18280	Гълъбово	7 062	-14.3%
61460	Раднево	10 597	-17.6%
81414	Чирпан	13 151	-15.3%
	Югозападен район - 18 бр.		
	Центрове ниво 4	**нас. 2021**	спад от 2011
02676	Банско	9 062	0.5%
05815	Ботевград 4+	18 948	-6.9%
06286	Брезник 5+	3 617	-12.3%
17395	Гоце Делчев 4+	17 888	-6.9%
27303	Елин Пелин	6 600	-3.1%
27632	Етрополе	9 488	-7.8%
31044	Златица 5+	4 327	-14.9%
32901	Ихтиман	12 798	-2.0%
38902	Костенец	5 966	-12.9%
38978	Костинброд	11 935	-2.1%
56407	Пирдоп	6 590	-12.0%
61577	Радомир	11 921	-17.8%
61813	Разлог	11 210	-6.3%
65231	Самоков 4+	24 516	-7.8%
65334	Сандански 4+	24 061	-8.4%
65869	Своге	7 151	-13.4%
67372	Сливница	7 028	-8.3%
73273	Трън 5+	2 190	-10.4%

Източник: НСИ, обработка НЦТР

При Актуализацията на НКПР през 2019 г. са били определени 7 града, които стабилно са отстоявали позицията си и които под условие (при благоприятно развитие на водещите функции и стимулиращо външно въздействие) биха могли да се изкачат в йерархията от центрове в по-далечно бъдеще. Това са: Сандански (туризъм, ТГС), Гоце Делчев (текстил, дървообработка, храни, ГКПП Илинден), Ботевград (TEN-T пътен възел), Самоков (туризъм), Троян (диверсифицирана, стабилна икономика), Севлиево (индустрия, логистика), Панагюрище (индустрия, медодобив – „Асарел Медет“). Ревизията от 2025 г.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

потвърждава оценката (4+) и шансът на тези градове да се изкачат в центровата йерархия на селищната мрежа.

На другия полюс в тази група са градовете, поставени на четвъртото ниво с известен толеранс. С оценка (5+) са градовете под 5 000 жители към 2021 г. – Крумовград, Мадан, Котел, Тервел, Тополовград, Елена, Златица, Чепеларе, Белоградчик, Созопол, Оряхово, Брезник, Ивайловград, Кула, Никопол, Трън и Малко Търново. Много от тях са застрашени да загубят над-общинските си функции и се нуждаят от външна намеса, за да отстоят важната си роля. В най-критична позиция са Кула (2 394 д.), Никопол (2 359 д.), Трън (2 190 д.) и Малко Търново (1 658 д.), които освен малката си демографска маса, страдат от типичната изолираност и затруднен достъп на крайгранични селища.

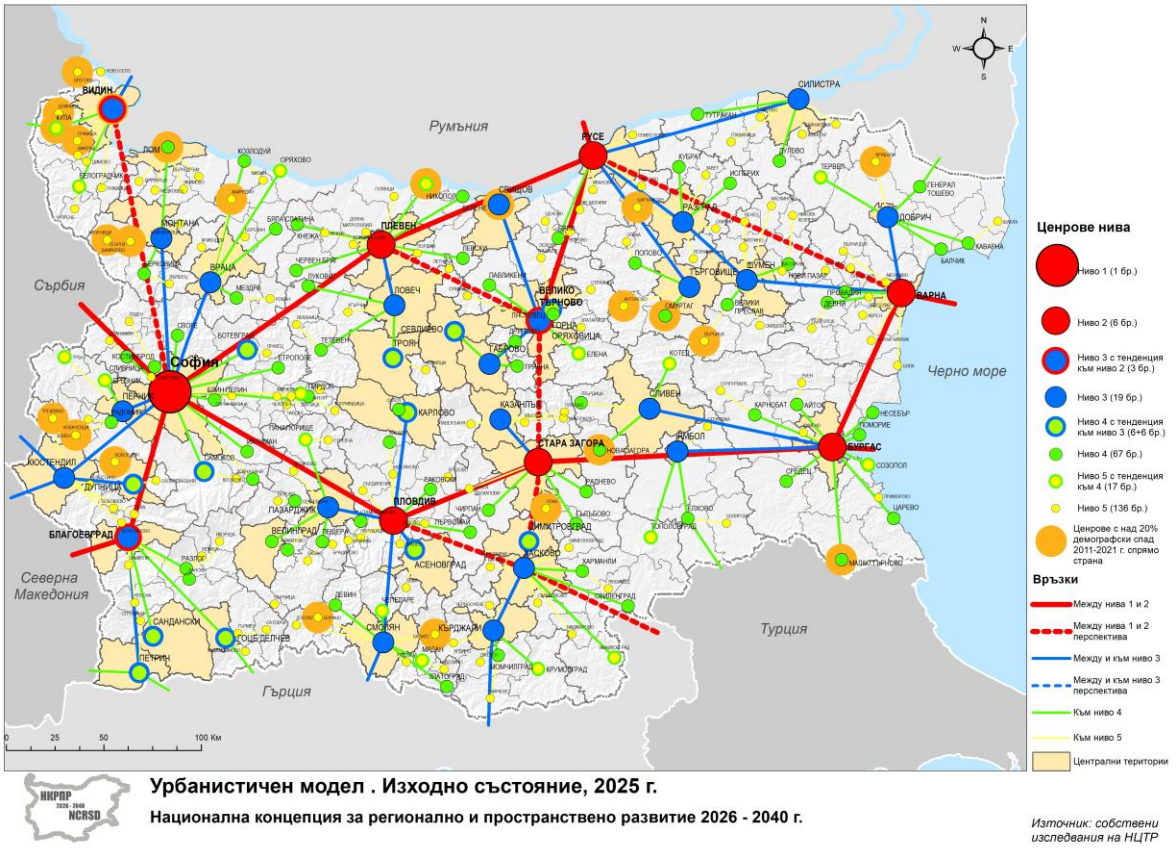
В допълнение, при ревизията през 2025 г. е отчетен нов показател – „спад на населението с над 20% за 10-годишен период“. Счита се, че такъв темп е критичен и потърпевшите общини се нуждаят от спешни, „спасителни“ мерки. По този показател, в групата от ниво 4 са отчетени общо 22 общини, като най-много са в СЗР (7 бр.), следван от ЮЦР (5 бр.).

5-то ниво

Периферията на селищната мрежа се формира от *петото ниво* общински центрове. В тази група са останалите *140 много малки градове* (97 бр.) *и села* (43 бр.), обслужващи територията на собствените общини. Подобно на предходната група, и тяхната демографска маса намалява прогресивно – средно над 10%. Изключение правят градовете Божурище (в близката зона на влияние на София) и Летница. Селата – центрове с положителен прираст са Черноочене, Гърмен, Руен и Горна Малина. В долната част на класацията по този демографски показател стоят 23 града и 16 села с над 20% отрицателен прираст. Градовете Грамада и Антоново, заедно със селата Борино, Бойница и Г. Дамяново губят по над 30% от населението си в проследения период 2011 – 2021 г. Прекомерната загуба на население води до осезателна загуба на функции и инфраструктурно осигуряване. Това поставя под съмнение не само ролята им на центрове от последното, „капилярно“ ниво на националната селищна мрежа, но и съществуването им като самостоятелни административно-териториални общности.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 23. Урбанистичен модел. Изходно състояние, 2025 г.

Източник: Публични данни, собствени анализи на НЦТР

При възприетата йерархична система от градове-центрове, всеки център от по-горно ниво изпълнява и функциите на център от по-ниските нива. Териториалните ареали на влияние на градовете-центрове от петте йерархични нива съвпадат съответно с границите: на община при 5-то ниво, на група общини при 4-то ниво, на област при 3-то ниво, на регион при 2-ро ниво, на страната при 1-во ниво.

В заключение, моделът „*Изходно състояние 2025 г.*" потвърждава тенденцията към моноцентризъм по отношение на София, установена и през 2019 г. През 2011 г. София е с население 1 202 761 д., а шестте големи града – с 1 268 162 д. Тогава София е по-малка с над 65 хил. д. Десет години по-късно, през 2021 г., София е с 1 183 454 д., а групата на шестте – 1 159 441 д. София вече е по-голяма от другите шест с над 24 хил. д. Общността на шестте е съизмерима с лидера и по функции - икономически принос, развитие на науката, висшето образование, здравеопазването, изкуството и културата. Но както и при населението, нейната мощ и влияние постепенно намалява, за разлика от това на столицата.

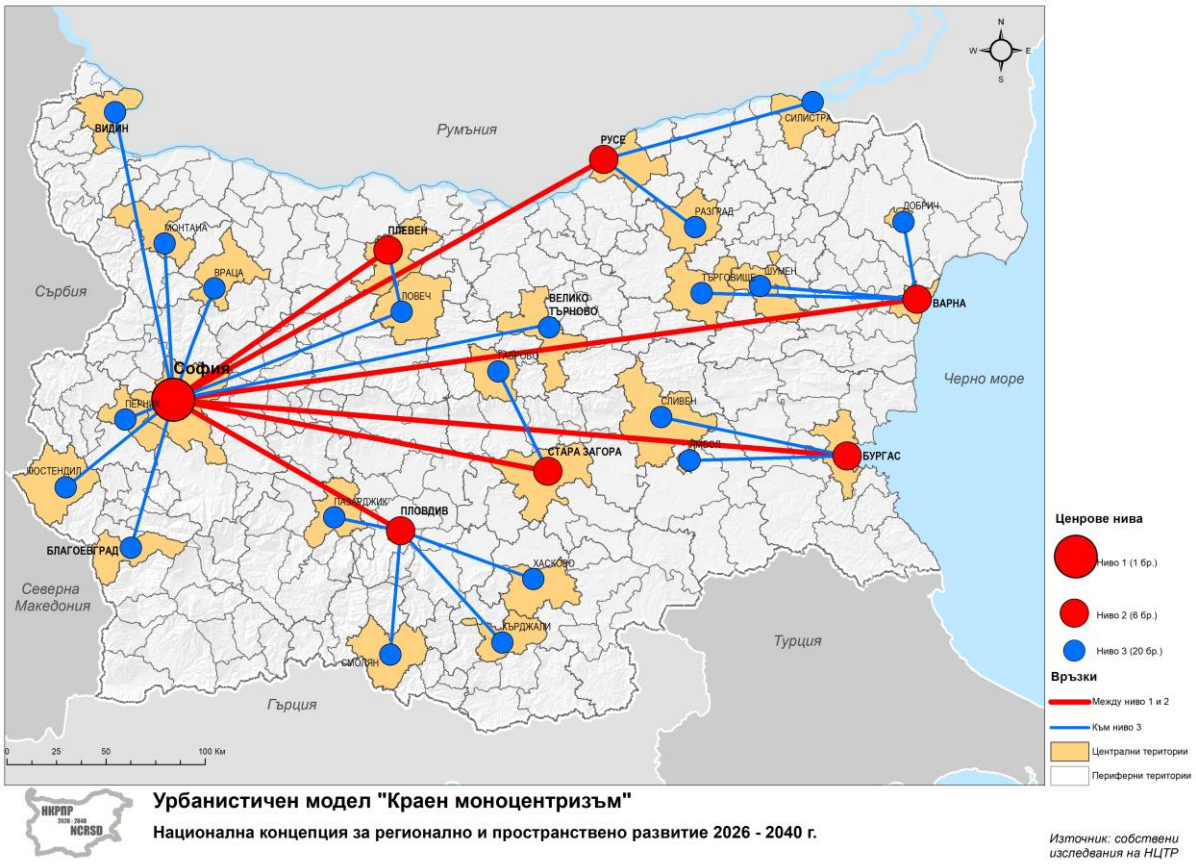
Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Налице са категорични признаци за движение към нежеланата посока – към моноцентризъм.

Ролята на балансьори на големите градове в сегашните шест и бъдещите 4 района, играят средните градове от по-ниското, 3-то ниво, смекчавайки негативите от ефекта „център-периферия“.

Модел „Краен моноцентризъм“

Фигура 24. Урбанистичен модел „Краен моноцентризъм“

Източник: Собствени анализи на НЦТР

Твърде кратък е изминалият период 2019 – 2025 г. от актуализацията на НКПР през 2019 г. за категорична оценка на настъпили промени, но ако се съди дори само по увеличаващите се неравенства в социално-икономическото развитие (на регионално, областно и общинско ниво), то може със сигурност да се каже, че *българският урбанистичен модел продължава да се развива в посока към моноцентризъм*.

Таблица 7: Модел „Краен моноцентризъм“ – шест региона

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони					
		СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЦР	ЮЗР
1	1	0	0	0	0	0	1
2	6	1	1	1	2	1	0
3+	3	1	1	0	0	0	1
3	17	3	3	3	2	4	2
4+	12	1	2	0	0	6	3
4	67	11	9	9	13	14	11
5+	17	4	1	1	2	6	3
5	136	30	18	20	12	28	28
Общ брой центрове	261	51	36	34	32	56	52
Общ брой общини	265	51	36	35	33	58	52

Източник: НЦТР

При този модел от първо ниво център имаме само в Югозападния район и това е София В четирите района -Северозападен, Северен централен, Североизточен и Южен централен са разположени по един център от 2-во ниво и в Югоизточен район два центъра от 2-ро ниво. Шест центъра от 3-то ниво гравитират към първо ниво София и те са от Северозападния (Видин, Монтана, Враца) и Югозападния район (Перник, Кюстендил, Благоевград). Центрове балансьори от 3-то ниво гравитират: към Пловдив- 4 (Хасково, Кърджали, Смолян, Пазарджик), към Бургас- 2 (Сливен, Ямбол), към Варна- 3 (Добрич, Шумен, Търговище). Към център Стара Загора гравитира само 1 център от 3-то ниво- Габрово. Към по-слабите два центъра Русе и Плевен гравитира по 1 център от 3-то ниво и това са съответно Разград и Плевен. По един център от ниво 3+ има в районите Северозапад, Северен централен и Югоизточен. Това са центровете, на които се дава шанс за развитие (Видин, Велико Търново и Благоевград).

Таблица 8: Модел „Краен моноцентризъм“ – четири региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони			
		Северен	Източен	Южен	Столичен
1	1	0	0	0	1
2	6	2	2	2	0
3+	3	2	0	1	0
3	17	7	4	6	0
4+	14	4	0	10	0
4	67	22	17	28	0
5+	17	5	3	9	0
5	136	50	24	62	0
Общ брой центрове	261	92	50	118	1
Общ брой общини	265	92	50	120	1

Източник: НЦТР

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

При разделянето на страната на четири региона в Северен регион ще има два от 2-ро и два от 3+ ниво, в Източен – два от 2-ро ниво, в Южен – два от 2-ро ниво и един 3+ ниво, София – един център от 1- во ниво. При четири района центровете от 1-во до 3-то ниво включително формират централните територии и те са общо 29 бр. Останалите центрове от 4-то до 5-то ниво включително 232 бр. остават във вътрешната и външна периферия.

При теоретично допускане, този модел/сценарий би се реализирал при продължаващо прогресивно демографско свиване, силно негативни икономически процеси, изоставане в развитието на технологиите и иновациите, изоставане в развитието на техническата инфраструктура и при неефективно провеждана регионална политика. Броят на населението при този сценарий ще спадне до 6 259 552 д.[79] през 2025 г. и 5 578 750 д. през 2040 г. Дори прогнозата за София е леко негативна до 2040 г.

Характерно за този модел/сценарий на "краен моноцентризъм" ще е интензивното развитие на столицата и на малък брой урбанистични центрове от 2-ро ниво (6 бр.), както и 3 бр. от ниво 3+ - Видин, Велико Търново и Благоевград. Същевременно, това ще е свързано със западане на центрове от 3-то и 4-то ниво и формиране на разширена по обхват и силно уязвима национална периферия с критични процеси на обезлюдяване.

Основните характеристики на модела „краен моноцентризъм" включват:

- Ясно изразен и доминиращ център;
- Значителна отдалеченост между центъра и периферията;
- Ограничена функционална диверсификация в периферните райони;
- Очаквано увеличаване на социалните неравенства между различните райони и населени места;
- Центърът притежава всички ключови услуги и инфраструктура.

Този модел наподобява по-старите градски структури, където развитието е концентрирано около едно основно ядро, докато периферните зони остават по-слабо развити или с по-ограничени функции. При съвременната урбанизация този модел може да бъде критикуван за недостатъчната гъвкавост и неефективност при разпределението на ресурсите. Това е

[79] III вариант (относително забавяне) на Прогнозата за населението на НСИ, 2023 г.: При този вариант развитието на населението е прогнозирано при хипотези за неблагоприятни социално-икономически процеси в страната. Прогнозата е на ниво област.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

модел на централизирана структура на селищната мрежа или „моноцентричен – модел с краен център“.

На национално ниво – силно изразено моноцентричното развитие на столицата София, се съчетава с относително по-слабо развитие на Варна, Бургас и Пловдив като балансьори. Агломерационният ареал на София ще се разширява и обхваща все повече общини (18 бр. през 2040 г.), а понастоящем общините са 12 бр.

На *регионално ниво* – изявени регионални центрове ще са само Варна, Бургас и Пловдив. Техните агломерационни ареали не търпят териториално разширение. Русе и в още по-голяма степен Плевен, губят качествата на активни регионални центрове. Техните агломерационни ареали ще се свиват в част от територията на собствената община. Липсват балансьори на регионалните центрове във всички райони, с изключение на Стара Загора, който се проявява в двойствена роля на балансьор спрямо ЮИР и ЮЦР при варианта 6 района. Агломерационният ареал на Стара Загора също се ограничава в част от общинската територия.

На областно ниво – градовете-центрове не притежават потенциал да бъдат ефективни балансьори или да компенсират липсата на регионални центрове. Техните агломерационни ареали ще се свиват и разпадат до обхвата на агломерационното ядро или дори до обхвата на града. Някои от областните градове ще са изостанали спрямо други градове от 3-то ниво, които не са областни центрове. Като центрове от 4-то ниво със значение за повече от една община се изявяват ограничен брой градове. При ограничен брой малки градове с туристически функции ще се формират агломерационни образувания от туристически тип.

Като резултат от моноцентричното развитие, наличната относителна стабилност и равновесие селищната мрежа загубва до голяма степен тази си характеристика. Достига се до развитие с малък брой силни центрове от 1-во и 2-ро ниво и голям брой слаби центрове от 3-то и 4-то ниво, от които 18 са с демографски спад над 20% за периода 2011 – 2021 г.

В отделни отсечки на основните урбанизационни оси ще се проявяват фрагментарно агломерационни процеси– *в Софийското поле и по долината на Марица, както и по Черноморското крайбрежие – в зоните на Варна и Бургас*. В презграничните оси не се очаква да се наблюдава активизиране на агломерационни процеси.

За модела „краен моноцентризъм“ при управлението на селищната мрежа в България, фокуса ще е укрепване и развитие на централния град, ядрото и агломерационния ареал и район, който е доминиращият и основен двигател на икономическото и социалното

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

развитие. Центърът, който е ясно изразен притежава всички ключови услуги и инфраструктура, значителна привлекателност за живеене, бизнес и културни събития.

За преодоляване на сценария на „краен моноцентризъм“ на пространствено развитие в България, е необходимо да се разгледат следните основни проблеми:

- Прекомерно неравномерно разпределение на населението и силна концентрация на икономическите дейности и социалната сфера;
- Недостатъчно балансиращи регионални центрове, които да компенсират това развитие на центъра София;
- Деградация и свиване на агломерационните ареали на регионални центрове и по-малките градове;
- Остро обезлюдяване и застаряване на периферните райони;
- Липса на ефективна регионална инфраструктура и услуги;
- Недостатъчни регионални политики за развитие и инвестиции извън основния доминиращ център.

Този модел носи риск за силен регионален дисбаланс с преки предизвикателства към равномерното пространствено развитие. По принцип, при такъв модел се очакват:

Социални последствия Концентрирането на доходите и услугите около София води до усилване на регионалните различия в качеството на живот, образование, здравеопазване и достъп до качествено жилище. Местното население постепенно се изселва от периферните територии и обезлюдяването продължава, настъпва ерозия на социалните мрежи и намалява човешкия капитал, което задълбочава цикъла на миграция и неквалифициран труд. Градският натиск върху столицата се увеличава, което води до претоварване на транспорта, усложняване на жилищния пазар, нарушаване на ландшафта и екологичния отпечатък.

Икономическа динамика и трудов пазар Монополизирането на ресурсите в една урбанистична ос ограничава диверсификацията на икономиката и иновационния капацитет на страната. Привличането на инвестиции и широкодостъпните пазари за малки и средни предприятия в баланса на регионите се затруднява. Проблематични са липсата на силни регионални индустриални клъстери и недостатъчната свързаност между академичните институции, предприятия и потребности на местните пазари.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Укрепване на инфраструктура и околна среда Агломерационният натиск върху София изисква устойчива транспортна и енергийна мрежа, регионални центрове, които да получат достатъчно инвестиции за модернизация на инфраструктурата, както и развитие на алтернативни и взаимно свързани транспортни коридори. Уязвимостта на периферията към климатични и енергийни кризи се увеличава, ако не се създадат устойчиви системи за мобилност, водоснабдяване, енергийна ефективност и мониторинг на риска.

Влияние върху териториалното планиране и управлението Липсата на балансьори води до фрагментация на политиките и слаб капацитет за координация между централни, регионални и местни власти. Необходим е механизъм за интегрирано териториално планиране, който да насочва инвестициите в инфраструктура, образование, здравеопазване и социални услуги така, че да се подсигури равномерен достъп и стимули за развитие в региони извън столицата.

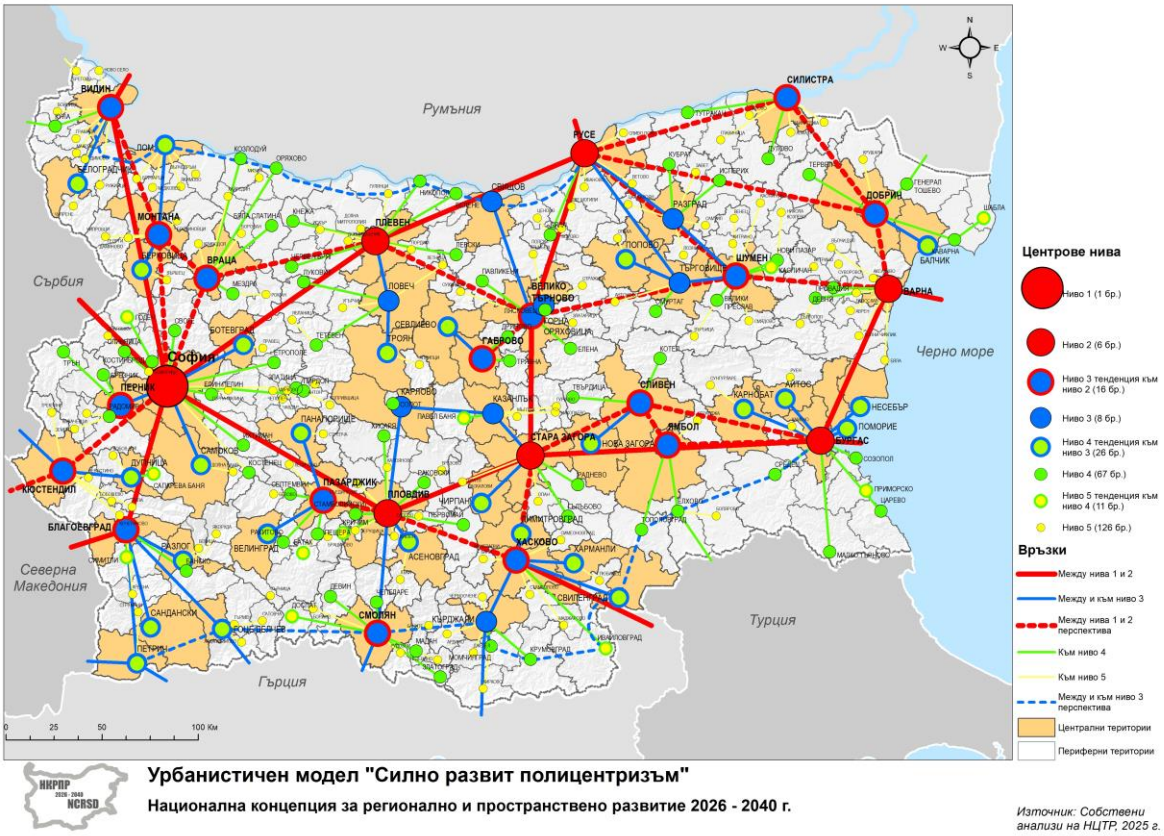
Този модел ще изисква Окомплектоване с необходимото образование и повишаване на капацитета на управленските кадри за прилагане на комплексни и интегрирани политики и управление.

Модел „Краен полицентризъм“

Моделът „краен полицентризъм“ или „силно развит полицентризъм“ е противоположност на модела „краен моноцентризъм“. Краен полицентризъм би се реализирал при развитие в условията на забавени темпове на демографското свиване, стабилизиране на икономическите процеси, преодоляване на изоставането в развитието на технологиите и иновациите, както и с бързо развитие на техническата инфраструктура. Провеждането на активна и ефективна регионална политика е задължително условие.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 25. Урбанистичен модел „Силно развит полицентризъм“

Източник: собствени анализи на НЦТР

На национално ниво, развитието на столицата като европейски метрополен град е съчетано с добро развитие на центровете с национално значение в районите от 2-ро ниво – Варна, Бургас, Пловдив, Русе, Плевен, Стара Загора, както и доближаващи се до тях като значение областни градове-центрове (въпреки техния демографски спад) – Благоевград, Велико Търново, Видин, Хасково, Шумен, Добрич, Габрово, Враца, Сливен, Ямбол, Пазарджик, Перник. Всички те ще се изявяват като градове-центрове с национално значение от 2-ро йерархично ниво.

На регионално ниво – в районите от 2-ро ниво ще се изявяват като балансьори на регионалните центрове областните градове и по този начин ще се формират общности от по два и три основни и допълващи регионални центрове. Такива са Плевен – Видин и Враца, Русе - Велико Търново и Габрово, Варна – Шумен и Добрич, Бургас – Стара Загора и Сливен, Пловдив – Хасково и Пазарджик, София – Благоевград и Перник.

На областно ниво се изявяват и други градове като допълващи областния център. Такива са от 3-то ниво центрове Горна Оряховица, Свищов, Казанлък, от 4+ ниво Асеновград,

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Димитровград, Дупница, Петрич, Сандански, Гоце Делчев, Троян, Севлиево, Несебър, Поморие, Карнобат, Айтос, Свиленград, Харманли, Чирпан, Банско, Самоков, Ботевград, Лом, Попово, Балчик. Формира се обширна мрежа от равномерно разположени малки градове-центрове от 4-то ниво (4+) в периферните селски райони. Стимулирането на градовете-центрове по основните урбанизационни оси, съвпадащи с европейските транспортни коридори, повишава възможностите им за партниране с други европейски градове-центрове и за интегриране в европейското пространство.

В агломерационните ареали, които са били в състояние на свиване и разпадане, ще започват да се възстановяват и интензифицират функционалните връзки между населените места и центровете. Разширяват се агломерационните ареали на София и на градовете от 2-ро йерархично ниво. При градовете от 3-то йерархично ниво също се ще се наблюдават симптоми за формиране на агломерационни образувания.

Градовете-центрове от 4-то ниво (със значение за повече от една община), ще укрепват и играят сериозна роля за обслужването на периферните райони, като изявяват възможности за развитие на основата на ендогенните си специфични ресурси, традиции и култура, при приемлива отдалеченост от услугите на големите и средните градове. При значителен брой малки градове с туристически функции могат да се формират агломерационни образувания от туристически тип.

С развитието на голям брой градове-центрове се засилва и разширява обхватът на централните територии и се намалява вътрешната и отчасти външната периферия в националната територия. Според АНКПР 2019 г. централните територии ще се разширяват и ще увеличават обхвата си до 32.6% от националната територия и до 69.4% от населението. Периферните територии намаляват по обхват до 66.4% от територията и 30.6% от населението в страната.

При настоящето изследване и прогнозиране с НКРПР 2026 – 2040 г. централните територии ще заемат 33.2% от територията на страната. Градовете- центрове от 1-во до 4+ -то ниво, формиращи централните райони са 57 бр., с население към 2024 г. 3 898 182 д. или 60.56% от общото население на страната. Общият брой население за страната при този оптимистичен сценарий ще намалее до 6 272 002 д. през 2025 г. и 5 762 494 д. през 2040 г.[80]

[80] Прогноза на НСИ 2023 г- вариант II – Относително ускоряване“

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Активно ще се развиват агломерационни процеси в направленията на основните урбанизационни оси и отчасти по направления на второстепенните оси. В презграничните оси ще се наблюдава активизиране на агломерационни процеси, най-вече при градовете от двете страни на Дунав.

Възможни проблеми в пространственото развитие могат да възникнат при модела „краен полицентризъм“, който се характеризира с множество центрове на влияние и развитие. Тези центрове могат да функционират често без координация помежду си. Това може да доведе и до сериозни проблеми в пространственото развитие. Ето някои от ключовите проблеми на този модел:

- При това пространствено развитие се увеличават централните територии, водещо до увеличение и на урбанизираните територии и свиване на периферните;
- Централизиране в големите градове, довеждащо до силен урбанизационен натиск, непрекъснато увеличение на урбанизираната територия, пренаселеност, натиск върху инфраструктурата и услугите, както и до деградация на периферните територии;
- Центровете от първо и второ ниво да привличат по-голямата част от ресурси, население и икономически активности, което води до изостаналост на периферните територии и малките градове;
- Много малки градове и селски райони да продължат да изпитват демографски спад, което отслабва техния потенциал за развитие и усложнява предоставянето на услуги и възможно разполагане и диверсификация на производствени дейности;
- Зараждащи проблеми в пространственото развитие при разширяване на централните територии (завземане на нови терени за градско развитие);
- Възможен дисбаланс в регионалното развитие – някои региони да се развиват по-бързо от други, но не в желаната посока;
- При големия брой центрове второ, трето и четвърто ниво може да се очаква по-затруднена координация между тях и влияние, което води до неефективност и дублиране;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Характерно за този сценарий е интензивното развитие на столицата, която се превръща в полюс на растежа[81], съпроводено с развитието на голям брой урбанистични центрове от 2-ро, 3-то и 4+-то ниво, водещо до увеличаване обхвата на централните територии и намаляване на обхвата на периферията. Този модел следва да еволюира, като стабилизира центровете от 4-то и отчасти 5-то ниво.

На национално ниво, 40 центъра (от 2-ро до 4+-то ниво) ще са тези, които ще изграждат носещата структура – скелетът на селищната мрежа, достатъчно разширена, за да обхване и покрие необходимия социален сервиз, здравеопазване, образование и култура на центровете от 4-то и 5-то ниво и останалите населени места. Постепенно увеличаване броя на урбанистичните центрове от 2-ро, 3-то и 4+ниво, като ще се очаква и стабилизиране на центровете от 4-то и 5-то ниво. Този модел ще изисква значителни инвестиции за разширяване на материалната база в социалната сфера, както и за рехабилитация и стабилизиране на техническата инфраструктура. Ключовите инфраструктурни системи следва да се засилят с цел подобряване на свързаността, устойчивостта и ефективността на услугите.

Таблица 9: Модел „Краен полицентризъм“ – шест региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони					
		СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЦР	СЗР
1	1	0	0	0	0	0	1
2	6	1	1	1	2	1	0
3+	16	3	3	2	2	3	3
3	8	1	3	1	1	2	0
4+	28	4	3	2	6	6	7
4	67	12	10	8	9	15	13
5+	11	0	0	2	2	4	3
5	124	30	16	18	10	25	25
Общ брой центрове	261	51	36	34	32	56	52
Общ брой общини	265	51	36	35	33	58	52

Източник: собствени анализи на НЦТР

По региони, носеща структура формираща централните региони от 1-во до 4+ ниво центрове на селищната мрежа обхваща 59 бр., както следва: СЗР – 9 бр., СЦР – 10 бр., СИР – 6 бр., ЮИР – 11 бр., ЮЦР – 12 бр., СЗР – 11 бр. Може да се обобщи, че носещата

[81] Полюс на растеж е център, който има капацитета да предизвика растеж в друг един център, като се опира на еволюцията на икономиката, в която има балансиран растеж и в чийто потенциал е включена инвестиция.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

конструкция от центрове е почти равномерно разпределена в територията на районите в северна и южна България, като по – голям брой са в южна.

Таблица 10: Модел „Краен полицентризъм“ – четири региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони			
		Северен	Източен	Южен	Столичен
1	1	0	0	0	1
2	6	2	2	2	0
3+	16	6	4	6	0
3	8	5	0	3	0
4+	28	8	6	14	0
4	67	23	17	30	0
5+	11	0	3	8	0
5	124	48	24	55	0
Общ брой центрове	261	92	50	118	1
Общ брой общини	265	92	50	120	1

Източник: собствени анализи на НЦТР

При делението на страната на четири района равносметката е следната: Северен – 21 бр., Източен – 12 бр., Южен – 25 бр., но разстлани на съответната си територия спрямо площта ѝ са равномерно разположени. София ще действа като метрополен град – полюс на растежа.

Центровете от 1-во до 4+-то ниво включително (централните територии) са общо 59 бр. Останалите центрове от 4-то до 5-то ниво включително 202 бр. остават във вътрешната и външна периферия.

Необходимо е да се формулират ясни, дългосрочни политики за интегрирано пространствено развитие, които да осигуряват равномерно и устойчиво развитие на всички райони.

Целта трябва да бъде създаване на балансирана териториална структура, която да стимулира равномерното разпределение на икономическите ресурси, услуги и инженерно-техническа инфраструктура.

При този модел се акцентира върху интегрирани и междусекторни подходи, които да съчетават икономическо, социално и екологично развитие:

- Разработване на регионални стратегии за пространствено развитие с ясно дефинирани приоритети и мерки съгласно спецификата на централните и периферни територии;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Насърчаване към инвестиции за инфраструктурни проекти, които подпомагат устойчиво и балансирано развитие;
- Стимулиране на местни инициативи и партньорства за устойчиво стабилизиращо развитие;
- Осигуряване на координирано финансиране и техническа подкрепа за реализиране на стратегическите цели при това развитие, за да не се компрометира необходимото единство в пространственото и регионалното развитие;
- Мониторинг и оценка на напредъка, с възможност за корекции в икономическото, социално и инфраструктурно развитие при необходимост;
- Насърчаване участието на гражданите и заинтересованите страни в процеса на планиране;
- Осигуряване на устойчиво развитие чрез прилагане на практики за опазване на ландшафта, екологична защита и социална справедливост;
- Образование и повишаване на капацитета на управленските кадри за прилагане на комплексни и интегрирани политики и управление.

Преодоляването на модела „краен полицентризъм“ изисква системен подход, който да насърчава координация, интеграция и баланс в пространственото развитие, за да се постигне устойчив и справедлив растеж за всички райони. При модела „краен полицентризъм“ фокуса е в концентриране на управлението, ресурсите и услугите в определените ключови центрове, като се разширява децентрализацията.

Модел „Умерен полицентризъм“

Моделът „умерен полицентризъм” е избраният сценарий за урбанистично развитие при действието на НКРПР 2026–2040 г. Условията за реализиране на този модел ще се осъществяват с формулировките още от НКПР 2012 – 2025 г., валидни и сега, включително и с някои нови:

- умерено намаляване на темповете на демографско свиване;
- активна и успешна регионална политика;
- стабилна и растяща икономика;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- умерено развитие на новите технологии и иновациите;
- разширяване и усъвършенстване на техническата инфраструктура;
- Укрепване на социалната инфраструктура и опазване на природата, ландшафта, и намаляване на екологичния отпечатък[82].

Това е междинен модел, намиращ се между силно моноцентрично и силно полицентрично развитие, и може да се характеризира и като умерен моноцентризъм, балансиран с центрове-балансьори в районите от 2-ро ниво.

На национално ниво, развитието на столицата е като метрополен град. Прогнозният размер на населението за сценария е 6 263 384 д. през 2025 г., 6 007 657 д. през 2030 г. и 5 637 361 д. през 2040 г. Демографският спад продължава, концентрирането на населението е съсредоточено в сравнително малък брой урбанистични центрове (София, Варна, Пловдив, Бургас).

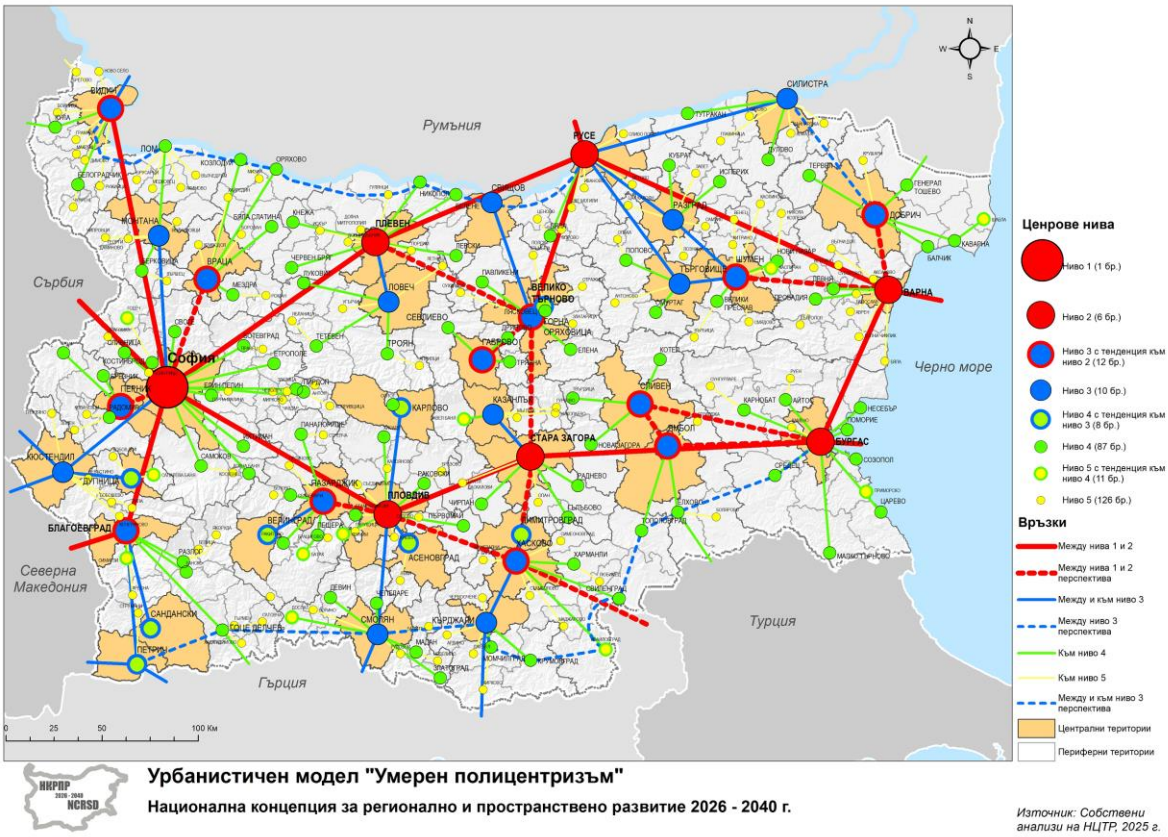
Моделът се допълва от ефективното развитие на ограничен брой центрове от 2-ро йерархично ниво с национално значение: Варна, Пловдив, Бургас, Русе, Стара Загора и Плевен. Група от 12 средни градове – областни центрове[83] притежава известен потенциал за издигане към 2-ро йерархично ниво, но предвид стратегическото си положение в националната територия, само на Видин, Велико Търново и Благоевград е предоставено място в това йерархично ниво. Място, което имаха и в предходния период и което, с малки изключения (за някои показатели на Велико Търново и Благоевград) те не оправдаха. При хипотезата, че във времевия хоризонт на НКРПР 2026-2040 г. ще бъдат завършени Западната и Централната меридиални оси, тези 3 града ще поемат отредената им роля на пълноценни балансиращи регионални центрове.

[82] Екологичният отпечатък е мярка за човешкото потребление на природни ресурси, като изчислява площта на земята и водата, необходима за поддържането на определен начин на живот, включително за задоволяване на нуждите и абсорбиране на отпадъците. Това е индикатор за устойчивост, който показва колко Земята е необходима, за да поддържа текущото потребление.

[83] Видин, Враца, Габрово, Велико Търново, Шумен, Добрич, Сливен, Ямбол, Хасково, Пазарджик, Благоевград и Перник

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 26. Урбанистичен модел „Умерен полицентризъм“

Източник: собствени изследвания на НЦТР

В 3-то ниво попадат 20 областни центрове – средни градове с *регионално значение* за територията на областите и 10 други изявени градове с ключови позиции в селищната мрежа. Областните центрове са Видин (3+), Монтана, Враца, Ловеч, Габрово, В. Търново (3+), Търговище, Разград, Шумен, Силистра, Добрич, Сливен, Ямбол, Хасково, Кърджали, Смолян, Пазарджик, Перник, Кюстендил и Благоевград (3+). Никой от 8-те областни градовете-центрове (Видин, Габрово, В. Търново, Шумен, Добрич, Хасково, Пазарджик и Благоевград) не оправдават очакванията за демографска и икономическа стабилност, но при стимулирано подпомогнато бъдещо развитие имат потенциалната възможност за изкачване до 2-ро ниво. Същевременно, принадлежността на Видин и Благоевград към западната меридиална ос, както и на Велико Търново – към централната меридиална ос, налага съхраняване на позицията им в групата на 10-те основни центъра в структурата на пространствен модел „умерен полицентризъм“.От 10-те града, които не са областни центрове, но ще се причислят към центровете от 3-то ниво, Казанлък и Свищов (се нуждаят от специална икономическа подкрепа и преодоляване на демографската криза), а останалите 8 (Горна Оряховица (4+), Димитровград (4+), Асеновград (4+), Карлово (4+),

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Дупница (4+), Сандански (4+), Петрич (4+) и Велинград (4+) демонстрират потенциал за изкачване.

От 4-то ниво са 87 малки (10-30 хил. д.) и много малки (под 10 хил. д.) градове с микрорегионално значение за територията на групи общини. Разположени са почти равномерно – както в националната територия, така и в районите от 3-ро ниво. Над 18% от тях (17 бр.) са под считаната критична граница от 5 000 човека, но те обслужват не само собствената си територия, а и тази на съседни общини. Това прави тяхната роля и позиция стратегически за жизнеността на периферите в пространствения модел на селищната мрежа. При трайния демографски спад те трябва да бъдат подкрепени с публични ресурси, за да са пълноценни опорни центрове от това ниво. Запазването на всичките 89 центъра означава и запазване на пространствената цялост[84] на мрежата от публични услуги в националната територия.

Общинските центрове от 5-то ниво формират периферията на селищната мрежа (153 много малки градове и села). Те обслужват територията на собствените си общини. Тяхната демографска маса също намалява прогресивно – средно с над 10%. Изключение правят Божурище, Горна Малина (в близката зона на влияние на София), Летница, Черноочене, Гърмен и Руен. От центровете 5-то ниво, 23 града и 16 села са с над 20% отрицателен прираст, а градовете Грамада и Антоново, заедно със селата Борино, Бойница и Г. Дамяново са с над 30% спад на населението за периода 2011 – 2021 г. Прекомерната загуба на население води до осезателна загуба на функции, дейности и инфраструктурно осигуряване. За тях са необходими специални програми и защитна политика, за да обслужват пълноценно населението от вътрешната и външна периферия. Въпреки това, те остават уязвими от глобалните предизвикателства на климатичните, енергийните и демографските промени. Шансове да устоят на тези заплахи се запазват благодарение на засилените им връзки с централните територии и на наличието на достатъчно малки градове-центрове от 4-то ниво сред тях.

Обобщено, центровете от 4-то ниво ще трябва да се стабилизират и изведат от заплахата да изпаднат в последното, 5-то ниво, и създадат „бели полета" за обслужването на крайните периферии от слаби селски общини. Центровете от 5-то ниво, чийто демографски спад е

[84] Под „пространствена цялост" се разбира покритие на цялата национална територия с равностойно достъпни публични услуги. Наличието на „бели полета" (зони без такъв достъп) означава, че съответната система няма „пространствена цялост".

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

над 20%, също изискват специфичен за всеки един от тях подход и защитна политика, за да обслужват пълноценно населението от вътрешната и външна периферия.

Въпреки уязвимостта на периферните територии пред глобалните предизвикателства (климатични, енергийни, демографски), те запазват възможности за резистентност чрез по-засилени връзки с централните територии и наличието на компактни 4-то ниво градове-центрове сред тях. В агломерационните ареали на големите и някои средни градове се възстановяват и засилват функционалните връзки между населените места - там общинските групи действат съвместно по пространствено планиране и управление на урбанизационните процеси.

В заключение по темата, моделът “умерен полицентризъм” е избраният модел на урбанистично развитие за периода до 2040 г. Условията за реализиране при предходното лансиране на този модел през 2019 г., са актуални и за новия времеви хоризонт 2026-2040 г.:

- Умерено намалени темпове на демографското свиване;
- Активна и успешна регионална политика;
- Устойчива и растяща икономика;
- Умерено развитие на новите технологии и иновациите;
- Разширяване и усъвършенстване на техническата инфраструктура.

В отделни отсечки на основните *урбанизационни оси* и отчасти във второстепенните оси се развиват агломерационни процеси. Частично активизиране на агломерационни процеси се наблюдава в презграничните оси, например при Видин-Калафат, Русе-Гюргево, и Силистра-Кълъраш. Възстановяване и интензифициране на функционалните връзки между населените места ще се наблюдава в *агломерационните ареали* на големите градове и на някои от средните градове. В тези ареали групата общини в равностойно сътрудничество трябва да предприеме съвместни действия по пространствено планиране и управление на урбанизационните процеси. В урбанистичните центрове на останалите големи градове (Русе, Стара Загора и Плевен) и някои от средните градове, процесите протичат без да се увеличава населението и урбанистичните ареали остават в рамките на съответната община. Те се характеризират с леко разширяване на ядрото-ареал и приобщаване на съседни малки населени места. В другите средни градове-центрове урбанизационните процеси почти ще затихнат, населението в тях ще намалява, а урбанистичният ареал ще се свие до обхвата на ядрото и ще заема част от територията на общината. При трети средни градове-центрове

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

агломерационният процес напълно ще затихне. При малки градове с туристическа насоченост ще се наблюдава засилване на агломерационния процес и ще се формират агломерационни образувания от туристически тип.

Настоящият сценарий се характеризира с интензивното развитие на столицата, успоредно съпроводено с развитието на не голям брой центрове от 2-ро и 3-то ниво, а също така и със стабилизирането на достатъчно голям брой центрове от 4-то ниво. При такова развитие се очаква сравнително несъществено увеличаване на централните територии и съответното намаляване на периферията. Като резултат ще има приближаване на градски услуги до селските райони.

След перспективния срок 2040 г., моделът би могъл да еволюира към модела "развит полицентризъм" с постепенно увеличаване броя на урбанистичните центрове от 2-ро и 3-то ниво и стабилизиране на центровете от 4-то и 5-то ниво.

Териториално-урбанистичното развитие в районите и националната територия може да се основе и насочва към предложения модел.

Таблица 11: Модел „Умерен полицентризъм" – шест региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони					
		СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЦР	ЮЗР
1	1	0	0	0	0	0	1
2	6	1	1	1	2	1	0
3+	12	2	2	2	2	2	2
3	10	2	3	1	1	2	1
4+	8	0	1	0	0	4	3
4	87	16	11	10	15	18	17
5+	11	0	0	2	2	4	3
5	126	30	18	18	10	25	25
Общ брой центрове	261	51	36	34	32	56	52
Общ брой общини	265	51	36	35	33	58	52

Източник: НЦТР

Таблица 12: Модел „Умерен полицентризъм" – четири региона

Йерархично ниво	Общ брой центрове	Региони			
		Северен	Източен	Южен	Столичен
1	1	0	0	0	1
2	6	2	2	2	0
3+	12	4	4	4	0
3	10	6	0	4	0
4+	8	1	0	7	0
4	87	29	20	38	0

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

5+	11	0	3	8	0
5	126	50	21	55	0
Общ брой центрове	261	92	50	118	1
Общ брой общини	265	92	50	120	1

Източник: НЦТР

Взаимовръзките на различните нива центровете в националната селищна мрежа не могат да се затворят в административни граници.

София – метрополен град, доминира и оказва влияние, както в новия район Северен, така и в новия район Южен. Милионният град от София от 1-во йерархично ниво, ще доминира над средните градове Благоевград, Перник, Кюстендил, Враца, Монтана и Видин от 3-то ниво. Средните градове Видин и Благоевград не са пълноценни балансьори, за което ще се изисква специално стимулиране, необходимо за доизграждане на техния потенциал отговарящ за 2-ро йерархично ниво. Тогава ще могат да организират по-успешно територията на най-отдалечените северна и южна части на Западна България. Градовете Петрич и Дупница имат необходимия потенциал и заявяват реални възможности да бъдат центрове от 3-то йерархично ниво и да играят ролята на балансьори на областните центрове. Градовете от 4-то ниво Сандански, Гоце Делчев, Самоков, Ботевград са с шансове за балансьори. В северозападните периферни гранични територии е важна подкрепата на градовете от 4-то ниво Лом, Оряхово, Белоградчик и Берковица. В южната периферия от подобна подкрепа се нуждаят и заслужават градовете Петрич, Сандански, Гоце Делчев. Положението остава трудно преодолимо, в западните периферни територии, тъй като трите града Радомир, Брезник и Трън нямат необходимия потенциал за подкрепа/баланс на Кюстендил и Перник.

В новия район Северен двата големи града от 2-ро ниво Русе и Плевен ще доминират, въпреки техния демографски спад. Техен равностоен партньор ще бъде Велико Търново, който показва възможности и тенденции да премине от 3-то към 2-ро ниво. Средните градове - областни центрове - Ловеч, Габрово, Търговище, Разград и Силистра, а също и градовете Свищов и Горна Оряховица, са разположени равномерно по територията и ще изпълняват роля на организиращи центрове от 3-то ниво. Градовете Троян, Севлиево и Попово от 4-то йерархично ниво ще играят ролята на балансьори на областните центрове. Останалите градове от 4-то ниво нямат необходимите капацитет и възможности за балансьори. За да могат да бъдат такива е необходима специална национална политика за малките градове в периферните селски райони. В северната придунавска част между Русе, Силистра и Разград и между Свищов, Плевен и Никопол, както и в южните старопланински

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

и предпланински части между Търговище и Велико Търново, между Омуртаг и Елена и между Габрово, Троян, Тетевен и Луковит се очертават проблемни периферни територии.

В новия район Южен ще доминират и ще си партнират големите градове Пловдив и Стара Загора. Тези градове от 2-ро ниво ще се развиват като основни центрове на развитие и растеж. Възможности за партниращa роля на двата центъра ще поема средният град Хасково. Областните градове Пазарджик, Кърджали и Смолян, заедно с Казанлък, Асеновград, Карлово и Димитровград, като центрове от 3-то ниво, ще осъществяват организираща и стабилизираща роля в територията. Но за да изпълняват тази роля те ще трябва да се подкрепят. Южните родопски планински и гранични територии и отчасти, средногорските и тракийските територии се изявяват като типични периферни територии. Панагюрище, Чирпан, Свиленград, Ивайловград, Златоград, Девин и Велинград са градове от 4-то йерархично ниво. Те заслужават и се нуждаят да бъдат стимулирани, като така ще могат да изпълняват своята организираща роля в тези периферни селски, планински и гранични територии. Южните родопски периферни части остават проблемни, където градовете Доспат, Мадан и Крумовград от 4-то ниво не притежават потенциала да подкрепят Смолян и Кърджали.

В новия район Източен, като основни центрове на развитие и растеж и като балансьори на столицата ще се развиват Варна и Бургас - двата големи града от 2-ро ниво. За Европейския съюз тези градове са източни „портали“ и ще се развиват като важни транспортни и търговски центрове в европейската мрежа от градове. Като центрове от 3-то ниво се проявяват областните градове Шумен, Добрич, от Северен район Търговище, от Южен район Сливен и Ямбол, които покриват сравнително равномерно територията в дълбокия хинтерланд на крайбрежието. Добро развитие показват градовете от 4-то ниво Балчик, Каварна, Несебър, Поморие, Царево разположени на самото крайбрежие, както и Карнобат и Айтос - в близкия хинтерланд. В северната периферия е необходимо стимулирането на Генерал Тошево, а в южната - на Елхово и Малко Търново, за да могат да изпълняват важна организираща роля на центрове от 4-то ниво в периферните селски и гранични райони.

С така организиран модел/сценарий „умерен полицентризъм“ проблемът „център-периферия“ ще се проявява в по-слаба степен, защото градове-центрове от 2-ро ниво ще имат равностойни, разтоварващи и подпомагащи дубльори от същото ниво.

Промяната в районите за планиране е възможност за значително преодоляване на дефицитите в управлението на регионалното развитие и прилагане на насочени политики в

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

подкрепа на модела на „умерен полицентризъм“. Институционалните и фискални лимити/дефицити пред регионалната конкурентоспособност и растеж включват:

- фрагментация на стратегическото планиране и програмиране на местно ниво (в зависимост от каналите на финансиране);
- ограничен собствен ресурс на общините и несигурност по отношение на националните средства за инвестиции в регионите;
- все още формалната роля на регионалните съвети за развитие;
- липсата на достатъчно капацитет в малките общини и нуждата от навременна информация за икономическите процеси на местно ниво[85].

Процесът към желания модел на „умерен полицентризъм“ все още е в ембрионален етап и не се забелязват убедителни доказателства за движение в посока „балансиран полицентризъм”. В следващите години се очаква постепенно придвижване към по-балансиран модел. Лостовете за постигане на този модел ще бъдат реформиращата се регионална политика, наваксващото изграждане на ключова инфраструктура и по-целенасоченото инвестиране на ресурсите.

Основните насоки за преодоляване на проблемите в селищната мрежа в сценария „умерен полицентризъм“ могат да се резюмират както следва:

- *Демография* – стимули за относително демографско стабилизиране в определени периферни територии чрез финансова подкрепа, инвестиции в човешки капитал - стимули за раждаемост и улесняване на достъпа до образование и здравеопазване; развиване на програми за мобилност и интеграция между отделните райони, за да се избегне натрупване на население само в големи и средни градове.
- *Икономика* – насърчаване на инвестиции и създаване на работни места в по-слабо развитите райони чрез данъчни облекчения и подкрепа за малкия и среден бизнес; модернизация на индустрията и развитие на дигиталния сектор, диверсификация на икономическите дейности за намаляване на зависимостта от един сектор или регион.

[85] Икономически растеж и регионална конкурентоспособност (2025 г.), Годишна среща на местните власти 2025, 12-14 октомври 2025, к.к. Албена, ИПИ

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- *Социална сфера* – развитие и поддържане на социалната инфраструктура в отдалечените територии – училища, здравни пунктове (центрове), културни институции; обучение и квалификация на местната работна сила за стимулиране местното развитие и задържане на населението.

- *Инфраструктура (пътища, ВиК, водоснабдяване, електроснабдяване)* – инвестиране в подобряване и разширяване на инфраструктурата в определени периферни територии, за осигуряване равен достъп до работно място и услуги; качеството на инфраструктурната и дигиталната свързаност, интегрирани планове за инфраструктурно развитие, свързващи по-слабо развитите райони с централните.

- *Мобилни оператори и телекомуникации* – подкрепа за разширяване на мобилната и интернет мрежа в отдалечените райони чрез държавни програми и субсидии; стимули за развитие на дигитални услуги и дистанционно обучение/работа, подпомагащо балансираното развитие.

- *Регионална динамика* – през следващите години ще зависи от капацитета и нивото на финансова автономия на местните власти, т.е. способността на регионалните центрове да се превърнат в двигатели на полицентрично развитие.

Необходимо е прилагане на балансиран регионален подход, който да насърчава развитие във всички части на страната, като Концепцията за пространствено развитие се осъществява на основата на „умерен полицентричен“ модел.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

V. ВИЗИЯ,СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ И ПРИОРИТЕТИ ЗА РЕГИОНАЛНО И ПРОСТРАНСТВЕНО РАЗВИТИЕ

В контекста на динамична среда на бързи промени и комплексни предизвикателства пред регионите, европейските и национални политики и на базата на проведените анализи и оценки бяха формулирани следните визия и стратегически цели:

Визия

Българските региони развиват устойчив капацитет и конкурентоспособност в динамична среда, с подобрен жизнен стандарт и достъп до качествени услуги за всички граждани. Столичният регион се утвърждава като водещ център в Югоизточна Европа, а останалите региони се доближават до европейските стандарти. Националните ресурси са опазени чрез устойчиво управление, съхранена е регионалната идентичност, а социално-икономическите и териториални дисбаланси са значително намалени.

По този начин, НКРПР 2026 – 2040 г.:

- отговаря на глобалните предизвикателства, произтичащи от динамиката на „тройния преход“ – зелен, цифров и социален и от необходимостта той да се разшири към модел, включващ и всеобхватната сигурност;
- поставя фокуса върху постигането на *икономическо, социално и териториално сближаване;*
- подкрепя *икономическото сближаване* в национален план - между съставните области и общини в районите, и между районите на ниво ЕС – България. Районите на ниво NUTS 2 в България изостават значително по равнище на икономическо развитие спрямо средното за ЕС-27, измерено чрез БВП в паритет на покупателната способност на глава от населението (41% – 54% от средноевропейското равнище през 2023 г.)[86]. Единствено Югозападен регион е над средната стойност за ЕС, достигайки 102% през 2023 г. Подобно изоставане се наблюдава и по други ключови

[86] https://www.strategy.bg/publicconsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=8865

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

показатели, свързани с конкурентоспособността, производителността, научните изследвания, технологиите и иновациите.

С въвеждането на новото териториално деление на България на четири региона от ниво NUTS 2 (Северен, Източен, Южен и Столичен), което се очаква да влезе в сила от 2027 г., Столичен регион ще повиши своите показатели спрямо средноевропейското равнище. Отделянето на София ще доведе до известно изравняване на икономическите показатели на останалите 3 региона, както и до повишаване на размера на кохезионната подкрепа за тях абсолютно и относително чрез насочване на европейските средства към тези части на страната. От друга страна, обособяването на столицата в отделен регион и поставянето ѝ сред по-силно развитите региони на ЕС, би могло да ограничи достъпа до европейско финансиране за големи и важни проекти, което ще наложи търсене на алтернативни източници на финансиране.

- повишава *социалното сближаване* чрез общо подобряване на стандарта на живот (заетост, доходи, потребление), качеството на човешкия капитал и жизнената среда. Стремежът е към намаляване на разликите в социалната сфера и качеството на живот в трите териториални нива - европейско, национално и регионално, включително и вътрешнорегионално.

- насърчава *териториалното сближаване* чрез различни форми на сътрудничество между териториалните структури в страната – региони, области и общини – както и чрез трансгранични, междурегионални и транснационални партньорства. То обхваща и интегрираното развитие на градовете и тяхното свързване в мрежи. При всички форми на взаимодействие, освен взаимната изгода, се цели съхраняване на природното и културното наследство, а оттам и идентичността –на регионите, на общините, на градовете. Териториалното сближаване предполага активно развитие на всички възможни форми на комуникация и взаимоизгодно сътрудничество, но винаги в основата му стоят елементите на физическата свързаност.

- засилва екологичния фокус, който оформя образа на новата НКРПР 2026-2040 г. Климатичната неутралност, енергийната трансформация, адаптацията към климатичните промени, климатично неутралната мобилност, интензивния

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

урбанизъм[87] и намаленото потребление на незастроена земя, следва да са сред насоките, координиращи действията не само за прилагане на Концепцията, но и на всички секторни политики с отношение към територията.

Стратегическите цели и приоритети следва да подкрепят основните двигатели на регионалното икономическо развитие и сближаване, както и провеждането на проактивен подход за региони, изложени на риск да попаднат в „капана на развитието“.

Стратегическите цели на Националната концепция за регионално и пространствено развитие за периода 2026–2040 г. дефинират дългосрочната визия и желаното състояние на националната територия, регионите и населените места. Те очертават основните направления за устойчиво, балансирано и интегрирано регионално и пространствено развитие в съответствие с националните и европейските политики.

Следващият етап на планиране включва конкретизиране и детайлизиране на стратегическите цели на ниво приоритети. Всеки приоритет е пряко подчинен на съответна стратегическа цел и фокусира интервенциите върху ключови проблеми и потенциали за развитие, чието адресиране е решаващо за постигането ѝ. По този начин приоритетите служат като ключово ниво между стратегическите цели и формулираните подходи и насоки за постигане на приоритета, осигурявайки логическа последователност, яснота и проследимост на въздействието.

Взаимовръзката между стратегическа цел и приоритет гарантира, че планираните действия са целенасочени, взаимно допълващи се и насочени към постигане на интегрирани пространствени и регионални ефекти в дългосрочен хоризонт.

Избраният метод да бъдат формулирани **подходи и насоки за постигане на съответния приоритет** осигурява концептуална рамка за насочване на бъдещите политики и интервенции, без да се навлиза в нивото на конкретни мерки, като същевременно създава основа за разработване на последващи стратегически и програмни документи.

В рамките на Концепцията насоките са формулирани като концептуални и ориентиращи елементи, а не като етапи на изпълнение, поради което не предполагат времева или йерархична последователност, нито ангажимент за тяхното прилагане в определен ред.

[87] Усвояване на урбанизирани пространства с отпаднали функции за сметка на строителство „на зелено“

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Подходите и насоките, очертани в НКРПР 2026 – 2040 ще намерят своето оперативно приложение и детайлизиране в интегрираните териториални стратегии за развитие (ИТСР) на регионите за планиране от ниво 2, които съгласно Закона за регионалното развитие (ЗРР).

Стратегически цели на НКРПР 2026 – 2040 г.

Визията ще се реализира чрез четири стратегически цели:

СЦ 1: Териториално сближаване – чрез подобряване на свързаността на всички нива, развитие на балансиран полицентричен модел на селищната мрежа и активно международно сътрудничество.

СЦ 2: Икономическо сближаване в европейски, национален и вътрешнорегионален план чрез развитие на собствения потенциал на регионите и насърчаване на растежа.

СЦ 3: Социално сближаване и растеж чрез създаване на условия за развитие и реализация на човешкия капитал и подобряване на жизнената среда.

СЦ 4: Екологична устойчивост – чрез енергийна трансформация, климатична неутралност, съхранени природни ресурси и намалени рискове от природни бедствия.

Стратегическа цел 1: Териториално сближаване – чрез подобряване на свързаността на всички нива, развитие на балансиран полицентричен модел на селищната мрежа и активно международно сътрудничество.

Изпълнението на СЦ1 ще се постигне чрез следните приоритети:

Приоритет 1.1. Подпомагане развитието и укрепването на умерено полицентрична мрежа от градове-центрове и подобряване качеството на антропогенната им среда.

Този приоритет насочва към устойчиво и последователно развитие на умерено полицентрична мрежа от градски центрове, като се подобрява качеството на антропогенната среда и се намаляват съществуващите териториални неравенства.

Подходи и насоки за постигането на Приоритета:

1.1.1.Укрепване на полицентричната структура на страната чрез изграждане и развитие на балансирана мрежа от центрове с различни йерархични нива, които осигуряват

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

равномерен достъп до основни услуги за населението и икономическа активност възможно най-близо до местоживеенето.

1.1.2. Подкрепа за интегрираното и устойчиво развитие на столицата и засилване на нейния европейски и международен облик, при гарантиране на високо качество на публичните пространства, ефективно управление на трафика и контрол върху застрояването и замърсяването.

1.1.3. Разширяване на мрежата от центрове от 2-ро йерархично ниво чрез включване на нови областни градове с потенциал и стратегическо разположение, с цел подобряване на баланса спрямо столицата и смекчаване на трайните демографски предизвикателства.

1.1.4. Стабилизиране на центровете в мрежата от 3-то ниво чрез подкрепа на факторите за развитие при условията на демографски спад, като се използват неоползотворените местни потенциали и се прилагат координирани секторни политики.

1.1.5 Определяне и развитие на функционални зони (неформални райони) като инструменти за балансирано на пространственото развитие

Тематична област на политиката за регионално и пространствено развитие е трансформацията на обезлюдените села. Обезлюдяването не е само процес, а завършен цикъл „природа – селище – природа“, през който преминават все повече населени места. Формират се вътрешнообщински периферии – територии без устойчиво демографско присъствие, характеризиращи се с висока уязвимост, безстопанственост и повишен риск от бедствия, включително горски пожари.

Важни **насоки** за защита и трансформация на територията на обезлюдените села са:

- Обществен диалог относно статута на обезлюдените селища с цел идентифициране на устойчиви и обществено приемливи подходи за тяхното бъдеще.
- Провеждане на специализирани проучвания на природните характеристики на тези територии за оценка на тяхната пригодност за включване в Националната екологична мрежа и мрежата „Натура 2000“. В повечето случаи това са планински и гористи райони с ограничена или липсваща инфраструктура, но с висока природна стойност.
- Анализ на пазарния интерес към обезлюдените селища и оценка на потенциала им за развитие на ваканционни, туристически или земеделски функции.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Съобразяването с тези насоки е пряко свързано с оперативната цел за **съхранено природно и културно наследство**.

Приоритет 1.2. Оптимално интегриране на българските региони в европейското пространство и трансграничните пространства чрез преодоляване на съществуващите физически, функционални и структурни дефицити

Подходи и насоки за постигането на Приоритета:

1.2.1. Постигане на териториална свързаност чрез развитие на националната транспортна инфраструктура като част от Трансевропейската транспортна мрежа (TEN-T), осигуряваща бързи връзки с ключовите европейски урбанизационни и икономически центрове.

1.2.2. Развитие на преносната енергийна инфраструктура като част от Трансевропейската енергийна мрежа (TEN-E) и изграждане на системни връзки със съседни страни за осигуряване на енергийна сигурност, диверсификация на доставките, свободно движение на енергия и интегриране в енергийния пазар.

1.2.3. Стимулиране на сътрудничеството и утвърждаване на по-централната роля на българските региони в европейското пространство чрез активното им включване в общоевропейските транснационални и трансгранични икономически, инфраструктурни, културни и екологични мрежи и коридори. Обвързване на значими локализации на националното културно наследство в регионални и общоевропейски културни коридори.

1.2.4. Поддържане на Националната екологична мрежа (НЕМ) като еталон за защитено биологично разнообразие, природно равновесие и рекреационна среда с общоевропейско значение, допринасяща за опазване на трансгранични екологични коридори със съседни страни.

Приоритет1.3. Съхраняване на природното и културното наследство

Целта е да се съхрани и развие националната система от защитени природни и културни ценности с оглед поддържане на екологичното равновесие, биологичното разнообразие и културната идентичност, както и за устойчивото интегрирано използване на техните стойности в съвременния живот.

Подходи и насоки за постигането на Приоритета:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

1.3.1. **Защита на природното и културно наследство** с цел съхраняване на неговата идентичност и устойчиво използване на икономическия потенциал на защитените природни и културни ценности за стимулиране на икономическия растеж.

1.3.2 Съхраняване на културната идентичност и осигуряване на равнопоставен достъп.

1.3.3. Опазване на уникални ландшафти с традиционно използване на земята и голяма екологична стойност, както и възстановяване на деградирани територии, засегнати от човешка дейност.

1.3.4. Подобряване на условията за реакция при кризи с оглед бързи и решителни действия при природни бедствия.

СЦ 2: Икономическо сближаване в европейски, национален и вътрешнорегионален план чрез развитие на собствения потенциал на регионите и насърчаване на растежа

Всички региони трябва да получат възможност за стабилно развитие чрез насърчаване на тяхната конкурентоспособност, подкрепа на структурни промени и повишаване на икономическия растеж. Това е свързано с надграждане на икономическия потенциал на създадените центрове и насърчаване на стопанското оживление в нови региони, общини и населени места.

Тази стратегическа цел е фокусирана и върху генериране на допълнителна енергия и развитие чрез оползотворяване на собствените ресурси. Целта е да се постигне концентрация и осезаем ефект на база на конкретните потенциали и местни специфики, което ще повлияе благоприятно и за намаляване на регионалните дисбаланси.

Реализирането на целта следва да доведе до намаляване на регионалните различия с фокус стимулиране на икономическото развитие на Северна България и други изоставащи в своето развитие части на страната.

Интегрирани регионални политики с активното участие на всички заинтересовани страни, вкл. национални и секторни власти, регионални и местни власти, научни организации, неправителствен сектор следва да осигурят по-високо равнище на регионалното икономическо развитие и с по-високи доходи..

Изпълнението на СЦ2 ще се постигне чрез следните приоритети:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Приоритет 2.1. Повишаване на конкурентоспособността и подкрепа за силни и устойчиви региони

Изграждането на конкурентоспособна икономика на регионално и местно ниво, чийто устойчив темп на производителност е в състояние да стимулира растежа, а оттам и доходите и благосъстоянието, е един от основните политически приоритети на България и Европейския съюз.

Подходи и насоки за постигането на Приоритета:

2.1.1: Подкрепа на трансформацията на икономиките на столицата и центровете от първо йерархично ниво към устойчиви и висококонкурентоспособни икономики и укрепване на позицията им в Европа в конкуренция с подобни територии.

Дейностите в изпълнение на приоритета следва да подкрепят столицата и центровете от първо йерархично ниво (Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора и Плевен) в преминаването към модерна, конкурентоспособна икономика с висока добавена стойност, основана на иновации и технологии. приоритета цели засилване на участието на местните компании на европейските и глобалните пазари и утвърждаване на позицията на тези градове в конкуренция с други европейски региони.

2.1.2. Изграждане на ключова/стратегическа инфраструктура и среда за привличане и засилване на инвестициите на регионално и местно ниво

С разработване и прилагане на регионално ориентирана политика за развитие и модернизация на индустриални зони, индустриални райони, индустриални и логистични паркове, както и други специализирани територии ще се подкрепя развитието и изграждането на индустриалните паркове и зони в Северна България.

2.1.3. Подкрепа за изграждане на регионални партньорства за развитие на секторни и иновационни клъстери, мрежи и инфраструктури, базирани на иновации и технологии.

Подкрепата за ефективни клъстерни структури следва да бъде насочена с приоритет към тези, разположени в Северна България.

2.1.4. Подкрепа за инвестиции в науката, иновациите и технологиите с доказан ефект върху регионалния растеж и „новото развитие“ и повишаване на регионалната конкурентоспособност в секторите на селското и рибното стопанство, туризма.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

По този приоритет се предвижда насърчаване на инвестиции в научни изследвания, иновации и технологично развитие, които имат доказан принос за регионално икономическо развитие и създаване на „ново развитие“ в отделни общини, градове и градски ареали.

Целта е положителните ефекти от иновативни икономически процеси и нови модели на растеж, възникващи на локално ниво, да бъдат разширени и трансформирани в по-мащабни регионални структури. Това ще се реализира чрез „отключване“ на регионална „спирала на растеж“ — процес, при който взаимно подсилващи се фактори (инвестиции, иновации, заетост, доходи и инфраструктура) стимулират повишаване на икономическата активност, производството и качеството на живот.

Приоритет2.2. Стимулиране развитието на специфични територии

Целта е прилагане на интегриран подход за планиране и развитие на територии със специфични характеристики — Черноморски и Дунавски крайбрежни зони, планински, селски, гранични и периферни райони, както и региони със значими структурни предизвикателства и проблемно икономическо развитие.

Подходи и насоки за постигането на Приоритета:

2.2.1 Оползотворяване на предимствата чрез подкрепа на регионалната идентичност и интегрираност на новите региони от ниво 2.

2.2.2. Интегрирано управление и устойчиво развитие на Черноморското крайбрежие и морските пространства, в т.ч. чрез трансгранично сътрудничество със съседни страни от Черноморския регион за въвеждане на Интегрираната морска политика чрез инструментите за пространствено планиране и екосистемен подход. Участие в европейската инициатива „Синергия на Черно море“, която е рамка за регионално сътрудничество между страните от Черноморския регион и Европейския съюз.

2.2.3. Приобщаване на българските крайдунавски общини и области в общоевропейския Дунавски регион и развитие на трансгранични партньорства и европространства за интегрирано управление на басейна на реката, опазване на водите, почвите и биоразнообразието и стимулиране на икономическото развитие, комуникациите и културния обмен.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

2.2.4. Подпомагане на зони със структурни проблеми, планински гранични територии и селски райони. В обхвата на дейностите по този приоритет от важно значение е подкрепата на местния бизнес, общините и работещите в енергийния сектор в регионите, най-силно засегнати от намаляване на въгледобива и електропроизводството.

2.2.5. Подпомагане на икономически и социално уязвимите райони.

Политиката за регионално развитие се стреми да въздейства върху изостаналостта и дори обезлюдяването на определени региони с интегрирани действия за преодоляване или смекчаване на най-острите проблеми в тях.

<u>СЦ 3: Социално сближаване и растеж чрез създаване на условия за развитие и реализация на човешкия капитал и подобряване на жизнената среда.</u>

Изпълнението на СЦ3 ще се постигне чрез следните приоритети:

<u>Приоритет3.1. Пространствена свързаност и достъп до услуги</u>

Целта е комплексна и включва:

- развитие на националната техническа и социална инфраструктура за подобряване на пространствената свързаност на районите, областите и урбанистичните центрове и техните хинтерланди (или полета на влияние);
- подобрен/равнопоставен достъп до образование, здравеопазване, социални и културни услуги.

Подходи и насоки за постигането на Приоритета:

3.1.1. Укрепване на функциите на вече изявените урбанизационни центрове, разширяване на полетата им на влияние и подобряване на достъпа до образование, здравеопазване, социални услуги, пазара на труда и равностоен достъп до всички пространства с висока обществена значимост, чрез развитие на главните и второстепенните транспортни оси за постигане на модел „решетка“.

3.1.2. Удовлетворяване на транспортните и социални потребности на населението чрез подобряване на общинската пътна мрежа.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

3.1.3. Постигане на свободен и социално справедлив достъп до информационни и комуникационни технологии във всички райони, особено в периферните селски райони и възможност за децентрализирана работа и предоставяне на услуги от общ интерес. Разширяване на обхвата и достъпа до електронни услуги, включително е-медицина.

3.1.4. Ангажиране на заинтересованите страни в процеса на планиране с цел трансформиране на градовете и населените места в приобщаващи, безопасни, стабилни и устойчиви центрове

Приоритет3.2. Извеждане на качеството на живот на хората като първостепенна цел с фокус върху здравеопазването, образованието, развитието на пазара на труда и борбата с демографската криза

Приоритетът е насочен към подобряването на всички аспекти на инфраструктурата на образованието, здравеопазването, социалните услуги, културата, спорта. Развитието и координирането на икономиката и пазара на труда съобразно спецификата на различните региони ще подкрепи решаването на проблемите с недостига на работна сила и доходите на населението в различните населени места. Подкрепата за изграждането и развитието на професионални кадри ще адресира друг основен проблем на националната икономика. Подобряването на качеството на средата за живеене и бизнес е важно условие за намаляване на миграцията на населението и разширяването на обезлюдените територии.

Борбата с демографската криза е ключов въпрос на регионалното развитие. Тя се нуждае от комплексни решения. Политиката за регионално развитие е един от стълбовете на тази политика. По-ниската продължителност на живота, ниската раждаемост, относително високите темпове на емиграция на сравнително млади и образовани хора, бързото застаряване на населението се допълва с относително високите нива на неактивност и задълбочаване на вътрешно-териториалните диспропорции в демографските структури на населението предизвиква сериозни предизвикателства в определени региони, в които са необходими целенасочени действия.

Териториалното покритие на достъпа до качествено здравеопазване, образование, социални услуги, култура и спорт трябва да се интегрира с успешна политика на регионалния пазар на труда, привличане на инвестиции и повишаване на доходите на населението.

Подходи и насоки за постигането на Приоритета:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

3.2.1. Трансформиране на образователната инфраструктура, изграждане и развитие на професионални кадри.

За преодоляването на проблемите в образованието и изграждането на умения са необходими комплексни усилия на национално, регионално и местно ниво, в т.ч.:

- целенасочени инвестиции в технологичната трансформация на българското образование;
- ориентиране на образованието и последващата квалификация и постоянно обучение съобразно спецификата и перспективите за икономическо развитие в различните региони;
- преодоляване на недостига на работна сила чрез подобряване на квалификациите и уменията на уязвими групи с целенасочени инвестиции в знания и умения;
- провеждане на активни мерки за намаляване на преждевременно отпадналите деца от училище, записваемостта на децата в училище, намаляване на напусналите преждевременно образователната система млади хора;
- действия за намаляване на относителния дял на младите хора, незаети в трудова дейност, образование или обучение (NEET rates).

3.2.2. Модернизиране на здравната инфраструктура и подобряване на пространственото ѝ покритие и достъпа до здравна грижа.

Подкрепата за здравеопазване, което да създаде предпоставки за повишаване на продължителността на живота в добро здраве чрез развита здравна система, която осигурява равен достъп до здравни грижи, е ключов приоритет на националната и регионална политика. Достигането на равномерно териториално разпределение и достъп на здравните услуги, особено в отдалечените райони, както и устойчивост на системата за спешна помощ, са ключови проблеми за решаване.

Обзавеждане за амбулатории за извънболнична помощ и консултативни медико-социални центрове, предоставяне на е-здравни услуги, почасови мобилни интегрирани и здравно-социални услуги за нуждаещи се лица, периодични профилактични прегледи, доставяне на необходими медикаменти за възрастните и нуждаещите се хора, мобилни медицински пунктове са част от решенията. Въпреки усилията на местните власти по места, липсата на обучени кадри остава най-големият проблем за осигуряването на здравните грижи.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

3.2.3. Модернизиране на инфраструктурата на социалните услуги и подобряване на достъпността до нея и предприемане на действия за дългосрочни решения на проблемите, съществуващи в жилищния сектор.

приоритета цели да намали диспропорциите в разпределението на социалните услуги в страната и да гарантира, че те отговарят на реалните нужди на населението. Успешното въвеждане в действие на Националната карта на социалните услуги ще балансира съществуващите териториални разлики в предоставянето на социални услуги, ще разшири техния спектър по общини и подобри условията за тяхното предоставяне.

3.2.4. Изграждане и реконструкция на спортната инфраструктура и подобряване на достъпа до нея в различните райони, създаване на условия за физическа активност на всички поколения.

3.2.5. Изграждане на устойчив пазар на труда съобразно спецификата на различните региони.

Приложението на комплексни регионални мерки в образованието и обучението, както и включването на групи население извън пазара на труда - като млади хора и маргинализирани групи, са в основата за реализацията на този приоритет, особено в селските и слаборазвитите региони. Това ще подпомогне не само индивидуалната заетост, но и цялостното икономическо развитие на региона.

<u>СЦ 4: Екологична устойчивост – чрез енергийна трансформация, климатична неутралност, съхранени природни ресурси и намалени рискове от природни бедствия</u>

Изпълнението на СЦ4 ще се постигне чрез следните приоритети:

Приоритет4.1: Намаляване на екологичния отпечатък от всички антропогенни дейности и въздействия

Целта е адресирана както към секторните политики, така и към социалните общности и индивиди.

Подходи и насоки за постигането на Приоритета:

4.1.1. Преминаване към възобновяема енергия – един от сигурните пътища за намаляване на своя отпечатък върху околната среда и преодоляване на изоставането спрямо ЕС.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

4.1.2. Намаляване на въглеродните емисии:

- пряко - чрез внедряване на иновативни екологични решения за устойчивост, позволяващи измерване, записване и отчитане на въглеродните емисии по цялата верига на доставки;

- косвено – чрез масово повишаване на енергийната ефективност на сградния фонд, включително и в битовия сектор.

4.1.3. Подобряване на водната устойчивост и намаляване на риска от воден недостиг и увеличаване на броя на населението, засегнато от режим на водоподаване, чрез а) пряко пестене на вода - намаляване на общото потребление на вода (както в стопанския, така и в битовия сектор) и б) косвено пестене –обновяване на водопреносните мрежи и редуциране на загубите.

4.1.4. Намаляване на екологичния отпечатък от отпадъците чрез кръгова икономика и отговорно потребление чрез а) разумно потребление; б) повишаване на рециклирането; в) отговорно снабдяване с материали за производство на продукти и опаковки; г) локално третиране на биоразградимите отпадъци в собствения двор – за жилищните среди в селата и тези с еднофамилни жилища в градовете.

Приоритет4.2: Включване на опазването на климата в регионалното и пространственото планиране

Подходи и насоки за постигането на Приоритета:

4.2.1. **Пространствено развитие за климатична неутралност чрез оформяне на пространствените структури** така, че да се подпомага постигането ѝ. Това включва интегриране на адаптация към изменението на климата и смекчаване на последствията от него в законодателството, плановите документи по ЗРР и ЗУТ, както и ефективното им прилагане на практика.

4.2.2. Адаптиране на градоустройството към климатичните промени чрез създаване на компактни многофункционални структури, намаляване на разстоянията между точките за услуги, увеличаване на зелените пространства, намаляване на консумацията на земя за сметка на рециклиране на урбанизирани терени с отпаднали функции.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

4.2.3. Реализиране на структурна промяна в подхода и практиката по прилагане на мерки за енергийна ефективност в битовия сектор. Нормативно, институционално и финансово осигурена жилищна политика, насочена към процес на поддържане и обновяване на жилищния фонд.

Приоритет 4.3: Пространствено управление на енергийния преход

Климатичните цели на България[88] ще бъдат постигнати само чрез осъществяване на енергийния преход. Възобновяемата енергия се нуждае от пространство за производство, съхранение и транспорт/пренос..

Подходи и насоки за постигането на Приоритета:

4.3.1. **Определяне на зони за разширено производство на възобновяема енергия и развитие на преносните мрежи.** Освен опазване на ценните земеделски земи, разположението на големите соларни паркове следва да се съобрази с евентуални вредни въздействия върху прилежащи земеползвания.

4.3.2. **Изготвяне на устройствени схеми и вкарване на мрежите за пренос на енергия от ВЕИ в инфраструктурни коридори**, с цел избягване на неорганизирано и разпокъсано разположение на наследените мрежи.

4.3.3. **Пространствено синхронизиране на прогнозното развитие на енергийната система с това на избрания в НКРПР 2040 пространствен модел – „умерен полицентризъм“.**

Очакваните резултати от прилагане на НКРПР 2026-2040 г. могат да се обобщят:

- Националното пространство на България е интегрирано в Европейското пространство и в европейската мрежа от центрове и оси на развитие, култура, наука и иновации;

[88] https://forbesbulgaria.com/2025/05/28/es-e-na-pat-da-izpalni-klimatichnite-tseli-do-2030-g-balgariya-tryabva-da-uskori-reformite/

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Съхранена жизненост на националната територия – постигане на балансирано териториално развитие чрез рационално функциониране на полицентричната мрежа от населени места, обвързана с урбанистичните оси и центрове на развитие в Европа;

- Столицата като център с европейско значение развива потенциала и влиянието си на европейски метрополен град, повишавайки качеството във всички сфери – икономика, инфраструктури, наука, образование, култура, спорт, екология;

- Центровете от 2-ро йерархично ниво и техните функционални ареали продължават ролята си на икономически двигатели на България. Техният подкрепен и координиран социално-икономически растеж показва стремеж към екологична устойчивост, интегрира и стимулира цялата национална територия като разпространява ефектите на растежа;

- Центровете от 3-то йерархично ниво и техните хинтерланди, изпълняват мисията да допълват и балансират големите градове. Въпреки условия на демографски спад, те успяват да неутрализират ефекта от моноцентрично развитие в територията на областите и регионите;

- Стабилизирана мрежа от малки градове от 4-то йерархично ниво чрез целенасочена национална политика в подкрепа на развитието на периферните селски и планински райони;

- Движение към пространствения модел „умерен полицентризъм“ създава нови конкурентни центрове за избор на място за инвестиции, заетост, образование, отдих, жизнена кариера. А това е един от желаните резултати;

- Подобрено качеството на урбанизираната среда в основните опорни центрове на полицентричната мрежа - чрез интегрирано възстановяване и развитие;

- Постигнато единно пространствено планиране, интегриращо устройството на територията и регионалното развитие;

- Постигната пространствена координация на секторните политики и планови документи с териториални измерения;

- Постигнати цели на националната устройствена политика в контекста на устойчиво и балансирано социално-икономическо развитие при щадящо експлоатиране на ресурсите;

- Намалени диспропорции в ползването на националната територия и акватория, ограничаване на презастрояването и претоварването на природните ресурси, водещо до влошаване на антропогенните среди и деградация на природните;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Създадена надеждна териториална основа за стимулиране на полицентричното развитие на мрежата от градове. Подобрена свързаност между Северна и Южна България (изграден скоростен път Видин-Ботевград и тунел под Петрохан). Изградена централна меридиална ос (магистрала Русе – В. Търново, нов мост при Русе, тунел под вр. Шипка). Изградена източна меридиална ос чрез АМ „Черно море“;

- Дефинирани територии със специфични териториални и социално-икономически характеристики за прилагане на специални политики – такива със социална насоченост и за стимулирано икономическо развитие.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

VI. РАЗВИТИЕ НА НАЦИОНАЛНОТО ПРОСТРАНСТВО

1. Полицентрична урбанистична мрежа – основа на балансираното развитие

Моментното състояние на урбанистичната мрежа в България е описано и анализирано в раздел IV, т.3 “Избор на урбанистичен модел и урбанистично развитие“ – модел „Изходно положение 2025“. Избраният урбанистичен модел за НКРПР 2026–2040 г. е моделът „Умерен полицентризъм“, който най-общо се характеризира с интензивното развитие на столицата, успоредно съпроводено с развитието на не голям брой центрове от 2-ро и 3-то ниво, а също така и със стабилизирането на достатъчно голям брой центрове от 4-то ниво. При такова развитие се очаква сравнително несъществено увеличаване на централните територии и съответното намаляване на периферията.

Препоръчителни са набор от мерки за развитие на модела „Умерен полицентризъм“, които биха довели до стимулиране развитието на полицентрична мрежа от градове-центрове, включващ:

- Подобряване на физическата свързаност между отделните градове – елементи на полицентричната урбанистична мрежа, чрез развитие на транспортната инфраструктура за подобряване на мобилността, комуникативността и достъпа до услуги;
- Подобряване качеството на урбанизираната среда в основните опорни центрове на полицентричната мрежа чрез въвеждане на принципите на устойчивото развитие на градовете;
- Създаване на условия за икономически растеж - чрез оптимално оползотворяване на местните ресурси, внедряване на новите технологии /изкуствен интелект, електронно управление на общините и др./, стимулиране на алтернативна заетост и повишаване на знанията и уменията на населението;
- Подобряване на качеството и поддържане на пространствената цялост на системите на образованието, здравеопазването, на социалните и културни услуги, чрез сътрудничество и кооперирание на общини;
- Оползотворяване на потенциала на малките населени места с характерни природни културни ценности и използването му като фактор на икономическото развитие.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Очакваните/прогнозираните резултати от целевото развитие включват:

- Балансирана мрежа от структури за предоставяне на достъпни и качествени услуги за цялото население. Малките и средните градове ще продължат да бъдат основните опорни точки за предоставяне на основни услуги;
- Интензивно развиваща се столица с нарастващо присъствие/значение в мрежата на европейските метрополии. Столица с балансирано и устойчиво развитие на агломерационното ядро (компактния град) и периферията (агломерационния ареал). Столица с подобрени качества на урбанизираната среда – екологични, функционални, естетически;
- Укрепена и разширена мрежа на центровете от 2-ро йерархично ниво, създаваща по-добър баланс спрямо столицата и преодоляваща предизвикателството на траен демографски спад;
- Стабилизирана и укрепена мрежа на центровете от 3-то ниво чрез разпространение на факторите за развитие от по-горните нива, оползотворяване на местните потенциали и синхронизиране на местните секторни политики;
- Реализиран преход от екстензивен към интензивен урбанизъм – планиране и реализация на компактни, многофункционални и качествени селищни структури, щадящи незастроените територии и оползотворяващи терените с отпаднали функции. Създаваща се конкурентоспособна градска среда, привличаща и задържаща устойчиво професионално развитие на младите поколения;
- Развити и ефективно използвани транспортни коридори и възли – гръбнак на селищната мрежа и ключов фактор в борбата с климатичната криза;
- Подкрепено развитие на малките градове в периферни селски райони – ключови елементи в системата за предоставяне на основни услуги в рамките на селищната мрежа;
- Реализирани програми за подпомагане на най-слабите неформални райони със специфични характеристики (групи общини) чрез пакети от мерки със социална насоченост;
- Пространствено ориентирани, публично инициирани структурни инвестиции с водеща икономическа насоченост в неформални райони (функционални зони) - балансьори на пространственото развитие.

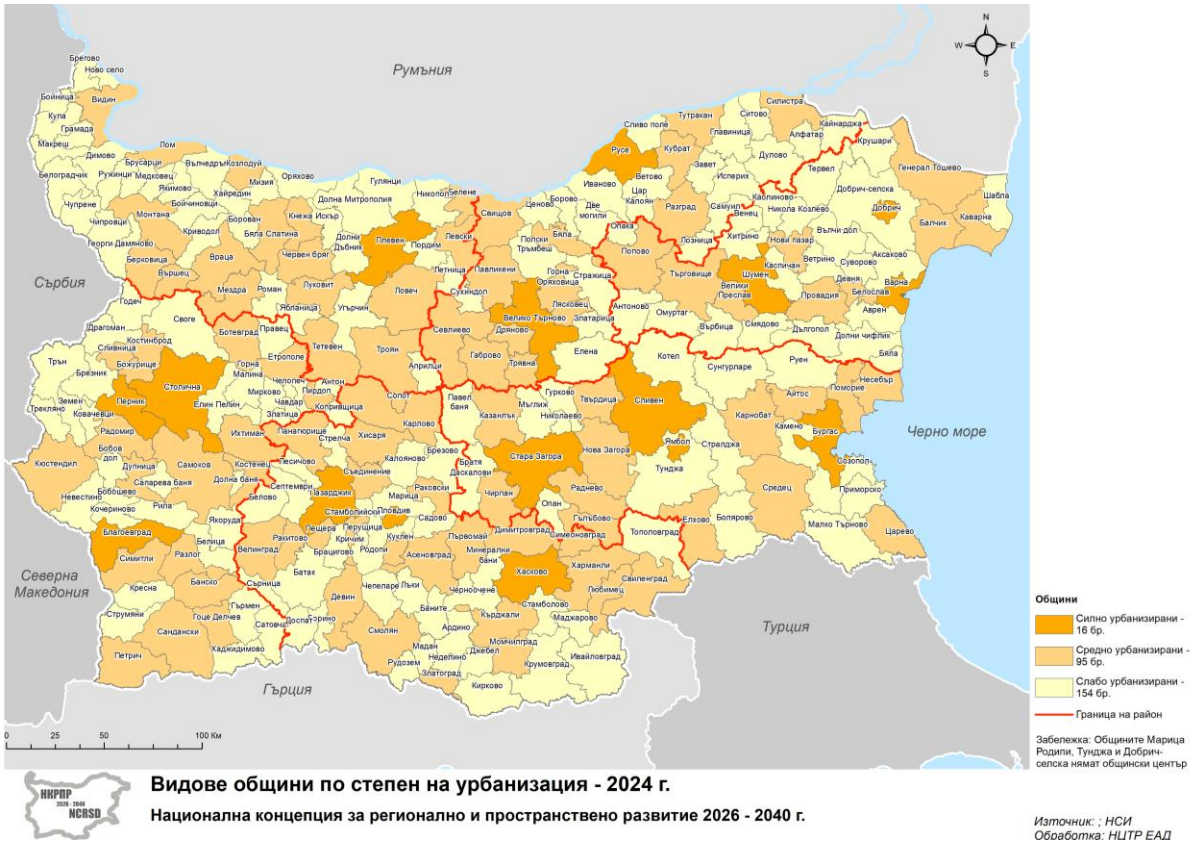
Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Третирани в своята цялост, очакваните резултати от целевото балансирано полицентрично развитие могат да се разглеждат като общ продукт на регионално и пространствено планиране, реализиран чрез координирани секторни политики – икономическа, социална, демографска, образователна, транспортна, инфраструктурна, екологична и др.

1.1. Пространствена структура с централни, силно урбанизирани територии, периферни и селски, слабо урбанизирани територии, територии за защита на природните и културни ценности

Както е посочено в аналитичния раздел на Концепцията, по степен на урбанизация, пространствената структура на националната територия се формира от три типа територии – силно урбанизирани (централни)[89], средно урбанизирани (междинни)[90] и слабо урбанизирани (периферни)[91].

Фигура 27. Видове общини по степен на урбанизация

[89] На големи градове, при които над 50% от населението е концентрирано в населени места над 50 хил. жит. или общините са с център град над 50 хил. жит. Такива са 16 общини с центрове големи градове.

[90] На средни градове, при които над 50% от населението живее в населени места от 5 до 50 хил. жит. или общините са с център град от 5 до 50 хил. жит. Такива са 96 общини с центрове средни и малки градове.

[91] На малки градове или села, при които над 50% от населението живее в населени места под 5 хил. жит. или общините са с център град под 5 хил. жит. Такива са 153 общини с центрове много малки градове и села.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Източник: НСИ демография, Обработка НЦТР

Тези три типа покриват цялата национална територия, като върху тях се наслояват обособени и по други признаци територии. Такива например, са териториите за защита на природните и културни ценности.

Пространствената структура по степен на урбанизация е сравнително инертна и остава почти непроменена отпреди 4 години[92]. Тогава като силно урбанизирани са определени 16 общини, толкова са и според данни на НСИ от 2024 г. Промяна настъпва в категорията „средно урбанизирани общини“ – от 96 бр. по цитираното проучване, те падат на 95 бр. през 2024 г., при това с компромиса, че 12 от тези общини не покриват изцяло критерия „50% население в центъра“, но са близо – над 40%. И това е логичен резултат от продължителния демографски срив. Вероятно още преди времевия хоризонт на настоящата концепция, тази колебаеща се група общини ще премине към долната категория. Останалите 153 общини попадат в категорията „слабо урбанизирани“, периферни общини, включително 8 общини с градове - центрове над 5 хил. жители, но с под 40% от населението в центъра. Периферните общини са разположени относително равномерно в националната територия, формирайки периферии на всички нива – в областите, в районите от ниво 2, в националната територия.

Следвайки негативните тенденции в дългосрочната демографска прогноза на НСИ[93], териториите с признак „периферия“ ще нарастват за сметка на средно урбанизираните. В този процес съществуват рискове за отслабване на ядрата и на силно урбанизираните общини. Без целенасочени мерки за подкрепа, естественият ход на развитие би водил към задълбочаващ се, нежелан моноцентризъм.

Централни, силно урбанизирани територии – тенденции на трансформация

Следвайки развиващите се от десетилетия процеси, и в следващите 10-15 години концентрацията на хора и икономически активности в ядрата и във функционалните зони (агломерационните ареали) на големите градове, ще продължи. Този процес, макар и със затихващ темп, ще продължи и в средните градове и прилежащите им селски райони. Основен фактор е икономическата глобализация, засягаща почти всички държави. Макар и

[92] Социално-икономическия анализ на районите в Република България
[93] https://www.nsi.bg/statistical-data/205/641

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

с полу-изчерпан демографски потенциал, селските райони и малките градове, които са отдалечени от центровете на растеж, ще продължат да генерират емигрантски потоци към големите и средни градове. Твърде вероятно е да се намеси и фактора „международна миграция“.

Приемайки демографската прогноза на НСИ като основа (общ спад от 12.43% до 2040 г., изразяващ се в 800 хил. човека по-малко), може да се очаква следния сценарий за трансформация на селищната структура - София, макар и слабо, ще нараства, заедно с агломерационния си ареал. Около положителен демографски баланс ще се развиват Пловдив и центровете в източната меридиална ос – Варна и Бургас. Останалите градове от ниво 2 ще гравитират към слаб спад или нулев растеж. Мрежата от средни градове – областни центрове, ще остане стабилна, въпреки повсеместен демографски спад. Обезлюдяването сред малките градове ще продължи, а общото им население ще намалява с темпове над средните за страната. В периода до 2040 г. не би могло да се допусне, че някой от тези градове ще загуби позициите си в системата от селищни центрове. С изключение на зоните около големите и средните градове, селските райони вероятно ще изгубят още 20–25% от населението си във визирания период. Като цяло, регионалните и вътрешно-регионалните различия в пространственото разпределение на населението ще продължат да се увеличават. С въвеждане на новото регионално деление от 2027 г., регионалното ниво на пространствени различия ще се балансира, но това няма да реши проблема „демографска криза“.

Позицията на България в международната икономика ще продължи да се определя в голяма степен от населението и икономическия потенциал на нейните големи градове (София, Пловдив, Варна, Бургас, Стара Загора, Русе и Плевен[94]). Важна роля ще имат функционалните връзки както между регионите, така и между градовете-центрове. Въпреки йерархично подредената полицентрична структура на селищната мрежа, тези връзки не са оптимално развити, като най-силно изразени остават направленията към столицата. Това води до засилване на тенденцията към моноцентризъм, разгледана в предходните раздели. Сред основните пречки за изграждането на силни и равностойни мрежови връзки между йерархичните центрове е недоизградената и некачествена транспортна инфраструктура.

Градовете-центрове в определените 16 бр. централни, силно урбанизирани общини реализират функционални връзки и въздействия върху прилежащите си територии,

[94] Отскоро изпаднал под границата за голям град – 100 хил. жители.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

формирайки агломерационни образувания[95]. Приравнени по интензивност на взаимодействията „център – прилежащи ареали“ са и две общини от категорията „средно урбанизирани“, за които също е признато наличието на агломерационни образувания – Враца и Габрово. От общо 18 агломерационни образувания, само 4 са с напълно формирани, функционално уплътнени и ефективни агломерационни ареали – София, Пловдив, Варна и Бургас. Намаляващата демографска маса и респективно, икономическа енергия, създава предизвикателства пред пълноценното развитие на останалите агломерационни образувания.

Периферни и селски, слабо урбанизирани територии

В категорията „слабо урбанизирани“ попадат териториите на 154 общини, идентифицирани още като „периферни“ и „селски“. Селските райони, макар и с трайно намаляваща демографска маса и икономическа енергия, изпълняват ключови функции, допринасящи за устойчивото развитие на България. Те играят важна роля в производството (предимно селскостопанско), въздействието върху околната среда и потреблението. Тези райони се използват за различни икономически дейности, предимно земеделие. Към 2024 г., около 26% от населението на България живее и работи в селските райони. Селските райони са и място за отдих, но все още съществуват значителни асиметрии в качеството на живот[96] между селските и урбанизираните/градските райони, както и съществени разлики/неравенства между отделните селски райони.

Най-важната роля на селските райони е и ще продължи да бъде производството на храни и опазването на околната среда.

За да се съхрани по-дълго жизнеността на селските райони, следва да се насочат усилия и ресурси за развитието на човешкия капитал, на техническата и социалната инфраструктура. Икономическото развитие на селските райони зависи и от състоянието на природните ресурси (възобновяеми и невъзобновяеми) и устойчивото им използване. Така ще се гарантира продоволствената сигурност на страната ни. Този процес трябва да включва и промени в хранително-вкусовата промишленост (включително инвестиции и структурни промени) и развитие на работни места извън селското стопанство.

[95] Подробно представени в нт. 1.3. от настоящия раздел VI.
[96] Наличие и качество на инфраструктурата, обществените услуги, транспорта, енергията.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Проблемите, характеризиращи периферните селските райони, могат да се обобщят в три основни групи – икономически, социални и инфраструктурни, които са взаимосвързани. Липсата на достатъчно работни места извън селското и горското стопанство и туризма, както и липсата на структури на здравеопазването и образованието води до миграция на населението към по-големите населени места и постепенното обезлюдяване на селата. Лошата инфраструктурна свързаност (транспортна и информационна) при голяма част от селата в периферните райони също е проблем, който пречи на развитието им. От друга страна, наличието на природни ресурси, чиста околна среда, възможностите за природен и културен туризъм, наличие на обработваема земя са възможности, които биха могли да бъдат фактор в развитието на тези райони.

Бъдещето на периферните селските райони в България трябва да бъде насочено към устойчиво развитие, запазване на тяхната идентичност и подобряване на качеството на живот на населението им. За да се постигне това, е необходимо да се предприемат следните мерки и стратегии:

Инвестиции в човешки капитал - Образование и професионално обучение, насочени към модернизиране на селскостопанския и други икономически сектори; Насърчаване на младежката мобилност и възможности за кариерно развитие; Подкрепа за социална интеграция и подобряване на здравеопазването и социалните услуги.

Развитие на инфраструктурата - Подобряване на транспортната свързаност и достъп до големите градове; Инвестиции в комуникационната инфраструктура (интернет, мобилна комуникация); Развитие на социалната и техническата инфраструктура – здравеопазване, образование, култура и спорт.

Устойчиво използване на природните ресурси - Подкрепа за екологосъобразно земеделие и природосъобразни икономически дейности; Развитие на възобновяеми енергийни източници и енергийна ефективност; Защита на природните богатства и биоразнообразието; Насърчаване на устойчив туризъм - еко, селски, културен, творчески, и др. и агробизнес.

Подкрепа за икономическо разнообразяване - Стимулиране на развитието на нови бизнеси и услуги, включително в туризма и занаятите; Развитие на хранително-вкусовата промишленост с фокус върху традиционни местни продукти.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Подкрепа за местните общности и културното наследство - Насърчаване на местното самоуправление и гражданска активност; Защита и социализация на културните и природните забележителности, като средство за привличане на туристи и инвестиции.

В заключение, за да се запази и развие потенциалът на периферните селски райони, трябва да се прилагат интегрирани, дългосрочни стратегии, които съчетават инфраструктурни инвестиции, подкрепа за местния бизнес, опазване на природата и развитие на човешкия капитал. Особено важно е приоритетно да се насочат усилия към най-перспективните райони, като им се предоставят възможности за устойчив растеж и социална стабилност, което ще допринесе за цялостното развитие и сближаване на регионите в България.

Територии за опазване на ландшафта, природните и културни ценности

Стратегическият пакет на НКРПР 2026-2040 съдържа и изрична цел, насочена към „Съхранено природно и културно наследство“. Тя обхваща съхраняването и развитието на националната система от защитени природни ценности с оглед поддържане на екологичното равновесие и биологичното разнообразие, както и проучването, реставрацията, социализацията и опазването на културните ценности. В своята цялост природните и антропогенните компоненти на наследството са носители на националната идентичност, която следва да бъде съхранена и интегрирана както в съвременния обществен живот, така и в дългосрочна перспектива.

В резултат от реализацията на тази цел се очаква:

- Опазено природното и културно наследство чрез ефективно използване на икономическия потенциал на защитените природни и културни ценности;
- Развиваща се Национална екологична мрежа, интегрирана в Европейската екологична мрежа чрез трансгранично сътрудничество за опазване на природните ценности и културната идентичност на местните общности;
- Защитени характерни ландшафти със специфично земеползване и висока консервационна стойност;
- Осигурен равнопоставен достъп до цялата съвкупност от природни и културни ценности, носители на историческа памет и национална идентичност;
- Утвърждаване на устройственото планиране като ефективен инструмент за смекчаване на последствията от климатичните промени чрез отреждане на възможно най-

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

много открити пространства за съхранение на природни ресурси - земеделска земя, гори, водни площи.

В допълнение към територите, носители на природни, културни и ландшафтни ценности, могат да се приобщят и територите за превантивна защита[97]. Освен законова защита, тези територии получават и устройствена защита чрез специфични режими в устройствените планове.

Територии с природни ценности

Защитените природни територии и зони заемат важен дял от неурбанизираните територии в националното пространство. Актуалните параметри на НЕМ бяха представени в т.6 на аналитичната част. Основните задачи за развитието на екологичната мрежа включват:

- Опазване на идентичността на наследеното природно богатство и биологично разнообразие;
- Защита и ефективно използване на икономическия потенциал на природните и защитени територии с международна значимост – постигане на баланс между екологични функции и екосистемни услуги;
- Създаване на трансгранични екологични коридори, изграждане на капацитет за управление и взаимно екологосъобразно ползване на природното богатство.

Националната екологична мрежа обхваща 35% от националната територия[98], класирайки страната ни на трето място в ЕС. Визирайки отделните общини, *защитените територии* варират от 0% до 99.73% от територите им. Пет общини[99] са с дял на *защитени зони* над 99%. Същевременно, 7 общини[100] са без защитени зони, а други 8 общини са с дял под 1%. Делът на НЕМ е много близък или равен на дела на защитените зони заради припокриване на двете категории - защитени зони и защитени територии. Общините с най-висок дял на природозащита (над 95%) и с най-висока степен на биоразнообразието са Копривщица, Бяла

[97] В тях се опазват горите, особено тези със световна генетична значимост, плодородните земеделски земи, поречията на реките, изграждащи важни връзки в Националната и Европейската екологична мрежа, „сини“ и „зелени“ биокоридори и др.

[98] Отчитайки припокриването на много от компонентите на НЕМ - 1016 защитени територии и 341 защитени зони от мрежата “Натура 2000”

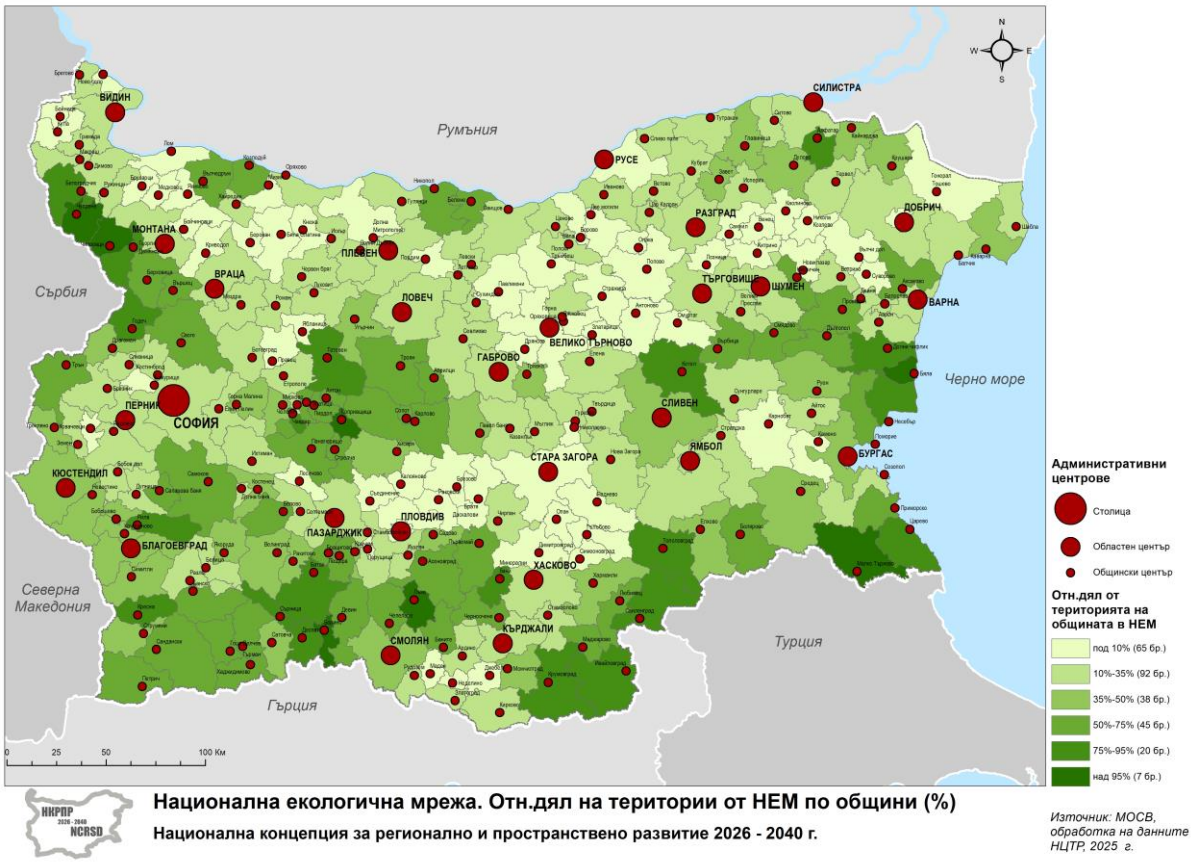
[99] Копривщица, Бяла в област Варна, Чупрене, М. Търново и Борино

[100] Неделино, Джебел, Борован, Вълчи дол, Венец, Никола Козлево, Нови пазар

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

в област Варна, Чупрене, Малко Търново, Борино, Лъки и Чипровци. Това са общините, на които цялата територия е под силен ограничителен режим.

Фигура 28. Национална екологична мрежа. Относителен дял от НЕМ по общини

Национална екологична мрежа. Отн.дял на територии от НЕМ по общини (%)

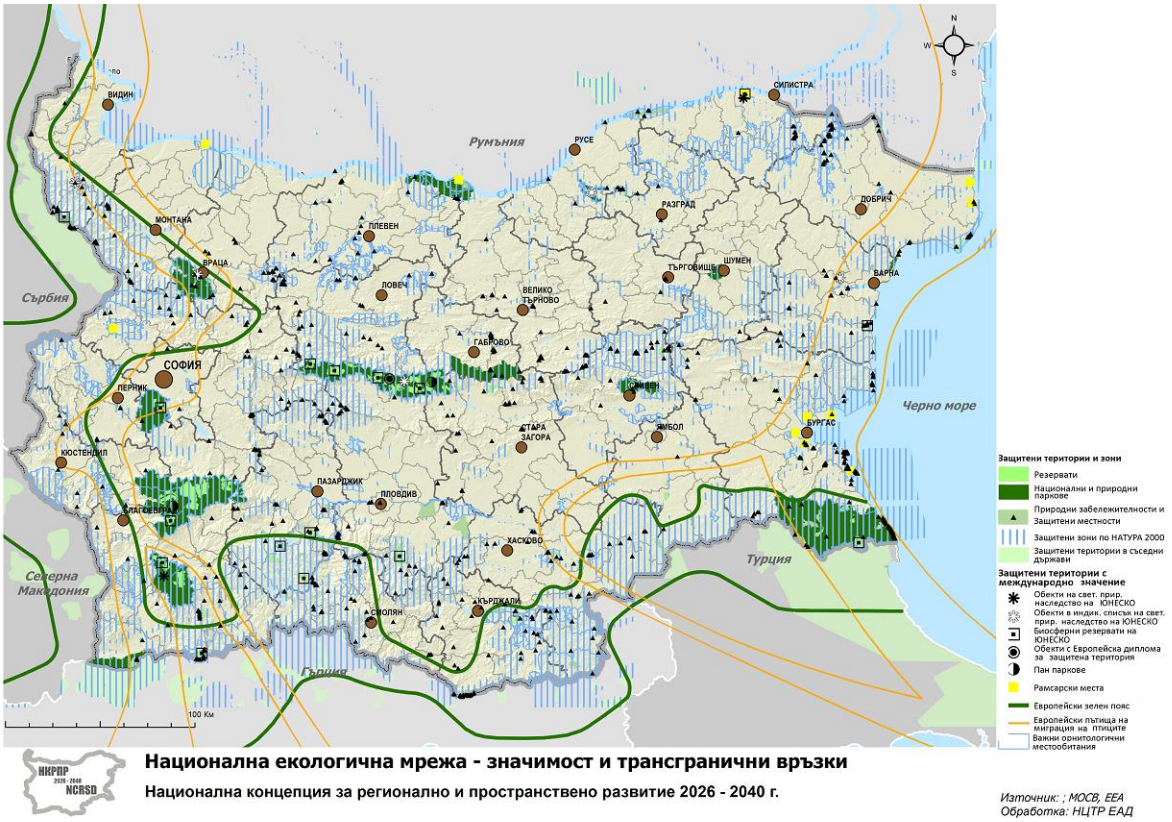
Национална концепция за регионално и пространствено развитие 2026 - 2040 г.

Източник: МОСВ; обработка на данните НЦТР, 2025

Проблемите в устройствената дейност и в стопанския живот на територията се пораждат там, където се наслагват ограничителните режими на защитени територии, защитени зони и природни местообитания. В такива територии често се стига до подценяване на социалните и икономически аспекти на развитието за сметка на екологичните.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 29. Национална екологична мрежа. Значимост и трансгранични връзки

Източник: МОСВ, ЕЕА, НЦТР

България, като страна членка по Конвенция за опазване на световното културно и природно наследство, (ЮНЕСКО, 1972 г.) има включени 2 обекта за природно наследство. Това са национален парк „Пирин" и резерват „Сребърна", включени през 1983 г. Други 5 обекта са в индикативен списък от 1984 г. - национален парк „Централен Балкан", защитена местност „Побитите камъни", природна забележителност „Белоградчишки скали", природен парк „Русенски Лом" и резерват „Врачански карст".

От периода на присъединяването към програмата „Човек и Биосфера" на ЮНЕСКО през 1977 г. България има 16 *биосферни резервати* в световната мрежа: Али ботуш, Баюви Дупки – Джинджирица, Бистришко бранище, Боатин, Джендема, Дупката, Камчия, Купена, Мантарица, Парангалица, Сребърна, Стенето, Узунбоджак, Царичина, Червената стена и Чупрене. За актуализацията на този списък в съответствие със съвременните изисквания за съвместяване на защитата на биоразнообразието с човешката дейност, през 2017 г. са номинирани и одобрени 4 биосферни резервати от нов тип – „Сребърна", „Червената стена", „Узунбуджак" и Национален парк „Централен Балкан"[101]. В границите им попадат 7 от

[101] https://www.moew.government.bg/bg/bulgariya-vpisva-chetiri-biosferni-rezervata-po-iziskvaniyata-na-yunesko/

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

биосферните резервати от стария тип. За всички съществуващи защитени територии в тази категория от общините и от МОСВ е заявена необходимата публична и институционална подкрепа, а управлението им е съобразено с изискванията на Севилската стратегия за биосферните резервати.[102] Тя определя новата роля на тези защитени територии през 21 в. като инструменти за регионално развитие.

На територията ни има 11 *Рамсарски места* с обща площ над 35 хил. ха: комплекс Беленски острови, Остров Ибиша, Езеро Сребърна, Дуранкулашко езеро, Шабленско езеро, Комплекс „Поморие", Атанасовско и Бургаско езеро, Защитена местност „Пода" и залива „Форос", Комплекс „Ропотамо" и карстовия комплекс „Драгоманско блато". Съществуват благоприятни възможности за нови предложения за включване към списъка на Рамсарските места и на други влажни зони, особено от вътрешността на страната.

В България са сертифицирани два парка в мрежата на *Пан парковете* – НП "Рила" и НП "Централен Балкан", които отговарят на строгите екологосъобразни критерии, регулиращи човешката дейност в и около парковете. Перспективи за включване в тази мрежа има и пред НП „Пирин", както и пред природните паркове в страната. Национален парк „Централен Балкан" е удостоен и с Европейска диплома за защитена територия. Това е признание за качествата на българското природно наследство.

Към защитените територии по силата на националното ни законодателство и по силата на международните конвенции следва да се споменат и *Орнитологично важните места* (ОВМ), независимо от факта, че част от тях се припокриват с други категории. В България има 114 ОВМ, които отговарят на международните критерии.[103] Те покриват обща площ от 26 021 км^2 или 23% от територията на страната и 542.72 км^2 морска акватория. В тях са установени 372 вида птици или 71% от птиците в Европа.

През страната преминават и важни миграционни пътища на птиците *Via Pontica* основно покрай Черноморското крайбрежие, *Via Aristotelis* в западната и югозападна част на България и *Via Balcanica*, преминаващ през централната част на страната. В НКРПР 2026 – 2040 г. тези своеобразни биокоридори са част от интегрирания пространствен модел на важните комуникационни и културни коридори, пресичащи България.

[102] https://www.moew.government.bg/static/media/ups/tiny/file/Nature/Protected_areas/Seville_Strategy_BG.pdf
[103] Костадинова, И., М. Граматиков. (2007) Орнитологично важните места в България и НАТУРА 2000. БДЗП. Природозащитна поредица. Книга 11. София.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Проследявайки ги през националните граници, *всички български защитени зони по НАТУРА 2000 имат своите продължения и на румънска територия*. Това се отнася както за Дунавското крайбрежие, така и за Добруджа и контактната зона на Черно море. До голяма степен, същото важи и за защитените зони по българо-гръцката граница. Съществува солидна документна аргументация[104] за разширяване на трансграничното сътрудничество в сферата на защитените природни територии. По аналогичен начин, НКРПР 2026-2040 третира и защитените територии по границата с Турция, със Сърбия и Република Северна Македония. Те имат своето естествено продължение в зоните ЕМЕРАЛД. Потвърждават се възможностите за създаване на *трансгранични защитени територии* – „Западен Балкан" с Р. Сърбия, „Източни Родопи" – с Р. Гърция и „Странджа" – с Р. Турция.

Актуалната политика за развитие на НЕМ следва да се фокусира върху усъвършенстване на управлението и опазване на защитените зони от НАТУРА 2000, на базата на модерни информационни технологии за картиране и наблюдение, анализ и оценка на екосистемите, създаване на устойчиви „зелени" работни места и въвеждане на биотехнологии и иновации. Паралелно, следва да се развиват екосистемните услуги в полза на местните общности, да се разширяват консервационните дейности, пряко свързани с опазване на видовете, типовете природни местообитания и генетичното разнообразие, да се ограничава разпространението на инвазивните видове.

Територии с културни ценности

В допълнение на количествените и качествените аспекти на културно-историческото наследство на България, разгледани в аналитичния раздел на Концепцията, са разгледани и пространствените аспекти на наследените културни ценности. Важна част от тях са културните коридори на Югоизточна Европа, резултат на кръстопътното местоположение между Изтока и Запада, между Севера и Юга, както и на общите исторически корени на народите. Изследваните и идентифицирани от експерти на ИКОМОС културни маршрути обединяват всички държави в региона[105].

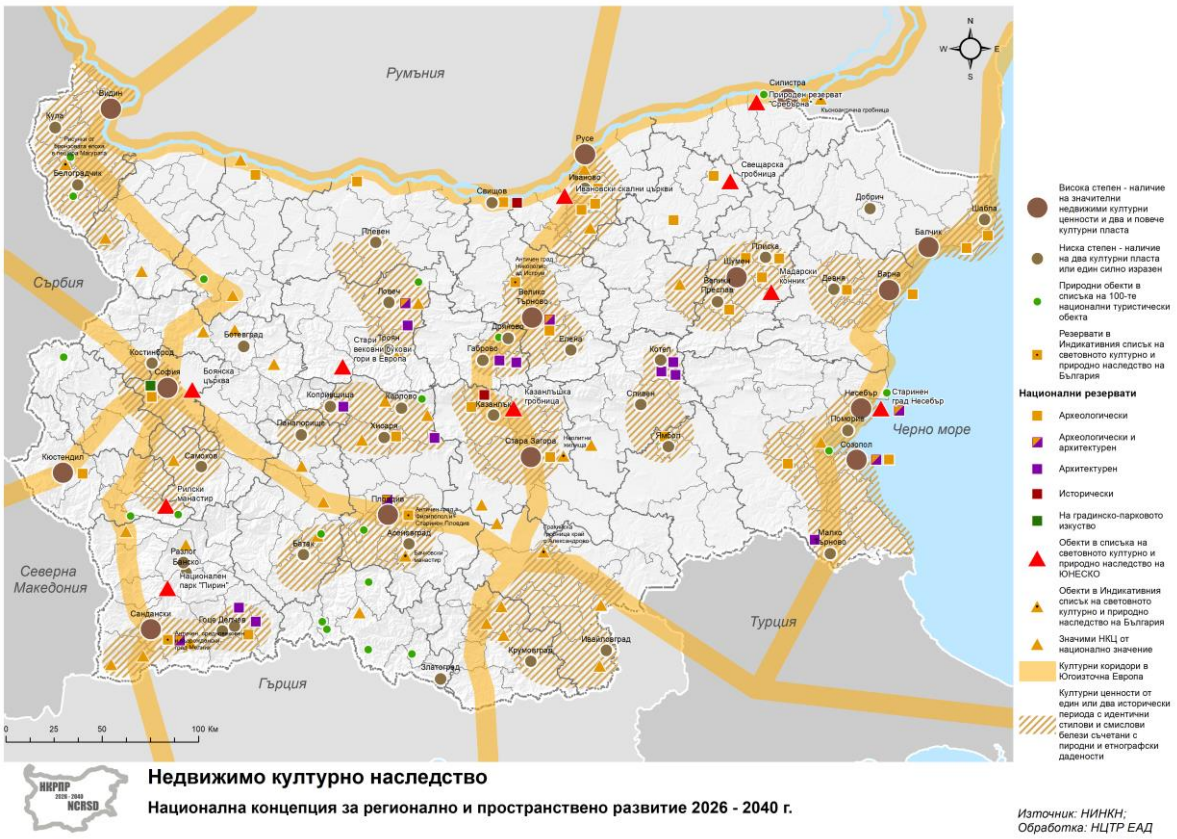
[104] Принципите, целите и задачите на Европейската екологична мрежа НАТУРА 2000, на Дунавската стратегия, на програмите за ТГС Румъния–България, Гърция–България

[105] Словения, Хърватия, Босна и Херцеговина, Албания, Северна Македония, Сърбия, Черна гора, Косово, Румъния, България, Турция, Гърция

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

През територията на България преминават шест от деветте културни маршрута: Виа Понтика (*Via Pontica*), Диагонален път (*Via Diagonalis*), Дунавски път, Западен транс-балкански път, Източен транс-балкански път и маршрутът София – Охрид.

Фигура 30. Оценка на културното напластяване в Република България

Източник: НЦТР, 2025

Графичното представяне на културните коридори, преминаващи през националната територия е съпътствано от равномерната мрежа от *зони с концентрация на НКЦ*. Повечето маркирани зони с концентрация на НКЦ попадат в културните коридори, защото именно в тях се е реализирало най-голямото историческо движение и напластяване на култури. Това превръща културните коридори в историческа основа на съвременните урбанистични оси и транспортни коридори, подсилвайки тяхната устойчивост.

Съдържанието на визуализираните зони с концентрация на НКЦ е следното:

Зона „Видин – Кула – Белоградчик”: пещера Магурата със скални рисунки от бронзовата епоха (с. Рабиша), римска крепост „Калето” (гр. Белоградчик), римска крепост „Кулата” (гр. Кула), римска и късноантична крепост „Бонония”, Кръстатата казарма, джамията на Пазвантооглу (гр. Видин).

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Зона „Русе – Иваново”: АР „Ивановски скални църкви” (с. Иваново), АР „Средновековен град – Червен” (гр. Червен), АР „Пещера Орлова чука” (с. Пепелина), скален манастир „Св. Димитрий Басарбовски” (с. Басарбово), манастир „Св. Марина” (с. Каран Върбовка), мост на Кольо Фичето над р. Янтра (гр. Бяла), антична крепост „Сексагинта Приста”, сградата на първата гара в България, Парк на Възрожденците (гр. Русе).

Зона „Плевен – Ловеч – Троян”: АР „Средновековна крепост и квартал „Вароша” (гр. Ловеч), архитектурен резерват „Старата част на село Стефаново” (с. Стефаново), Троянски манастир (с. Орешак), Историческо място на Кькринското ханче (с. Кькрина), праисторическо селище в Деветашката пещера (с. Деветаки), римски кастел „Сострa” (с. Ломец), Скобелев парк-музей (гр. Плевен), селище от бронзовата епоха (с. Крушовица);

Зона „Велико Търново – Дряново – Габрово – Елена”: АР „Античен град Никополис ад Иструм” (с. Никюп), АР „Антични и средновековни структури на Момина крепост, Царевец и Трапезица”, историческо селище „Велико Търново” (гр. Велико Търново), историческо селище „Арбанаси” (с. Арбанаси), АИР „Боженци” (с. Боженците), АИР „Трявна” (гр. Трявна), Дряновски манастир (гр. Дряново), архитектурно-етнографски комплекс „Етър” (гр. Габрово), Даскалоливницата (гр. Елена).

Зона „Котел – Сливен – Ямбол”: архитектурен резерват „Старинната част на гр. Котел” (гр. Котел), АИР „Жеравна” (с. Жеравна), архитектурен резерват „Катунище” (с. Катунище), АР „Тракийски и античен град Кабиле” (с. Кабиле), късноантична и средновековна крепост „Туида”, къща музей „Хаджи Димитър”, фабриката на Добри Желязков, катедрален храм „Св. Димитър” (гр. Сливен).

Зона „Копривщица – Карлово – Хисаря – Панагюрище”: АИР „Копривщица” (гр. Копривщица), АР „Античен град Хисар” (гр. Хисаря), АИР „Старинната част на село Свежен” (с. Свежен), Тракийски култов център (с. Старосел), къща музей „Иван Вазов” (гр. Сопот), Национален музей „Васил Левски” (гр. Карлово), Национален музей „Христо Ботев” (гр. Калофер), къща музей „Райна Княгиня”, историческа местност „Оборище” (гр. Панагюрище).

Зона „Казанлък – Стара Загора”: Казанлъшка гробница (гр. Казанлък), АР „Комплекс от тракийски гробници”, храм-паметник „Св. Рождество Христово”, Национален парк музей „Шипка – Бузлуджа” (гр. Шипка), АР „Античен и средновековен град „Августа Траяна – Верея”, две неолитни жилища, джамия „Хамза бей”, парк „Аязмото”, къща музей „Гео Милев” (гр. Стара Загора).

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Зона „Пловдив – Асеновград – Батак”: архитектурен и археологически резерват „Античен град Филипопол и старинен Пловдив”, Епископска базилика на Филипопол, Малка базилика на Филипопол, Джумая джамия (гр. Пловдив), Бачковски манастир (с. Бачково), Асенова крепост (гр. Асеновград), тракийско скално светилище „Белинташ” (с. Сини връх), антична гробница (с. Маноле), църква „Св. Неделя” (гр. Батак), късноантична и средновековна крепост „Перистера” (гр. Пещера), дворец „Кричим” (с. Куртово Конаре), раннохристиянска базилика – Червената църква (гр. Перущица).

Зона „Крумовград – Ивайловград – с. Александрово”: тракийска гробница със стенописи (с. Александрово), Перперикон (с. Горна крепост), скално светилище и средновековна крепост (с. Татул), Регионален исторически музей (гр. Кърджали), рудник за добив на злато от късната бронзова епоха (с. Овчари), римска гробница (с. Свирачи), римска вила „Армира”, средновековна крепост „Лютица” (гр. Ивайловград), тракийска гробница, средновековна крепост (с. Мезек), сводест мост на Мустафа паша (гр. Свиленград), скален култов комплекс „Глухите камъни” (с. Дъбовец), мегалитно култово съоръжение – кромлех (с. Долни Главанак), Светилище на нимфите (с. Каснаково), средновековна крепост (с. Клокотница).

Зона „Сандански – Гоце Делчев – Гърмен”: архитектурен и археологически резерват „Античен, средновековен и възрожденски град Мелник”, Роженски манастир (с. Рожен), културно-историческа зона „Мелник – Роженски манастир”, АР „Античен град Никополис ад Нестум” (с. Гърмен), АИР „Село Долен”, АИР „Село Ковачевица”, Античен град Хераклея Синтика (с. Рупите), Самуилова крепост (с. Струмешница), Античен и късноантичен град (гр. Сандански).

Зона „Костинброд – София – Самоков”: Рилски манастир (гр. Рила), Боянска църква, резерват на градинско-парковото изкуство „Борисова градина”, АР „Антична Сердика и Средновековен Средец”, Храм-паметник „Св. Александър Невски”, Храм „Св. София”, Ротонда „Св. Георги”, Национален археологически музей, Българска народна банка, Народен театър „Иван Вазов”, Национална художествена галерия, Руска църква „Св. Николай Чудотворец”, Народно събрание, Министерство на земеделието, храните и горите, Дворцов комплекс и парк „Врана” (гр. София), Късноантична резиденция и ранновизантийска крепост (гр. Костинброд), Бельова църква, Митрополитска църква, Байракли джамия, Синагога, Сарафска къща, Чешмата с обецата (гр. Самоков), Късноантична крепост „Цари Мали град” (с. Белчин).

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Зона „Плиска – Шумен – Велики Преслав”: Мадарски конник, АР „Праисторически, антични и средновековни структури до Мадара” (с. Мадара), АР „Ранносредновековен град Плиска”, АР „Ранносредновековно селище Кабиюк” (с. Коньовец), АР „Ранносредновековен град Преслав” (гр. Велики Преслав), Томбул джамия, Историческа зона „Шуменска крепост” (гр. Шумен), тракийско и средновековно селище (с. Белокопитово), Селищна могила „Нуриюк” (с. Сушина), Късноантичен и средновековен град Мисионис, училище „Св. Седмочисленици” (гр. Търговище).

Зона „Шабла – Балчик – Варна – Девня”: Ранни земеделски общества в Европа от епохата на неолита - Варна; антични крепости и черноморски колонии – антични селища Одесос–Варна, Девня, Аспрос–Бяла, Хелиополис/Теополис – Обзор, археологически резервати, архитектурни обекти и комплекси – Варна, Яйлата, Калиакра.

Зона „Несебър – Поморие – Созопол – Малко Търново”: Старинен град Несебър, Анхиало–Поморие, Аполония–Созопол, Деултум – Дебелт, гробници и долмени в Странджа – Заберново, Малко Търново, Русокастро, Калово, нестинарство, археологически резервати, архитектурни обекти и комплекси – Несебър, Созопол.

Културното наследство в последните две зони се обогатява от подводната археология в Черно море включваща потънали селища, пристанища, кораби и други артефакти. Те са важен елемент от морския пространствен план на страната и връзка в пространственото планиране на територията и акваторията, като разкриват значителен, все още неоползотворен потенциал.

Мрежата от зони с концентрация на НКЦ в рамките на културните коридори превръща последните в историческа основа на съвременните урбанистични оси, подсилвайки тяхната устойчивост и стабилност. Повечето културни коридори се насърчават да комбинират опазването на културното наследство с развитието на туризма и опазването на ландшафта, тъй като това е устойчив начин за допринасяне за регионалното икономическо развитие, както и за опазването на културното наследство. В регионален мащаб, развитието на мрежа за културен и творчески туризъм може да насърчи връзките и сътрудничеството в туризма между дестинациите, и да експонира по-настойчиво недвижимото и нематериално културно наследство. То може също така да събуди интереса на туристите към разнообразно културно наследство и да повиши културната идентичност и имиджа на територията на региона. Мрежи от коридори и идентифицирането на най-добрите пътища за разпространение на култура между обектите на културното наследство, създава

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

оптималната мрежа от коридори за културен туризъм. Изграждането на коридори за културен туризъм трябва да отчита комбинираните ефекти на естествената топография, ландшафта, културните, икономическите и социални фактори, за да се определи оптималният път между обектите на наследството.

1.2. Функционално-йерархична структура на мрежата от населени места

Полицентричната мрежа от йерархизирани урбанистични центрове се развива на основата на избрания модел "умерен полицентризъм". Концепцията и моделът използват класификацията на урбанистичните центрове в пет йерархични нива. В условията на стагниращо демографско развитие и ограничени ресурси, усилията следва да се фокусират в малък брой, но ясни приоритети за подпомагане на градското развитие през следващия програмен период. Това предполага концентрация на ресурсите в ограничен брой центрове, подкрепящи осите на урбанистично развитие, които са важни за съхраняване на устойчивостта на модела и цялостното пространствено развитие на страната.

С предложения урбанистичен модел се търси съхраняването на жизнеността на националната територия и рационалното функциониране на полицентричната мрежа от населени места, обвързано с урбанистичните оси и центрове на развитие в Европа чрез стимулирано развитие на големи градове - центрове на растеж и целенасочено подпомагане на малки градове. Те са важни поради своето местоположение и изпълняваните функции в периферните части на областите, районите и страната.

Стимулирането на определени урбанистични центрове е предпоставка за преминаването им в по-високо йерархично ниво. Това кореспондира с елемент от стратегическия пакет на концепцията – „Интегриране в европейското пространство". Целта е развитие на национални и трансгранични транспортни, енергийни, урбанистични, културни и екологични коридори с оглед постигане на териториална свързаност, сътрудничество и интегриране в региона и в европейското пространство. С пълноправното ни приемане в Шенгенското пространство, процесът на интегриране изглежда завършен, но гледната точка на физическо и функционално изграждане все още разкрива значителни дефицити. С изпълнението на целта и преодоляване на разкритите дефицити се очаква:

- Свързване на българските градове в оси на урбанистично развитие, приобщени в общоевропейската мрежа от градове с транснационално значение;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Развита национална транспортна инфраструктура като елемент на Трансевропейската транспортна мрежа (TEN-T), осигуряваща интегриране в европейското пространство и връзки с основните урбанизационни центрове на съседни страни;

- Развита преносна енергийна инфраструктура като част от Трансевропейската енергийна мрежа (TEN-E) и изграждани системни връзки със съседни страни за осигуряване на енергийна сигурност, диверсификация, свободно движение на енергия и интегриране в енергийния пазар;

- Значими обекти и територии на националното културно наследство, обвързани в регионални и общоевропейски културни коридори;

- Поддържана НЕМ като еталон на защитено биологично разнообразие, природно равновесие и рекреационна среда с общоевропейско значение.

За столицата, като център от първо йерархично ниво с европейско значение, новата НКРПР предвижда по-нататъшно стимулиране на качественото интензивно развитие и ограничаване на екстензивното ѝ развитие. София има потенциала да засили влиянието си на европейски метрополен град, повишавайки качеството и енергията си във всички сфери – икономика, инфраструктури, наука, образование, култура, спорт и екология. Столицата отдавна е затвърдила влиянието си върху съседните пространства в един от най-изявените агломерационни ареали в страната. Ефективното управление и развитие на този агломерационен потенциал изисква законово регламентиране на формите на сътрудничество и сдружаване между включените общини. Много по-ефективни ще бъдат общите действия в сферата на социално-икономическото развитие, опазването на околната среда, транспортната и туристическата политика, както и в комплексната сфера на пространственото развитие. Всички тези процеси следва да се развиват върху обща, координирана устройствена основа.

За второто йерархично ниво НКРПР потвърждава шест големи града-центрове с национално значение за територията на районите: Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора и Плевен. Обосновката се опира на актуалните показатели за население, икономически функции и конкурентоспособност, функции в сферите на висшето образование, здравеопазването, социалните услуги, културата и административните услуги. Тези шест големи градове могат по-успешно да балансират София и да покриват по-голямата част от националната територия чрез влиянието си на силни урбанистични центрове – двигатели на растеж, центрове на наука и иновации, предлагащи публични

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

услуги от високо качество. В контекста на приемствеността със предходната концепция, с цел засилване и уплътняване на опорните центрове от този ранг, новата НКРПР запазва възможността за развитие на градовете Велико Търново (3+, най-близо до горното ниво), Благоевград (3+, с малък напредък) и Видин (3+, поради потенциала на геостратегическото разположение) като центрове, функционално близки до второто йерархично ниво. Местоположението им в северозападната и югозападната периферни територии, където липсват големи градове, ги прави важни за активизиране на съответните транспортни коридори и урбанистични оси на развитие. В подкрепа на предложеното стимулирано развитие на тези центрове е фактът, че вече стартира изпълнението на проектите за изграждане на магистрала "Русе – В. Търново", а скоростния път "Видин – Ботевград" е пред завършване. Наближава и завършването на магистрала "Струма". Въпреки това подобрената транспортна свързаност е необходимо, но не и достатъчно условие за постигане на устойчив растеж.

За трето йерархично ниво - градове-центрове с регионално значение в територията на областите, НКРПР предвижда 30 града. Тази общност съдържа 20 областни центъра и още 10 града с показатели, близки до критериите за това ниво - Казанлък, Свищов, Горна Оряховица, Димитровград, Асеновград, Карлово, Дупница, Сандански, Петрич и Велинград, като териториалното разположение на центровете от това йерархично ниво е сравнително равномерно. Тези градове имат задачата да допълват и балансират големите градове и да намаляват ефекта от моноцентрично развитие в територията на областите и регионите.

Градовете от първите 3 йерархични нива формират основната опорна мрежа от урбанистични центрове в националната територия. Икономическото значение на тези градове се изразява във факта, че в тях се формира основният дял на брутния вътрешен продукт и се реализира икономическия растеж. На тях се пада основната роля за осъществяване на публичните услуги от високо ниво. В тях са разположени висшите училища на страната и основните научни и иновационни центрове. В тези градове е развита основната мрежа от обекти на здравеопазването. Те са важни центрове на културата и средоточия на основните административни услуги. Развитието на тези градове следва да се осъществява чрез подходящо синхронизиране на политиката за регионално и пространственото развитие с другите секторни политики.

За четвърто йерархично ниво - малки градове с микрорегионално значение в територията на групи общини, новата концепция потвърждава определените в предходната концепция

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

центрове, независимо от повсеместното им отстъпление в социално-икономическото им развитие. Тези градове имат изключително важна роля за периферните селски и планински райони, предлагат работни места и основни публични услуги на повече от една община. Най-важното за тях е да не се допусне да загубят функциите си с надобщинско значение – най-вече в социалната сфера, образованието, здравеопазването и културата. Освен с целенасочена подкрепа, тези центрове ще могат да укрепят позициите си чрез сътрудничество и кооперирание в предоставяните базови услуги. Задължително условие е подобрената достъпност. Разположението на тези градове в националното пространство е сравнително равномерно. Стабилизирането на мрежата от малки градове от 4-то йерархично ниво изисква специална национална политика, тъй като от състоянието на тези градове зависи насоката на развитие на периферните селски и планински райони. Значението на малките градове в селски райони е обект на особено внимание и в общоевропейските документи за балансирано териториално развитие. Общините с центрове от този ранг попадат в селските райони и следва да бъдат подкрепени от Програмата за развитие на селските райони.

Останалите общински центрове (много малки градове и села) формират най-ниското, пето стъпало в йерархичната структура на пространствения модел. В тях се осъществява първичното обслужване на населението на общините. Най-често те не предлагат заетост извън тази в селското стопанство. Тук се фокусират най-много и тежки проблеми, като най-важният след демографския е осигуряването на достъпност и свързаност между селищата в тези общини. Прекомерната загуба на население води до осезателна загуба на функции и инфраструктурно осигуряване. Това поставя под съмнение не само ролята им на центрове от последното, „капилярно“ ниво на националната селищна мрежа, но и съществуването им като самостоятелни административно-териториални общности.

При възприетата йерархична система от градове-центрове, всеки център от по-горно ниво изпълнява и функциите на център от по-ниските нива. Териториалните ареали на влияние на градовете-центрове от петте йерархични нива съвпадат съответно с границите: а) на община при 5-то ниво) на група общини при 4-то ниво, в) на област при 3-то ниво, г) на регион при 2-ро ниво и д) на страната при 1-во ниво.

Ако се направи хипотетична проекция в предложените нови региони от ниво 2[106], ще се види, че главният център има по-равностойни балансьори във всеки от трите региона – по

[106] Северен, Източен, Южен и Столичен

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

2 големи града. Балансьорите в Северния регион са Плевен и Русе, в Източния – Варна и Бургас, а в Южния – Стара Загора и Пловдив. При планираното ново регионално деление, проблемът „център-периферия“ ще се проявява в по-малка степен, защото градове-центрове от 2-ро ниво имат равностойни дубльори от същото ниво. Макар и със значително по-слаби възможности, с дублиращи/балансиращи функции биха могли да бъдат В. Търново спрямо Русе и Враца спрямо Плевен в *Северния регион*, Шумен спрямо Варна и Сливен спрямо Бургас в *Източния район*, Хасково спрямо Стара Загора и Пазарджик спрямо Пловдив в Южния регион.

Ролята на балансьори на големите градове в сегашните шест и бъдещите 3+1 региона, играят средните градове от по-ниското, 3-то ниво, смекчавайки негативите от ефекта „център-периферия“.

1.3. Агломерационни образувания и техните зони на влияние

Мрежата от градове представлява организирана система от хоризонтални комуникативни и кооперативни връзки между градовете. Специализацията на функциите им се определя като отношения между партньори, но също и като отношения на съревнование и конкуренция.

В третичния сектор (просвета, здравеопазване, култура, спорт и услуги) тези мрежи са йерархично организирани, но не функционират задоволително. За разлика от тях, в областта на *техническата инфраструктура* (енергетика, телекомуникации, транспорт, водостопански системи) мрежовият принцип е реализиран чрез изградени и функциониращи инфраструктурни мрежи. Технологията и функционирането на инфраструктурните мрежи, групирането на линейните елементи в комуникационни ивични зони, или разклонения във формата на „октопод“, носи значителни предимства, като интегриране, взаимодопълване и кооперииране. На градско и междуградско равнище функционират *финансово-кредитни, обслужващи и медийни информационни мрежи*, както и информационни мрежи за трудовата заетост. Осъществяват се и стратегически *кооперативни мрежи между регионалните, областните и общински центрове* за обмен на информация, съвместна работа по определени проекти и др. Съществуват реални и виртуални трансгранични връзки между градовете. Тези мрежи съществуват и се преплитат като комуникационни, информационни, телекомуникационни и производствени. Те са изградени по територията с различна гъстота и динамика, като пример за това е международната мрежа „Интернет”, която вече обвързва всички градове.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Важен момент е поддържането на мрежа между селищата и на ниските равнища, напр. между центровете на селските райони, слаборазвитите и т.н., чрез динамични връзки с по-високите равнища, за да не се получи изолация от целия информационен обмен, а оттук и западане на проблемните територии и задълбочаване на явлението „център-периферия".

Всеки градски център (град) организира и към него гравитира по-малка или по-голяма територия (зона), която той обслужва. При столицата (от 1-во йерархично ниво), това е територията на страната. Големите градове от 2-ро йерархично ниво организират територията на района. При средните градове от 3-то йерархично ниво, това е територията на областта. При малките градове от 4-то йерархично ниво, това е територията на група общини, а при много малките градове и по големи села от 5-то йерархично ниво, това е територията на общината.

Всяка от тези територии, дори и най-малката, има характеристика на *функционално организирана територия*, защото населението на малките населени места в нея намира в града-център всички основни необходими услуги - административни, образователни, здравни, социални, културни, търговски, банкови, както и трудова заетост. При по-големите градове, функционално организираната територия е *образувание от агломерационен тип*. В такъв тип образувание има ново качествено развитие на връзките. Градът-център предоставя разностранно обслужваните на околните населени места. Те от своя страна подпомагат и разтоварват някои функции на града-център, като обитаване, отдих, поемане на определени производствени дейности и други т.е. връзките взаимно се преплитат и усложняват. В агломерационното образувание се формират значителни *урбанизирани и техногенизирани пространства,* реализира се териториална концентрация на производства и инфраструктура, повишава се гъстотата на населението, проявява *се процесът „субурбанизация*" в околоградската територия.

От съществено значение за протичане и реализиране на тези процеси е количеството на демографската маса, териториалната големина на града-център и неговите основни функции. Агломерационните образувания се формират при големите градове, които имат необходимия производствен, инфраструктурен, социален и културен потенциал, за да придобият притегателна способност за агломериране.

Основната структура на агломерационното образувание е агломерационното ядро и неговата периферия - агломерационния ареал. *Ядрото* е самостоятелен град-център или с пространствено приобщени към него съседни населени места и други обекти в обща

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

непрекъсната пространствена система. *Агломерационният ареал (Functional Urban Area - FUA)* е активната част от територията на общината или на групата общини, в която се осъществяват интензивни функционално-пространствени връзки между града-център и други населени места и обекти. Понятието „агломерационен ареал" (агломерация) може да се използва и за означаване на общината или групата общини, в която се формира ареалът.

Съвременната методика за определяне на агломерационните ареали, определя прагът за големина на града – ядро, който се вдига от 30 на 50 хил. д., а в зоната на влияние се включват общините и/или населените места, на които "повече от 15% от работната сила чрез всекидневни пътувания осигурява своята трудова заетост в града-ядро. Така градовете-центрове на агломерационни образувания (ядра и ареали) са 18 бр.: София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора, Плевен, Шумен, Добрич, Ямбол, Сливен, Хасково, Пазарджик, Благоевград, В. Търново, Видин, Враца, и Габрово (под 50 хил. д. още от 2018 г.). От 2024 г., под 50 хил. д. вече са още два центъра - Видин и Враца.

За целите на анализа и като допълваща референция към концептуалния подход на НКРПР може да се отчете и методиката на Института за пазарна икономика, фокусирана върху икономическата мощ на центъра и пространствената му обвързаност с трудовата заетост в този център. В разработката „Икономическите центрове в България 2023" се определят особени агломерационни образувания, формирани около т.нар. „икономически ядра, които привличат значителна ежедневна трудова миграция от съседни общини, имат висока концентрация на наети лица и генерират относително голяма продукция"[107]. Край тях се формира периферия от общини, силно обвързани и зависими от тези ядра. Критерии за определяне на центъра на икономическото образувание са ежедневната трудова миграция към центъра, гъстотата на заетостта и произведената продукция. Като критерий за икономическа обвързаност на периферните общини с центъра е приет повече от 10% (а не 15%, съгласно официалната дефиниция на Евростат[108]) от трудово наетите в тези общини да пътуват ежедневно на работа в центъра. Идентифицирани са 16 бр. икономически образувания – по-малко от агломерационните образувания (18 бр. при добри условия на социално-икономическо развитие), но в голяма степен двете групи се припокриват. За целите на настоящата концепция, проучването се използва като допълнителен критерий при

[107] https://ime.bg/wp-content/uploads/2023/10/economic-areas-2023.pdf

[108] https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Commuting_zone

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

определяне на неформалните райони за приоритетно подпомагане чрез мерки със социална насоченост, както и тези за стимулирано развитие.

Подходът, възприет още в НКПР 2012-2025 за определяне на агломерационните ареали посредством три критерия: “демографска стабилност”, “трудови връзки” и “ученически пътувания”, поради липсата на данни за трудовите и ученическите пътувания след 2011 г., не дава възможността за прецизиране на актуалния обхват на агломерационните ареали на тези центрове. Затова и тогава и сега са използвани данни само за критерия “демографска стабилност” по данни на НСИ от преброяванията през 2011 и 2021 г., както текущата статистика от 2024 г.

НСИ предоставя статистическа информация с най-новата си електронна публикация „Градове и техните урбанизирани територии в Република България, 2010 - 2018 г.“ - разработка в рамките на проекта Urban Audit на ЕК и в нея.

Общият брой на населението в агломерационните ареали към 2011 г. е 3,6 млн. д. При преброяването от 2021 г., населението спада на 3 342 835 д. или с 283 567 д., а към края на 2024 г., има леко завишаване и става 3 351 016 д. или се е завишило с 8 181 д. Броят на населението в ареалите като относителен дял от общото население на страната има непрекъснато леко увеличение. През 2011 г. е 49,24%, през 2021 г. е 51,27%, а в края на 2024 г. е 52,06% .Това се дължи и на общия спад на населението в страната за разглежданите периоди. Средно за всички ареали, относителния дял на населението, което живее в града-център спрямо общото население на страната за 2024 г. е 46,8%.

Таблица 13: Относителен дял на населението в ядрото спрямо общото на агломерационния ареал

Център на ареала	Брой общини в ареала	Отн. дял на население в ядрото 2011	Отн. дял на население в ядрото 2021	Отн. дял на население в ядрото 2018	Отн. дял на население в ядрото 2024	Отн. дял на площ ядро (%)
Благоевград	3	73.91%	73.44%	75.24%	74.19%	2.87%

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Център на ареала	Брой общини в ареала	Отн. дял на население в ядрото 2011	Отн. дял на население в ядрото 2021	Отн. дял на население в ядрото 2018	Отн. дял на население в ядрото 2024	Отн. дял на площ ядро (%)
Бургас	5	71.65%	73.90%	73.85%	74.01%	9.71%
Варна	6	86.67%	87.09%	86.92%	88.44%	14.15%
В. Търново	1	81.02%	80.39%	82.67%	81.64%	12.62%
Видин	2	73.89%	72.95%	75.34%	72.95%	10.21%
Враца	1	82.13%	82.06%	81.64%	81.43%	21.04%
Добрич	2	82.01%	83.20%	81.99%	81.99%	12.20%
Пазарджик	1	72.20%	71.00%	72.83%	71.11%	16.52%
Плевен	3	67.16%	67.27%	66.75%	67.33%	5.76%
Русе	3	83.91%	84.18%	84.85%	84.55%	18.11%
Сливен	1	74.81%	73.26%	74.60%	73.02%	15.59%
София	12	92.84%	93.14%	93.54%	93.46%	29.51%
Ст. Загора	2	88.15%	87.07%	88.64%	87.31%	12.87%
Хасково	1	82.04%	81.78%	82.14%	81.19%	15.29%
Шумен	2	81.68%	80.97%	81.14%	80.62%	14.51%
Пловдив	11	75.38%	75.85%	76.88%	76.81%	11.52%
Ямбол	2	79.49%	79.45%	80.49%	79.46%	11.22%
Габрово	4	48.38%	47.09%	48.46%	47.01%	11.59%

Източник: *НСИ, НЦТР*

Най-висок дял население обитава за 2024 г. в ядрото на София 93,46%, следвано от Варна 88,44%, а най-нисък е делът населението в Габрово 47,01% (при 48% 2018г.). Създалото се състояние показва, че *процесът на субурбанизация* в околоградската територия на българските големи градове е все още в начален стадий. На основата на прогнозата на НСИ от 2023 г. за продължителен демографския спад, този процес едва ли ще се измени сериозно в близко бъдеще.

Таблица 14: Относителен дял на населението в центъра спрямо ядрото на ареала. Темп на нарастване на населението в агломерационния ареал

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Агломерационен ареал	Отн. дял център/ периферия ядро 2011	Отн. дял център/ периферия ядро 2021	Отн. дял център/ периферия ядро 2018	Отн. дял център/ периферия ядро 2024	Темп население ядро 2021-2011	Темп население център ядро 2021-2011	Темп население периферия ядро 2021-2011	Население ядро 2024-2018
Благоевград	98.93%	98.40%	98.92%	98.40%	-0.11	-0.12	0.33	-6248
Бургас	100%	100%	100%	100%	-0.05	-0.05		-13420
Варна	92.55%	92.62%	92.79%	92.13%	-0.07	-0.07	-0.08	-16695
В. Търново	95.74%	94.87%	95.92%	95.18%	-0.14	-0.15	0.04	-8883
Видин	100%	100%	100%	100%	-0.25	-0.25		-8110
Враца	100%	100%	100%	100%	-0.17	-0.17		-4470
Добрич	98.13%	97.97%	98.10%	97.83%	-0.19	-0.19	-0.12	-14234
Пазарджик	86.83%	85.89%	87.09%	86.08%	-0.22	-0.23	-0.16	-15222
Плевен	97.77%	97.86%	97.77%	97.83%	-0.14	-0.14	-0.17	-8284
Русе	94.93%	94.09%	95.00%	94.13%	-0.16	-0.17	-0.02	-21701
Сливен	97.76%	97.30%	97.20%	96.98%	-0.12	-0.12	0.07	-8090
София	84.51%	85.05%	85.67%	85.52%	-0.02	-0.02	-0.06	-39771
Ст. Загора	96.20%	95.98%	96.27%	96.08%	-0.11	-0.11	-0.06	-14769
Хасково	98.90%	98.96%	98.96%	98.94%	-0.14	-0.14	-0.18	-7155
Шумен	100%	100%	100%	100%	-0.16	-0.16		-8941
Пловдив	82.18%	82.19%	83.18%	82.72%	-0.05	-0.05	-0.06	-18719
Ямбол	94.88%	93.74%	94.49%	93.57%	-0.16	-0.17	0.03	-8597
Габрово	100%	100%	100%	100%	-0.22	-0.22		-8433

Източник: *НСИ, НЦТР*

Като прагова стойност, гарантираща относителна демографска стабилност в условията на демографска криза, се приема стойност по-малко от 10% намаляване на населението за определен период, в случая 2011 - 2021 г. От данните ясно проличава, че относителна демографска стабилност има само в структурата на агломерационните ареали на София, Пловдив, Варна и Бургас. Най-нисък е темпът в София -0,02, Бургас и Пловдив -0,05 и Варна -0,07, където демографският спад е под 10%. С най висок спад за периода 2011 - 2021 г са ареалите на Видин, Пазарджик, Габрово и Враца. Минимален положителен темп на нарастване имат само периферията на ядрата на Благоевград +0,33, Сливен +0,07, В. Търново +0,04 и Ямбол +0,03. Всички ядра имат за същият период отрицателен темп на нарастване. В останалите ядра темпът на нарастване се движи между -0,12 и -0,19. Само Видин е със стойност -0,25 и Габрово -0,22.

Таблица 15: Гъстота на населението в структурата на агломерационните ареали

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Агломерационен ареал	Гъстота ядро 2011 (д./кв.км)	Гъстота ядро 2021 (д./кв.км)	Гъстота ядро 2024 (д./кв.км)	Гъстота център ядро 2011 (д./кв.км)	Гъстота център ядро 2021 (д./кв.км)	Гъстота център ядро 2024 (д./кв.км)	Гъстота периферия ядро 2011 (д./кв.км)	Гъстота периферия ядро 2021 (д./кв.км)	Гъстота периферия ядро 2024 (д./кв.км)
Благоевград	1 839.72	1 631.86	1 635.32	2 453.40	2 164.48	2 169.19	76.10	101.16	101.06
Бургас	700.92	664.07	661.53	700.92	664.07	661.53			
Варна	1 255.76	1 164.10	1 200.68	2 191.76	2 033.33	2 086.17	199.17	182.89	201.12
В. Търново	643.50	552.42	563.46	2 278.16	1 937.81	1 982.95	37.54	38.87	37.26
Видин	770.55	576.85	539.68	770.55	576.85	539.68			
Враца	408.29	340.84	323.90	408.29	340.84	323.90			
Добрич	541.85	440.59	414.58	835.63	678.34	637.39	27.80	24.58	24.72
Пазарджик	787.94	616.61	599.58	1 917.78	1 484.48	1 446.67	161.28	135.26	129.75
Плевен	1 059.02	911.10	876.39	1 256.84	1 082.30	1 040.75	134.17	110.71	107.96
Русе	647.88	545.13	529.04	1 179.34	983.46	954.93	68.63	67.38	64.85
Сливен	439.20	387.58	378.05	472.24	414.75	403.23	108.24	115.36	125.74
София	842.61	823.76	834.55	2 668.48	2 625.52	2 674.66	178.06	167.99	164.82
Ст. Загора	826.77	734.32	725.88	1 625.38	1 440.41	1 425.28	61.59	57.78	55.75
Хасково	683.53	588.65	566.22	796.20	686.06	659.85	49.83	40.74	39.63
Шумен	595.51	501.38	491.65	595.51	501.38	491.65			
Пловдив	1 287.81	1 217.09	1 246.65	3 320.18	3 138.14	3 235.12	336.84	318.21	316.23
Ямбол	532.28	448.90	432.22	817.72	681.32	654.82	71.26	73.53	72.71
Габрово	253.15	197.61	188.09	253.15	197.61	188.09			

Източник: *НСИ, НЦТР*

Като се проследи гъстотата на населението на ареалите на агломерационните образувания, на тяхната структура ([център, ядро, периферия на ядрото) се оказва, че към 2024 г. най-гъсто населени центрове са Пловдив (3 235 д./кв.км), София (2 675 д./кв.км), Благоевград (2 169 д./кв.км), а най-слабо населени са центровете на Габрово (188 д./кв.км), Враца (324 д./кв.км) и Сливен (403 д./кв.км). С най- висока гъстота на ядрото е Благоевград (1 635д./кв.км), Пловдив (1 247 д./кв.км) и Варна (1 201 д./кв.км), а с най- ниска гъстота са отново Габрово, Враца и Сливен. Гъстотата на периферията на ядрото е в следните граници: Бургас, Видин, Враца и Габрово нямат периферия на ядрото – то е съставено само от землището на града, а с най-висока гъстота е ядрото на Шумен (800 д./кв.км) следвано от Пловдив (316 д./кв.км), Варна (201 д./кв.км) и София (165 д./кв.км).

Резултатите от таблицата и анализа за агломерационните образувания в България показват няколко важни тенденции и характеристики, които могат да бъдат коментирани по следния начин:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Населеност на центровете (ядрата) към 2024 г.: Най-голямата гъстота на населението се наблюдава в центровете на Пловдив (около 3 245 д./кв.км), София (около 2 675 д./кв.км) и Благоевград (около 2 169 д./кв.км), което показва техния потенциал като водещи икономически и административни центрове. Благоевград има стратегическо местоположение и значение за територията. В същото време, най-слабо населени са центровете на Габрово (188 д./кв.км), Враца (около 324 д./кв.км) и Сливен (около 403 д./кв.км), което може да се свърже с по-малките икономически възможности и протичащи демографски процеси в тези центрове ядра, периферия;

Тенденции в гъстотата на населението (2011-2024 г.): За повечето агломерации се наблюдава намаляване на гъстотата в ядрата и центровете (например Благоевград, Пазарджик, Плевен, Русе, В. Търново), което може да отразява демографска депопулация, миграционни процеси към по-големите градове или други социално-икономически процеси. В някои области като София, Варна, Пловдив и Шумен се запазва или дори увеличава гъстотата на центровете, което показва тяхната привлекателност и потенциал за растеж.

Структурата на агломерациите (ядро, център, периферия): В центровете (ядрата) гъстотата е най-висока, което е очаквано, тъй като там са концентрирани основните икономически, административни, просветни, културни и др. функции и обекти. В периферните части на агломерациите (където има „периферия на ядрото“) гъстотата е значително по-ниска, и през 2024 г. се наблюдава минимална или никаква периферия в някои градове (например Бургас, Видин, Враца, Габрово), което може да е признак за по-строга урбанистична реализация, или за липса на причина за разширяване на населението извън града.

Общи тенденции: В повечето случаи се наблюдава намаляване на гъстотата както в центровете, така и в периферията, което е свързано с демографските процеси на демографски спад и миграции към по-големите градове или чужбина. В някои градове (Пловдив, Варна, София), гъстотата остава стабилна или се увеличава, което може да бъде свързано с по-добри икономически възможности и инфраструктура. Тези данни показват, че в България продължават процеси на урбанизация и демографска промяна, като големите градове запазват или увеличават своята привлекателност, докато по-малките и средните градове изпитват дискомфорт. Тенденцията към концентриране на населението в няколко големи агломерационни образувания е очевидна, което поставя въпроси за развитието на по-малките градове и селски територии.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Този анализ може да послужи като база за вземане на решения в областта на регионалното развитие, инфраструктурната политика и демографската политика.

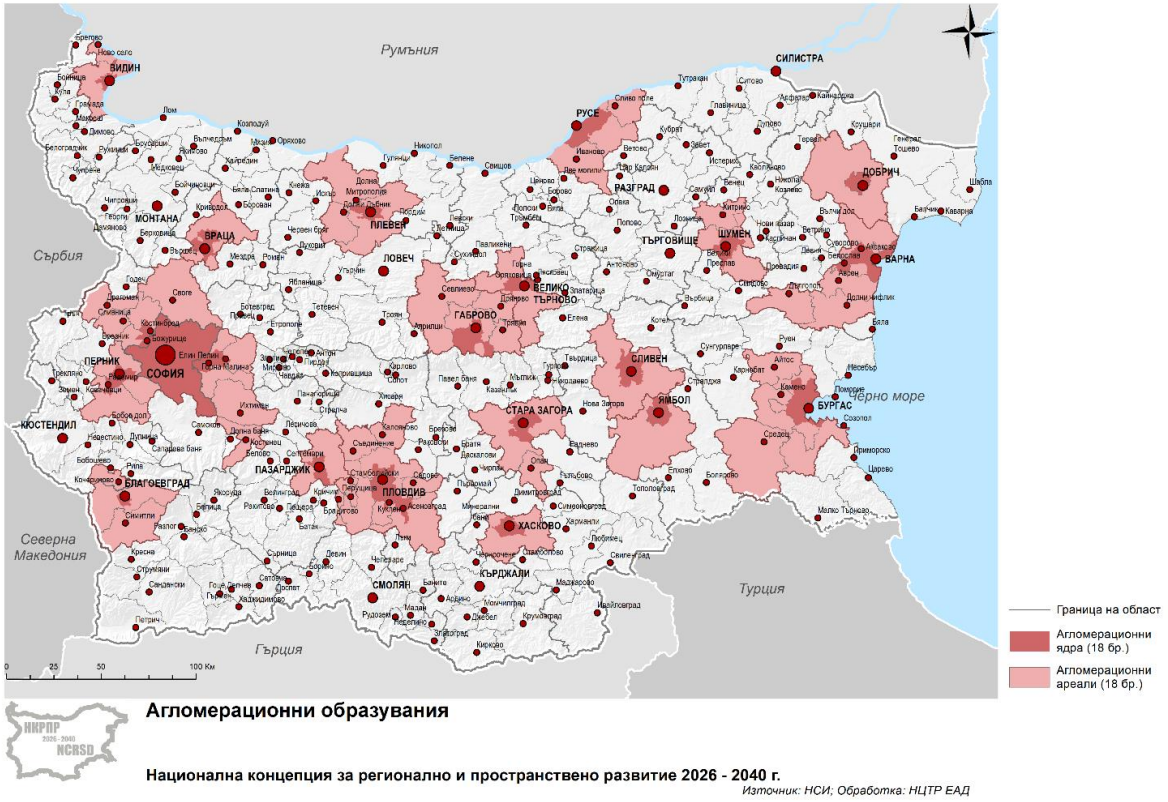
Таблица 16: Състав на агломерационното образувание

Брой общини в ареала	Център на ареала	Включени общини
1	**Велико Търново**	
	Враца	
	Пазарджик	
	Сливен	
	Хасково	
2	**Видин**	Ново село
	Добрич	Добричка
	Стара Загора	Опан
	Шумен	Хитрино
	Ямбол	Тунджа
3	**Благоевград**	Симитли, Кочериново
	Плевен	Долна Митрополия, Долни Дъбник
	Русе	Иваново, Сливо поле
4	**Габрово**	Севлиево, Трявна, Дряново
5	**Бургас**	Айтос, Камено, Созопол, Средец
6	**Варна**	Аврен, Аксаково, Белослав, Долен Чифлик, Дългопол
11	**Пловдив**	Асеновград, Калояново, Марица, Родопи, Садово, Кричим, Перущица, Стамболийски , Куклен, Съединение
12	**София**	Перник, Радомир, Божурище, Горна Малина, Драгоман, Елин Пелин, Ихтиман, Костенец, Костинброд, Своге, Сливница

Източник: *НЦТР*

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 31. Агломерационни образувания

Източник: НСИ, Обработка НЦТР

Агломерационните образувания се нуждаят от повишаване на тяхната конкурентоспособност чрез обединяване на ресурсите и кооперирането на секторните политики за постигане на:

Подобряване на привлекателността на средата за живеене и бизнес чрез инвестиране в модерна и устойчива базова инфраструктура, включително интелигентни транспортни системи, зелена енергия и цифровизация, които да подкрепят икономическото развитие и социалната интеграция.

Създаване на предпоставки за диверсифициране на икономическите активности и увеличаване дела на иновативните и високотехнологичните сектори, дигиталната икономика и киберсигурността чрез интеграция с водещи центрове за образование, наука и иновации, както и чрез подкрепа за предприемачеството и стартиращите компании в рамките на умни специализации.

В центровете на агломерационните образувания има сериозен *потенциал в областта на реалния производствен сектор*, но за да се реализира той е необходима ясна и амбициозна политика за реиндустриализация в определени направления.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Активизиране на взаимодействията между клъстерните образувания в рамките на агломерационните ареали, чрез създаване на платформи за сътрудничество, обмен на добри практики и съвместни иновативни проекти;

Изграждане и модернизиране на свързващата инфраструктура между агломерационните ареали и съседните територии, включително малките градове и села, за да се подобри достъпа до услуги и да се повиши качеството на живот;

Подобряване на условията за устойчив туризъм и отдих в изявените туристически агломерации чрез прилагане на стратегии за управление на туристическия поток, съобразяване на бъдещото развитие на територията с нейния капацитет, както и опазване на ландшафта, природните и културните ресурси.

Особено значение има и внимателното *пространствено планиране на агломерационните образувания* с цел предотвратяване на безконтролно градско разрастване, запазване на ландшафта, на зелени площи и природни ресурси, както и създаване на балансирани урбанистични структури. Важно е да се интегрират стратегии за устойчиво развитие, които да съчетават икономическите, социалните и екологичните аспекти.

1.4. Главни и второстепенни оси на развитие

Осите на урбанистичното развитие са исторически формирани транспортни направления, които свързват населени места и формират структурата на градовете и територията. Те са два вида: главни (с национално значение, интегрирани в международни мрежи) и второстепенни (с предимно регионално значение).Тези оси са важни за пространственото и регионално развитие, за връзките между и интегрирането на населените места. Историческата обусловеност на урбанистичните оси ги прави достатъчно инертни и в известен смисъл консервативни, поради което не подлежат на промени в краткосрочен план.

Мрежата от главни и второстепенни оси на урбанизация в България следва направленията на транспортно-комуникационните артерии и по този начин се свързва с осите на развитие и в съседните страни и в цяла Европа. Развитието на тази мрежа е от фундаментално значение за пространственото развитие на националната територия и в частност за прилагането на урбанистичния модел на умерен полицентризъм.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Главните урбанистични оси в България се припокриват изцяло или частично с транспортните трасета на Европа TEN-T. Те се развиват по протежение на главните национални и международни транспортни направления. Второстепенните оси имат значение предимно за структурирането на територията на районите от ниво 2 и са разположени по транспортните коридори с регионално значение.

Като главни урбанистични оси в националната територия се определят 3 меридиални оси („север - юг") и 4 паралелни („изток - запад").

Главна Западна ос „север-юг" на територията на страната – Румъния/Видин – София – Кулата/Гърция) се формира от направлението „Ориент/Източно-Средиземноморски" от основната TEN-T мрежа на ЕС, което включва железопътно и пътно трасе по направленията Видин–София-Кулата и София–Пловдив-Бургас/Свиленград (турска граница). Тя осъществява връзка между Западна Европа и Гърция, преминава изцяло през страни от ЕС и свързва важните урбанизационни центрове на България с тези в Германия, Чехия, Словакия, Австрия, Унгария, Румъния и Гърция. Забавянето на изграждането на първокласния път София-Видин и на участъка от АМ „Струма" от Симитли до Кресна в южната част на коридора от София до Кулата са причина за непълноценното използване на тази ос. Ускореното изграждане на планираните транспортни мрежи и съоръжения ще приведе съставните елементи на направление „Ориент/Източно-Средиземноморски" на територията на страната в съответствие с европейските изисквания и ще позволи пълноценното му функциониране. Това ще засили влиянието на главната урбанизационна ос през западната част на страната и ще повиши значимостта на урбанизационните центрове Видин, Монтана, Враца, Перник и Благоевград.

Главна Централна ос „север-юг" (Румъния/Русе - Стара Загора – ГКПП „Маказа"/ Гърция) се формира от пътни и жп направления, включени в основната (до Димитровград/Хасково) и широкообхватна (до ГКПП „Маказа") TEN-T мрежа. Свързва Румъния с Гърция през България, осигурява връзките на страната с важните урбанизационни центрове Букурещ, Киев, Москва, Санкт Петербург и Хелзинки на север и Александруполис на юг. Тази ос е от голямо значение за интегрирането на централните северни и южни територии на страната и за международни превози. Тя е втората главна урбанизационна ос „север/юг" през централната част на страната и повишава значимостта на урбанизационните центрове В. Търново, Габрово, Хасково и Кърджали, в подкрепа на модела на умерен полицентризъм.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Главна Източна ос „север-юг” - Румъния/ ГКПП Дуранкулак – Варна – Бургас – ГКПП Малко Търново/Турция, свързва българските черноморски туристически центрове с тези в южна Румъния (в района на Мангалия, Констанца и Мамая) и Турция на юг. Източната ос включва само пътни направления (без жп транспорт) и подлежи на развитие чрез изграждането на АМ “Черно море”. Тази пътна артерия ще осигури модерна и бърза транспортна връзка между двата главни български урбанизационни центъра на изток - Варна и Бургас, както и ще осъществи свързването в своеобразен ринг на АМ „Тракия” и АМ „Хемус”. Продължението на тази ос на север към Румъния (с изграждане на скоростен път), и на юг към Турция (с модернизация на съществуващия първокласен път), ще има положителна роля за развитието на туризма по българското Черноморие и подобряване на транспортното обслужване на населените места в ивицата, тангираща по черноморското крайбрежие, стабилизирайки урбанизационни центрове от по-ниско ниво.

Главна ос „запад-югоизток” е утвърдено направление в страната, осигуряващо транспортните комуникации на Централна и Западна Европа с Азия и Близкия Изток по известното от миналото направление „Лондон – Париж – Калкута” („Ориент експрес”). Тази ос се формира основно от направлението на коридора „Ориент/Източно-Средиземноморски” от основната TEN-T мрежа на ЕС, която включва железопътно и пътно трасе по направленията „Видин – София – Кулата” и „София – Пловдив – Бургас/ Свиленград. Завършването на АМ “Марица” АМ “Европа” и на интермодалния терминал в Пловдив я превръща в една от най-пълноценно функциониращите транспортни оси в страната и между София и съседните столици Белград и Истанбул.

Главна Южна ос „запад-изток” – Северна Македония/ГКПП Гюешево – Кюстендил – Перник – София - Пловдив – Бургас/Варна се формира основно от коридор „Ориент/Източно-Средиземноморски” на основната TEN-T мрежа на ЕС, което включва железопътно и пътно трасе по направленията „Видин – София – Кулата” и „София – Пловдив – Бургас/Свиленград (турска граница)”. Изграждането на скоростен път „Гюешево-София” в най-западната част на тази ос ще улесни комуникациите между двете балкански столици Скопие и София, и ще утвърди ролята на урбанизационните центрове Перник и Кюстендил. Южната главна ос ще стабилизира и ролята на урбанизационните центрове в южната част на България Стара Загора, Пазарджик, Ямбол и Сливен.

Главна Северна ос „запад-изток” - София - В. Търново - Шумен - Варна е основна ос, свързваща столицата с важни урбанизационни центрове в северна България. Ролята ѝ ще се утвърди чрез доизграждането на АМ „Хемус”, още повече, че е част от TEN-T мрежата на

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

ЕС. Тя следва да осигурява бързи комуникации между София и градовете от 2-ро ниво Варна, Плевен и Русе, както и с по-слабите урбанизационни центрове в Северна България, бърз излаз на Северното Черноморие и на р. Дунав при Русе. В комбинация с Главната централна ос "север-юг", този сегмент от Северната главна ос формира важната транспортна връзка между столиците София и Букурещ през Русе. С доизграждането на АМ „Хемус" и подобряване на жп инфраструктурата по направлението „София – Г. Оряховица – Варна", Северната главна ос „запад-изток" ще стабилизира ролята на урбанизационните центрове Плевен, Ловеч, В. Търново, Търговище и Шумен. Важен елемент за оста е карго летището „Горна Оряховица" и потенциала за изграждане на интермодален терминал.

Най-северната (тангираща) главна ос „запад-изток" се формира от коридора от основната TEN-T мрежа на ЕС „Рейн-Дунав", включващ вътрешноводен път р. Дунав, с пристанища Видин и Русе и интермодален терминал в Русе. Това направление свързва всички изявени Европейски центрове от Дунавските страни, но като воден път има преди всичко международно значение и по-малко влияние върху пространствената организация в национален план. Наличието само на два моста през река Дунав и забавеното изграждане на интермодални терминали и елиминирането на тесните места за корабоплаването по целия български участък на р. Дунав, ограничава усвояването на транспортния потенциал на коридора „Рейн-Дунав" като част от основната TEN-T мрежа на ЕС. Изграждането на мостове при Силистра/Кълъраш, Оряхово/Бекет, Никопол/Турну Мъгуреле, Свищов/Зимнич и модернизацията на пристанищата „Видин" и „Русе", включени в основната TEN-T мрежа, както и „Лом", „Оряхово", „Свищов", и „Силистра" (включени в разширената мрежа), ще допринесе до засилване на трансграничните контакти и на ролята на граничните градове като урбанизационни центрове.

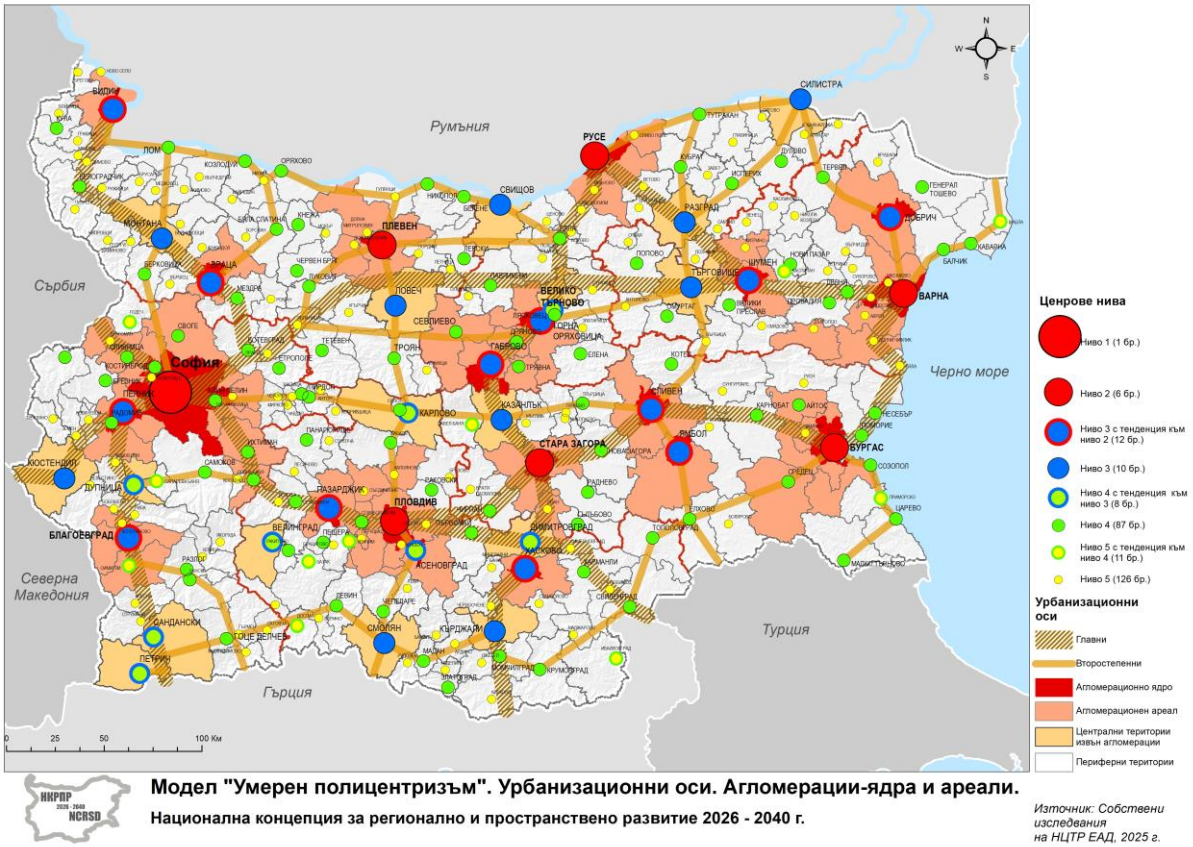
Описаните главни оси на урбанистичния и съответния транспортен модел структурират националната територия и осигуряват свързаност със съседните страни и цялото европейско пространство.

Второстепенните оси на развитие са направления, свързващи основните оси. Такива са:

„ Лом – Монтана", „Козлодуй – Враца", „Никопол –Плевен – Ловеч – Троян", „Свищов – В. Търново", „Русе – Разград – Шумен", „Силистра –Добрич – Варна", „Сливен – Ямбол – Елхово", „Карлово – Пловдив – Смолян – Рудозем", „Карлово – Казанлък – Твърдица - Сливен", „Симитли – Разлог – Банско – Гоце Делчев – Илинден", „Кюстендил – Дупница – Самоков – Ихтиман".

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Второстепенните оси са важни за регионално равнище, защото играят основна роля за достъпността и свързаността на районите и градските центрове от 3-то и 4-то ниво в тях. При провеждане на политиката на пространствено развитие по отношение на градовете - центрове от 4-то ниво е логично да се дава предимство на тези от тях, които са разположени в направленията на осите на развитие. Фигура 32. Центрове и оси на урбанистично развитие

Източник: собствени изследвания на НЦТР

Главните и второстепенните оси са основният градивен скелет на пространствения модел на развитие. Тяхната модернизация ще активизира агломерационните процеси и урбанистичното развитие. Наличието на добра комуникационно-транспортна свързаност ще стимулира обитаването в малки населени места и ще привлече бизнес, развиващ алтернативни работни места в селските райони за успешно реализиране на модела „умерен полицентризъм“.

В допълнение, НКРПР 2026-2040 г. лансира две *нови второстепенни урбанизационни оси* за перспективно изграждане на пътна инфраструктура и свързване на селищата, попадащи в тях. Това са *Северна тангента „ Дунавска ос“* и *Южна тангента „Пирин – Родопи – Странджа“*. Северната тангента обвързва българските градове по поречието на р. Дунав –

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Видин – Лом – Козлодуй – Оряхово - Никопол - Белене - Свищов – Русе – Тутракан – Силистра. Южната тангента би осигурила отдавна желани[109] директни връзки между градовете по южната ни граница, които са сериозно възпрепятствани от планинския релеф – Петрич – Гоце Делчев – Доспат –Смолян - Кърджали – Момчилград - Крумовград – Ивайловград – Свиленград – Тополовград – Елхово – Средец – Бургас. Тези две второстепенни урбанизационни оси имат национално стратегическо значение.

2. Социална инфраструктура

Функционирането на предложения полицентричен урбанистичен модел е в тясна взаимообвързаност със системата на социалната инфраструктура. Развитието на нейните елементи е повлияно от географското положение, гъстотата на селищната мрежа, концентрацията на населението и държавната политика. Изборът на елементите в системата от социални услуги е продиктуван от тяхната значимост и от конституционната им защита. В този смисъл, обект на концепцията са онези елементи на социалната инфраструктура, които са със статут на национални/регионални и над-регионални. Те изпълняват ролята на обективен фактор за по-добро социално-икономическо развитие в отделните райони и за по-ефективно използване на потенциалите на националната територия. Елементите на социалната инфраструктура с посочения статут допринасят за намаляване на диспропорциите между районите от ниво 2 по отношение на достъпа до услуги от високо ниво в сферата на висшето образование, средното образование с общообразователните, средищните и защитените училища, професионалните училища и тези по изкуствата, високо специализираната болнична лечебна дейност, третоинстанционното правораздаване и други.

Преодоляването на диспропорциите е свързано с изпълнението на Стратегическа цел 3 „Социално сближаване и растеж чрез създаване на условия за развитие и реализация на човешкия капитал и подобряване на жизнената среда“, *Приоритет 3.1. „ Пространствена свързаност и достъп до услуги“* и *Приоритет 3.2. „Извеждане на качеството на живот на хората като първостепенна цел с фокус върху здравеопазването, образованието, развитието на пазара на труда и борбата с демографската криза“*

[109] В общински и областни планови документи от последните 2 десетилетия

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

2.1. Пазар на труда

През следващите години развитието на пазара на труда в България ще бъде определяно от три взаимосвързани тенденции – демографското свиване на населението, ускорената цифровизация на икономиката и нарастващите дисбаланси между търсенето и предлагането на труд. Въпреки запазената икономическа активност и ниските равнища на безработица, страната навлиза в етап, в който недостигът на работна сила се превръща в основно ограничение за растежа.

Работната сила в страната постепенно намалява, както вследствие на застаряването и намаляването на населението, така и поради миграционни процеси. Това се проявява най-осезаемо в Северна България и периферните райони, докато големите градове запазват концентрацията на икономическа активност и квалифицирана заетост. Регионалните различия се задълбочават – в някои области се наблюдава недостиг на кадри, а в други продължава да доминира ниска икономическа ангажираност и ограничени възможности за заетост.

Регионалните неравновесия на пазара на труда ще останат трайно предизвикателство. Очакваното свиване на заетостта ще засегне всички територии, но най-силно – икономически по-слабо развитите райони. Разликите в заплащането и условията на труд ще продължат да стимулират вътрешна и външна миграция, задълбочавайки структурните различия между отделните региони. Периферните територии с по-ниска икономическа активност и ограничен инвестиционен интерес ще продължат да изостават спрямо водещите центрове – София, Пловдив, Варна и Бургас.

В условията на ограничено предлагане на труд, заплащането ще продължи да расте, но основно като реакция на пазарен натиск, а не непременно на повишена производителност. Компаниите, особено в сектори като информационните технологии, финансите и индустриалното производство, ще бъдат принудени да увеличават възнагражденията, за да задържат кадрите си. Въпреки това, неравномерното разпределение на доходите ще се запази – високите заплати ще останат концентрирани в столицата и няколко големи икономически центъра, докато по-малките населени места ще продължат да изостават.

Настоящата структура на заетостта по икономически дейности показва по-нисък дял на заетите в публично доминирани сектори като държавно управление, образование и здравеопазване спрямо средните равнища в ЕС. В процеса на сближаване с по-развитите

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

икономики на Съюза се очертава постепенно засилване на ролята на тези дейности и нарастване на заетостта в тях, което ще отрази прехода към по-балансиран модел на икономическо и социално развитие.

Паралелно с демографските предизвикателства, цифровата трансформация ще промени структурата на заетостта и ще създаде нови изисквания към уменията на работната сила. Все по-голям дял от професиите ще изискват владеене на цифрови технологии, аналитично мислене и гъвкавост, което ще направи образованието и ученето през целия живот решаващ фактор за конкурентоспособността на работниците и предприятията.

Българската икономика продължава да се характеризира с относително ниска технологична интензивност. Напредъкът в модернизацията и внедряването на иновации е по-бавен от необходимото, което ограничава създаването на високоплатени работни места с висока добавена стойност. Ускоряването на технологичната трансформация и развитието на уменията, свързани с цифровизацията, ще бъде ключово условие за устойчив растеж и по-конкурентен трудов пазар.

Прогнозите сочат, че ще се наблюдава структурен дисбаланс между търсенето на кадри и наличните умения – вероятен е излишък на лица с висше и с ниско образование и недостиг на хора със средна квалификация. Въпреки общото подобряване на образователната структура, работната сила и нарастващия дял на висшистите, положителните ефекти от тези процеси не се проявяват равномерно в страната. По-ниските нива на заплащане, ограничената инвестиционна привлекателност и миграцията на квалифицирани специалисти към по-развитите райони остават основни причини за регионалните различия в качеството на човешкия капитал.

Цифровизацията на работните процеси ще доведе и до нови форми на заетост – дистанционна, проектна или платформена работа, което ще постави въпроси относно социалната защита, трудовите права и сигурността на доходите. В същото време ще се разширяват възможностите за гъвкава заетост, по-добър баланс между работа и личен живот и включване на уязвими групи чрез дигитални платформи.

Едновременно с това, засилващата се роля на технологиите и изкуствения интелект ще изисква активна политика за адаптиране на уменията – чрез преквалификация, повишаване на цифровите и STEM компетентности и по-тясна връзка между образованието и реалните нужди на бизнеса.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

В дългосрочен план устойчивостта на пазара на труда ще зависи от качеството на човешкия капитал и способността на системата да се адаптира към технологичните промени. Инвестициите в образование, квалификация и иновации ще бъдат от ключово значение за смекчаване на демографския натиск и за задържане на младите хора в страната. Ако бъде реализирана ефективна политика за насърчаване на уменията на бъдещето – дигитални, зелени и предприемачески – България има потенциал да преодолее част от структурните си ограничения и да изгради по-гъвкав, иновативен и устойчив трудов пазар.

2.2. Образование

Системата на висшето образование в България обхваща 51 висши училища. Тази мрежа *надвишава значително средните показатели* на редица съпоставими като население и територия страни от Европейския съюз. С малки изключения, обектите на висшето образование са разположени по двете основни урбанизационни оси на развитие – „София – Пловдив – Бургас" и „София – В. Търново – Варна". Широкият спектър от специалности и прием в тях, не винаги е съобразен с потребностите на реалната икономика и третичния сектор. В междурегионален план се наблюдават големи различия в достъпа. Основно студентите са съсредоточени в София и това не се променя през последните 15 години. Най-малко студенти има в СЗР.

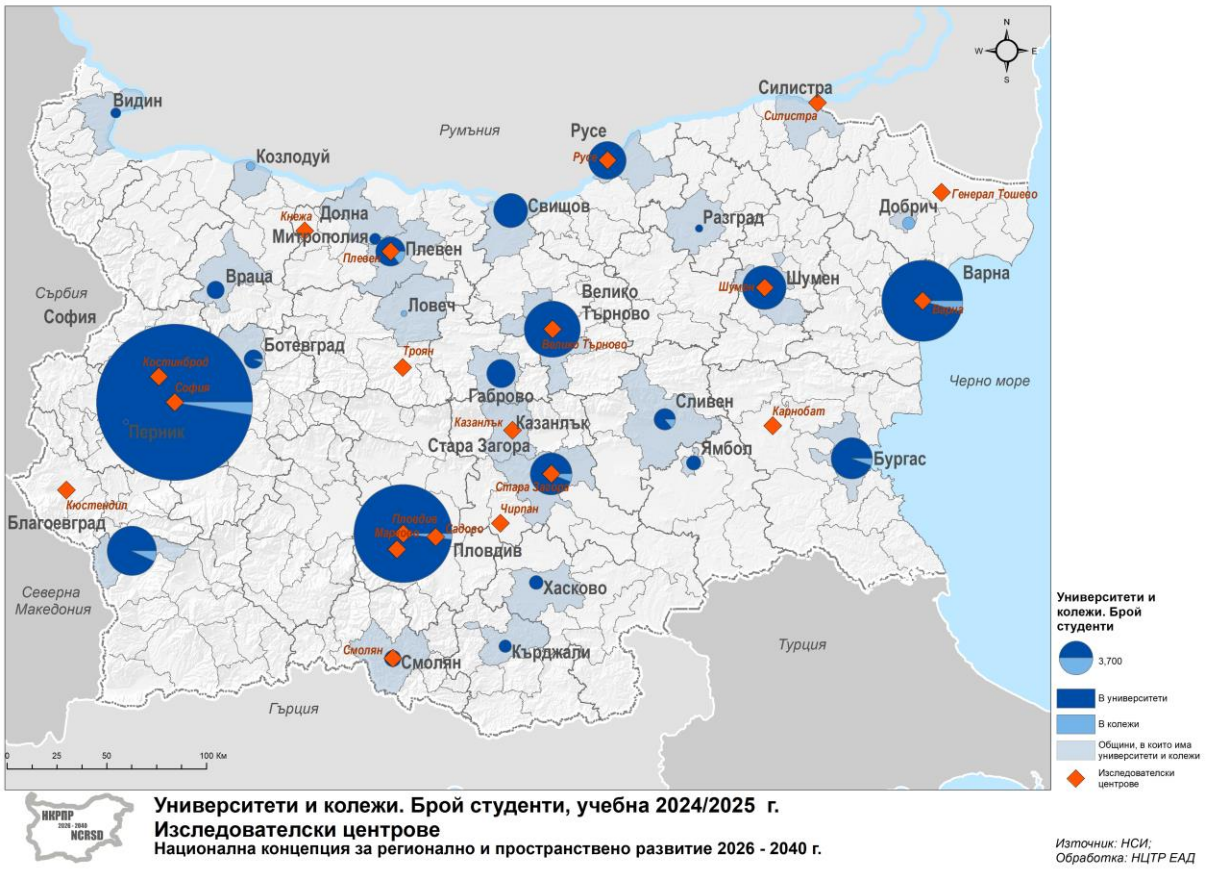
През 2025 г. в гр. Бургас е открит факултет по специалност „Фармация" към Университет „Проф. д-р Асен Златаров". Това е стъпка напред за развитие на медицинското образование в Бургас и възможност за млади хора да се реализират в един от най-важните сектори за нашето общество.

Факултет „Дигитални и зелени технологии"[110] ще бъде открит в Тракийския университет в Стара Загора. Сред мотивите са острата нужда на националния и регионалния пазар на труда от специалисти по информационни и зелени технологии в контекста на глобалната политика за цифровизация на бизнеса и въвеждането на чисти технологии.

[110] Решение на Министерски съвет от 27 август 2025 г.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 33. Университети и колежи. Изследователски центрове. Териториално разположение през учебната 2024/2025 г.

Източник: НСИ, Обработка НЦТР

Професионалното образование и обучение през учебната 2024/2025 година се осъществява в 21 училища по изкуствата, 25 спортни училища, 355 професионални гимназии и 17 професионални колежа с прием след средно образование. Общият брой на училищата е 418. Оптимизирането на училищната мрежа се осъществява в пряка връзка със социално-икономическите и демографските процеси в страната и в различните райони. Професионалните гимназии са разположени предимно в областните центрове и в по-големите общини. Продължава да се търси по-тясно обвързване на професионалното образование с икономическите приоритети на общините и районите. Трудностите с намирането на работа и разминаването между придобитата квалификация и възможността за реализация, водят до известен отлив от професионалното образование. Поради отрицателното демографско развитие в по-малките и отдалечени общини има маломерни паралелки. Оптимизирането на училищната мрежа следва да създаде предпоставки за финансиране на професионални училища с национално и регионално значение, защитени

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

професии, съобразно потребностите на общините, както и с внедряване на обучение чрез работа (дуално обучение). Наложителни са мерки за стимулиране на обучението по търсените на пазара на труда професии.

Независимо от факта, че се разглеждат елементи на системата с национален, над регионален и регионален характер, следва да се спомене и категорията училища, предмет на специална държавната политика. За учебната 2024/2025 г. това са 943 *средищни детски градини и училища* и още 269 *защитени детски градини и училища*. Те са елемент на социална защита и част от регионалната политика на ниво LAU 2. Списъкът на тези училища е съобразен със значимостта на обслужващите центрове за групата населени места.

Въвеждането на *иновативни училища и паралелки* създава нов стандарт за развитие на образователната. Чрез тях се реализира целенасочена промяна чрез въвеждане на иновативни образователни практики, насочени към преодоляване на организационни и съдържателни предизвикателства в образователния процес. През учебната 2019/2020 г., иновативните училища в страната са 395, бр. а през учебната 2024/2025 г. – 521 бр. Мрежата им обхваща 183 населени места в 132 общини и 28 области, осигурявайки равностоен достъп във всички райони на страната.

2.3. Здравеопазване

Състоянието на системата на здравеопазването в страната е от важно значение за развитието на националната територия и за преодоляване на демографските диспропорции, от които впоследствие произлизат и социалните и икономически проблеми.

Предложенията и насоките за развитие на здравната инфраструктура са изведени от национални стратегически документи и приоритети от ведомствен характер и са обвързани с концепцията за пространствено развитие чрез представения модел за полицентрично развитие. В този смисъл предложеният модел за пространствено развитие е насочен към осигуряването на равнопоставен достъп до качествени здравна помощ и услуги в системата от градове-центрове от различен йерархичен порядък.

Постигането на тази цел е свързано с пространственото планиране, но е подчинено на поредица вътрешни фактори на системата, между които са повишаване качеството на образованието, квалификацията, специализацията и мотивацията на персонала, повишаване на качеството и ефективността на предоставяните здравни услуги, създаване на

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

високотехнологични звена за ранна диагностика и своевременно лечение на социално-значимите заболявания.

Болничните заведения са неравномерно разположени на територията на страната. През 2024 г., инфраструктура на болничната помощ включва 341 болнични заведения. В три района от ниво 2 – ЮИР (42 бр. здравни заведения), ЮЦР (71 бр.) и ЮЗР (101 бр.) са концентрирани общо 214 здравни заведения за болнична помощ или 62.8% от общия брой болнични заведения.

При разделянето на страната на четири региона[111], в Северен регион ще има (79 бр. здравни заведения), в Източен има (57 бр.), в Южен (128 бр.), Столичен (57 бр.).

На областно ниво около 55.1% от болничните заведения са концентрирани в 9 области: София-град, Пловдив, Бургас, Варна, Стара Загора, Софийска, В. Търново, Плевен и Пазарджик. Най-ощетена е област Видин, където функционират само 2 болнични заведения. Неравномерно е и разпределението на болничните легла - в Северна България те са 29.9%, а в Южна – 70.1%.

Перспективите за развитие на системата са насочени към осигуряване на адекватна на демографската структура на населението здравна инфраструктура. Очаква се тя да бъде постигната чрез интегриран подход към комплексното извънболнично и болнично обслужване, за осигуряване на равен достъп до всички видове помощ – спешна, неотложна, краткосрочна и продължителна хоспитализация. Болничната помощ ще се осъществява и чрез трансформиране на неефективни болнични заведения за активно лечение в такива за продължително лечение, рехабилитация или други структури, предлагащи подходящи услуги. Това ще засегне основно общинските болници в малките общини, които и в момента се преструктурират.

Предложенията за развитие на здравната инфраструктура са с ясни пространствени параметри – равномерно покриване на територията на страната с обекти на здравеопазването, изграждане и реконструкция на транспортната инфраструктура, с особен акцент в планинските и труднодостъпни райони, за скъсяване на времето за достъп до здравни услуги. От важно значение за преодоляване на това предизвикателство е развитието на системата за спешна медицинска помощ по въздух. Към момента страната разполага с четири медицински хеликоптера, като се предвижда до 2026 г. техният брой да достигне

[111] Промените ще влязат в сила от 1 януари 2027 г.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

осем, разположени в шест бази. Паралелно с това продължава изграждането на болнични хеликоптерни площадки, като се предвижда такива да бъдат изградени в 18 държавни лечебни заведения за болнична помощ[112]. Допълващ е и приносът на съвременните технологии за бърза диагностика и дистанционно консултиране, включително в отдалечените селища.

2.4. Социални услуги

През следващите години системата на социалните услуги в България ще продължи да се развива в посока на по-висока ефективност, достъпност и устойчивост, като основен приоритет ще бъде адаптацията ѝ към демографските, икономическите и социалните промени в страната. Нарастващите публични разходи за социално осигуряване, подпомагане и грижи потвърждават трайната ангажираност на държавата към социалната политика и подчертават значението на сектора като ключов инструмент за намаляване на неравенствата и социалното изключване.

В контекста на децентрализираната система за управление, ролята на общините като основни доставчици на социални услуги ще се засилва. Очаква се по-активно участие на местните власти в планирането и реализацията на социални дейности, съобразени с конкретните потребности на населението. В тази връзка Националната карта на социалните услуги представлява съществена стъпка напред – тя въвежда стратегическо планиране на национално ниво и очертава пътя към създаването на пълна и балансирана мрежа от социални услуги в цялата страна. Чрез нея се гарантира равен достъп до подкрепа, като общините поемат водеща роля за осигуряване на минимален пакет услуги на областно и местно ниво. Това ще спомогне за по-добра координация, оптимизиране на ресурсите и ефективно социално включване на уязвимите групи.

В перспектива, услугите в домашна и общностна среда ще продължат да бъдат гръбнакът на социалната подкрепа. Нарастващият им обхват и капацитет свидетелстват за устойчива трансформация на системата – от институционален към индивидуализиран модел на грижа. С оглед на застаряването на населението, ще се засили нуждата от персонализирани услуги за възрастни хора, включително за лица с деменция и психични разстройства. Все по-голямо значение ще придобиват и дистанционните форми на социална подкрепа –

[112] По данни на Министерството на здравеопазването

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

консултиране, наблюдение и помощ чрез дигитални платформи – мобилни приложения, устройства за наблюдение на здравословното състояние и социалните нужди, които позволяват навременна грижа дори при ограничен физически достъп.

Настоящата структура на заетостта по икономически дейности предполага относително по-нисък дял на заетите в сфери като образование, здравеопазване, социална работа и държавно управление спрямо средноевропейските равнища. Социалният сектор има потенциал да се превърне във все по-значим източник на заетост. Очаква се нарастване на търсенето на квалифицирани социални работници, специалисти по грижи и експерти в областта на социалното управление, особено в малките населени места, където предоставянето на социални услуги може да съчетава икономическа и обществена функция. Въпреки това, ограничените финансови и човешки ресурси в по-слабо развитите райони възпрепятстват пълното използване на този потенциал. Неравномерното социално-икономическо развитие на страната продължава да влияе върху възможностите за устойчиво финансиране и разширяване на социалните услуги, което налага целенасочени инвестиции и подкрепа за уязвимите региони.

Въпреки напредъка в развитието на социалната инфраструктура, регионалните различия ще останат съществено предизвикателство. Недостигът на услуги в големите градски агломерации и липсата на достатъчно дневни центрове за възрастни хора и лица с психични разстройства подчертават необходимостта от балансиран териториален подход.

Паралелно с това, технологичната интензивност на сектора остава сравнително ниска. Въпреки че в рамките на Националната стратегия за дългосрочна грижа се разработват и изпълняват планове за действие, които съдържат конкретни мерки и проекти за реформиране и модернизиране на системата за дългосрочни грижи, включително с механизми за мониторинг и оценка чрез ежегодни доклади, необходимостта от по-широко интегриране на дигитални решения и стандартизиране на качеството на услугите остава приоритет. Усъвършенстването на цифровата инфраструктура и въвеждането на иновативни инструменти за управление биха могли да повишат ефективността, прозрачността и достъпността на социалните услуги в цялата страна.

Развитието на човешкия капитал в социалната сфера ще бъде от ключово значение. Независимо от подобряването на образователната структура на работната сила, редица региони все още изпитват недостиг на квалифицирани кадри. Това налага целенасочени

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

инвестиции в обучение и преквалификация, както и въвеждане на механизми за привличане и задържане на млади специалисти в сектора.

В дългосрочен план, устойчивостта на системата на социалните услуги ще зависи от способността ѝ да реагира гъвкаво на социалните трансформации. Повишаването на качеството, индивидуализирането на грижата и развитието на интегрирани услуги – комбиниращи социална, здравна и психологическа подкрепа – ще бъдат ключови направления. Усъвършенстването на нормативната и стратегическата рамка, съчетано с интелигентно планиране на ресурсите, може да превърне социалните услуги в един от най-динамично развиващите се сектори на обществената политика в България.

2.5. Култура

В областта на културата приоритетно се поставя виждането за развитие на нови форми и политики. Постигането на подобно състояние на културата изисква подкрепа на стратегически значими инициативи като опазването и насърчаването на културното многообразие, творческата мобилност и защитата на интелектуалната собственост в областта на културата, както и създаването на условия за развитието на: опазване на културното наследство; съвременните форми на културно изразяване; културните и творческите индустрии; качественото образование в областта на изкуствата и културата.

Основният приоритет е насочен към: Създаване на подходяща законодателна и административна среда, която да позволи непрекъснато развитие на изкуствата, културните и творчески индустрии, включително културния туризъм, устойчиво опазване и социализация на културното наследство; Разработване и прилагане на нов тип финансови механизми, съчетаващи държавно, общинско и алтернативно финансиране.

Целите, които следва да се преследват и постигат са:

- Осигуряване на максимална публичност и прозрачност на управлението на културните процеси на национално и регионално ниво.
- Подобряване на условията и мерките, насочени към предоставяне на допълнителни публични и алтернативни средства, насочени към модернизиране на мрежата от културни институти, читалища и библиотеки в страната.
- Създаване на дигитални платформи, които да предлагат информация и обмяна на опит и знание между културните организации.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Разширяване дейността на читалищата и библиотеките в страната с оглед на новите условия на развитие, разработване и прилагане на нови механизми за финансиране.
- Модернизиране на материалната база в сферата на културата – училища, театри, опери, музеи, галерии, библиотеки и др.
- Съхраняването на местните културни традиции и пренасянето им в съвремието.
- Популяризиране на българската култура, като неделима част от европейската култура, подобряване на достъпа до културното наследство и визуалните изкуства.
- Разкриване потенциала на културните институти в областта на културното наследство и усъвършенстване на системата за опазване, управление и представяне на културните ценности.
- Създаване на механизми за подкрепа, развитие и популяризиране на визуалните изкуства.

3. Транспортни и инфраструктурни коридори

3.1. Транспортна инфраструктура

Добрата пространствена организация на пътната и железопътната мрежа в страната продължава да улеснява интегрирането ѝ в Трансевропейската транспортна мрежа (TEN-T). Въпреки това, все още съществуват участъци на прекъсване, недостатъчна свързаност или несъвместимост в класа и стандартите на отделните инфраструктури.

Недоизградените отсечки от автомагистрали и/или скоростни пътища възпрепятстват пълното интегриране на националната пътна мрежа в европейската система. Железопътната инфраструктура, макар и частично модернизирана, продължава да се характеризира с участъци в лошо експлоатационно състояние, което не позволява достигане на проектните скорости и не отговаря напълно на изискванията за безопасен, надежден и комфортен транспорт.

При проследяване на състоянието на пътната и железопътната инфраструктура по направленията на основната и широкообхватната TEN-T мрежа на територията на България, все още се констатират несъответствия с европейските стандарти за технически параметри,

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

оперативна съвместимост и устойчивост. Това ограничава възможностите за постигане на устойчиво пространствено развитие както в национален, така и в международен план.

Търсеният „решетъчен“ модел на националната транспортна инфраструктура – с ясно изразени главни и второстепенни транспортни оси, които функционират и като оси на урбанизация – все още не е напълно реализиран.

Постигането на този модел изисква *продължаване на усилията в две основни направления:* а) *доизграждане* на липсващите елементи от транспортната мрежа; б) *повишаване на стандарта и качеството* чрез реконструкция, модернизация, обновяване и адекватна поддръжка на съществуващата инфраструктура.

Главните транспортни оси остават и основните оси на урбанизацията в страната. Те се характеризират с висока степен на устойчивост и инертност, а промените в тях се изразяват в различна степен на физическа изграденост и различен интензитет на транспортните потоци.

Териториалната програма на Европейския съюз до 2030 г. се обявява в подкрепа за укрепване и допълнително разширяване на връзките между регионалното планиране и развитието на трансевропейските мрежи (TEN), особено по транспортните коридори на основната мрежа. Осигуряването на връзки до всички центрове чрез големи транспортни възли би подпомогнало международните търговски отношения и възможностите за местно развитие. Важна роля за постигането на това изпълняват политиката на сближаване на ЕС и Механизмът за свързване на Европа. Тази политика е насочена към интегриране на европейското пространство и цели намаляване на изолацията на периферните райони.

Към 2025 г., националното пространство на България е *артикулирано и обслужено от три меридианни („север – юг“) и четири паралелни („изток – запад“) главни транспортни оси,* които формират гръбнака на транспортната и урбанизационната структура на страната.

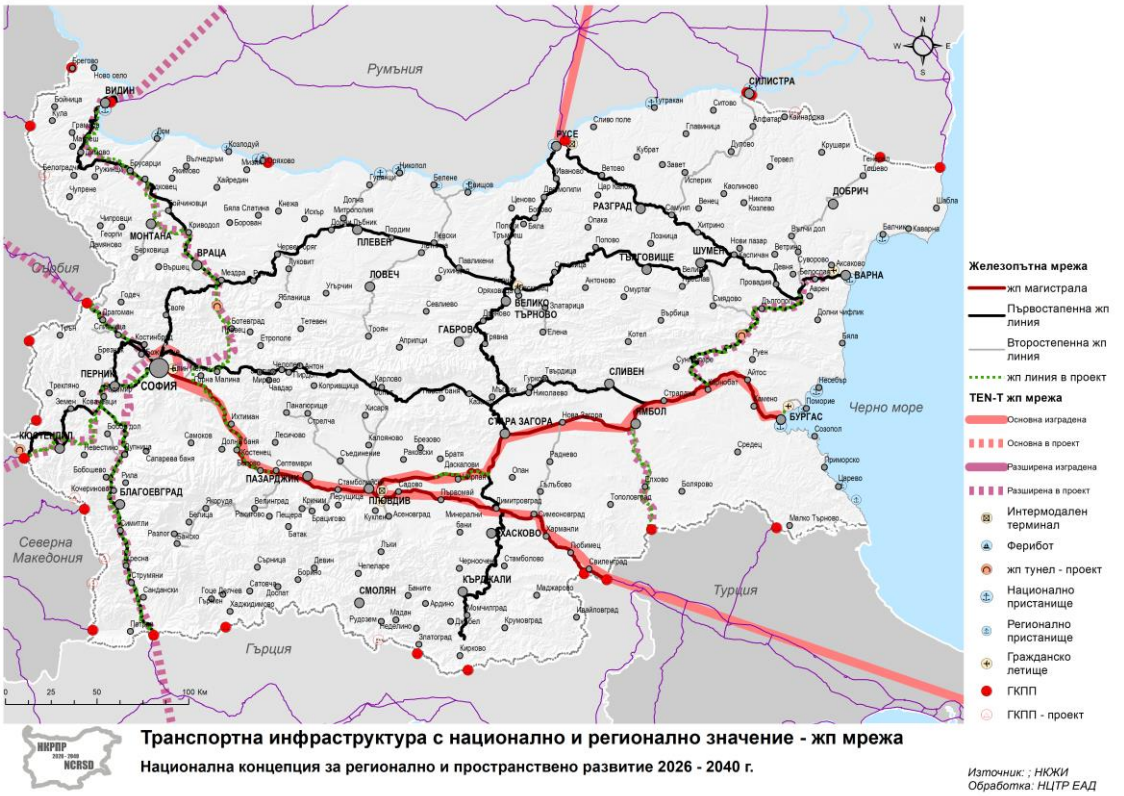
Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 34. Транспортна инфраструктура с национално и регионално значение – пътна мрежа

Източник: АПИ, Обработка НЦТР

Фигура 35. Транспортна инфраструктура с национално и регионално значение – железопътна мрежа

!-0005 - инансирана

от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Източник: НКЖИ, Обработка НЦТР

Главна Западна транспортна ос „север-юг” – железопътно и пътно трасе по направлението „Видин – София – Кулата”. Тя е сегмент от направлението на коридор „Ориент/Източно-Средиземноморски”, част от основната TEN-T мрежа на ЕС и осъществява връзка между страните в Западна Европа и Гърция. Тази ос свързва важните урбанизационни центрове Дрезден/Нюрнберг – Прага – Виена/Братислава – Будапеща – Арад – Букурещ – Констанца/Крайова – София – Солун/Пловдив – Истанбул. Главната Западна транспортна ос „север–юг“ – направление „Видин – София – Кулата“ (пътно и железопътно трасе) – е част от коридора Orient/East-Med Corridor (Ориент/Източно-Средиземноморски), който е включен в основната мрежа на TEN-T на ЕС. Улеснявайки връзката между Западна Европа и Гърция, този транспортен коридор минава презишето на България и свързва урбанизационни центрове като Дрезден/Нюрнберг – Прага – Виена/Братислава – Будапеща – Арад – Букурещ – Констанца/Крайова – София – Солун/Пловдив – Истанбул. Въпреки значимостта ѝ, реализацията на транспортната оста все още не е напълно завършена: По направление „Видин – Ботевград“ (около 167 км) все още са в ход строителни дейности към момента се изграждат около 85 км от трасето, като за участъка „Макреш – Бела“ е избран ново трасе с проектна скорост 120 км/ч. В южната част, трасето на автомагистрала АМ „Струма“ остава в процес на изграждане, а най-сложният участък– този през Кресненското дефиле – е предмет на ново планиране: държавата е приела „Пътна карта“ с индикативен срок за завършване през 2031 г. За ЖП участъците по тази централна ос са планират следните големи инвестиции с цел подобряване на свързаността: Медковец – Срацимир (от проекта Видин–София) се предвиждат изграждане на около 31 км единична електрифицирана линия. Предвижда се проектната скорост на новото трасе да е до 160 км/ч за пътнически влакове по тази линия. Приблизителен срок на реализация на проекта е 2028 г. По проекта „ЖП линия Видин–София: участък Видин–Медковец“ е стартирала процедурата по очакваната модернизация с проект за изграждане на 270 км трасе електрифицирана линия, която се очаква да завършена до три години.

Главната Централна ос „север-юг” – Румъния/Русе – Стара Загора – ГКПП „Маказа”/Гърция се формира от пътни и жп направления, включени в основната (до Димитровград/Хасково) и широкообхватна (до ГКПП „Маказа”) TEN-T мрежа, която свързва Румъния с Гърция през България, осигурява връзките на страната с важните урбанизационни центрове в Русия и Финландия на север и Гърция на юг. Значимостта на тази главна централна ос за интегрирането на северните и южни територии на страната и

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

провеждане на международни транзити се компрометира от забавеното доизграждане и модернизиране на съставящите я транспортни елементи. През 2025 г. проектът *Автомагистрала „Русе – Велико Търново“* е в напреднал етап на реализация – строителството на първия участък Русе – Бяла (около 75 км) стартира в началото на годината, като завършването му се очаква през 2027 г. Паралелно с това продължава проектирането и подготовката за изграждането на *тунела под Шипка*, чиято реализация ще осигури пряка високоскоростна връзка между Северна и Южна България и ще допринесе за пълното функциониране на оста. В железопътния сектор е планирана *модернизация на линията Русе – Димитровград*, включително изграждане на нови участъци и електрификация, така че да се постигнат скоростни и технически параметри, съответстващи на стандартите на TEN-T. Допълнително, изграждането на *интермодалния терминал „Русе“*, финансиран по линия на Механизма за свързване на Европа (CEF), ще улесни комбинираните превози и ще превърне Русе в стратегически логистичен център по направлението „север–юг“. След завършването на тези инфраструктурни обекти се очаква *пълното интегриране на оста Русе – Маказа* в европейската транспортна система, подобряване на териториалната свързаност на България и повишаване на конкурентоспособността на националната икономика чрез ефективни транспортни връзки със страните от Югоизточна и Централна Европа.

Главната Източна транспортна ос „север-юг” – Румъния/ГКПП Дуранкулак – Варна – Бургас – ГКПП Малко Търново/Турция - свързва българските черноморски туристически центрове с тези в южна Румъния (в района на Мангалия, Констанца и Мамая) и Турция на юг. Транспортната ос е част от *широкообхватната TEN-T мрежа* (от Бургас на север) и включва основно *пътна инфраструктура*, без изградени железопътни направления. Въпреки стратегическото си значение, към 2025 г. *инфраструктурната ѝ завършеност остава ограничена.* Проектът за *Автомагистрала „Черно море“ (Варна – Бургас)* продължава да бъде сред националните приоритети, но все още не е започнато строителство. Изпълнени са предпроектни проучвания и актуализация на техническия проект, а в началото на 2025 г. е потвърдено, че трасето ще се реализира на етапи, като първият участък между *Варна и Каблешково* е планиран за старт до 2026 г. Реализацията на магистралата ще осигури директна високоскоростна връзка между двата най-големи черноморски града и ще подобри достъпа до пристанища, летища и курортни комплекси. Паралелно с това остава приоритетен и проектът за *скоростен път „Варна – Дуранкулак“*, включен в разширената TEN-T мрежа. Пътят ще осигури модерна връзка с румънската

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

транспортна мрежа и ще съкрати времето за пътуване между Северното и Южното Черноморие.

Главната транспортна ос „запад-югоизток" е историческо транспортно направление, свързващо Европа с Азия и Близкия Изток по националното трасе „София – Пловдив – Свиленград - турска граница". Тя е част е от основната TEN-T мрежа на ЕС, коридор „Ориент/Източно-Средиземноморски" и включва железопътно и пътно трасе по направленията „Видин – София – Кулата" и „София – Пловдив – Бургас/Свиленград (турска граница)". През последните години се реализираха ключови проекти, които значително повишават ефективността на направлението: *Автомагистрала „Тракия" (София – Бургас)* ***и*** *Автомагистрала „Марица" (Оризово – Капитан Андреево)* са напълно завършени и в експлоатация, като осигуряват високоскоростна и безопасна пътна връзка от столицата до турската граница; *Интермодалният терминал Пловдив* функционира успешно, като обслужва растящия обем комбинирани превози и утвърждава региона като логистичен център с национално значение; *Автомагистрала „Европа" (София – Калотина)* е в напреднал етап на изграждане — участъкът от Драгоман до Калотина е пред завършване и се очаква пълното ѝ въвеждане в експлоатация *до края на 2026 г.* В железопътния сектор продължава *модернизацията на жп линията София – Пловдив*, която е ключов проект по Механизма за свързване на Европа (CEF). Реализирането на този проект ще осигури проектна скорост до 160 км/ч и ще позволи безпрепятствено движение на пътнически и товарни влакове съгласно европейските стандарти. Планирано е и последващо обновяване на трасето *Пловдив – Свиленград – турска граница*, което ще затвърди ролята на България като основен сухопътен мост между ЕС и Турция. След пълното изграждане на *АМ „Европа"* и модернизацията на *жп линията София – сръбска граница***,** ос „запад–югоизток" ще изпълни пълния си потенциал не само като *транспортен коридор*, но и като *урбанизационна и икономическа ос* с международно значение **–** *„Белград – София – Пловдив – Истанбул"*. Това направление ще продължи да бъде основен двигател за териториалната интеграция на България и за свързаността между европейските и азиатските пазари.

Южната главна транспортна ос „запад-изток" – Северна Македония/ ГКПП Гюешево – Кюстендил – Перник – София – Пловдив – Бургас/Варна се формира основно от направлението на коридор „Ориент/Източно-Средиземноморски" от основната TEN-T мрежа на ЕС. Включените в основната TEN-T мрежа път и жп линия в участъка „София – Кюстендил – Гюешево – северномакедонска граница", допълват функциите на тази транспортна ос. Изграждането на *скоростния път „Гюешево – София"* остава сред

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

приоритетите на националната пътна политика, като проектът е включен в *Националната програма за развитие на пътната инфраструктура до 2030 г.* В железопътния сектор липсващата връзка „Гюешево – Крива Паланка“ продължава да бъде съществен инфраструктурен дефицит в регионален и европейски мащаб. Проектът за жп линия София – Скопие, която ще затвори т.нар. Железопътен коридор VIII (Дурас – Тирана – Скопие – София – Бургас/Варна), е определен като стратегически приоритет от Европейската комисия и се финансира по линия на инициативата „Connecting Europe Facility“ (CEF) и Инвестиционната рамка за Западните Балкани (WBIF). За участъка жп линия Гюешево – граница, а се предвижда строителството да започне в периода 2026–2027 г., синхронизирано с реализирането на северномакедонския участък Крива Паланка – Деве Баир. След завършването на жп линията и изграждането на скоростния път между София и Гюешево, южната ос ще придобие пълна транспортна и икономическа функция в рамките на европейската транспортна мрежа, осигурявайки непрекъсната връзка между Адриатическо и Черно море, и превръщайки България в основен транзитен център между Балканите и Близкия изток.

Северната главна транспортна ос „запад-изток” – София – Велико Търново – Шумен – Варна ще се изяви като транспортна ос след доизграждането на АМ „Хемус” (вече включена в TEN-T мрежата на ЕС). В комбинация с Главната централна ос “север-юг”, тази ос формира важната транспортна връзка между столиците София и Букурещ през Русе. От София до В. Търново, тази ос е включена в основната, а на изток (В. Търново – Шумен – Варна), в широкообхватната TEN-T мрежа. С доизграждането на АМ „Хемус” и подобряване на жп инфраструктурата по направлението София – Г. Оряховица – Варна, транспортната ос ще провокира оживление и ще подобри комуникациите между областните центрове Плевен, Ловеч, В. Търново, Търговище, Шумен и Варна.

Най-северната (тангираща) главна ос „запад-изток” се формира от коридора от основната TEN-T мрежа на ЕС „Рейнско-Дунавски”, включващ вътрешноводен път р. Дунав, с пристанища Видин и Русе, както и интермодален терминал в „Русе”. Този коридор свързва всички изявени урбанистични центрове от Дунавските страни и като воден път, има важно международно значение. Неусвоеният потенциал на този важен коридор се дължи преди всичко на факта, че р. Дунав е държавна граница. В допълнение на това, влияние оказват и затрудненото корабоплаване в българския участък на реката, недостатъчният брой мостове между българските и румънските градове, липсата на свързващ път между тях по протежението на реката, забавеното изграждане на интермодални терминали. Важен

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

проект, свързан с тази ос, е скоростен път „Русе – Шумен" и модернизацията на жп линията „Русе – Каспичан", включени в широкообхватната TEN-T мрежа. Сухопътната отсечка Русе – Варна е алтернативен сегмент на коридор „Рейнско-Дунавски" с възможност за по-бърза връзка между пристанища „Русе" и „Варна", а от там, към Кавказките страни и Централна Азия. Освен изграждане на нови елементи, оста се нуждае от модернизация на пристанищата във Видин и Русе от основната TEN-T мрежа, както и при Лом, Оряхово, Свищов и Силистра от широкообхватната мрежа.

Главните оси на националната транспортна мрежа осигуряват международните връзки на страната със съседните и други страни от ЕС. За постигане на оптимална достъпност в националното пространство е необходимо развитие и на *второстепенните оси*.

Желаният модел на транспортната инфраструктура се базира на сега развитата конфигурация с център София в Западна България и балансиращите центрове Варна и Бургас на изток, като ще се развива в тип „решетка" с добре изявени и равномерно покриващи територията паралелни и меридианни оси, осигуряващи умереното полицентрично развитие на системата от населени места.

Мрежата от главни и второстепенни оси на транспортната инфраструктура, описваща посочения модел, съдържа потенциал за равномерно покритие и равностоен достъп на националното пространство, *но реализирането на този потенциал минава през необходимостта от доизграждане на много елементи, реконструкция и модернизиране* на съществуващите съоръжения на пътната и жп инфраструктура. Паралелно следва модернизиране и развитие на пристанищата и летищата като ключови елементи на тези оси, както и планираните интермодални терминали. Конкретните приоритетни проекти и направления за развитие са заложени в „Интегрираната транспортна стратегия на България до 2030 г.", Програмата „Транспортна свързаност 2021–2027", както и „Интегрирана транспортна стратегия до 2040 г.", която се разработва в синхрон с Европейската политика за трансевропейските транспортни мрежи (TEN-T) и Зеления пакт на ЕС. Фокусът на тези политики е насочен към пълноценно интегриране на България в европейското транспортно пространство, намаляване на изолацията на периферните райони, увеличаване на мобилността и безопасността, както и към устойчиво и енергийно ефективно развитие на транспортната система чрез цифровизация и алтернативни енергийни решения.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

3.2. Енергетика

В изпълнение на европейската политика за изграждане на вътрешния енергиен пазар на ЕС, България е заложила изпълнение на редица проекти с европейско и регионално значение, както и обединението на енергийните пазари. Целта е повишаване на енергийната сигурност на страната и на региона, гарантиране сигурността на доставките и диверсификация на източниците. Изпълнението им ще гарантира конкурентоспособността на българския бизнес и развитие на икономиката в страната и региона.

За постигането на определената национална цел до 2030 г., с хоризонт до 2050 г., и за осигуряване приноса на България за изпълнение на общата европейска енергийна политика, страната е предвидила намаляване на първичното енергийно потребление с 27.89%; намаляване на крайното енергийно потребление с 31.67%, достигане на 29.09% дял на енергията от ВИ в брутното крайно потребление на енергия и най-малко 15% междусистемна електроенергийна свързаност на страната.

Целите на страната за увеличаване на гъвкавостта на националната енергийна система до 2030 г. обхващат:

- Запазване ролята на местните енергийни ресурси (въглища) и използването им, в съответствие с изискванията на екологичното законодателство;
- Запазване ролята на ядрената енергия, която се счита за местен енергиен източник;
- Поддържане и развитие на преносната способност на мрежите за пренос на електрическа енергия и природен газ;
- Оптимизация на потреблението в енергийната система чрез развитие на енергийните пазари;
- Увеличаване на капацитета за съхранение на електрическа енергия и природен газ чрез развитие на съществуващите и изграждане на нови съоръжения за съхранение.

В съответствие с изискванията на Европейската организация на операторите на електропреносни системи (ENTSO-E) и на газопреносни системи (ENTSO-G), България разработва десетгодишни планове за развитие на своите електропреносни и газопреносни мрежи. Те са насочени към повишаване на енергийната сигурност, диверсификация на източниците и интеграция в регионалните и европейски енергийни пазари.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Основните приоритети за развитие на електроенергийната система в страната включват няколко етапа. Първо гарантиране сигурността на доставките и устойчивостта на мрежата, следваща осигуряване на капацитет за присъединяване на инсталации за производство на електроенергия от възобновяеми източници и ефективен пренос към основните центрове на потребление; повишаване на пазарната интеграция и конкурентоспособността чрез свързаност със съседните системи и насърчаване на енергийната ефективност и развитието на интелигентни енергийни мрежи.

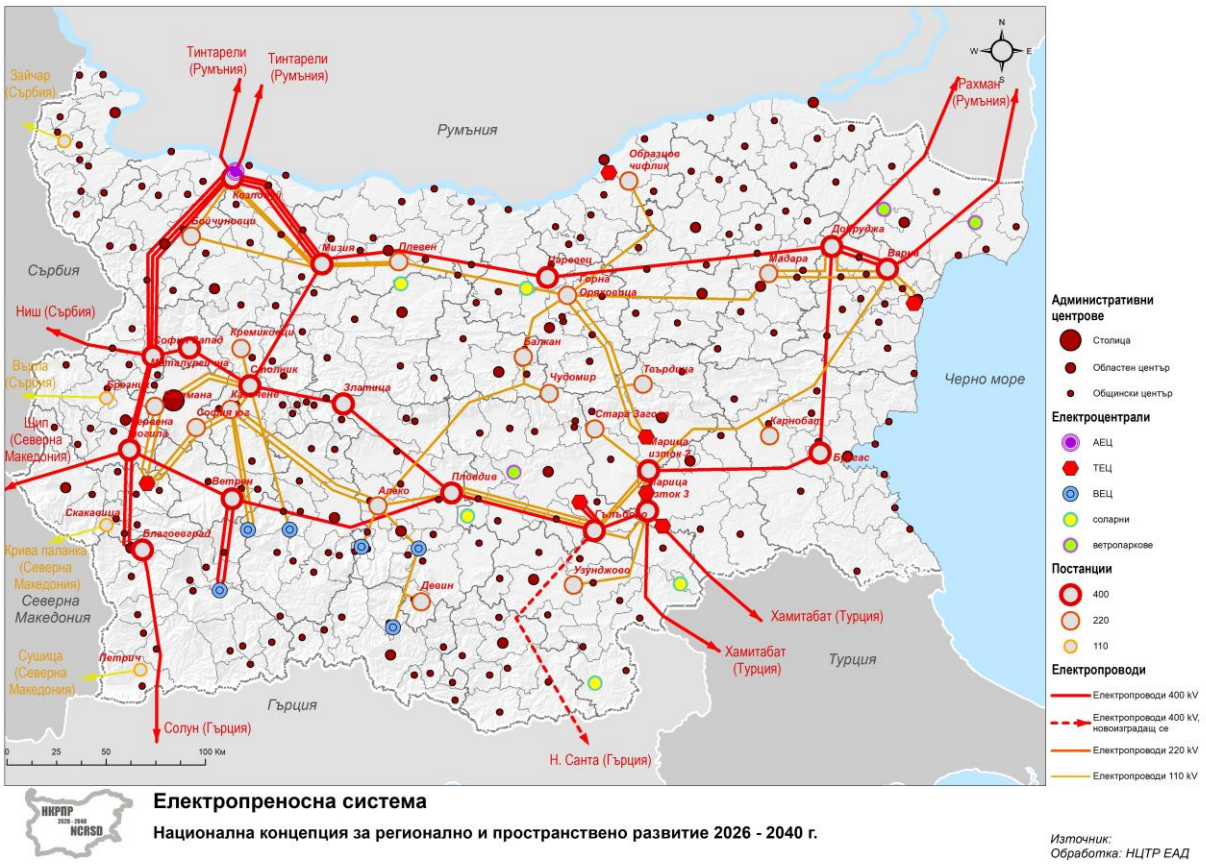
Електроенергийната система на България обхваща всички населени места в страната и гарантира общонационално електроснабдяване. Нейното пространствено разположение обаче е сравнително индиферентно спрямо селищната мрежа, като основните трасета на пренос и разпределение се определят от технологични, а не от урбанистични критерии. В същото време системата е тясно интегрирана с електроенергийните мрежи на съседните държави, формирайки част от общата европейска електроенергийна зона и подпомагайки регионалния баланс между производство и потребление на електроенергия.

Междусистемната свързаност на България е от стратегическо значение както за националната енергийна сигурност, така и за пълноценното ѝ участие в регионалния и европейския електроенергиен пазар.

Мрежата 400kV е гръбнака на електропреносната мрежа в България. Географското разположение на страната предполага в бъдеще голям търговски интерес за транзит на електроенергия през електропреносната мрежа на страната. От юли 2023г. е въведен в експлоатация новият междусистемен електропровод п/ст „Марица изток“ (България) – п/ст „Неа Санта“ (Гърция).

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 36. Електропреносна система

Източник: НЦТР

Перспективното развитие на електропреносната мрежа на България е насочено към постигане на по-висока степен на енергийна независимост, интеграция в регионалния пазар и осигуряване на капацитет за включване на нови мощности от възобновяеми източници (ВЕИ). Планираните инвестиции до 2040 г. целят пълно синхронизиране с Европейската стратегия за енергийна свързаност (TEN-E) и с приоритетите на Европейския зелен пакт.

Във връзка с инвестиционен интерес за присъединяване на значителни генериращи нови мощности от ВЕИ паркови модули към електропреносната мрежа в югоизточна България се предвижда изграждане на нов пръстен 400kV: п/ст Марица изток – п/ст Узунджово– п/ст Любимец 2 (нова) – п/ст Асеново (нова), а в североизточна се планира изграждане на нов пръстен 400kV: п/ст Варна – п/ст Добрич– ВС Генерал Тошево 2 (нова) – ВС Свобода.

До 2035 г. се планира разширяване на мрежовия капацитет в Североизточна България (Добрич, Варна, Шумен), където се концентрират новите вятърни и соларни мощности; изграждане на „умни“ подстанции и внедряване на системи за автоматизирано управление и балансиране на натоварванията; създаване на регионални енергийни хъбове около

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Пловдив, Варна и Русе – зони с висока концентрация на ВЕИ, батерийни системи и междусистемни връзки. Модернизация и цифровизация на подстанции на ЕСО, където е планира цялостна подмяна на оборудването в ключови подстанции – „Добруджа“, „Варна“, „София Запад“, „Бургас“ и „Марица Изток“. Ще се внедрят интелигентни системи за управление на натоварването и автоматично възстановяване на захранването, което ще позволи по-висока оперативна сигурност.

След 2034г. се предвижда изграждане на втори междусистемен електропровод със Сърбия и трети междусистемен електропровод с Турция. Проектът CARMEN има за цел да засили сътрудничеството на източната граница на ЕС за насърчаване трансграничното сътрудничество между Румъния, България и други съседни държави като Унгария, Молдова и Украйна.

Планът разглежда и необходимостта от изграждане на възможните ПАВЕЦ в страната и присъединяването им към мрежата 400 кв.

Приоритетите за **развитие на газопреносната мрежа** включват диверсификация на източниците и маршрутите на доставка, с цел намаляване на зависимостта от един доставчик, както и повишаване на нивото на взаимосвързаност с газопреносните системи на съседните страни и на конкуренцията на вътрешния пазар и интеграция в общоевропейския газов пазар и подготовка за пренос на възобновяеми газове и водород, в синхрон с целите на Зеления преход и плана REPowerEU. Основната цел е равностойно участие в единния европейски газов пазар и осигуряване на гъвкави, сигурни и устойчиви доставки чрез взаимносвързани мрежи със съседните страни

Страната усилено участва в реализацията на стратегическите инициативи на ЕС за изграждане на необходимата инфраструктура и разнообразяване на енергийните доставки на територията си. Основните и действия през последните години са насочени към следните две големи цели:

- *Южен газов коридор* за доставки на природен газ от източници в района на Каспийско море и Близкия изток;
- Достъп до втечнен природен газ и междусистемни връзки по *оста Север-Юг* в Централна, Източна и Югоизточна Европа.

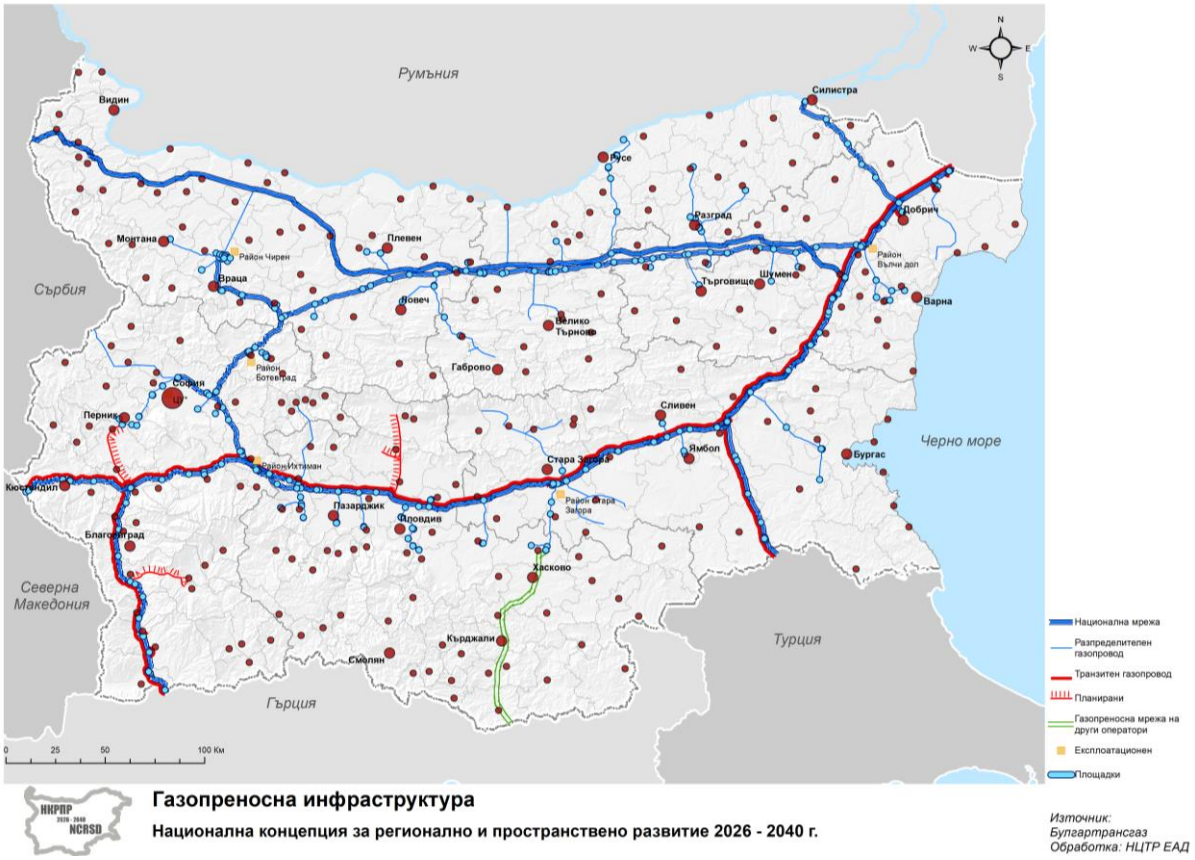
Предвид високата газова зависимост и незадоволителната енергийна инфраструктура в страната, тези инициативи са от особена важност както за България, така и за целия регион

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

на Югоизточна Европа. За разнообразяване на източниците и доставчиците, както и на газопреносните трасета, десетгодишният план за развитие на газопроводната мрежа в България за периода 2025-2034г. предвижда основно:

- Разширение на Природно газово хранилище (ПГХ) „Чирен“ Целта на проекта е обектът „Чирен” да се развие като търговско хранилище в един взаимосвързан регионален и общоевропейски пазар;
- Проекти за развитие на инфраструктурата, с цел увеличаване на капацитетите за пренос от Гърция към България и от България към Румъния в контекста на стратегическия Вертикален газов коридор;
- Проект за довеждаща газопреносна инфраструктура с високо налягане за захранване на потребители в източномаришкия регион.

Фигура 37. Газопреносна инфраструктура

Източник: Булгартрансгаз, Обработка НЦТР

Националната *газопреносна мрежа* също се нуждае от доразвитие, както за промишлени, така и за битови нужди. Към този момент на развитие на газопреносната мрежа, около две

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

трети от общините нямат условия за получаване на газоснабдяване, докато не се изградят довеждащи газопроводи до тях. Планираните до 2027 г. нови газопроводни отклонения са до Свищов, Разлог–Банско и Панагюрище–Пирдоп.

Осигуряването на достъп до перспективен и ефективен енергиен източник за промишлеността, домакинствата и обществените сгради в общините, които не са включени в списъка на определените територии за газоразпределение, е важно условие за подобряване на бизнес средата и насърчаване на икономическото развитие и конкурентоспособността.

За разлика от електроенергийната, газопреносната мрежа на България традиционно е по-слабо развита и дълго време е била ориентирана основно към транзита на природен газ от Русия към Европа. В последните години обаче, в контекста на европейската енергийна трансформация и нарастващата нужда от диверсификация на източниците и маршрутите за доставка, страната активно реализира проекти, които я превръщат във възлова точка за газов обмен в Югоизточна Европа.

Основната цел е равностойно участие в единния европейски газов пазар и осигуряване на гъвкави, сигурни и устойчиви доставки чрез взаимносвързани мрежи със съседните страни.

Основни междусистемни връзки и приоритетни проекти на *газопреносна мрежа*:

- Интерконектор Гърция–България (IGB) – въведен в експлоатация през 2022 г. и свързващ мрежите при Стара Загора и Комотини. Той осигурява достъп до природен газ от Азербайджански (TAP/TANAP) и до втечнен газ (LNG**)** чрез терминала в Александруполис. Капацитетът му е 3 млрд. куб. м годишно, с възможност за удвояване до 5 млрд. куб. м.
- Интерконектор България–Сърбия (IBS) – пуснат в експлоатация през 2023 г. и свързва Нови Искър и Ниш. Проектът позволява двупосочен пренос на газ и допринася за енергийната сигурност на целия регион.
- Интерконектор България–Румъния (IBR) – съществуваща връзка при Русе–Гюргево, модернизирана за по-висок капацитет и двупосочен поток; планира се и втора междусистемна връзка по Черноморското крайбрежие до 2030 г.
- Интерконектор България–Турция (IBT) – нов споразумителен механизъм, подписан през 2023 г., който осигурява достъп до турската газова мрежа и до LNG терминалите в Мармара и Средиземноморието.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- LNG терминал Александруполис – проект с българско участие, който е в експлоатация в началото на 2025 г. ще бъде ключов източник на втечнен природен газ за региона.

До 2035–2040 г. България ще модернизира и разшири вътрешната си газопреносна система чрез: изграждане на нови компресорни станции и разпределителни хъбове около Стара Загора, Варна и Плевен; развитие на газохранилището в Чирен, което ще увеличи капацитета си от 550 млн. $м^3$ до над 1 млрд. $м^3$ и създаване на национален енергиен хъб „Балкан“, функциониращ като пазарен и логистичен център за пренос и търговия на газ между Югоизточна и Централна Европа.

Планираното развитие на газопреносната мрежа до 2040 г. следва принципите на декарбонизацията и енергийната трансформация, включително: подготовка за пренос на смесен газ (природен водород), чрез адаптиране на съществуващите тръбопроводи; участие в инициативите на ЕС за изграждане на Европейски водороден коридор „Юг – Север“, който ще свързва Гърция, България, Румъния, Унгария и Централна Европа; и интегриране на цифрови системи за мониторинг и управление, които ще оптимизират преноса, поддръжката и сигурността на мрежата.

4. Пространствени измерения на икономическото развитие

4.1. Селско и горско стопанство

Анализът на пространственото развитие изисква да се направи картографски прочит на територията на България, за да се проследят основните трансформации в площите. Според данните на АНКПР към 2019 г. близо 93% от националната територия са заети от селскостопански 58.2% и горски 34.7% площи. Този факт ясно подчертава значението на пространственото развитие на първичния сектор. Според данните на НСИ към 2024 г. обаче техният общ дял спада до 87.76%, от които 54.5% са земеделски и 33.26% горски територии. Това представлява намаление с 5.24 процентни пункта, което е показателно за значими структурни промени в националното земеползване.

На регионално ниво (NUTS 2) през 2021 г. най-голям дял земеделски площи имат Северният централен район с 66.36%, Северозападният с 65.90% и Североизточният с 65.80%. Горските територии са най-силно представени в Югозападния район с 45.60%, в Южния централен с 45.40% и в Югоизточния с 34.43%. По отношение на площите, заети от води и

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

водни обекти, водещи са Северозападният район с 2.33%, Южният централен с 2.30% и Югоизточният с 2.19%.

През 2024 г. се наблюдават отчетливи изменения. В Северния централен район земеделските територии достигат 66.79%, което представлява увеличение от 63.34 км^2 спрямо 2021 г. Северозападният район достига 66.26% със също значително увеличение от 67.62 км^2, докато в Североизточния район земеделските площи намаляват до 65.57%, което е спад с 34.14 км^2. Горските територии бележат различна динамика. В Югозападния район се наблюдава спад до 45.52%, което е намаление от 17.32 км^2 спрямо 2021 г., в Южния централен спадът е по-значителен до 45.13%, с намаление от 61.06 км^2, докато в Югоизточния район горските площи леко се увеличават до 34.46%, което представлява ръст от 4.48 км^2. По отношение на територията, заета от води и водни обекти, Северозападният район достига 2.37%, Южният централен 2.33%, а Югоизточният запазва 2.19%.

Тези промени показват, че пространственото развитие на България не бива да се разглежда единствено като статистическа промяна, а като комплексен процес на взаимодействие между икономическите, екологичните и социалните фактори. То изисква стратегическо управление и дългосрочна визия, насочена към постигане на баланс между икономическата ефективност и екологичната устойчивост.

Към 2025 г. все още е в сила „*Обща стратегия за управление и развитие на хидромелиорациите и защита от вредното въздействие на водите*“[113] с времеви хоризонт до 2030 г. Съпоставяйки данните за земеделските и горските територии, става ясно, че земеделието запазва своята значимост, но горите се превръщат във все по-уязвим фактор. Тяхното намаляване води до риск за екологичната стабилност, биоразнообразието и климатичния баланс, което налага целенасочени политики за опазване и възстановяване.

В стратегията ясно се открояват няколко основни слабости – незавършено уедряване на земите и разпокъсана собственост; ограничен достъп до вода за напояване, който прави поливното земеделие икономически непривлекателно за производителите; застаряване на експертите и липса на стимули за привличане на млади специалисти; недостиг на капитал за малките производители, което възпрепятства развитието на високостойностни култури.

[113] Министерски съвет. (2016, 18 август). Обща стратегия за управление и развитие на хидромелиорациите и защита от вредното въздействие на водите. Портал за обществени консултации. https://www.strategy.bg/strategicdocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1138

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Хидромелиоративната инфраструктура е в тежко състояние, а средствата, отпускани за поддръжка, са недостатъчни.

В допълнение, отводнителните системи и съоръженията за защита от наводнения, включително язовирите, също са изправени пред сходни предизвикателства. Все по-силно се оценява потенциалът, свързан с възстановяването и модернизирането на хидромелиоративната инфраструктура, тъй като това е залог за стабилност и икономическа ефективност на селското стопанство и адаптация към климатичните промени. Продължителните периоди на суша, съчетани с по-чести и тежки наводнения, превръщат земеделието в сектор с нарастваща нестабилност. В този контекст напоителните системи ще имат фундаментална роля за осигуряване на водните потребности на културите, а функционалното отводняване и системите за защита от наводнения ще гарантират запазването на обработваемите земи. Така хидромелиоративният сектор носи ползи не само за земеделските производители, но и за широк кръг от заинтересовани страни в икономиката и обществото.

Съгласно *Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони на Република България за периода 2023–2027 г.*[114] се наблюдава и дефицит във взаимодействието между науката, бизнеса и администрацията. Липсата на синхрон и обща визия затруднява развитието на научни изследвания, биологично производство и държавни политики в земеделието. Не съществува интегрирана консултантска система по биологично земеделие, а приложните научни резултати и технологии не са достатъчно популяризирани сред практикуващите фермери. В резултат значителна част от земеделските производители нямат необходимите познания за философията, методите и практиките на биологичното производство.

В същата стратегия се подчертава и проблемът с нарастващите обеми отпадъчни животински субстрати, породен от разширяването на животновъдните стопанства. Това налага прилагането на по-ефективни методи за третиране на животинска тор и за нейното оползотворяване. Освен като тор за обогатяване на почвите, животинските отпадъци се разглеждат и като източник на енергия. Чрез анаеробна ферментация може да се произвежда биогаз, който да се използва за когенерация на електроенергия и топлина.

[114] Министерство на земеделието и храните. (24 февруари 2022 г.). Стратегически план за развитие на земеделието и селските райони за програмен период 2023–2027 г. https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1635

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Сухият остатък от процеса, съдържащ въглерод, фосфор и азот, може да се компостира и да служи като биотор. По този начин отпадъците от животновъдството могат да се превърнат от екологичен проблем в ценен ресурс, допринасящ за кръговата икономика. Икономическата логика зад този процес показва, че конкурентоспособността на аграрния сектор зависи не само от производството на суровини, но и от ефективното оползотворяване на страничните продукти и инвестициите в иновации. Именно тази връзка между производствената ефективност, ресурсната устойчивост и пазарната интеграция е в основата на *Националната програма за развитие „България 2030“*[115], която обвързва развитието на аграрния сектор с Цел 2 на ООН[116] „Край на глада“, като акцентът пада върху подцелите 2.3. и 2.4.

Подцел 2.3 акцентира върху удвояването до 2030 г. на производителността и доходите на дребните производители, чрез достъп до земя, ресурси, финанси и пазари. Това поставя икономическия въпрос за капитализацията на малките стопанства, модернизацията на производствените им структури и интегрирането им в аграрните вериги с висока добавена стойност. Реализацията на тази подцел означава намаляване на икономическата маргинализация в селското стопанство и по-равномерно разпределение на доходите в сектора.

Подцел 2.4 е насочена към гарантиране на устойчиви системи за производство на храни чрез практики, които едновременно увеличават производителността и намаляват риска от климатични шокове. В икономически план това означава инвестиции в хидромелиорации, въвеждане на трайни технологии, развитие на биологичното земеделие и балансирано управление на горите. По този начин се ограничава загубата на продукция от суши, наводнения и екстремни събития, а в същото време се запазва и дългосрочната производствена база чрез подобряване на качеството на земята и почвите.

Връзката между *„България 2030“* и *Целите за устойчиво развитие на ООН* показва, че аграрният сектор се разглежда като стратегически икономически отрасъл, чиято конкурентоспособност и ефективност са пряко зависими от модернизацията, достъпа до ресурси и ефикасното управление на климатичните рискове. Това превръща селското

[115] Министерски съвет. (2020, 2 декември). Национална програма за развитие „България 2030“. https://www.strategy.bg/strategicdocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1330

[116] Европейска комисия. *EU and United Nations common goals for a sustainable future.* https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/sustainable-development-goals/eu-and-united-nations-common-goals-sustainable-future_bg

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

стопанство в източник на икономическа стабилност, социална кохезия и дългосрочно благоприятно развитие.

Горите според *Националната стратегия за развитие на горския сектор в Република България до 2030 г.*[117] се разглеждат като стратегически ресурс с екологично и икономическо значение. Само 8.7% от тях са естествени, а 74.4% са полуестествени и активно управлявани, докато 74.7% от общата площ са със специални и защитни функции, при които приоритетът е опазването на почви, води, биоразнообразие и обществения интерес пред дърводобива. Горите са най-силно свързаният с климата сектор. Те поглъщат въглероден диоксид и намаляват парниковия ефект, но същевременно са уязвими от климатични промени, суши, пожари и вредители. Дървесината има специфична функция, от една страна е суровина за индустрията, а от друга е дълготраен склад за въглерод, когато се използва в строителството, мебелното производство или хартията.

В европейски мащаб горите заемат 43.5% от територията на ЕС или около 182 милиона хектара. В традиционния сектор на горското стопанство – дърводобив, целулоза, хартия и корк работят 2.1 милиона души и се създава добавена стойност от около 110 милиарда евро годишно. Допълнително 1.2 милиона души са заети в мебелната индустрия и печата, така че общо близо 4 милиона работни места в ЕС зависят от горската биоикономика. В България расте делът на сертифицираните гори по международната система FSC, особено в зоните от мрежата „Натура 2000“, което повишава доверието и достъпа до пазари.

Националната стратегия е в синхрон с Европейската стратегия за горите до 2030 г., част от Европейския зелен пакт, и пряко се обвързва с приоритетите на Националната програма за развитие *„България 2030“* кръгова и нисковъглеродна икономика, биоразнообразие и устойчиво селско стопанство. Горите допринасят и за изпълнението на *Целите за устойчиво развитие на ООН*: Цел 2 „Край на глада“, Цел 3 „Добро здраве“, Цел 13 „Борба с климатичните промени“ и Цел 15 „Живот на земята“.

В България тенденцията към 2021 г. показва, че горската площ обхваща 38.5% от територията на страната. Запасът от дървесина се увеличава от 644 милиона куб. м през 2010 г. до 718 милиона куб. м през 2020 г., а средната възраст на горите расте от 53 на 60 години в рамките на едно десетилетие. Намаляват иглолистните култури, по-чувствителни

[117] Министерство на земеделието. (11 ноември 2022 г.). Проект на решение на Министерския съвет за приемане на Национална стратегия за развитие на горския сектор в Република България за периода до 2030 г. Портал за обществени консултации.
https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=7235

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

към климатични фактори и вредители, но се увеличават смесените гори, които са по-устойчиви. България е на трето място в ЕС по дял на териториите в „Натура 2000“, като обхватът е 34.9% от националната територия.

Предвид горното, динамиката в земеползването в контекста на пространственото развитие в България се превръща в основен фактор за регионалното развитие и разпределението на инвестициите. Увеличението на земеделските площи в Северозападния и Северния централен район разширява възможностите за агробизнес и производство с по-висока добавена стойност, докато намаляването на горските територии в Южния централен и Югозападния район ограничава потенциала за развитие на секторите от икономиката, свързани с природния капитал.

В този контекст инвестициите в хидромелиорации, напоителни системи и модернизация на производствената база придобиват определящо значение. Те не само стабилизират земеделските добиви и минимизират загубите от климатични сътресения, но и отварят пазарни ниши за високостойностни култури, които биха могли да изведат регионите до по-високо ниво на конкурентоспособност. В горския сектор сертифицирането по международни стандарти и устойчивото управление на ресурсите разширяват достъпа до външни пазари, насърчават инвестициите в модерни дървообработващи предприятия и подпомагат задържането на добавената стойност в рамките на местните икономики.

Допълнителен източник на растеж е биоикономиката, в която оползотворяването на животински и растителни отпадъци за енергия и биотор не само намалява екологичния натиск, но би могло да генерира нови приходи и работни места. Това създава предпоставки за диверсификация на регионалната икономика и за изграждането на локални енергийни и аграрни клъстери.

Така селското и горското стопанство се утвърждават като стратегически сектори и приоритетна инвестиция, насочена към осигуряване на жизнеспособно регионално развитие, икономическа стабилност и повишаване на конкурентоспособността на България както на национално, така и на международно равнище.

4.2. Национални средоточия на производствени и бизнес дейности

Националните средоточия на производствени и бизнес дейности са закономерно следствие от концентрацията на стратегически отрасли и индустриални мощности в определени

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

територии, които се превръщат в централни ядра на икономическата активност. От гледна точка на икономическата география тези ядра структурират пространството и оформят зони на влияние, към които околните населени места гравитират, тъй като именно те концентрират икономическа заетост и изискват постоянен приток на човешки ресурси. В българските условия концентрацията на добивна индустрия, енергетика, преработваща промишленост и индустриални зони очертава ясно такива ядра, които едновременно укрепват националната конкурентоспособност чрез иновации, специализация и добавена стойност, но и подсилват пространствените дисбаланси между силно развити индустриални центрове и периферни райони.

Добивна индустрия

Основен дял в добива имат лигнитните въглища от „Мини Марица-изток“ ЕАД, които снабдяват ТЕЦ-ове и осигуряват около 29% от електропроизводството в България през 2023 г. Освен тях се добиват кафяви въглища в Бобовдолския и Пернишкия басейн. Добивът на природен газ е в ръцете на „Petroceltic“ и „Проучване и добив на нефт и газ“ АД, но през последните 10 години той е намалял над 22 пъти, което показва силна зависимост от внос.

Добивът на руди от цветни метали е концентриран основно в Средногорието, където се разработват медни и златоносни находища. В района действат четири предприятия, свързани помежду си в технологична верига – „Асарел–Медет“ АД, „Аурубис България“ АД, „Елаците–Мед“ АД и „Дънди Прешъс Метълс Челопеч“, които заедно формират индустриалния клъстер „Средногорие“. Добивът на оловно-цинкови руди се осъществява чрез подземни мини в Мадан и Златоград, като последващата преработка се извършва в обогатителната фабрика в Рудозем и в Комбината за цветни метали край Куклен.

Енергетика

Българският енергиен сектор е разнообразен – ядрена енергетика (АЕЦ „Козлодуй“ произвежда над една трета от електроенергията в страната). България разполага с разнообразен електропроизводствен микс, включващ ядрена и термични централи, централи използващи ВИ (водни, вятърни, слънчеви и електроцентрали на биомаса). През 2022–2023 г. основни инфраструктурни проекти като междусистемната газова връзка IGB (Гърция–България) и IBS (България–Сърбия) осигуряват диверсификация на доставките на газ. В ход е разширението на газохранилището „Чирен“ за повишаване на енергийната сигурност.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Преработваща индустрия

Най-значимият производствен капацитет е съсредоточен в нефтопреработката – рафинерията „ЛУКОЙЛ Нефтохим Бургас“ е най-голямата на Балканите, с над 200 търговски обекта и износ към Европа, САЩ, Северна Африка и Азия. Тя доминира на пазара на горива и е ключов фактор за вътрешното снабдяване.

Химическата промишленост в България е съсредоточена в няколко големи производствени центъра. В Девня функционира заводът „Солвей Соди“ АД, специализиран в производството на сода, а в същия град се намира и „Агрополихим“, ориентиран към торове. „Неохим“ в Димитровград също е водещ производител на торове и препарати, а „Агрия“ в Пловдив е значим производител в сегмента на продукти за растителна защита.

Индустриални зони

В условията на отчетливи регионални различия и необходимост от балансирано териториално развитие индустриалните паркове и зони се разглеждат като основен инструмент за насърчаване на икономическата активност. Те създават предпоставки за привличане на инвестиции, разкриване на работни места и интегриране на по-слабо развитите райони.

Според *Концепцията за развитие на индустриални паркове и зони 2024–2028 г.* стратегическата цел е чрез регионален принцип и секторна ориентация да се привличат стратегически инвеститори. Акцент е поставен върху Северна България – Индустриален парк Видин, Плевен–Телиш и Свободна зона Русе, както и нови инициативи като Икономическа зона Доброславци (ориентирана към автомобилната индустрия), Индустриален и логистичен хъб Стара Загора (с фокус върху енергийни технологии, батерии и зелен водород) и Индустриален парк Аксаково (хранително-вкусова промишленост и индустрии с висока добавена стойност). Добре развитите вече паркове – София–Божурище и Бургас остават приоритет за модернизация и високотехнологични инвестиции.

В концепцията са очертани няколко приоритетни индустриални зони и паркове, които имат различна регионална и секторна специализация:

- *Икономическа зона „Доброславци“* – площ 2.90 км^2, в района на София. Ориентирана към автомобилната индустрия, компоненти и иновативни технологии в автомобилостроенето.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- *Индустриален и логистичен хъб „Стара Загора“* – площ 2.21 км^2, разположен на мястото на бившето летище. Насочен към високотехнологични производства, енергийни системи, батерии, зелен водород, електроника и електротехника, инвестиции в нови енергийни източници.

- *Индустриален парк „Аксаково“* – площ 4.50 км^2, край Варна. Свързан с хранително-вкусова промишленост, машиностроене, логистика и електротехника.

- *Индустриален парк „София – Божурище“* – площ 2.98 км^2, вече развит парк, модерен тип А за чисти производства.

- *Свободна зона „Русе“* – площ 0.37 км^2, ключова за трансграничната логистика, с приоритет върху транспорт и складови услуги, като част от мрежата на НКИЗ ЕАД.

- *Индустриален и логистичен парк „Бургас“* – площ 0.89 км^2, държавно участие (67.88%). Зона със стратегическо значение за морска логистика и индустриални производства. Нова посока за развитие е свързана с чиста енергия, енергийна ефективност, зелен транспорт, повторно използване на ресурси и устойчиво управление на природните ресурси.

- *Индустриален парк „Видин“* – площ 0.31 км^2, в Северозападна България. Насочен към балансиране на регионалното развитие и привличане на инвеститори със стратегическо значение.

- *Индустриален парк „Плевен – Телиш“* – площ 0.44 км^2, със стратегическо местоположение и потенциал за индустриални производства. Подходящ за средновисокотехнологични производства (химия, машиностроене, електротехника), но и за нискотехнологични проекти (храни, текстил, мебели).

- *Потенциални индустриални паркове и зони в Северна България* – съгласно *Концепцията за развитие на индустриални паркове и зони 2024–2028 г.*, проучванията показват наличието на *99 терена в 84 общини*, които отговарят на изискванията на Закона за индустриалните паркове и могат да се развият като бъдещи локации за инвестиции.

Националните средоточия на производствени и бизнес дейности са жизненоважни за конкурентоспособността на страната, тъй като концентрират индустрии, иновации и човешки ресурси, но същевременно задълбочават пространствените различия. Затова индустриалните зони следва да се развиват не само като фактори на икономически растеж,

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

а и като ядра на кръговата икономика, в които стойността на ресурсите се запазва по-дълго и се постига устойчивост в производството и потреблението.[118,119]

4.3. Центрове за научни изследвания и иновации, клъстери

В новия стратегически документ „*Иновационна стратегия за интелигентна специализация 2021–2027 г.*"[120] научно-изследователската дейност и иновациите целят да ускорят прехода на обществото и икономиката към модел, основан на знание, данни и технологии на Индустрия 4.0, в синхрон със зеления преход. Стратегията надгражда предходния програмен период, като поставя акцент върху трансформацията на производствените екосистеми чрез екологичност и цифровизация. Тя служи като отключващо условие за кохезионната политика „По-интелигентна Европа чрез иновации и подкрепа за икономическа трансформация и модернизация", подкрепяйки както технологични, така и нетехнологични иновации. Реализирането на тези цели изисква не само иновационно пренастройване на предприятията, но и ефективно публично-частно партньорство между научните организации и бизнеса.

България през 2025 г. остава „emerging innovator[121]" според European Innovation Scoreboard[122], с инвестиции в иновации и R&D далеч под средното за ЕС. Частните вложения, основно чрез „venture capital"[123], растат (35.4% от ЕС средно), но държавната подкрепа спада рязко (2.2% от ЕС средно, второ най-ниско място в ЕС), а общите разходи на фирмите за иновации са в траен спад. В ИКТ се отчита значителен напредък, особено в облачните технологии, но България пак остава последна. Малките и средни предприятия силно изостават в продуктови и процесни иновации, а почти половината фирми са „неиновационни" (49.6% при 30.6% за ЕС). Силни страни има в креативните индустрии – дизайн и търговски марки, където България е сред лидерите в ЕС. Основни пречки, според

[118] Министерство на енергетиката. (2023). Бюлетин за състоянието и развитието на енергетиката на Република България през 2023 г. София: Министерство на енергетиката.

[119] Министерство на икономиката и индустрията. (2023). Концепция за развитие на индустриални паркове и зони 2024–2028 г. София: Министерство на икономиката и индустрията.

[120] Министерство на иновациите и растежа. (2022). Иновационна стратегия за интелигентна специализация на Република България 2021–2027 г. София: Министерски съвет на Република България.

[121] Според Oxford Learner's Dictionaries понятието **emerging** означава „започващ да съществува, развива се или става известен" (Oxford University Press).

[122] European Commission. (2025). European Innovation Scoreboard 2025: Country profile Bulgaria. Publications Office of the European Union.

[123] Според Oxford Learner's Dictionaries **venture capital** означава „рисков капитал" - финансиране, предоставяно за стартиращи предприятия с висока възвръщаемост, но и висок риск (Oxford University Press).

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

документа, са политическа нестабилност, ниска държавна ефективност в публични инвестиции, слаб трансфер на знание между наука и бизнес и ограничен достъп до европейско финансиране.

По отношение на стратегическия документ, областите с очертан регионален център на иновационен капацитет на NUTS 3 включват:

- *Информатика и ИКТ* – София, София-град, Благоевград, Пловдив, Хасково, Стара Загора, Габрово, Русе, Силистра, Варна, Бургас;
- *Мехатроника и микроелектроника* – Монтана, Враца, Плевен, Русе, Силистра, Разград, Търговище, Добрич, Варна, Бургас, Сливен, Ямбол, Габрово, Стара Загора, Хасково, Кърджали, Смолян, Пазарджик, София-град;
- *Индустрии за здравословен живот, биоикономика и биотехнологии* – Видин, Монтана, Враца, София, Перник, Кюстендил, Плевен, Ловеч, Велико Търново, Разград, Търговище, Шумен, Добрич, Сливен, Ямбол, Пазарджик, Пловдив, Смолян, Кърджали;
- *Нови технологии в креативни и рекреативни индустрии* – Видин, Ловеч, Велико Търново, Шумен, Перник, Кюстендил, Благоевград;
- *Чисти технологии, кръгова и нисковъглеродна икономика* – Благоевград, Бургас, Варна, Велико Търново, Видин, Враца, Габрово, Добрич, Кърджали, Кюстендил, Ловеч, Монтана, Пазарджик, Перник, Плевен, Пловдив, Разград, Русе, Силистра, Сливен, Смолян, София, София-град, Стара Загора, Търговище, Хасково, Шумен, Ямбол.

Според НСИ през периода 2017–2023 г. общите разходи за научноизследователска и развойна дейност в България почти се удвояват от 760 млн. лв. през 2017 г. до почти 1,5 млрд. лв. през 2023 г. Основната част от средствата продължава да идва от предприятията, но делът им постепенно намалява от около 70% до близо 64%. В същото време държавният сектор и висшето образование значително увеличават вложенията си. Държавата увеличава разходите си с 139%, а висшето образование също нарастват с над 100%. Това означава, че публичният принос към НИРД става все по-значим, докато бизнесът остава водещ, но с относително по-малък превес.

По отношение на пространственото разпределение в контекста на NUTS 2 показва силна концентрация. Югозападният район, в който е София, доминира още по-осезаемо през 2017 г. той формира 71% от националните разходи за НИРД, а през 2023 г. вече близо 80%. Това означава, че научните и развойни дейности в страната са почти изцяло концентрирани

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

в столицата и околността. Южният централен и Североизточният райони бележат умерен ръст, съответно 45% и 39%. Северният централен също има увеличение с около 51%, макар и на сравнително ниска база. Югоизточният район расте с 61%, което е положителна тенденция, но също започва от ниски нива. Северозападният район се откроява като проблемен. В СЗР разходите за НИРД остават почти без промяна за шест години, което е знак за липса на частни инвестиции и за по-слабо участие на държавата. Това затвърждава позицията му като най-слабо развита част от страната по отношение на научна и иновационна дейност. Като цяло конюнктурата е на растеж в национален мащаб, но и на задълбочаване на регионалните различия. Югозападният район се превръща в още по-изявен център на НИРД, докато останалите райони напредват по-бавно и от по-ниска база, а Северозападът практически не участва в този процес. Това поставя сериозни въпроси пред регионалната политика за балансирано развитие и за по-добро разпределение на инвестициите в наука и иновации.

Развитието на научните изследвания в България след 2020 г. се оценява през новите предизвикателства, а именно глобалната пандемия, зелената и дигиталната трансформация на Европа, както и промените в международната среда. „*Националната стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017–2030 г.*“ вече не се ограничава само до наваксване на изоставането, а поставя по-широка цел – интегриране на България в Европейското изследователско пространство чрез създаване на устойчива научна инфраструктура и по-силно участие в рамковите програми на ЕС. Визията ѝ е българската наука да стане фактор за икономически растеж и социален напредък, като стратегически стълб на икономическото развитие се отрежда на човешкия капитал, международното сътрудничество и трансфера на знания. Планираните три етапа, възстановяване, ускорено развитие и достигане на световно ниво, вече трябва да се разглеждат през призмата на конкретни инструменти, а именно изграждане на регионални изследователски центрове, модернизация на университетите, стимули за привличане и задържане на млади учени, както и активна политика за участие в програми като „Хоризонт Европа“. Важен акцент е и преодоляването на регионалните дисбаланси чрез създаване на изследователски хъбове в различни части на страната, които да отговарят на местните икономически профили.

По данни на *Изпълнителна агенция за насърчаване на малките и средните предприятия* от 2017 г. клъстерите в България са категоризирани в четири групи. В начален етап попадат 42

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

клъстера, в процес на развитие са 21, като „развити“ са определени само 4 клъстера. Освен тях има и 12 некатегоризирани структури[124].

5. Неформални райони със специфични характеристики, проблеми и потенциали

НКПР 2012–2025 г. идентифицира редица неформални райони, а именно територии, които не съвпадат непременно с административни граници, но се обединяват от сходни характеристики, структурни проблеми или специфични потенциали за развитие. Тези райони представляват реални териториални системи, оформени от икономически, социални, демографски, екологични и инфраструктурни процеси, които надхвърлят рамките на административното деление. Те изискват интегриран подход, при който политиките се ориентират не към административни единици, а към функционални пространства, обвързани чрез общи зависимости и потенциали.

Сред най-отчетливите неформални райони в национален мащаб се открояват крайбрежните зони, граничните райони, планинските и селските територии, както и специфични групи територии в демографски, икономически или екологичен риск. Тяхната идентификация се базира на адаптирани критерии, отчитащи комплекс от фактори, които са степен на достъпност, демографски тенденции, икономическа активност, природни условия, социална уязвимост и инфраструктурна свързаност. Чрез подобна функционална типология се осигурява възможност за провеждане на целенасочени и диференцирани политики, които адресират реалните нужди на всяка територия и мобилизират нейния вътрешен потенциал.

От гледна точка на пространствената структура на България, неформалните райони се концентрират предимно в периферните и изоставащи в развитието си области, които изпитват трайна демографска ерозия, ниска икономическа активност и ограничена достъпност до услуги и пазари. Именно в тези територии се проявяват най-остро социално-икономическите различия в развитието на страната, което изисква целенасочени териториални политики за тяхното преодоляване. Разликите между динамичните централни урбанизирани зони и периферните, слабо развити територии нарастват, което

[124] https://www.sme.government.bg/?page_id=35745

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

засилва процесите на вътрешна поляризация и води до пространствено-демографско „свиване“ на страната.

Тази тенденция изисква прилагане на нов подход, базиран на прехода от понятието „територии със специфични характеристики“ към концепцията за „функционални райони“. Функционалните райони се разглеждат като компактни пространствени системи от свързани територии, които споделят общи цели и условия за развитие. Те могат да включват групи общини, трансгранични региони, урбанистични оси или периферни териториални комплекси. Подобна промяна в парадигмата от административен към функционален принцип позволява интеграция на публичните политики, координация между секторите и оптимизация на инвестиционните ресурси.

Въвеждането на функционалния подход има за цел да съчетае социалните и икономическите аспекти на регионалната политика. От една страна, той осигурява рамка за насочване на социални интервенции към най-застрашените и уязвими територии, а от друга създава предпоставки за стимулиране на територии с висок потенциал за растеж чрез инфраструктурна, икономическа и иновационна подкрепа. В този контекст неформалните райони се разглеждат едновременно като предизвикателство и като ресурс за пространствено балансирано развитие.

Класификацията на неформалните райони в НКРПР 2026–2040 г. включва девет основни категории, които структурират пространственото планиране и интервенциите на политиките: 1) крайбрежни територии, 2) гранични територии, 3) планински територии, 4) селски територии, 5) територии в демографски риск, 6) територии в икономически риск, 7) територии в екологичен риск, както и 8) неформални райони за целенасочена социална подкрепа и 9) райони за стимулирано икономическо и инфраструктурно развитие. Всеки от тези типове се характеризира с различен профил, но общата цел е постигане на териториална кохезия, полицентрично развитие и устойчиво намаляване на вътрешнорегионалните различия.

Приложението на тази концепция предполага провеждане на интегрирани политики, базирани на анализ на пространствените зависимости и реалната икономическа география. Това означава, че в рамките на националната политика за пространствено развитие приоритетът се измества от секторни и изолирани решения към цялостен териториален подход. Само така може да се постигне стабилна териториална интеграция между центрове и периферии, както и ефективно оползотворяване на вътрешните ресурси на страната.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

5.1. Крайбрежни територии

Черноморско крайбрежие

Пространственото развитие на Черноморския регион за периода 2026–2040 г. е сред ключовите приоритети на националната териториална политика. Черноморското крайбрежие представлява стратегическа зона за интегрирано развитие – място на пресичане между морското и континенталното пространство, което концентрира значителен природен, икономически, културен и геополитически потенциал.

В контекста на новата Национална концепция за пространствено и регионално развитие 2026–2040, морската крайбрежна зона се определя чрез 14-те общини с пряк излаз на Черно море, които формират основното ядро на контактната зона „суша – море“. Тя е обект на специално изследване, управление и планиране в рамките на Морския пространствен план на България 2021–2035 г., както и в синхрон с европейските и международни рамки за устойчиво морско управление.

През новия програмен период фокусът се поставя върху активното участие на България в Interreg NEXT Black Sea Basin Programme 2021–2027, която обединява страните от региона в усилията им за иновативно, зелено и устойчиво развитие. Програмата насърчава съвместни инициативи в областта на научните изследвания, екологичния мониторинг, борбата с климатичните промени и опазването на биоразнообразието.

Перспективите до 2040 г. са обвързани и с прилагането на новата Стратегия на Европейския съюз за сигурен, устойчив и просперираща Черноморски регион (2025), която очертава рамката за регионална свързаност, устойчиво икономическо развитие, морска сигурност и зелена трансформация. България, като активен член и председател през 2025 г. на Организацията за черноморско икономическо сътрудничество (BSEC), има потенциала да бъде водещ фактор в процесите на регионална координация, обмен на знания и иновации.

В периода 2026–2040 г. националната политика за Черноморието, основавайки се на възприетите стратегически документи, ще бъде насочена към интегрирано управление на крайбрежната зона и подобряване на връзките между морското и вътрешното пространство; развитие на „синия растеж“ чрез подкрепа за устойчив туризъм, рибарство, морска логистика и възобновяема енергия; засилване на трансграничното и междурегионално сътрудничество в рамките на INTERREG и други международни инициативи;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

цифровизация и зелена модернизация на черноморските общини, включително чрез интелигентна инфраструктура и управление на ресурси.

От инфраструктурна гледна точка, стратегически приоритет остава завършването и развитието на автомагистрала „Черно море“, като елемент от източната меридианна ос на националното пространство. Предвижда се продължаването ѝ на север от Варна до Шабла, с връзка към Констанца и Тулча, и на юг от Бургас до Резово, с връзка към Демиркьой и Истанбул. Тази транспортна ос ще подобри регионалната свързаност, ще улесни мобилността на хора, стоки и услуги, и ще създаде нови възможности за териториална интеграция и икономическа активизация на черноморските общини и прилежащия хинтерланд.

До 2040 г. се предвижда Черноморският регион да се развива като интелигентен, устойчив и конкурентоспособен морски коридор на България и Югоизточна Европа – с висока екологична стойност, модерна инфраструктура, разнообразна икономика и активно международно партньорство в рамките на европейското и черноморското пространство.

Дунавско крайбрежие

В рамките на Националната концепция за пространствено и регионално развитие 2026–2040 г., речните крайбрежни територии на България се определят като ключов интеграционен коридор в северната част на страната. За речни крайбрежни общини се приемат общините с излаз на единствената плавателна река в страната – р. Дунав, която представлява естествена ос на сътрудничество, свързаност и трансгранично развитие.

Обхватът на Дунавското крайбрежие включва 24 общини с граница с реката, които заедно формират северната пространствена рамка на страната. Основни урбанистични и транспортни центрове в тази зона са Видин и Русе, които функционират като полюси на развитие по направление запад–изток и играят ролята на главни възли в TEN-T мрежата. Към тях се прибавят Лом и Силистра, чието стратегическо значение е нарастващо поради логистичния, пристанищен и трансграничен потенциал, включително фериботния комплекс „Силистра – Кълъраш“ и възможностите за възстановяване на летищна инфраструктура.

Въпреки своята дължина от 471 км, българският участък на р. Дунав разполага едва с два действащи моста – при Видин – Калафат и Русе – Гюргево. Плановете до 2040 г. предвиждат изграждането на нови мостови връзки при Оряхово – Бекет, Силистра – Кълъраш и втори мост при Русе – Гюргево, което ще трансформира реката от физическа бариера в истинска контактна зона за сътрудничество и интеграция между България и Румъния.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Дунавската териториална ос е част от основния коридор на TEN-T „Рейнско–Дунавски“, включващ вътрешноводния път по р. Дунав с пристанища Видин и Русе, както и интермодалния терминал в Русе. Тази инфраструктура осигурява пряка връзка между Черно море и Централна Европа и е основа за развитие на устойчива логистика, речен транспорт и индустриални зони.

В рамките на Стратегията на ЕС за Дунавския регион (EUSDR) и нейните актуализирани приоритети до 2030–2040 г. България следва да засили участието си в инициативи, свързани с модернизация на речната инфраструктура и навигационните системи за гарантиране на целогодишна плаваемост; развитие на зелена и устойчива мобилност чрез интермодални терминали и речен транспорт с ниски емисии; екологично възстановяване на крайбрежните екосистеми и укрепване на защитата от наводнения; развитие на „синия и зелен растеж“ – туризъм, биоземеделие, възобновяема енергия и културно наследство.

Дунавската ос представлява най-северната урбанизационна и транспортна линия „изток – запад“, която свързва европейски градове с висока научна, културна и икономическа активност. До 2040 г. се предвижда нейното пълноценно интегриране в националната териториална структура чрез изграждане на модерни пристанища, логистични хъбове и туристически маршрути. Особено значение ще има развитието на Дунавския велосипеден и туристически път (EuroVelo 6), който свързва България с общоевропейската културна и природна мрежа.

В перспектива до 2040 г. Дунавският регион следва да се утвърди като устойчива, иновативна и интегрирана териториална ос на България, съчетаваща транспортни, икономически, екологични и социални функции. Чрез прилагане на принципите на мултицентрово развитие, зелена икономика и трансгранично сътрудничество, р. Дунав ще се превърне в основен двигател на пространственото сближаване и конкурентоспособността на Северна България.

5.2. Гранични територии

В рамките на Националната концепция за пространствено и регионално развитие 2026–2040 като гранични се определят 43 общини със сухоземна държавна граница, без включване на Дунавските и Черноморските, за да се избегне териториално дублиране. Сред тях единствен Благоевград е класифициран като център от второ йерархично ниво, поради своето регионално значение, географско положение и предоставяне на надобщински услуги.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Кюстендил, Смолян и Петрич са центрове от трето ниво, които изпълняват ключови функции в полицентричната система на Югозападна и Южна България.

Повечето гранични общини по западната и южната граница имат двойната характеристика на периферни и планински територии. В тях се съчетават изключителни природни и културни ценности, защитени по силата на националното и международното природозащитно законодателство (НАТУРА 2000, ЮНЕСКО, Рамсарски зони). Тези ресурси създават предпоставки за устойчиво развитие, основано на екотуризъм, биоразнообразие, традиционни занаяти и културен обмен.

Граничните региони разполагат с натрупан опит в прилагането на подхода ВОМР (Водено от общностите местно развитие) и в участието си в програми за трансгранично сътрудничество, като INTERREG IPA CBC България–Северна Македония, България–Сърбия, България–Турция и INTERREG България–Гърция (2021–2027). В рамките на тези инициативи се реализират проекти в области като културно наследство, туризъм, малки и средни предприятия, иновации, споделени услуги и социална инфраструктура.

В периода 2026–2040 г. развитието на граничните територии ще бъде насочено към засилване на трансграничната свързаност чрез модернизация на пътната, железопътната и граничната инфраструктура; интегрирано развитие на пограничните региони чрез общи икономически, туристически и екологични проекти; развитие на съвместни иновационни и образователни центрове в подкрепа на местната заетост и предприемачество; прилагане на зелени и дигитални решения за управление на природните ресурси и опазване на околната среда; укрепване на културните и междуобщностните връзки чрез споделени събития и инициативи, финансирани от ЕС и национални програми.

До 2040 г. граничните общини следва да се развиват като зони на сътрудничество, иновации и устойчиво развитие, които не са периферия, а входни врати на България към съседните държави и Европа. Чрез прилагане на интегрирани политики и трансгранични партньорства ще се постигне по-висока териториална свързаност, социална кохезия и икономическа устойчивост.

5.3. Планински територии

Планинските територии обхващат значителна част от територията на страната и представляват ключов природен, екологичен и културен ресурс с висока стратегическа

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

значимост за устойчивото развитие на България. Тези територии се характеризират с висока природна стойност и възможности за екосистемни услуги, както и като райони с изразени демографски, инфраструктурни и социално-икономически предизвикателства, които изискват целенасочени и териториално чувствителни политики.

Съществуват няколко утвърдени методики и делимитации за определяне на планинските общини в България:

- методологията на NORDREGIO, приета за целите на европейската регионална политика;
- Наредбата за определяне на критериите за необлагодетелстваните райони и териториалния им обхват;
- типологията, възприета в Националната концепция за пространствено развитие 2013–2025 г.

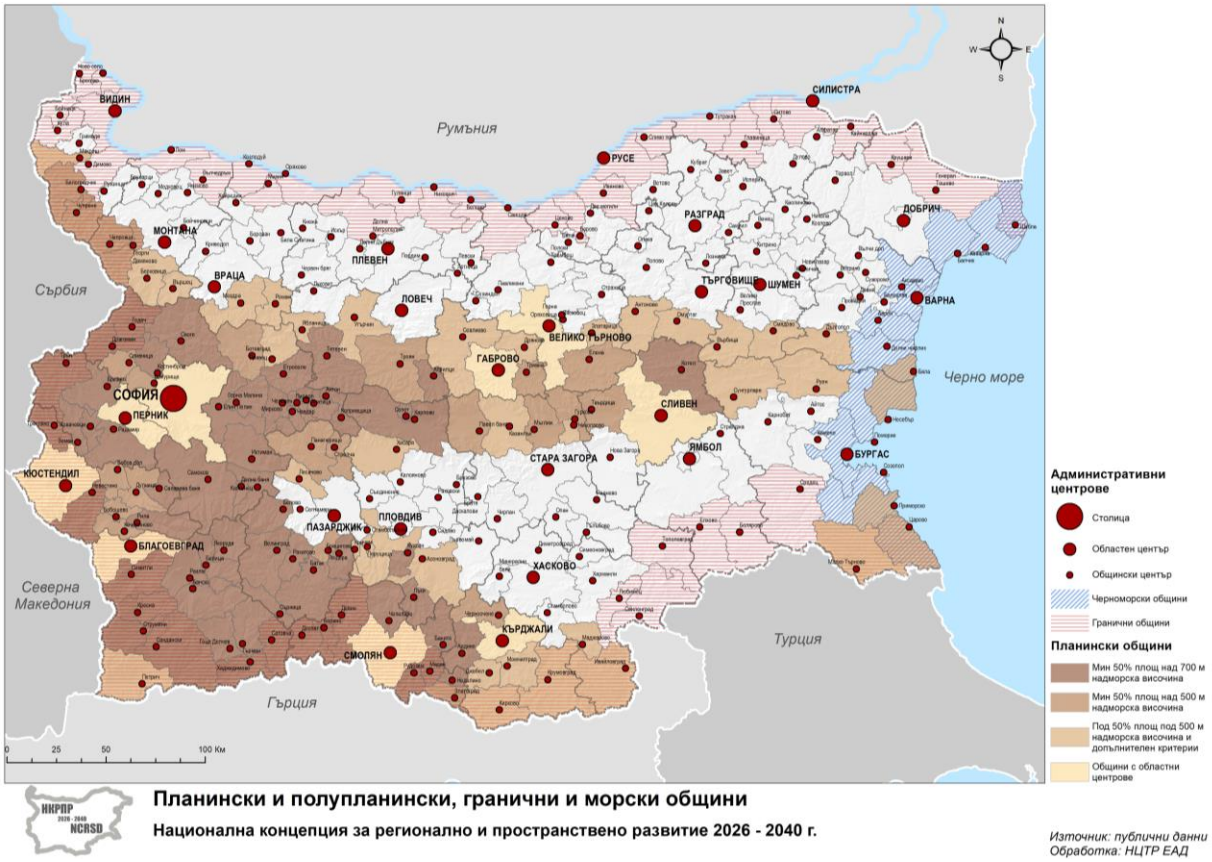
През 2015 г. аналогични критерии са приложени и в Целенасочената инвестиционна програма в подкрепа на развитието на Северозападна България, Родопите, Странджа, пограничните, планинските и полупланинските слабо развити райони, като основа за териториално приоритизиране на инвестиции и политики.

НКРПР за периода 2026–2040 г. потвърждава тази типология, като в обхвата на планинските територии влизат 109 общини. Само малка част от тези общини попадат в категорията „силно урбанизирани (централни)“, докато преобладаващата част принадлежат към групата на „слабо урбанизираните (периферни)“. В повечето планински общини се наблюдава значителен неизползван потенциал за развитие на различни форми на устойчив туризъм – природен, културен, екологичен и селски. Тези територии разполагат с изключително богат набор от природни и антропогенни ресурси – защитени територии и зони от „Натура 2000“, ландшафти с висока атрактивност, материално и нематериално културно наследство, както и уникална система от малки населени места и махали, съхраняващи традиционна архитектура, идентичност и културен пейзаж.

Наред с това планинските райони са ключови за поддържането на националния природен капитал – водни ресурси, гори, биоразнообразие, почви и въздух. Те са и основни зони на екосистемни услуги, като водоснабдяване, регулиране на климата и поддържане на биологичното разнообразие.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 38. Планински и полупланински, гранични и крайбрежни общини

Източник: публични данни, собствени данни и обработка НЦТР

Предизвикателствата пред тези територии включват продължаваща депопулация, ограничена достъпност, недостатъчна инфраструктура и висока зависимост от субсидии.

За устойчиви резултати през периода 2026–2040 г. политиката за планинските територии ще бъде насочена към: интегрираното управление на природните ресурси и превенция на рисковете от климатични промени; развитието на устойчив туризъм и зелен бизнес, активиращи местните ресурси; насърчаване на кръговата икономика и възобновяемите енергийни източници; подкрепа за мобилността и дигиталната свързаност на населението; стимулиране на иновативни форми на заетост и социално предприемачество, включително чрез цифровизация на малките производства; създаване на мрежи от „умни планински общини“, които съчетават устойчиво земеползване, ефективно управление на ресурси и активни местни общности.

По този начин планинските територии имат възможността да се трансформират от изолирани и слабо развити зони в устойчиви екологични и икономически ядра, подкрепящи зелената трансформация и балансираното регионално развитие на България.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

5.4. Селски територии

Прилагайки критерия на ПРСР (община без населено място с над 30 хил. жители), 232 общини в България са „селски". Те обхващат 81.2% от територията и 39% от населението. Безспорно, това е прекалено голям брой и обхват. Прилагайки лансираната тук европейска методика с трите категории урбанизирани територии, една част от общините ще попаднат в средната категория, а за селски/слабо урбанизирани ще останат 154 общини.

Направена е диференциация на групата селски общини по три признака:

- Селски общини в близост до градски център до 3-то ниво - в границите на 30 минутен изохрон;
- Периферни селски общини, отдалечени от градски център до 3-то ниво, извън границите на 30-минутния изохрон – вътрешна периферия, планински и гранични;
- Селски общини, важни аграрни, индустриални и туристически центрове.

И така, „селски", „гранични" и „планински" са припокриващи се териториални общности със сходни проблеми. НКРПР 2026-2040 не открива значими нови явления в тях, а по-скоро затвърждаване на негативните тенденции. Особено критична е демографската. Безспорно, проблемните територии се нуждаят от целева подкрепа, насочена прецизно в специфичните потребности и мобилизираща наличните местни ресурси. Но тази постановка се оказва недостатъчна за предприемане на системни действия. Причината е в огромното несъответствие между прекалено големите потребности и ограничените ресурси.

До тук бе приложен условно наречен „географски подход" за определяне на проблемните територии. Необходим е друг, по-гъвкав и прецизен подход, свеждащ множеството от потребности до величина, съизмерима с реалните ресурси.

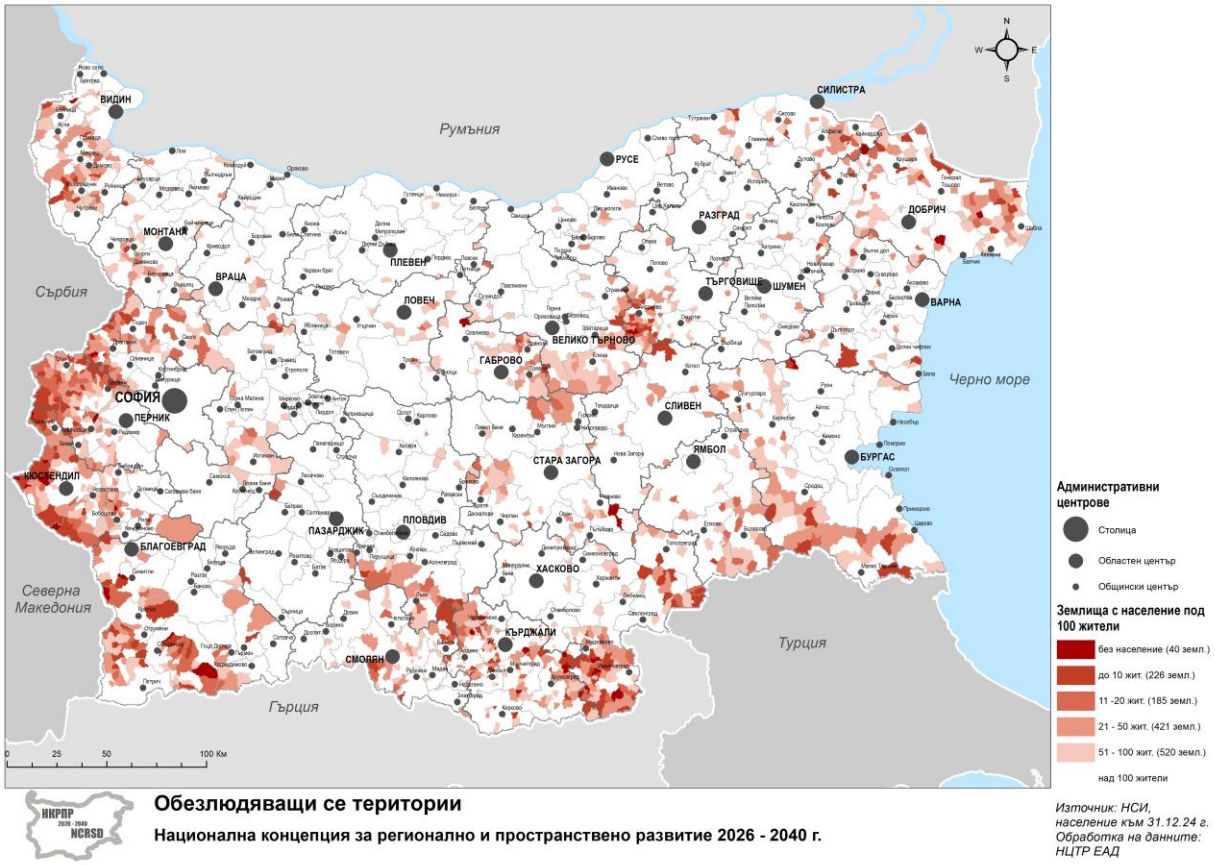
Преди представянето на такъв подход, ще бъде изчерпана традиционната номенклатура от територии със специфични характеристики.

5.5. Територии в демографски риск

Териториите в демографски риск са обезлюдяващи се територии, най-често разположени в гранични, периферни и планински райони.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 39. Обезлюдяващи се територии към 31.12.2024 г.

Източник: НСИ, 2024 г., Обработка НЦТР

По данни на НСИ, към края на 2024 г., 199 населени места са без население, други 462 имат от 1 до 9 жители. С до 100 жители са общо 1 800 населени места, или 34.3% от населените места в страната.

От гледна точка на територия, към края на 2024 г. в страната има 40 землища без население. Сравнено с данните от края на 2018 г., използвани при изготвянето на АНКПР от 2019 г., броят на напълно обезлюдените землища се е увеличил с 15. Негативна динамика се отчита и при землищата с население от 1 до 10 жители, където нарастването е с 40 землища. Подобна негативна тенденция се наблюдава и при землищата до 50 и до 100 жители.

Най-сериозните проблеми в обезлюдяването се наблюдават в областите Перник, Кърджали, Кюстендил, Хасково и Благоевград. В общински план най-сериозно засегнати са Трън, Антоново, Кюстендил, Ивайловград, Брезник, Кърджали, Сандански и Драгоман.

В по-широк териториален обхват тенденцията също е неблагоприятна, като броят на землищата с до 100 жители нараства от 1 315 през 2018 г. до 1 392 през 2024 г.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Териториалното разпределение на землищата без население и с критично ниска численост показва ясно изразена концентрация в югозападните и южните части на страната, както и в някои погранични и планински общини, което очертава устойчиви огнища на демографско обезлюдяване с пряко отражение върху териториалното развитие и планирането на публичните политики.

Към тези територии и зони НКРПР предлага специална политика и мерки със социална насоченост.

5.6. Територии в икономически риск

Под *територии в икономически риск* се разбират районите с трайно изоставане в стопанското развитие т.е. места, където нивата на заетост, доходи и инвестиции остават далеч под средните за страната. Това обикновено са общини, области или цели региони с едностранчива икономическа структура, зависими от един основен сектор или ограничен брой предприятия. При настъпване на икономически промени, рецесия, криза или период на стагнация, те губят своите пазари и производствен капацитет, не успяват да привлекат нов бизнес, инвестиции и човешки ресурси, а достъпът до стоки и услуги се свива. В резултат се формира самоподдържащ се цикъл на икономическа и социална уязвимост, при който ниската икономическа активност води до намаляваща заетост и доходи, ускорена миграция и допълнителна загуба на конкурентоспособност. Също така отдалечените селски общини без достатъчно инфраструктура попадат в тази категория поради невъзможността да разкрият значими производствени дейности. Ефектите от икономическата слабост се проявяват в хронична безработица, ниска производителност, високи нива на бедност и зависимост на местното население от социални трансфери.

Много често тези зони съвпадат и с демографския риск т.е. младите и образовани хора масово ги напускат, затвърждавайки порочния кръг на упадък. В последните десетилетия са вложени значителни публични средства за регионално развитие, но желаните резултати в най-изоставащите икономически райони все още не са постигнати. Необходимо е пренасочване и повишаване ефективността на инвестициите, така че да се постигне реален икономически подем в периферията.

Необходимо е по-ефективно оползотворяване на местните ресурси и предимства. Затова стратегически насочената политика трябва да насърчи разгръщане на ендогенния потенциал на икономически слабите райони чрез целеви стимули и проекти. Това включва

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

създаване на модерна инфраструктура (напр. промишлени зони с готови терени и комуникации), подобряване на транспортните връзки, улесняване на достъпа до финансиране за местния бизнес и привличане на външни инвеститори. Особено важно е развитието на човешкия капитал, а именно преквалификация и обучение, за да могат местните жители да се включат в нови икономически дейности. С интегрирани териториални инвестиции, съчетаващи различни източници на финансиране, могат да се подкрепят комплексни проекти за оживяване на тези райони. Крайната цел е икономическият растеж да достигне и най-уязвимите общини, с което да се повиши общата конкурентоспособност на страната и да се намали натискът от вътрешна миграция към няколко големи града.

5.7. Територии в екологичен риск

Териториите в екологичен риск са две групи - територии в риск вследствие на климатичните промени и територии, подложени на прекомерен антропогенен натиск (замърсяване). Настоящата НКРПР е съобразена с тези рискови територии. Устройствената политика към територии с екологичен риск трябва да бъде превантивна, интегрирана и адаптивна. Основната цел е не просто ограничаване на щети, а осигуряване на безопасна и устойчива среда за живот, в съответствие с принципите на зелена трансформация и климатична неутралност.

Според проучвания на НИМХ, в близкото бъдеще – до 2050 г., се очаква нарастване на продължителността на вегетационния период с над 30 дни, както и увеличение на сумите на активните температури през периода март-октомври в границите на 300-660 °C. Тенденцията на индексите на засушаване в близкото и далечното бъдеще показва влошаване на хидротермичните условия за развитие на земеделие у нас.

Очаква се оттокът на реките да намалява в резултат на общото редуциране на валежите и повишаване на температурите. Анализът по райони за басейново управление показва, че към края на века при песимистичния сценарий има ясна тенденция за намаляване на оттока в двата беломорски района (до -19.8%), докато оттокът в Дунавския и Черноморския район е редуциран незначително. При оптимистичния сценарий може да се очаква слабо намаляване на оттока в Дунавския район, а за Черноморския и за Западнобеломорския район – слабо увеличение.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

В условията на променящ се климат се очаква още по-отчетливо нарастване на честотата и екстремността на опасните метеорологични явления през следващите десетилетия. Очаква се продължителността и пространственият обхват на екстремните горещини да се увеличат значително до края на века. В по-голямата част от Балканския полуостров индикаторите за екстремно горещо време нарастват с 2-5 дни/10 г. при сценария RCP4.5 и с 5-10 дни/10 г. при RCP8.5.

Оценките на очакваните промени в честотата на интензивните валежи като потенциална причина за наводнения в периода до 2050 г. очертават районите с нарастващ риск от наводнения: реките западно от р. Огоста, горното течение на р. Огоста, средното и долното течение на р. Искър, средното и долното течение на реките Вит и Осъм, горното и долното течение на реките Струма, Места, Марица и Арда. Устойчиво най-рисковите за възникване на наводнения региони са Северозападна и Централна Северна България. През последните години се отчита повишен риск от наводнения и в някои части от Южното Черноморско крайбрежие, където високата вълна се съчетава с неподходящо застрояване.

Най-големите промени в броя на случаите на екстремни конвективни валежи се очакват в крайбрежните и планинските райони, като увеличението на случаите не изключва намалението на общото количество на валежите в тези райони. Това може да се обясни с увеличаването на периода, през който са възможни тези валежи, поради повишаването на температурите. Анализът по сезони показва увеличение на екстремните валежи през есента по Черноморието с 20-30 случая за периода до 2050 г. и с 30-40 случая за периода 2070–2099 г. В планинските райони екстремните валежи намаляват през пролетта и лятото с 10-20 случая за 30 години.

По отношение на силния вятър най-големи промени в броя на екстремните събития се предвиждат в Северна и Югозападна България и крайбрежните райони. Нарастване на броя случаи на силен вятър се очаква през всички сезони над по-голямата част от страната, предимно в равнинните райони и крайбрежната зона.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Фигура 40. Територии с природни рискове и прекомерен натиск от антропогенна дейност

Източник: МОСВ, МРРБ, Corine Land Cover, Обработка НЦТР

Свлачищната дейност до голяма степен се активизира от климатичните особености и промени. Стратегическата цел тук е превенция и ограничаване на свлачищните процеси на територията на страната и на ерозионните процеси по Дунавското крайбрежие и абразионните процеси по Черноморското крайбрежие. Ежегодната цел е свързана с мониторинг на територии, засегнати и застрашени от свлачищни процеси и повишаване на сигурността на обитаване на населените места в свлачищни райони и в районите, подложени на ерозионни и абразивни процеси.

Въпреки значителното подобряване на качествата на въздуха по показателя ФПЧ и съответствието с нормите на почти всички общини, трябва да продължи мониторинга на 28-те общини, включени в наказателната процедура на Европейската комисия за неспазване на нормите по показател ФПЧ: Пловдив, Монтана, Асеновград, Благоевград, Бургас, Варна, Девня, Велико Търново, Горна Оряховица, Видин, Враца, Гълъбово, Димитровград, Добрич, Ловеч, Плевен, Пирдоп, Шумен, Кърджали, Несебър, Пазарджик, Сливен, Стара Загора, Хасково, Русе, Смолян, София и Перник. Особено внимание и действия трябва да

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

бъдат насочени към община Пловдив, която продължава да не изпълнява изискванията за качество на атмосферния въздух.

5.8. Определяне на неформални райони за подкрепа със социална насоченост

Определянето на неформални райони за подкрепа със социална насоченост представлява подход за териториално фокусиране на публичните интервенции към общини с кумулирана демографска, социална и икономическа уязвимост. Процесът се опира на функционалната типология и на количествена методология, която интегрира динамиката на населението, равнището на заетост и безработица, икономическата активност, достъпа до основни услуги и пространствената свързаност.

Териториалното фокусиране на подкрепата за районите има за цел постепенно обръщане на демографския и социално-икономическия спад чрез интегриран пакет от мерки, насочени както към стабилизиране на основните публични услуги, така и към създаване на условия за икономическа активизация и заетост. *На първо място* е нужно укрепване на достъпа до здравеопазване, образование и социални грижи чрез гарантиране на базови услуги „в близост до дома“, мобилни екипи за отдалечени населени места, дистанционно обучение, както и целеви подкрепи за уязвими групи и възрастни хора. *На второ място* е нужно активиране на местните пазари на труда и повишаване на заетостта, включително професионално обучение, стажантски програми, стимули за микро и малки предприятия, семейно предприемачество и социални предприятия, които да адресират структурната безработица и изтичането на млади хора. *На трето място* е нужно подобряване на базовата техническа и социална инфраструктура като условие за услуги, мобилност и инвестиционна привлекателност, включително довеждаща пътна мрежа, обществен транспорт по нисконатоварени линии, цифрова свързаност от следващо поколение и благоустройствени намеси в населените места.

Функционалната логика на районите за подкрепа със социална насоченост създава предпоставки за съгласуваност с останалите елементи на пространствения модел. Социалният слой се проектира така, че да „закачи“ уязвимите общини към по-високи равнища на услуги и заетост в близките градски центрове и по урбанистичните оси на развитие. Тази свързаност позволява мултиплициране на ефекта, т.е. социалните мерки повишават човешкия капитал и достъпността, докато инвестициите по осите увеличават пазарите и създават работни места, които стават достижими за населението в тези райони.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

По този начин подходът за социална насоченост допринася пряко за умерен полицентризъм, намалява пространствените дисбаланси и подпомага вътрешното териториално сближаване.

Регионалните и общинските планове за развитие инкорпорират тези райони като приоритетни територии и формулират конкретни проектни пакети, съобразени с локалната специфика и потенциал. Финансирането се комбинира гъвкаво чрез интегрирани териториални инвестиции и релевантните програми, така че социалните, инфраструктурните и икономическите мерки да се изпълняват синхронно във всяка зона.

Критично значение има въвеждането на общ набор от индикатори за резултат и въздействие, които позволяват регулярна оценка и динамично управление. Проследяват се показатели като достъп до услуги и време за достигане, обхват на ученици и пациенти, равнище на заетост и безработица, нетна миграция, доходи на домакинствата и дял на населението в риск от бедност или социално изключване. Резултатите от мониторинга са основание за прецизиране на обхватите, преориентиране на ресурсите и корекции в проектните пакети, така че да се задържи фокусът върху най-нуждаещите се територии и да се ускори конвергенцията.

Очакваният кумулативен ефект от прилагането на социално насочените райони е стабилизиране на демографската динамика, повишаване на качеството и близостта на основните услуги, активиране на местната заетост и постепенно възстановяване на икономическата жизненост. В средносрочен план, това означава по-бавен спад или стабилизация на населението, по-висока трудова активност и намаляване на дългосрочната безработица, по-добра физическа и цифрова достъпност и измеримо подобрение в социалните показатели. В дългосрочен план, тези райони трябва да преминат от статут на обект на социална подкрепа към статут на функционално свързани територии с устойчив достъп до услуги, диверсифицирана заетост и реални възможности за задържане на млади хора и семейства. Именно по този начин инструментът изпълнява двойната си функция: адресира натрупаната уязвимост и едновременно създава предпоставки за трайно териториално сближаване и балансирано национално развитие.

Освен крайната си цел (да посочи мотивирани локализации за ИТИ), този раздел представя и нова методология. Предлага се преход от „територии със специфични характеристики” към „функционални зони”, при това, прилагайки принципа на „приемственост и надграждане”, а не „отричане”.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Един от процесите, оказващ влияние върху много политики е преходът от секторния подход към интегрирания териториален подход. Териториалният подход е ориентиран към оползотворяване на собствените ресурси и потенциали на функционално дефинирани територии, както и към пространствено интегриране на публичните мерки.

От тази изходна позиция, предметът на националната политика за пространствено развитие е цялата национална територия, а нейните цели и инструменти се формулират в зависимост от спецификата на отделните функционални зони, като се стремят да оползотворят техния потенциал.

Определените в АНКПР 2019 г. функционални зони представляват структурен елемент и обект на пространственото и социално-икономическото планиране на всички нива – от националното до общинското. Функционалната зона се дефинира като компактна пространствена система от функционално обвързани територии, характеризиращи се с общи или сходни условия и цели за развитие.

Подобно на „териториите със специфични характеристики“, наборът от функционални зони е отворен – техният брой и географски обхват зависят от целта, за която са определени. В този смисъл всички разглеждани видове територии със специфични характеристики могат да бъдат интерпретирани като функционални зони. Въвеждането на новото понятие „функционална зона” се обосновава с факта, че особените видове територии за целите на ИТИ не се съотнасят с традиционното разбиране на предишното понятие „територии със специфични характеристики”. Например, зоната на влияние на големите градове се нарича „функционална урбанистична зона” а не „зона със специфични характеристики” (макар, че смислово двете понятия се припокриват). Подобен е случая с урбанистичните оси или групи общини, класирани по група показатели или интегрален индекс.

Концепцията за регионално и пространствено развитие следва да предложи решения за развитието на периферните територии съобразно техните особености, както и подходи/мерки за стимулирането им. Полицентричното развитие на мрежата от градове и подобряване на ефективността на връзките между централните и периферните райони, между градовете и прилежащите им селски райони, ще допринесе значително и за развитието на неформалните райони, особено в социален аспект.

Поради спецификата се определят два типа функционални зони – „силно стагниращи” и за „стимулирано развитие”. Към първите ще се приложат мерки с предимно социална

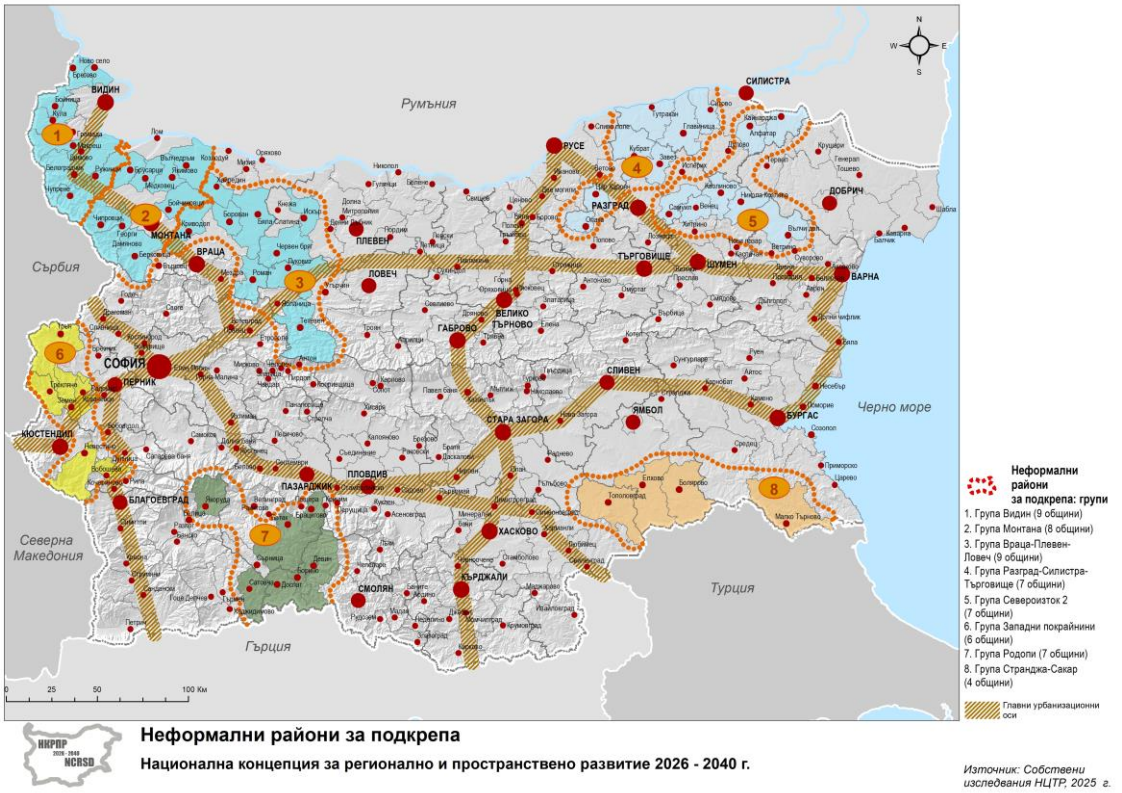
Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

насоченост. Към вторите – с предимно икономическа. Общото за тях е инструмента „интегрирани териториални инвестиции" (ИТИ).

За функционалните зони за мерки с предимно социална насоченост се възприема терминът „социални зони". Определянето е реализирано в три стъпки:

1. Общините получават оценка по три показателя – „общ прираст на населението 2011-2021 г.", „произведена продукция на човек" и „безработица";
2. На базата на тези оценки общините се класират и 90-те най-слаби попадат в група, която се подлага на анализ. От тази група се изваждат общините, които попадат в периферииите на икономически ядра – с аргумента, че такива общини имат шанс да се повлияят позитивно от ядрата – така множеството се редуцира до 76 общини;
3. Окончателно се определят групи общини с териториална близост и сходни характеристики и проблеми. С този подход се получава по-добра и целенасочена подкрепа с интегрирани териториални инвестиции, имащи предимно социална насоченост – групи от 3 и повече съседни/близки общини без близост до център от второ ниво и с утежняваща принадлежност към групите „гранични" и/или „планински".

Фигура 41. Слаби общини за подкрепа с предимно социална насоченост

Неформални райони за подкрепа

Национална концепция за регионално и пространствено развитие 2026 - 2040 г.

Източник: Собствени изследвания НЦТР, 2025 г.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Източник: собствени изследвания на НЦТР

Резултатът от горните стъпки е 8 групи с общо 57 общини от 18 области:

- Група „ Видин" – всички съставни общини на областта, без тази на областния център и община Грамада – 9 общини;
- Група – „Монтана" – 8 от съставните общини на областта, без общините Лом и Монтана;
- Група – „Враца – Плевен – Ловеч" – 8 граничещи общини от трите области – Бороване, Бяла Слатина, Криводол и Роман от област Враца, Искър и Червен бряг от област Плевен, Луковит и Тетевен от област Ловеч;
- Група „Разград – Силистра - Търговище" – 7 общини – Опака (от обл. Търговище), Цар Калоян, Кубрат и Завет (от обл. Разград), Тутракан, Ситово и Главиница (от обл. Силистра);
- Група „Североизток 2" – 6 общини – Самуил (обл. Разград), Каолиново и Никола Козлево (обл. Шумен), Алфатар и Кайнарджа (обл. Силистра) и Вълчи дол (обл. Варна);
- Група „Западни покрайнини" – 6 общини – Ковачевци, Трън и Земен (обл. Перник), Трекляно, Невестино и Бобошево (обл. Кюстендил);
- Група „Рила – Родопи" – 7 общини – Сатовча и Якоруда (обл. Благоевград), Батак и Пещера (обл. Пазарджик), Девин, Борино и Доспат (обл. Смолян);
- Група – „Странджа – Сакар" – 4 общини – Малко Търново (обл. Бургас), Болярово и Елхово (обл. Ямбол), Тополовград (обл. Хасково).

Горното предложение е основано на териториалния подход, а не на административния. Затова в много от групите попадат общини от различни области. Важното в случая е не административната принадлежност, а териториалната цялост на групата.

5.9. Определяне на неформални райони за стимулирано икономическо и инфраструктурно развитие

Целта е да се дефинира логиката за определяне на неформални райони за стимулирано икономическо и инфраструктурно развитие като допълващ слой към социално насочените зони. Подходът е функционален и ориентиран към растеж. Вместо административни

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

граници се използват реални икономически зависимости, транспортни коридори и мрежи от градски центрове, които могат да генерират бързи и устойчиви ефекти. Целта е да се създадат ясно очертани териториални направления, в които концентрирането на инфраструктурни, производствени и иновационни инвестиции ускорява полицентричното развитие и балансира прекомерната концентрация на ресурси в ареала „София – Пловдив“.

Логиката за селекция е икономическа и инфраструктурна. Предимство имат оси и зони, в които съвпадат наличие на силни градски центрове с регионално значение, доказана икономическа специализация и критична маса от предприятия, проектна готовност и осигурено финансиране за стратегически транспортни пътища, възможности за интермодални връзки с пристанища, летища или речни терминали, както и очакван силен ефект на разпространение към съседни социално уязвими територии. По този начин зоните за стимулирано развитие се разграничават от зоните със социална насоченост: първите са избрани заради потенциала си да ускорят растежа и да изтеглят икономическата активност, докато вторите концентрират социална подкрепа и базови услуги там, където уязвимостта е най-висока. Въпреки различната логика, двата слоя са замислени да функционират синергично, така че новосъздадените работни места и подобрената свързаност по осите да бъдат реално достъпни за населението в зоните на социална подкрепа.

Зоните за стимулирано икономическо и инфраструктурно развитие се характеризират с интегриран, но ясно икономически ориентиран подход. В инфраструктурно отношение приоритет се поставя върху завършването и модернизацията на приоритетни пътни и железопътни отсечки, премахването на тесни места, изграждането на интермодални връзки и развитието на цифрова свързаност от ново поколение. В икономическата среда акцентът е върху изграждането и разширяването на индустриални и логистични паркове, формирането на иновационни и технологични хъбове, както и въвеждането на решения за енергийна ефективност и възобновяеми източници с цел повишаване конкурентоспособността на производството. В областта на човешкия капитал е важно да се приоритизират професионалното образование и привличането на квалифицирани кадри, съгласувани с икономическата специализация на съответните оси и градски полюси. В градската среда е важно усилията да са насочени към повишаване на капацитета за предоставяне на услуги от високо ниво, осигуряване на достъпно жилищно настаняване и създаване на качествена обществена среда, която подпомага задържането и развитието на работната сила.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Стратегическият извод е категоричен, а именно, че неформалните райони за стимулирано икономическо и инфраструктурно развитие представляват необходимия макроикономически слой на националния териториален модел. Те превръщат инфраструктурната свързаност в реална икономическа активност, пренасочват растежа към Северна и Източна България, смекчават моноцентричните тенденции и създават предпоставки за полицентризъм. В съчетание с районите със социална насоченост този подход осигурява едновременно адресиране на уязвимостта и мобилизиране на потенциала на териториите, което представлява най-краткия път към стабилно териториално сближаване и повишаване на конкурентоспособността на страната.

Определянето на функционални зони за „стимулирано развитие", се основава на паралелно решение на две задачи:

- Намаляване на неравенствата в развитието на Северна и Южна България;
- Ефективно противодействие на тенденцията към моноцентризъм, изразяваща се в прекомерна концентрация на ресурси и хора в столицата.

Най-общо, задачите се решават чрез създаване на „контратежест" на север и на изток, както и подобрена достъпност между „севера" и „юга". В търсене на максимален ефект, следва да се приложи „зонов", а не „точков" принцип – инвестиране в части и в цели урбанизационни оси. Изборът на осите за инвестиране се мотивира с възможността да се постигнат осезателни ефекти в следващите 8-10 години, както и с наличието на допълнителни благоприятни обстоятелства. Такива са признатата значимост и достъпни ресурси за пътна инфраструктура по основни коридори на TEN-T мрежата.

Очакваният общ ефект се изразява в създаване на конкурентни ядра извън столицата, предлагащи привлекателни условия за жизнена кариера на младите, задържащи и възпроизвеждащи демографска и икономическа енергия. По същество, това е квинтесенцията на НКРПР 2026–2040 г. – осезателно придвижване към желания модел на умерен полицентризъм.

На езика на политиката за пространствено развитие, в следващия планов период 2028 – 2034 г.[125], интегрираните териториални инвестиции за стимулиран растеж следва да се насочат към следните обекти:

[125] Основни характеристики на новия бюджет на ЕС 2028-2034: 1) по-голяма гъвкавост; 2) по-опростени и хармонизирани финансови програми - за по-лесен достъп до финансиране; 3) бюджет, съобразен с местните

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

I. Главна Западна урбанистична ос – северен клон – *„Видин – Монтана – Враца”*. Мотивите за това предложение са:

- Това е част от основната TEN-T мрежа, имаща настояща ресурсна осигуреност за физическо изграждане до планираните параметри – скоростен път;
- Това е най-изостаналият български район и всяка мащабна инвестиция ще даде осезателни резултати в желаната посока;
- Паралелно, в района на тази урбанизационна ос са предложени 3 групи общини за подпомагане чрез мерки със социална насоченост – добавянето и на инвестиции с икономическа насоченост е предпоставка за синергичен ефект и на двата типа инвестиции;
- Град Видин е обект и на подпомагане по оста „интегрирано градско развитие” – това е още един стимул за реализиране на потенциала на този град да стане пълноценен център от второ ниво;
- Зоната „Видин – Калафат” е не само връзка по транспортния коридор „Ориент–Източно Средиземноморие”, но и потенциално продължение на националната Главна Западна урбанистична ос, изразяващо се в зона за трансгранично сътрудничество от най-високото, инвестиционно ниво с реални икономически взаимодействия (клъстери).

Конкретните локализации за ИТИ в тази ос са областните центрове Видин, Монтана и Враца. Реалното функциониране на транспортния коридор в оптималния му капацитет, заедно със стимулираното развитие на центровете, ще доведе и до реалното съществуване на урбанистичния коридор. С набиране на все повече икономическа енергия и провокиране на линейна урбанизация по транспортния коридор, ще се формират и желаните агломерационни ареали, обхващащи все повече от сегашните слаби общини.

II. Главна Централна урбанистична ос – *„Русе – В. Търново – Габрово – (тунел под Шипка) – (Казанлък) Стара Загора – (Димитровград) Хасково – Кърджали”*. Мотивите за това предложение са:

- Главната Централна урбанистична ос е „гръбнакът” на България – сега потенциален, след предложените намеси – реален;

нужди, с национални и регионални планове за *целенасочено въздействие* там, където е от най-голямо значение; 4) стимулиране на конкурентоспособността; 5) балансирани *нови собствени ресурси*, …като същевременно свеждат до минимум натиска върху националните публични финанси.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Отсечката „Русе – В. Търново е част от основната TEN-T мрежа, имаща настояща ресурсна осигуреност за физическо изграждане до планираните параметри – автомагистрала;
- Меридиалната магистрала се свързва със строящата се АМ „Хемус", която също е част от основната TEN-T мрежа в участъка до София;
- Изграждането на тунел под вр. Шипка е със стартирала процедура с очаквани ресурси;
- Обходният път на гр. Габрово, осигуряващ подхода към тунела под вр. Шипка, вече е изграден;
- Освен предстоящата свързаност през „бариерата" Стара планина, тази урбанистична ос има две функциониращи връзки през граница – ГКПП и Дунав мост Русе – Гюргево, Румъния, ГКПП Маказа – Нимфея (Комотини), Турция;
- Сега оста съдържа два изявени центъра от второ ниво (Русе и Стара Загора) – целенасочената намеса чрез ИТИ ще реализира и потенциала на В. Търново да „израсне" в пълноценен център от това високо ниво;
- Градовете Русе, В. Търново и Ст. Загора са обект и на подпомагане по оста „интегрирано градско развитие" – това е още един стимул за тяхното развитие в силни балансьори на столицата;
- Локализирането на ИТИ в 6-те областни центъра по оста (Русе, В. Търново, Габрово, Ст. Загора, Хасково и Кърджали), заедно с близките „по ранг" Казанлък и Димитровград, би създало предпоставки за реално функциониране на този урбанистичен коридор с всички позитивни ефекти;
- Зоната „Русе – Гюргево" е не само връзка по трасе от основната TEN-T мрежа, но и установен еврорегион със съвместен планов документ (мастър план) включващ и зона за трансгранично сътрудничество от най-високото, инвестиционно ниво с реални икономически структури.
- Интегрираните териториални инвестиции в тази ос следва да се съпътстват от усилия и за реализация на стратегическите транспортни проекти – втори паралелен Дунав мост и скоростна жп линия.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране", Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36" на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

III. Главна Източна урбанистична ос – *„Портал Варна – Портал Бургас”*. Мотивите за това предложение са:

- Градовете Варна и Бургас са най-силните балансьори в източната част на полицентричния модел и представляват основни портали на ЕС по източната му граница;
- Реализирането на АМ „Черно море“ е на фаза „идеен проект” и няма осигурено финансиране към момента, но с изграждането ѝ, ще се завърши автомагистралния пръстен „Хемус – Черно море – Тракия” – една от стратегическите цели на транспортно-комуникационната схема на страната, както и пряк принос в намаляването на неравенствата между Северна и Южна България;
- Изграждането на АМ „Черно море” ще подобри осезателно достъпа на международния транзитен трафик до двете най-големи пристанища - Варна и Бургас, както и на туристическия поток до цялото Черноморие;
- Изграждането на магистралата, подкрепено с ИТИ в двата центъра от второ ниво (Варна и Бургас), би създало предпоставки за реално функциониране на този урбанистичен коридор с всички позитивни ефекти (в местните икономики, в туризма, в демографския баланс, в екологията);
- „Тежестта” на инвестициите в тези локализации (Варна и Бургас) се увеличава пропорционално на отдалечеността от центъра (София), чиято притегателна сила се стремят да балансират/неутрализират;
- Градовете Варна и Бургас са обект и на подпомагане по оста „интегрирано градско развитие” – това е предпоставка за синергичен ефект на ИТИ и още един стимул за тяхното развитие в силни балансьори на столицата.

IV. Допълнителна диагонална урбанистична ос – *„Варна – Шумен – Търговище – Разград – Русе”.* В сравнение с предходните, тази урбанистична ос е най–далеч от изграждането и реалното си функциониране. Предлага се за включване към обектите за ИТИ с икономическа насоченост при наличие на подходящи проектни пакети и налични/остатъчни ресурси. Стимулираното развитие на тази ос ще бъде от изключителна важност/полза за постигане на кохезионните цели в Североизточна България.

В обобщение по темата, предложените обекти за стимулирано развитие са 3 главни урбанизационни оси с една допълнителна. Отчитайки мащаба и сложността на бъдещите проектни пакети, може отсега да се прогнозира, че освен финансови дефицити,

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

реализирането им ще се сблъска и с много сериозни дефицити на компетенции и работна ръка. Затова към всеки планиран инвестиционен компонент следва да се залага и адекватен компонент „човешки ресурси“.

6. Зони за трансгранично и междурегионално сътрудничество

Развитието на зоните за трансгранично и междурегионално сътрудничество представлява стратегическо направление на пространствената политика на България в периода 2026–2040 г.. Тези зони се разглеждат като териториални мостове на интеграция и взаимодействие, чрез които се постига по-висока степен на икономическа, социална и екологична кохезия между България и съседните държави, както и между регионите в рамките на Европейския съюз. Тяхното развитие е неразривно свързано с процесите на европейска интеграция, териториална свързаност и устойчиво управление на споделени ресурси, като акцентът се поставя върху зелен и дигитален преход, устойчив транспорт, икономическа иновационна свързаност и културен обмен.

Основни насоки и стратегическа роля

Зоните за трансгранично и междурегионално сътрудничество ще бъдат развивани като интегрирани функционални пространства, които обединяват територии с общи предизвикателства, потенциали и идентичност.

Тяхната роля е свързана с: укрепване на икономическите връзки и създаване на споделени зони на растеж; съвместно управление на природни ресурси и опазване на биоразнообразието в трансграничен контекст; развитие на транспортна, енергийна и дигитална свързаност в рамките на европейските мрежи TEN-T и CEF; насърчаване на иновациите и предприемачеството, особено в гранични региони с демографски и икономически предизвикателства; сближаване на общности и култури, чрез обмен на знания, съвместни културни инициативи и устойчив туризъм.

Развитието на тези зони се разглежда като част от по-широкия процес на макрорегионална интеграция, в който България участва чрез Дунавската стратегия (EUSDR), Стратегията за Адриатическо-Йонийския регион (EUSAIR) и Черноморското сътрудничество.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Пространствена рамка

В периода 2026–2040 се предвижда създаването и укрепването на следните ключови функционални оси и зони на сътрудничество:

- *Дунавска трансгранична зона* (България – Румъния)

Развитие на свързаността по оста Русе–Гюргево–Букурещ, Видин–Калафат и Силистра–Кълъраш, интегрирано управление на водните ресурси на Дунав, зелена мобилност и развитие на логистични хъбове с европейско значение.

- *Южна трансгранична зона* (България – Гърция и Турция)

Подкрепа за развитието на икономическите и културните връзки между Източните Родопи, Странджа и Тракийската низина; насърчаване на зелени индустрии, трансграничен туризъм и устойчиво опазване на екосистемите.

- *Западна трансгранична зона* (България – Сърбия и Северна Македония)

Засилване на социално-икономическата интеграция чрез подобряване на транспортната достъпност, развитие на съвместни бизнес зони и иновационни клъстери; превръщане на граничните райони в активни територии на партньорство и културен обмен.

- *Черноморска зона на сътрудничество* (България – страни от Черноморския басейн)

Акцент върху развитие на „синята икономика“, крайбрежна инфраструктура, управление на морската среда и устойчиво използване на ресурсите чрез сътрудничество в рамките на програмата Interreg NEXT Black Sea Basin.

Инструменти и програми

За реализиране на пространствената интеграция и трансграничното сътрудничество ще се използва комбинация от европейски, национални и местни инструменти, включително:

- Програми INTERREG (VI-A, VI-B, VI-C) – за сътрудничество с Румъния, Сърбия, Северна Македония, Гърция и Турция;
- Interreg Europe – за междурегионални проекти в рамките на ЕС;
- Interreg NEXT Black Sea Basin – за партньорства и устойчиво развитие на черноморските територии;

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

- Integrated Territorial Investments (ITI) – за комплексни трансгранични проекти с обвързано финансиране от няколко източника;
- Community-Led Local Development (CLLD) – за стимулиране на местни инициативи в граничните райони;
- Connecting Europe Facility (CEF) – за развитие на TEN-T инфраструктура и дигитални коридори;
- IPA III и NDICI – за сътрудничество с държави извън ЕС.

Приоритети за развитието на зоните за междурегионално сътрудничество

До 2040 г. политиката за развитие на зоните за трансгранично и междурегионално сътрудничество ще бъде насочена към постигане на интегрирано и устойчиво териториално развитие, базирано на съвместни действия, балансирано използване на ресурсите и споделени ползи между партньорските региони. Основен приоритет е изграждането на функционални трансгранични пространства, в които икономическите, социалните, екологичните и културните процеси се развиват в синергия и подкрепят общата териториална кохезия.

Особен акцент се поставя върху интегрираното териториално развитие на граничните региони, което ще се реализира чрез обвързване на инфраструктурни, икономически и социални инвестиции, насочени към повишаване на достъпността, подобряване на жизнената среда и укрепване на местните икономики. Тези инвестиции ще се планират в рамките на съвместни стратегически подходи, обвързани с националните и европейските приоритети за зелена и дигитална трансформация.

Приоритетно е и създаването на трансгранични зони на растеж – икономически, иновационни и зелени хъбове, в които да се развиват устойчиви форми на производство, споделена заетост и технологични партньорства. Тези зони ще бъдат подкрепени чрез насърчаване на предприемачеството, иновациите и образованието, с цел изграждане на конкурентни и устойчиви местни икономики.

Развитието на енергийна и транспортна свързаност е друг ключов приоритет, включващ изграждането на устойчиви транспортни коридори, интермодални центрове и мрежи за възобновяема енергия. Трансграничните инфраструктурни връзки ще спомогнат за по-

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

добра мобилност на хора, стоки и услуги, както и за засилване на териториалната интеграция на България в рамките на европейската мрежа TEN-T.

Опазването и съвместното управление на природните и културните ресурси представлява стратегически приоритет, насочен към устойчиво използване на горите, водите и защитените територии, както и към опазване на културното наследство. В този контекст ще се насърчават съвместни екологични проекти, програми за адаптация към климатичните промени и инициативи за съхраняване на културната идентичност на граничните общности.

Значим приоритет е и подкрепата за трансгранично образование, култура и туризъм, които ще бъдат разглеждани като ключови фактори за социална кохезия, взаимно разбирателство и интеграция между населението от двете страни на границите. Развитието на общи културни маршрути, образователни мрежи и тематични туристически дестинации ще засили трансграничния обмен и ще стимулира регионалната икономика.

Съвременното трансгранично управление, базирано на дигитални решения, споделени данни и координирани институционални механизми, ще бъде основата за ефективното прилагане на съвместните политики. Цифровизацията на административните процеси и обменът на информация ще повишат прозрачността, ще улеснят сътрудничеството и ще подобрят управлението на ресурсите и проектите.

В резултат от прилагането на тези приоритети до 2040 г. България ще укрепи своите трансгранични региони като активни зони на растеж, свързаност и устойчивост, допринасящи за балансираното развитие на националното пространство и за по-дълбоката интеграция в европейското териториално сътрудничество.

До 2040 г. зоните за трансгранично и междурегионално сътрудничество ще се превърнат в основни платформи за териториална интеграция, иновации и устойчиво развитие. Те ще функционират като свързващи пространства между националните центрове и международните коридори, осигуряващи достъп, сътрудничество и икономическа активност в периферните райони. България ще насърчава интелигентна и зелена трансгранична свързаност, дигитална интеграция и споделено управление на ресурсите, като по този начин ще утвърждава своята роля като регионален фактор за стабилност и свързаност в Югоизточна Европа.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

VII. ПРИЛАГАНЕ НА НКРПР

1. Институционална рамка

Устойчивото и ефективно прилагане на НКРПР изисква ясно дефинирани компетенции и координирани действия между всички нива на управление. Националната координация се осъществява от МРРБ, със стратегическото участие на Националния център за териториално развитие (НЦТР), ресорните министерства, областните и общинските администрации.

Ключово място заемат междуведомствени работни групи за интегрирано планиране, както и регулярни консултативни съвети с включване на академичната общност, представителите на бизнеса и неправителствения сектор. В процеса на реализация се използват международно признати управленски и дигитални инструменти – електронни платформи за събиране, анализ и визуализация на статистически и геопространствени данни.

Институционалната рамка гарантира прозрачна комуникация, взаимна отчетност и регулярно информиране на всички заинтересовани страни. Механизмите за партньорство и публични консултации подкрепят процеса на актуализацията на стратегиите и плановете според променящите се условия.

2. Финансови ресурси и източници - ниво на планиране

Източници на необходимите финансови ресурси за постигане на стратегическите цели поставени пред политиката за регионално развитие могат да бъдат държавният бюджет, бюджетите на общините, средства на физически и юридически лица средства от фондовете на Европейския съюз, включително финансови инструменти на международни финансови институции. Конкретните необходими финансови ресурси ще бъдат представени в документите за регионално и пространствено развитие на регионално и общинско ниво.

В съответствие със ЗРР, НКРПР като рамков стратегически документ не определя индикативен общ размер на необходимите финансови ресурси, тъй като те се планират в документите на регионално и общинско ниво ИТСР и ПИРО, където се конкретизират ресурсните потребности и графиците за изпълнение.

Концепцията задава стратегически насоки за разработване и актуализация на ИТСР, а в съответствие с документите на регионално ниво се разработват и документите на общинско

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

ниво - ПИРО. Съответно индикативният размер на необходимото финансиране и неговото разпределение ще бъдат посочени в ИТСР и ПИРО, каквито са и разпоредбите на Закона за регионалното развитие.

3. Необходими действия и критерии за наблюдение и оценка на изпълнението на концепцията

3.1. Действията по отчитане на прилагането на документа обхващат:

- Регулярни оценки (междинни, последващи) на изпълнението, отчитайки качествени и количествени резултати спрямо заложените индикатори.
- Представянето на оценките пред регионалните съвети за развитие.
- Активно участие на местните общности чрез консултативни форуми и прозрачни механизми за обществен контрол.
- Публикуване на резултатите от оценките в системата Мониторстат.

3.2. Критериите за наблюдение и оценка са следните:

- степен на изпълнение на заложените цели, динамика на индикаторите;устойчивост, ефективност, релевантност и резултатност на въздействието върху териториалното развитие.

4. Отчитане на изпълнението на НКРПР

Отчитането на изпълнението на НКРПР се осъществява като процес, който надгражда наблюдението на индикаторите и осигурява проследимост на предприетите действия, постигнатите резултати и извлечените поуки. Процесът на отчитане се реализира от една страна чрез извършването на регулярните оценки и от друга чрез изпълнението на документите за регионално развитие на регионално и общинско ниво, което е нормативно обосновано в ЗРР. Осигурява се съпоставимост и проследимост на изпълнението на целите и приоритетите на НКРПР чрез степента на реализацията на мерките в документите на регионално и общинско ниво.

Междинните и последващи оценки обхващат релевантност, ефективност, ефикасност, устойчивост и въздействие, като стъпват на резултатите от наблюдението и на отчетната

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

информация от документите за регионално развитие на по-ниски нива (ИТСР/ПИРО и др.), включително анализ на териториалните различия и ефекта върху сближаването. Чрез междинните и последващите оценки се изготвя доклад за изпълнението, включително препоръки за актуализация/прецизиране на насоки и приоритети при нужда.

Публичност и отчетност – представяне на резултатите от периодичните оценки пред регионалните съвети за развитие, публикуване на Портала за обществени консултации на Министерски съвет Strategy.bg и на официалната страница на Министерството на регионалното развитие и благоустройството и осигуряване на възможност за обратна връзка от заинтересованите страни.

Периодите, в които се извършва оценка на изпълнението на НКРПР са разписани в ЗРР. За периода 2026–2040 г. са предвидени следните оценки:

- Междинна (средносрочна) оценка 1 брой:
  - междинна оценка през 2033 г. (след първия етап на прилагане);
- Последваща оценка – 1 брой:
  - крайна оценка през 2040 г. (оценка на ефектите и степента на постигане на стратегическите цели).

Резултатите от годишното отчитане и междинните оценки се използват за формулиране на коригиращи действия и при необходимост – за актуализация на насоките за прилагане и приоритетното насочване на подкрепата.

Отчитането на степента на изпълнение на целите, приоритетите и мерките на ИТСР и ПИРО чрез реализирането на индикативен списък на важни за региона за планиране от ниво 2/общината проектни идеи с индикативни бюджети и оптимален график на изпълнение и интегрираните интервенции, вкл. териториалното им разпределение дава възможност за оценка на степента на изпълнение на стратегическите цели на НКРПР.

5. Стратегически насоки за разработване и актуализация на ИТСР и ПИРО

Разработката и актуализацията следват:

1. Принципите на интегрирано и многостепенно териториално планиране.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

2. Осигуряване на приемственост между стратегическите документи за регионално и пространствено развитие в различните програмни периоди, чрез насърчаване на дългосрочно стратегическо мислене, съхраняване на институционалната памет и надграждане на постигнатите резултати от предходния период.
3. Съгласуваност на цели, приоритети и мерки със стратегическите цели и приоритети на НКРПР.
4. Съгласуваност с основните ключовите проблеми и предизвикателства, посочени в аналитичната част на НКРПР.
5. Мултидисциплинарен подход с баланс между икономика, демография, инфраструктура, природна среда и културно наследство.
6. Регулярно анализиране на потребностите и приложимостта на нови модели за развитие.
7. Гъвкав модел за участие на местния бизнес, гражданите и академичните среди при планиране, изпълнение и оценка
8. Програмен подход, осигуряващ ефективно финансово планиране и насочено използване на ресурси с цел максимализиране на обществената полза.

При изготвянето на ИТСР и ПИРО следва да се съблюдава териториално адресиране на насоките и приоритети за подкрепа.

За преодоляване на установените в анализа регионални диспропорции, при прилагането на НКРПР подкрепата следва да бъде приоритетно насочвана според типовете територии, като се отчитат местните проблеми и потенциали.

В този смисъл, политиките и съответно финансирането на дейности по тях, следва да се прилагат диференцирано, както следва:

- Големи градски центрове и агломерационни ареали: приоритет за иновации, интермодалност, градска мобилност, намаляване на задръствания, замърсяване и качество на въздуха, повишаване на достъпността до работни места в рамките на функционалните им зони
- Средни и по-малки градове – балансьори, вкл. с ареали на влияние: приоритет за укрепване на ролята им като обслужващи центрове (мобилност, логистика,

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

административни/образователни/здравни услуги) и свързаност към основните оси и коридори.

- Зони с трайно задълбочаващи се различия и риск от трайна периферизация (селски, планински и труднодостъпни, гранични, обезлюдяващи се): приоритети за базова свързаност, достъп до ключови публични услуги, местна икономическа диверсификация, мерки за задържане/привличане на население и повишаване на устойчивостта към рискове.

6. Показатели за наблюдение на напредъка в изпълнението на определените цели

Системата за наблюдение и оценка на изпълнението на НКРПР се основава на балансирана комбинация от количествени и качествени показатели, които позволяват както проследимост във времето, така и оценка на въздействието върху различните аспекти на териториалното, икономическото, социалното и екологичното развитие. Основните групи показатели са съобразени с добрите европейски и национални практики, черпейки механизми от предходния стратегически период.

1.1.СЦ 1: Териториално сближаване

Индикатор 1.1: Брой български райони (NUTS 2), които са извън групата на 20-те региона с най-нисък БВП на глава от населението в ЕС – Отразява дали българските райони показват напредък спрямо регионите с най-ниски икономически показатели в ЕС и така постигат реално териториално сближаване спрямо останалите региони. Пряк и лесно разбираем индикатор за конвергенция, който позволява ясно послание за подобрението в позиционирането на българските региони спрямо 20-те с най-нисък БВП/глава в ЕС.

Базова стойност (2023):

През 2023 г. в долната група от 20 региона с най-нисък БВП/глава в ЕС попадат 5 от 6-те български NUTS 2, т.е. само 1 български район е извън тази група.

Целева стойност 2030:

До 2030 г. целта е поне половината български региони вече да не са сред 20-те с най-нисък БВП/глава, което означава: минимум 2 български NUTS 2 региона извън групата на 20-те с най-нисък БВП/глава в ЕС.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Целева стойност 2040:

В дългосрочен хоризонт НКРПР 2026–2040 цели всички български региони да излязат от списъка на 20-те: 0 български NUTS 2 региона в групата на 20-те с най-нисък БВП/глава в ЕС.

Периодичност на отчитане:

Индикаторът се отчита годишно, синхронизирано с публикуването на данните за регионален БВП в PPS и в % от средното за ЕС-27, като всяка година се преизчислява броят на българските региони в „долните 20“ и от него се определя броят региони извън групата.

Индикатор 1.2: Регионален БВП на глава (PPS, % от средното за ЕС, по NUTS 2) – Проследява степента на сближаване на всеки NUTS 2 район към средното ниво на ЕС и вътрешните различия между районите. Класически индикатор на кохезионната политика, който позволява сравнение между българските региони и със средното за ЕС и се използва директно в европейските документи.

Базова стойност (2023):

През 2023 г. регионалният БВП на глава по PPS за българските райони варира приблизително между 41% и 102% от средното за ЕС-27:

- най-ниските стойности са около 41–44% (Северозападен, Северен централен, Южен централен);
- най-високата е 102% за Югозападен регион.

За целите на индикатора на ниво стратегическа цел се използва средна стойност за шестте NUTS 2 региона (понастоящем), която през 2023 г. е приблизително 55–56% от средното за ЕС-27.

Целева стойност 2030:

До 2030 г. се цели ускорено сближаване, така че средният регионален БВП на глава (PPS) за регионите от ниво NUTS 2 да достигне поне около две трети от средното за ЕС-27:

Индикативна цел: средно ≥ 65% от средното за ЕС-27 за всички български NUTS 2 региона през 2030 г., при паралелно намаляване на вътрешнорегионалните различия.

Целева стойност 2040:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

В дългосрочен план целта е българските региони да навлязат устойчиво в групата на „средните“ региони в ЕС:

Индикативна цел: среден регионален БВП на глава (PPS) ≥ 75% от средното за ЕС-27 за регионите от ниво NUTS 2 през 2040 г., с тенденция всички региони да се придвижат над 60–65% от средното за ЕС.

Периодичност на отчитане:

Индикаторът се отчита годишно, в синхрон с публикуването на данните за регионален БВП по PPS (% от ЕС-27) по NUTS 2 от EUROSTAT, като стойностите се наблюдават както поотделно за всеки регион, така и като средна за регионите.

Индикатор 1.3: Вариация на коефициента на заетост по райони %- Показва доколко различни са районите по отношение на трудова активност, което е ключово измерение на териториалното сближаване. Понижаването на стандартното отклонение показва изравняване на възможностите за заетост и доход между регионите, а не само на нивата на БВП.

Базова стойност (2024):

На база данните от индикатор Regional disparities in employment rates в Eurostat за индикатора се приема като базова стойност за 2024 г.: Вариация на коефициента на заетост 20–64 г. между NUTS 2 = 4.4 %.

Целева стойност 2030:

Целта на икономическото и териториалното сближаване е не само да се вдигне средната заетост, но и да се намалят разликите между регионите.

Индикативна цел за 2030 г.: Достигане средното ниво в ЕС

Целева стойност 2040:

В дългосрочен хоризонт НКРПР 2026–2040 цели значително намаляване на териториалното неравенство по отношение на достъпа до заетост.

Индикативна цел за 2040 г.: вариация на коефициента на заетост ≤ 2.0 % между NUTS 2 за възраст 20–64 г.

Периодичност на отчитане:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Индикаторът се отчита годишно, чрез данните за вариацията на коефициента на заетост за възраст 20–64 години по NUTS 2 в EUROSTAT (lfst_r_lmder, по данни на НСИ).

1.2. СЦ 2: Икономическо сближаване

Индикатор 2.1: Регионален индекс на конкурентоспособност (RCI 2.0) по NUTS 2 - RCI комбинира институции, макроикономика, инфраструктура, здраве, образование, пазар на труда, иновации и др., като дава обща картина за икономическата конкурентоспособност на регионите. Индикатор на стратегическо ниво, който измерва устойчивата способност на регионите да генерират растеж и да привличат инвестиции, а не само обема на икономическата дейност. Същевременно RCI е основен инструмент за оценка на регионалните различия и ще бъде особено показателен след приемането на новото райониране на NUTS 2, при което София вече формира самостоятелен район. Това позволява ясно да се идентифицира разликата между столицата и останалите региони и да се проследи доколко избраният модел на развитие – умереният полицентризъм – води до по-балансирана конкурентоспособност в национален мащаб.

Базова стойност (2022 г):

За RCI 2.0 – 2022 са отчетени следните стойности за българските региони:

- Югозападен: 85.4;
- Северен централен: 62.4;
- Южен централен: 61.6;
- Североизточен: 58.9;
- Югоизточен: 53.4;
- Северозападен: 49.0.

Средната стойност (медианата) за шестте региона (понастоящем) е: RCI = 60.25 пункта.

Целева стойност 2030:

Към 2030 г. целта е подобрение на конкурентоспособността, така че българските региони да се доближат до средните стойности на „региони в преход“ в ЕС и да подобрят позициите си в класациите.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Индикативна цел: среден RCI ≥ 70.0 пункта за регионите от ниво NUTS 2 през 2030 г., при паралелно повишаване на показателите в най-слабо развитите региони и подобряване на ранга им в общоевропейската класация.

Целева стойност 2040:

В хоризонт 2040 НКРПР 2026–2040 цели навлизане на българските региони в горната половина на европейското разпределение по конкурентоспособност.

Индикативна цел: среден RCI ≥ 80.0 пункта за регионите от ниво NUTS 2.

Периодичност на отчитане:

Индикаторът се отчита според публикуването на RCI от Европейската комисия – обичайно на всеки 3–4 години. За всяко ново издание се:

- обновяват стойностите за български NUTS 2 региони;
- преизчислява се средната стойност (национален RCI по региони);
- анализира се промяната в ранга на всеки регион в общоевропейската класация.

Индикатор 2.2: Разходи за научноизследователска и развойна дейност общо за страната - Измерва ресурса, насочен към знание и иновационно-базиран растеж в подкрепа на конкурентоспособността. Показва капацитета на икономиката за научни и технологични промени и е ключов за постигане на по-висока добавена стойност в регионите. Иновациите са централно измерение на способността на регионите да се адаптират и да отговарят на нови предизвикателства, като индикаторът отразява и принципите за иновативно-адаптивна устойчивост (Territorial Exaptive Resilience) – която се оформя като значим елемент в съвременните европейски политики за регионална устойчивост, основана на гъвкавост, учене и използване на съществуващи ресурси по нови начини.

Базова стойност (2024):

Базовата стойност е определена на база публикуваните от НСИ данни за общите разходи за научноизследователска и развойна дейност за 2024 г.

Целева стойност 2030:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Целевата стойност се базира на ежегодно нарастване с 10% спрямо предходната година, т.е. компаундно увеличение, изведено от средните темпове на растеж през предходните години и формулирано с амбиция за ускоряване на инвестициите в НИРД.

Целева стойност 2040:

Целта е да се поддържа устойчиво ежегодно нарастване от поне 10% на база предходната година, като се гарантира кумулативен растеж, съществено доближаващ страната до средноевропейските нива и подпомагащ трансформацията към икономика с висока добавена стойност.

Периодичност на отчитане:

Индикаторът се отчита годишно, въз основа на официалните статистически данни за разходите за НИРД на НСИ и EUROSTAT.

Индикатор 2.3: Коефициент на заетост (20–64 години) - Икономическото сближаване означава не само растеж на БВП, но и включване на населението в икономиката; заетостта е централна за устойчив растеж. Стандартен индикатор на Eurostat, който позволява съпоставимост на национално и европейско ниво и свързва ефективността на политиките с реалната трудова ангажираност.

Базова стойност (2024):

На база данните от индикатор Employment rates by NUTS 2 region в EUROSTAT средната заетост на възраст 20–64 г. за България е 76,8 % за 2024 г.

Целева стойност 2030:

В съответствие с целите на ЕС и националните цели за заетост, към 2030 г. се цели ясно подобрение на участието в пазара на труда във всички региони.

Индикативна цел за 2030 г.: средно ниво на заетост 20–64 г. ≥ 78% за България (усреднено за NUTS 2), с условие всички региони да надхвърлят поне 75%.

Целева стойност 2040:

В дългосрочен план НКРПР 2026–2040 цели конвергенция към висока заетост, съпоставима с по-развитите държави членки.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Индикативна цел за 2040 г.: средно ниво на заетост 20–64 г. ≥ 80%, като всички NUTS 2 региона достигнат поне 78% и се намалят различията между тях (в синхрон с индикатора за вариация по заетост).

Периодичност на отчитане:

Индикаторът се отчита годишно, въз основа на официалните статистически данни в EUROSTAT (по данни на НСИ).

1.3.СЦ 3: Социално сближаване и растеж

1.4.Индикатор 3.1: Риск от бедност или социално изключване според степента на урбанизация – Отразява комбинацията от бедност, материални лишения и ниска интензивност на труда в различни типове територии (градски/селски, междинни). Ключов за целите на умерения полицентризъм, защото показва различията в социалната уязвимост не само в големите градове, но и в по-малките градски центрове и отдалечените райони – територии с решаващо значение за балансираното и полицентрично развитие. Показва териториалните различия в социалната уязвимост и ефекта от политиките за социално включване и достъп до услуги.

Базова стойност (2024):

Градове: 22.1%

По-малки градове и предградия: 32.0%

Селски райони: 40.8%

Това е разпределението по EUROSTAT за индикатора AROPE.

Целева стойност 2030:

Умерено понижение, отразяващо ефекта от социални интервенции и регионални политики.

Градове: ≈ 20.0%

По-малки градове и предградия: ≈ 28.0–30.0%

Селски райони: ≈ 35.0–37.0%

Предлаганите целеви стойности за 2030 г. отразяват умерено, но реалистично намаление на дела на населението в риск от бедност или социално изключване във всички типове

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

територии, постигнато чрез активни мерки за социално включване, повишаване на заетостта, подобряване на достъпа до услуги и инвестиции в социална инфраструктура.

Целева стойност 2040:

Дългосрочна структурна цел, отразяваща устойчиво намаляване на социалната уязвимост

Градове: ≈ 15.0%

По-малки градове и предградия: ≈ 20.0–22.0%

Селски райони: ≈ 25.0–28.0%

В по-дългосрочен хоризонт до 2040 г. целите предвиждат по-значимо намаление, което предполага структурни промени, устойчиво икономическо развитие и целенасочени интервенции в селските, периферните и по-малките градски центрове. Така формулирани, целите подпомагат процесите на социално сближаване и съществото стесняване на разликата между градски и селски територии, съобразено със стратегическата визия за балансирано и полицентрично развитие.

1.5.Индикатор 3.2: Коефициент на Джини – Отразява степента на неравенство в доходите – ключова пречка за социално сближаване и равни възможности за реализация на човешкия капитал. Широко използван международен индикатор, който позволява сравнение с ЕС и оценка на ефекта от данъчната и социалната политика върху разпределението на доходите.

Базова стойност (2024):

За България е посочена стойност на коефициента на Джини за разполагаем доход е около 38.4 (в диапазон 0–100) за най-скорошната година, като в предходни години варира около 37–39.

Базова стойност за НКРПР 2026–2040: Gini (еквивалентен разполагаем доход) ≈ 38.4.

Целева стойност 2030:

Индикативна цел за 2030 г.: Gini ≤ 33.0, с движение към средните стойности за ЕС.

Целева стойност 2040:

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Индикативна цел за 2040 г.: Gini ≤ 30.0, което доближава България до групата страни с умерено неравенство.

Периодичност на отчитане:

Индикаторът се отчита годишно, при публикуване на резултатите от EU-SILC за еквивалентния разполагаем доход от EUROSTAT и НСИ.

1.6. СЦ 4: Екологична устойчивост

Индикатор 4.1: Емисии на парникови газове на глава от населението - Енергийната трансформация и климатичната неутралност изискват намаляване на емисиите спрямо населението и икономическата активност. Международно признат индикатор за декарбонизация, който позволява сравнение с ЕС и проследяване на напредъка към нисковъглеродна икономика.

Базова стойност (2022):

На база наличните екологични индикатори за България:

- Емисии на ГПС на глава от населението: 9,06 т CO2-екв/чов.

Целева стойност 2030:

В съответствие със Зелената сделка на ЕС и националните климатични ангажименти, до 2030 г. се планира съществено намаление на емисиите:

- Емисии на ГПС на глава ≤ 7,9 т CO2-екв/чов.

Целева стойност 2040:

За периода до 2040 г. НКРПР 2026–2040 цели приближаване към климатична неутралност:

- Емисии на ГПС на глава ≤ 5 т CO2-екв/чов.

Периодичност на отчитане:

Индикаторът се отчита годишно, въз основа на националния инвентар на емисиите (UNFCCC, национален отчет) и данните на НСИ и EUROSTAT за БВП и население.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Индикатор 4.2: Годишни емисии на парникови газове на единица БВП - Индикаторът измерва въглеродната интензивност на икономиката чрез съотношението между общите годишни емисии на парникови газове и създадената брутна добавена стойност. Той е международно признат показател за ефективността на икономическия растеж от гледна точка на климата и позволява съпоставимост с държавите членки на ЕС, както и проследяване на напредъка към нисковъглеродна и ресурсно ефективна икономика. Индикаторът отразява структурните характеристики на икономиката, енергийната ѝ интензивност и степента на декарбонизация, като е ключов за оценка на напредъка в изпълнението на европейските и националните климатични цели.

Базова стойност (2022):

Съгласно данните на Националния статистически институт: Годишни емисии на парникови газове на единица БВП:0,4 т CO_2-екв/единица БВП (2022 г.).

По съпоставими данни на EUROSTAT и EAOC, това равнище е приблизително 1,5 пъти над средното за ЕС, което показва по-висока въглеродна интензивност на българската икономика спрямо средноевропейската.

Целева стойност 2030:

В съответствие с Европейската зелена сделка, пакета „Подготвени за цел 55“ и националните климатични ангажименти, до 2030 г. се предвижда значително намаляване на въглеродната интензивност на икономиката:

- Годишни емисии на парникови газове на единица БВП: не повече от 1,2 пъти над средното равнище за ЕС.

Целева стойност 2040:

В рамките на дългосрочния стратегически хоризонт и целта за климатична неутралност: Годишни емисии на парникови газове на единица БВП: по-малко или равно на средното равнище за ЕС.

Периодичност на отчитане:

Индикаторът се отчита ежегодно, въз основа на:

- националния инвентар на емисиите на парникови газове, подготвян и докладван от Министерството на околната среда и водите (МОСВ), данните на НСИ за БВП.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

Индикатор 4.3: Национални разходи за опазване на околната среда по институционални сектори – общо) – Пряко измерва вложенията в екологични политики – енергийна трансформация, опазване на ресурси, управление на рискове и адаптация към климатичните промени. Показва реалния ресурсен ангажимент на държавата и частния сектор към „зеления преход“ и устойчиво управление на околната среда.

Базова стойност (около 2022):

По данните за „National expenditure on environmental protection“ (EPEA) за България общите национални разходи за опазване на околната среда са приблизително 1,8% от БВП.

Целева стойност 2030:

Национални разходи за опазване на околната среда ≥ 2.5% от БВП, с фокус върху климатични и адаптационни мерки, биоразнообразие и качество на въздуха.

Целева стойност 2040:

Национални разходи за опазване на околната среда ≥ 3.0% от БВП, с чувствително повишаване на разходите на глава от населението (ориентировъчно над 500 евро/жител при очакван растеж на БВП/глава).

Периодичност на отчитане:

Индикаторът се отчита годишно, като се използват:

- Сметките за разходи за опазване на околната среда (EPEA) – НСИ и EUROSTAT;
- Националните сметки за БВП и данните за населението.

7. Обобщени изводи и заключения, насочени към ПРР 2028-2034 г.

7.1. Териториалният и интеграционен подход като основа за промяна

Резултатите от изпълнението на НКРПР доказват, че бъдещата Програма за регионално развитие трябва все по-категорично да интегрира териториалния подход във всички етапи на планиране, реализация и мониторинг на политиките. Това предполага балансирана регионална политика с ясни инструменти за преодоляване на пространствените и социално-икономическите различия, насърчаване на кохезия и устойчивост, както и ефективно и справедливо разпределение на ресурсите.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

7.2. Силно мултисекторно партньорство и многостепенно управление

Многостепенното управление и сътрудничеството между институциите, обществените организации, научната и бизнес среда позволиха по-голяма гъвкавост на стратегиите и навременно адаптиране към променящите се обстоятелства. Разгърнатият диалог между държавата, областите и общините, както и включването на широк кръг заинтересовани страни, води до по-точно дефиниране на реалните териториални потребности. Новият програмен период следва да надгражда това партньорство чрез формализирани механизми за обратна връзка, обществени консултации, обмен на добри практики и трансфер на успешни иновативни решения между регионите.

7.3. Фокус върху устойчивост, иновации и зелена трансформация

Устойчивото развитие трябва да се преплете във всички направления на регионалната политика. ПРР 2028–2034 г. дава възможност за засилване на зелена трансформация чрез стимули за иновации, интелигентна специализация, устойчиво ползване на ресурсите и социална ангажираност. Реализацията на интегрирани екологични и социални проекти, внедряване на „смарт“ технологии за управление, както и повишаване екологичната култура се явяват ключови условия за дългосрочна конкурентоспособност на регионите.

7.4. Усъвършенстване на мониторинга, оценката и обратната връзка

Разработената система от показатели за мониторинг и оценка следва да се надгражда според развиващия се европейски и национален контекст (България 2030, Green Deal, Digital Europe). Индикаторите трябва да обхващат икономически, демографски, екологични, инфраструктурни и социални аспекти, като се акцентира на съпоставимост, прозрачност и пълнота на анализа. Въвеждането на електронни инструменти за публичен достъп до данни за напредъка е наложително за гарантиране на гражданския контрол и ранно идентифициране на регионални предизвикателства.

7.5. Повишаване на административния и експертен капацитет

Напредъкът по НКРПР показа, че качественото изпълнение на регионалните политики е пряко свързано с капацитета на институционалните и административните структури (МРРБ, НЦТР, областни и общински органи). Препоръчва се ПРР 2028–2034 г. да заложи нови програми за обучение, обмен на опит, мотивиране на експерти, интеграция на интелигентни дигитални инструменти и засилване на партньорствата с международни организации.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход

7.6. Подсилване на социалното включване и обществената легитимност

Високото ниво на обществено включване, разширено в периода на НКРПР, доказа ползите от отворени механизми за дискусия, обратна връзка и съвместно дефиниране на приоритети. В новия програмен период се препоръчва надграждане на модели за участие на местни общности, бизнес и НПО във всички етапи – от планиране до оценка – като гарант за обществена легитимност и приобщаващ растеж.

7.7. Усъвършенстван инструментариум за интегрирани инвестиции

Препоръчва се ПРР 2028–2034 г. да заложи още по-силни финансови инструменти за интегрирани, междурегионални и тематични инвестиции, подкрепящи съвместни проекти между общини и региони. Фокусът е върху увеличаване на стойността от вложените ресурси чрез кооперирание, иновации и устойчиво ползване на националните и европейските фондове.

7.8. Препоръки

- Надграждане на стратегическо програмиране въз основа на научените уроци, реално проследяване на напредъка и адаптивен подход към нови предизвикателства.
- Насочване на вниманието към приоритетите за зелени и дигитални решения, качество на градската и териториалната среда, социални иновации и достъп до базови услуги.
- Съхраняване на институционалната памет и приемствеността в регионалното развитие и пространствено между отделните програмни периоди.

Този документ е създаден в рамките на изпълнение на Договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16FFPR003-5.001-0005 - Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, Приоритет 5 Техническа помощ по чл.36“ на ПРР 2021-2027 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и Фонда за справедлив преход